

СТАЄМО БАТЬКАМИ

ПОСІБНИК ДЛЯ БАТЬКІВ (частина 1)

ПОСІБНИК ДЛЯ ВИКЛАДАЧА (ТРЕНЕРА) (частина 2)

МІНІСТЕРСТВО УКРАЇНИ У СПРАВАХ СІМ'Ї, МОЛОДІ ТА СПОРТУ

**ВСЕУКРАЇНСЬКА ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«СЛУЖБА ЗАХИСТУ ДІТЕЙ»**

СТАЄМО БАТЬКАМИ

**Київ
2008**

УДК 364.4-053.2
ББК 65.272
С75

СТАЄМО БАТЬКАМИ
ПОСІБНИК ДЛЯ БАТЬКІВ (частина 1)
ПОСІБНИК ДЛЯ ВИКЛАДАЧА (ТРЕНЕРА) (частина 2)

АВТОРИ ТА УКЛАДАЧІ УКРАЇНСЬКОГО ВИДАННЯ:

Людмила Волинець, кандидат політичних наук, **Людмила Балим**, заслужений працівник освіти України, **Олена Ремень**, **Аксана Філіпішина**, **Ірина Синельник**, **Тетяна Губанова**, **Інна Савчук**

КООРДИНАТОРИ ПРОЕКТУ:

Олена Герасимова, директор Програми «Родина для дитини»,
Холт Інтернешнл

Лариса Курашина, менеджер Програми «Родина для дитини»,
Холт Інтернешнл

Цей посібник – перша спроба розробити навчальну програму та матеріали для роботи з кандидатами в усиновлювачі. Частина матеріалів – власні розробки з досвіду практичної і теоретичної роботи авторів та упорядників, частина – опрацьовані матеріали, які вдалося знайти і вивчити з цієї проблеми.

Авторський колектив висловлює щирю вдячність американським фахівцям із «Холт Інтернешнл Чілдренз Сервісез» за надані матеріали, які були використані під час роботи над українським виданням.

Матеріали пройшли апробацію в січні 2008 року під час проведення тренінгу для кандидатів в усиновлювачі.

Будь-яка частина цієї публікації може бути відтворена за умови відповідного посилання.

Створення та видання цієї публікації стало можливим завдяки підтримці американського народу, що була надана через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках **Програми «Родина для дитини»**. Погляди авторів, викладені в даній публікації, не обов'язково відображають позицію USAID чи Уряду Сполучених Штатів Америки.

HoltInternational
ПРОГРАМА «РОДИНА ДЛЯ ДИТИНИ» В УКРАЇНІ

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

ISBN 978-966-651-565-3

- © Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, 2008
- © Всеукраїнська громадська організація «Служба захисту дітей», 2008
- © Холт Інтернешнл Чілдренз Сервісез, 2008

СТАЄМО БАТЬКАМИ

ПОСІБНИК ДЛЯ БАТЬКІВ (частина 1) 5

**ПОСІБНИК ДЛЯ ВИКЛАДАЧА
(ТРЕНЕРА) (частина 2).....271**

СТАЄМО БАТЬКАМИ

ПОСІБНИК ДЛЯ БАТЬКІВ (частина 1)

ВІД АВТОРСЬКОГО КОЛЕКТИВУ УКРАЇНСЬКОГО ВИДАННЯ ПОСІБНИКА ДЛЯ БАТЬКІВ «СТАЄМО БАТЬКАМИ»

Шановні друзі! Ви тримаєте в руках посібник для тих, хто мріє усиновити дитину, і тих, хто готовий допомагати майбутнім усиновлювачам подолати непростий шлях до здійснення мрії.

Сподіваємось, що книга стане помічником у складній праці СТАТИ БАТЬКАМИ, адже батьківського статусу ми набуваємо з появою дітей (народжених чи усиновлених), а стаємо батьками лише тоді, коли по-справжньому навчимося відчувати, розуміти, приймати і любити дитину. А ще тоді, коли дитина визнає нас батьками...

Усиновлення – це особлива дорога батьківства. Благородна і складна, переповнена емоціями, очікуваннями, тривогами і обов'язково надбаннями – вашими і вашої дитини... Інколи здається, що важко пройти інстанції, зібрати документи. Всі думки зосереджені на «бюрократичних» процедурах. З нетерпінням очікуєш їх завершення, щоб скоріше забрати омріяних донечку або сина додому. І, на жаль, більшість усиновлювачів не ставить перед собою запитання: а що попереду? У спільному житті? Чи готові ми прийняти дитину з її болями і проблемами, з її правом мати і знати своє минуле, з правом на недоліки і помилки?

Безумовно, цей посібник не відповідь на усі запитання, які постануть перед вами. Однакових ситуацій в житті не буває, як не буває готових рецептів їх вирішення. Але сподіваємось, що він стане для майбутніх батьків певним дороговказом та спонукатиме до пошуку засобів допомоги дитині.

Щиро вдячні американським фахівцям із «Холт Інтернешнл Чілдренз Сервісез» за матеріали, які лягли в основу цього посібника. У процесі роботи нами також були використані й адаптовані напрацювання багатьох професіоналів у царині розвитку сімейних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

З щирими побажаннями успіхів і щастя –

автори та укладачі українського видання:

*Людмила Волинець,
Людмила Балим,
Олена Ремень,
Аксана Філіпішина,
Ірина Синельник,
Тетяна Губанова,
Інна Савчук.*

СТАЄМО БАТЬКАМИ*

КУРС ПІДГОТОВКИ ДО УСИНОВЛЕННЯ

«Холт Інтернешнл Чілдренз Сервісез» радий запропонувати вашій увазі навчальний курс, метою якого є краще підготувати вас до усиновлення дитини з іншої країни. Назва «Стаємо батьками» була вибрана спеціально для того, щоб підкреслити, що становлення батьків – постійний процес, адже вони постійно навчаються чомусь новому. Ми впевнені, що цей курс допоможе вам підготуватися до ролі батьків–усиновлювачів та надасть можливість познайомитися з іншими потенційними батьками, які мають схожі на ваші проблеми та запитання.

Матеріали, вміщені у посібнику, написані різними авторами та взяті із різних джерел, тому сподіваємося, що цей курс для вас стане як корисним, так і приємним.

Після вивчення модулів вас попросять дати оцінку навчальній програмі та багажу знань, якими ви опануєте. Ваші відгуки та пропозиції становитимуть найважливіший компонент оцінки навчальної програми, що проводитиметься постійно.

З самого початку свого виникнення «Холт Інтернешнл Чілдренз Сервісез» віддано служив справі знаходження сімей для дітей і продовжує цим займатися понині. За більш ніж 50-річну історію ми дізналися дуже багато про потреби усиновлених дітей та сімей усиновлювачів. Велику частину цих знань ми отримали, дякуючи сім'ям та дітям, якими ми опікувалися, – вони щедро ділилися своїм життєвим досвідом та мудрістю. Від них нам стало відомо, що усиновленим дітям потрібна сім'я, яка є поінформованою, підготовленою, відданою та має широку мережу підтримки.

Сподіваюся, що ті знання, які ви набудете на наших заняттях, краще підготують вас до мандрівки, що може виявитися найкращою у вашому житті.

З найщирішими побажаннями –

Керол Ф. Стайлс, LCSW, ACSW
Віце-Президент програм та послуг

* Передмова до американського видання. Витяги

ЗМІСТ

Розділ I. ПРО ЩО РОЗПОВІДАЄ ІСТОРІЯ	11
--	-----------

Розділ II. СУХОЮ МОВОЮ ЗАКОНУ

1. Право дитини на сім'ю. Форми сімейного влаштування дітей	16
2. Основні акти сучасного законодавства України щодо усиновлення дітей	24
3. Діти, які можуть бути усиновленими	26
4. Вимоги законодавства до кандидатів в усиновлювачі	28
5. Права дитини при усиновленні, права й обов'язки усиновлювачів, права біологічних батьків, їхніх родичів	30
6. Юридичні аспекти таємниці усиновлення. Зміна прізвища, ім'я, по батькові дитини, дати та місця її народження	32
7. Представлення інтересів дитини після усиновлення	34

Розділ III. НА ШЛЯХУ ДО УСИНОВЛЕННЯ

1. Порядок та послідовність усиновлення дитини. Підготовка документів	37
2. Ознайомлення з інформацією про дитину. Встановлення контакту з дитиною. Висновок органів опіки та піклування про доцільність усиновлення дитини. Документи дитини	42
3. Подання заяви до суду. Судова процедура усиновлення	46
4. Порядок оформлення нових документів дитини	50
5. Нагляд за дотриманням прав усиновленої дитини	52

Розділ IV. МЕДИЧНІ ДІАГНОЗИ: ВИРОК ЧИ ПОТРЕБА В ЛЮБОВІ

1. Як встановлюються діагнози. Гіпер- і гіподіагностика	53
2. Про що запитати лікаря	56
3. Слова в медичній картці	57
4. Діагноз: один без батьків, або любов лікує, час допомагає	63
5. Генетика: міфи та реальність	68
6. Вікові особливості розвитку дитини	73

Розділ V. ДІТИ, ЯКІ НАС ОБИРАЮТЬ, АБО ДІТИ НАРОДЖУЮТЬ БАТЬКІВ

1. Що таке сім'я. Етапи розвитку, кризи, функції сім'ї.....	82
2. Батьківські соціальні ролі	88
3. Що означає бути усиновлювачами	97
4. Особливості дітей, які виховувались в інтернаті. Прояви депривації	110
5. Дитина як особистість: умовне та безумовне прийняття	124
6. Підготовка родичів до прийняття нового члена родини	133
7. Пошук дитини. Що треба знати про неї	138
8. Знайомство з дитиною в закладі. Як установити контакт і зблизитися з дитиною	144
9. Коли і як розповісти дитині про те, що вона усиновлена	146
10. Дитина в сім'ї. Процес адаптації. Стадії адаптації, особливості кожної стадії	181
11. Покарання: «за» і «проти»	193
12. Як спілкуватися з дитиною	211
13. Статеве виховання в різні вікові періоди.....	223
14. Говоримо про усиновлення з повагою	233

ДОДАТКИ

1. Сімейний кодекс України (витяги)	237
2. Порядок ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення (витяги)	248
3. Дорожня карта кандидата в усиновлювачі	262
4. Типи поведінки дитини та причини їх прояву	263
5. Модель пристосування до усиновлення впродовж життя	264

Розділ I

ПРО ЩО РОЗПОВІДАЄ ІСТОРІЯ

Усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, існує здавна. Одним із перших джерел про сімейне влаштування стали закони вавилонського царя Хаммурапі (так званий Кодекс Хаммурапі), написані приблизно у 1780 році до нашої ери. Ці закони регулювали чимало сфер життя, в т.ч. відповідальність і права сторін при прийнятті дитини в сім'ю. Зокрема, було записано:

у § 185 – якщо людина взяла в усиновлення малолітнього, який був занедбаним, і виростила його, то цей вихованець не може бути витребуваним назад за позовом;

у § 186 – якщо людина взяла в усиновлення малолітнього, а коли взяла, той пізнав свого батька або матір, то цей вихованець може повернутися в дім свого рідного батька;

у § 191 – якщо людина, яка взяла в усиновлення малолітнього і виростила його, а той працював у неї в домі, потім завела рідних дітей і забажала повернути вихованця, то цей прийомний син не повинен піти ні з чим....

Давні іудейські закони встановлювали, що діти-сироти повинні жити в сім'ях своїх родичів, обов'язок яких піклуватися про них до повноліття.

У Давній Греції афінські сім'ї всиновлювали дітей здебільшого з причини бездітності або відсутності синів у шлюбі. Коли ж згодом у родині народжувався спадкоємець, то усиновлення все одно залишалось дійсним, а усиновлена дитина була рівна у правах з рідними дітьми і спадкувала майно батьків нарівні з усіма.

У Давньому Римі усиновлення на початку свого існування отримує суто юридичну форму, правову, яка згодом через Візантію перейшла до християнського світу.

У Царській книзі імператора Лева VI Мудрого, що називалася Василіки, у першому титулі XXXIII книги п'ятдесят три параграфи були присвячені усиновленню. Християнські імператори до Юстиніана I включно визначали усиновлення цивільно-правовим актом, за допомогою якого усиновитель, виконавши певні вимоги закону, приймав у сім'ю на місце сина чи онука іншу особу із усіма її особистими чи майновими наслідками.

Візантійці здійснювали усиновлення добровільно, з дотриманням інтересів дитини-сироти, яка не мала батьків чи родичів. Метою усиновлення було збереження і продовження роду усиновителів, чисельність і міцність громади, успадкування їхнього майна. Дитина, яку приймали у родину, отримувала згодом у спадок свою частку спадщини, навіть, якщо не був складений заповіт, що був у ті часи обов'язковим. Ніхто з рідних дітей чи родичів не міг позбавити усиновлену дитину права отримати частку спадщини нарівні з іншими родичами. Ті ж, хто порушував таке право, підлягали покаранню у вигляді грошового штрафу на користь усиновленого і державної казни, а також церковним покаранням.

До речі, церква завжди відігравала значну роль у вирішенні питань шлюбу та сім'ї, а долею посиротілих дітей служителі церков переймалися завжди. По суті, початкові усиновлення здійснювалися лише церковними освяченнями, окремими молитвами – Божественними, а пізніше, за часи правління Юстиніана I (519 рік), усиновлення стало оформлюватися цивільною процедурою, але церковне освячення було обов'язковим. Служителі церков також визначали, що шлюбні відносини між усиновителем та усиновленим є неможливими.

Церква не тільки освячувала усиновлення як процедуру, а й охороняла сам процес, слідувала за долею дітей у родинах, карала батьків у разі порушення прав усиновленої дитини.

У Візантії усиновлення мали дуже поширений характер. Імператори, царі приймали до своїх родин дітей, які згодом частіше самі ставали особами «царської крові». Історія свідчить про такі приклади: у 1078 р. імператриця Марія, дружина Никифора III Вотаніата, всиновила Олексія, якій згодом став імператором; імператриця Зоя всиновила Михайла, який успадкував імператорський трон і став імператором Михайлом V Каліфату 1034 р.

На Русі за часів княжої доби турбота про дітей, які були сиротами, покладалася, насамперед, на приватних осіб, частіше – князів. Це вважалося справою богоугодною. За часи правління Ярослава Мудрого дуже шанувалися сімейні традиції і благополуччя людей, головним осередком суспільства вважалася родина. Матеріали літописів свідчать, що в Київській державі найбільшу владу мали князі, і саме вони найчастіше брали під опіку та всиновляли посиротілих дітей, будували сирітські дома, віддавали на свій розсуд дітей у прийми. Решта ж населення займалася добродійною діяльністю щодо таких дітей, але загалом не всиновляла на законних підставах, а лише піклувалася про них. Церква надавала таким дітям житло, їжу та захист від усіх, хто міг їм заподіяти зло. Київські князі (911 р.) брали під свою опіку зазвичай хлопчиків, навчали їх військовій справі, наукам, Закону Божому, певним ремеслам. Сама система допомоги знедоленим дітям, опіка над сиротами, бідними та жебраками називалася «громадським призрінням». Християнська сімейна мораль поширювалася по всій Русі. І це виражалося не тільки в опіці духовенства над сиротами, наданні їм житла при монастирях та подаванні милостині жебракам і знедоленим дітям, а й у розповсюдженні «штучного синівства», тобто прийняття «стороннього» в родину. В сім'ї, які всиновлювали сторонню дитину, разом жили і свої діти, і раби, і прийми.

У 1037 році Ярослав Мудрий видав збірник законів «Руська правда», в якому закладені ідеї гуманного правління, а також йшлося про завдання охорони матерів, що безпосередньо сприяло б запобіганню сирітства.

За часи правління Катерини II законодавство з питань усиновлення суттєвих змін не зазнало, батьківська влада над дітьми не мала обмежень і становище дітей загалом було скрутним або навіть жалюгідним. Діти-сироти закріплялися за «вихователями», ставали згодом їх кріпаками, залежали від них і фізично, і морально. Але слід зазначити, що почали з'являтися громадські установи, в які приймали підкинутих незаконнонароджених дітей, де вони виховувалися до повноліття, після чого «отримували вільну». Переважно в таких установах були підкидьки купців чи міщан, котрих навчали «пристойному його стану ремеслу або промислу».

Катерина II перебувала під впливом західноєвропейських просвітницьких ідей, і опіка над сиротами в державній політиці посідала значне місце. З одного боку, вона наказувала влаштовувати їх у сім'ї «добročинних та моральних людей», з іншого — у виховні будинки («шпиталі»), щоб «зменшити злидарство та бідняцтво, виховувати дітей з користю та на пожиток людськості». У виховних будинках вирощували «нову породу людей», дітей-громадян, які «спроможні слугувати Вітчизні справами рук своїх у різних мистецтвах та ремеслах». Але ж ідея «нового соціального прошарку» зазнала краху, тому що величезна кількість дітей просто помирала в такій системі виховання. Отже, держава знову заговорила про сімейне виховання й усиновлення, необхідність «кращої настанови вихованців у сім'ях селян справі майстра, фабриканта чи плугаря», де життя «просте, природне, як воно є, а не ті ходячі інструкції». Потреба в усиновленні не зникла. Воно відбувалося серед сільських жителів, у родин, які не мали прямих спадкоємців, а також у тих прошарках населення з високою християнською мораллю, що намагалися хоч подекуди врятувати вихованців (сиріт) від гибелі через соціально-економічну ситуацію.

Законодавство, присвячене усиновленню, стало розвиватися на початку 19 століття. У 1803 році з'явився Указ, що дозволяв особам князівської та дворянської крові всиновляти найближчих законороджених родичів, але здебільшого дітей дворянського походження. Пізніше (1891 рік) був прийнятий закон «Про дітей усиновлених і узаконених», який став помітною віхою у законодавстві, присвяченому усиновленню. Цей акт дозволив не лише узаконити, а й всиновляти незаконнороджених дітей, причому це право розповсюджувалося на усіх дітей незалежно від їхнього сану та віросповідання. Винятком були сільські жителі і міщани, найнижчі прошарки населення, а також особи, молодші за тридцять років. Усиновлений вважався таким, що перебуває у найближчих родинних стосунках із усиновителем, і одержував всі права і обов'язки нарівні з рідними дітьми. Що спонукало до усиновлення дітей? У деяких випадках всиновляли дітей, які «прив'язалися» до сім'ї, подекуди — за винагороду, іноді — за необхідності дотримуватись розпоряджень церкви та духовенства. Процедура усиновлення складалася з декількох етапів. Дворянин, який вирішив всиновити дитину, спочатку повинен був подати клопотання до окружного суду тієї місцевості, де проживав усиновлений, і отримати дозвіл. Надалі клопотання розглядалося міським сирітським судом, який виносив остаточне рішення. Судом враховувалися «майнові інтереси» особи, яку всиновляли, «щоб усиновлення не звернулося на шкоду особі, яку всиновлюють». Усиновлені діти ставали додатковою робочою силою у господарстві усиновителів, а подекуди відбували замість хазяйських синів повинність прислужувати багатіям. Але переважним чином християнин, який брав на виховання посиротілу дитину, не керувався матеріальними чи корисливими міркуваннями, усиновлення існувало як засіб поповнення родини та продовження свого роду, особливо якщо в родині не було дітей або були дівчата чи один син, можливістю передати спадщину та мати «під старість» годувальника, який до того ж помине душі батьків.

На початку 20-го століття права дитини розглядалися в основному як засоби захисту від непомірної дитячої праці, економічної експлуатації та дитячої проституції.

У післяреволюційній Росії усиновлення майже не відбувалися, радянська влада спочатку відмовилась навіть від такого поняття. Це обумовлено не тільки складні-

стю тих часів, зміною державного устрою, повстаннями і занепадом соціальної системи захисту дітей взагалі. На зміну сімейній формі виховання прийшла колективна, громадська. Створюються різні спеціалізовані громади та товариства як от: «Товариство захисту дітей від жорстокого поводження», «Дитячі ясла», «Товариство спасіння легковажних дівчат», що займалися переважно суспільно-економічним захистом дітей. На законодавчому рівні приймалися Положення, Статути, Правила, які містили як спільні статті стосовно соціального захисту дітей-сиріт, так і специфічні. Продовжувався пошук оптимальних форм влаштування дітей-сиріт, хоча фактично вони не виходили за рамки державних інтернатних закладів, дитячих комун або колоній. Реформатор освіти перших післяреволюційних років П. М. Лепшинський так визначав основний принцип виховання: «ані сім'я, ані окремі особи чи групи осіб не в змозі поставити і виконати величезне завдання виховання дітей так раціонально, як суспільство, як держава». Декретом про охорону здоров'я матері та дитини, підписаним В. І. Леніним у 1918 році, материнство визнавалося соціальною функцією жінки, що підривало не тільки сімейний устрій, а й духовну та психологічну основу материнства. Поступово руйнувався інститут традиційної сім'ї. Більшовики заявляли про «націоналізацію дітей». Виховувався «особливий» прошарок населення, який був би вдячний державі за своє виховання, а, отже, і винний їй за це.

На цьому етапі держава визнавала лише одну форму виховання сиріт та кинутих дітей – колективну. Інституту сім'ї в тоталітарній країні місця бути не могло, сімейні основи виховання були зруйновані, а на їх місце прийшла соціальна установа, яка доглядала і виховувала нове радянське покоління – надійного товариша.

У роки Великої Вітчизняної війни було відроджено інститут опіки та патронату, який був скасований у перші роки радянської влади. Усиновлення у ці роки дозволило полегшити долю тих дітей, які втратили батьків та сім'ю. Це було проявом широкого патріотизму і гуманності; національність не мала значення для тих, хто вирішив допомогти дитині-сироті знайти маму і сім'ю. У шістдесятих роках ХХ століття правові відносини в усиновленні регулювалися Кодексом про сім'ю; з'явився термін «удочеріння», право зміни прізвища й по батькові усиновленій дитині, скасування усиновлення тільки в судовому порядку.

Після другої світової війни у 1948 році Організація Об'єднаних Націй прийняла Загальну Декларацію прав людини, в якій зазначалося, що діти повинні бути об'єктом нагляду та допомоги. А 1958 року ООН було прийнято Декларацію прав дитини, яка містила в собі 10 статей, що рекомендували батькам, державним органам і владі визнавати та дотримувати права і свободи дітей. Це були десять соціальних принципів, які значно вплинули на державну політику в усьому світі стосовно формування дитячої політики, проте наголосимо, що Декларація мала, лише рекомендаційний, необов'язковий до виконання характер, в той час як становище дітей в радянській країні того періоду потребувало конкретних законодавчих документів і заходів для покращання їхньої долі, особливо дітей-сиріт, яких налічувалося сотні тисяч. У 1950 році в країні функціонувало 6 500 дитячих будинків, в яких виховувалося майже 640 000 дітей-сиріт. Велика Вітчизняна війна, забравши життя мільйонів людей, стала причиною сирітства сотень тисяч дітей. Для них єдиним шляхом виживання були дитячі будинки, які відкривали навіть при промислових підприємствах та при колгоспах.

20 листопада 1989 року було прийнято документ високого міжнародного рівня — Конвенцію ООН про права дитини, в якій чітко зазначено, що кожна дитина, якщо це можливо, має право знати власних батьків та право на їх піклування. Визначається значення і важливість родини у житті дітей. Альтернативні форми піклування над дітьми, котрі втратили батьків, слід розглядати у тому разі, якщо, незважаючи на цю допомогу, дитина не має сім'ї, або родина не в змозі чи не бажає піклуватися про неї.

Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини у 1990 році. Так цей документ став частиною українського законодавства. Один із головних постулатів Конвенції, визначає, що дитині для «повного та гармонійного розвитку її особистості необхідно зростати у сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння».

Усиновлення за всіх часів відображало особливості державного впливу на сімейні відношення. Довгий час соціальні, фізичні та емоційні потреби усиновленої дитини розглядалися і трактувалися як задоволення потреб дорослих відповідно до культурних, релігійних, правових та економічних норм.

Виховання в сім'ї — велика праця: фізична — коли мати доглядає за дитиною, психологічна, коли йдеться про її духовний розвиток. Дитина, яка зростає в сімейному оточенні, свідомо і підсвідомо вчиться бути такою, як мама і тато, брати та сестри — це є головним фактором, що формує її подальше життя.

Розділ II

СУХОЮ МОВОЮ ЗАКОНУ

1. Право дитини на сім'ю. Форми сімейного влаштування дітей

Право дитини на сім'ю закріплено на законодавчому рівні і перш за все – в Конвенції ООН про права дитини, Конституції України, Сімейному кодексі України тощо. Тільки виховання в сім'ї відповідає найкращим інтересам дитини.

У разі, якщо дитина залишилась сиротою або позбавлена батьківського піклування, вона має право відповідно до законодавства бути влаштована насамперед на усиновлення, опіку, піклування, у прийомну сім'ю або дитячий будинок сімейного типу. Саме ці форми влаштування дитини є сімейними, тобто дають змогу дитині виховуватись і зростати в сім'ї. До інтернатного закладу (будинок дитини, дитячий будинок, школа-інтернат тощо) дитина може бути влаштована тільки у разі, якщо було вичерпано всі можливості для її влаштування в сім'ю. Дуже важливо враховувати, що згідно з вимогою українського законодавства таке влаштування не позбавляє службових осіб від пошуку сім'ї для дитини.

Попри спільну назву «сімейні форми», яка по суті означає перебування дитини на вихованні в сім'ї, кожна із зазначених форм відрізняється одна від одної як за організаційними, так і за правовими ознаками.

З тим, щоб розуміти принципову відмінність, коротко зупинимось на кожній формі сімейного влаштування дитини.

Безумовно, найкращою із всіх можливих на сьогодні форм сімейного влаштування є усиновлення дитини, тобто прийняття її у сім'ю на правах рідної. Тільки ця форма влаштування з усіх існуючих має наслідком втрату дитиною статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. Усиновлення породжує між батьками (усиновлювачами) та дитиною взаємні права й обов'язки, які передбачені Сімейним кодексом України для батьків та їхніх біологічних дітей.

Дитина може бути усиновлена з будь-якої форми влаштування: опіки, прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, інтернатного закладу, якщо вона перебуває на обліку як дитина, котра підлягає усиновленню.

Якщо громадяни України бажають усиновити дитину, вони повинні перебувати на обліку у службі у справах дітей за місцем проживання.

Слід зазначити, що усиновлення не може відбутися без згоди дитини. Сімейним кодексом України не визначено мінімального віку дитини, з якого потрібно брати у неї на це згоду, а також обов'язкову форму цієї згоди. Проте визначено, що згода дитини потрібна, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її

висловити. Форма згоди дитини на усиновлення також має відповідати її вікові та стану здоров'я.

Законодавець визначився, якщо дитина у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення або проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками, то усиновлення провадиться без згоди дитини.

Усиновлення здійснюється в судовому порядку, тобто суд розглядає заяву майбутніх усиновлювачів і приймає щодо цього відповідне рішення.

Кількість дітей, яких може усиновити подружжя або одинока особа, законодавство не обмежує. Це питання мають для себе вирішувати усиновителі з урахуванням своїх можливостей і не лише фінансових. Важливим є рівень готовності прийняти дитину чи дітей з їхніми потребами та особливостями характеру, стану здоров'я і досвіду життя, здатності допомогти дитині, не лаштуючи її під себе, а за потреби – змінюватись самому.

Більш традиційна для України сімейна форма влаштування дитини-сироти, або дитини, позбавленої батьківського піклування, – опіка (піклування). Вона встановлюється з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів дітей.

Опіка (піклування) над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, встановлюється на підставі рішення органу опіки та піклування (тобто державної адміністрації районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчих органів міських чи районних у містах, сільських, селищних рад) або суду. Порядок здійснення опіки (піклування) над дітьми врегульовані Сімейним та Цивільним кодексами України.

Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа), а піклування – над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа).

Законодавством України визначено, що опікун або піклувальник призначаються переважно з осіб, які перебувають у сімейних, родинних відносинах з підопічним з урахуванням особистих стосунків між ними, можливості виконувати обов'язки опікуна чи піклувальника. При призначенні опікуна (піклувальника) враховується бажання самої дитини.

Не може бути опікуном, піклувальником дитини той, хто зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, позбавлений батьківських прав, а також чий інтереси суперечать інтересам дитини.

Дитина, над якою встановлено опіку або піклування, має право проживати в сім'ї опікуна або піклувальника, на забезпечення їй умов для всебічного розвитку, освіти, виховання і на повагу до її людської гідності. За дитиною зберігається право користування житлом, у якому вона проживала до встановлення опіки або піклування. У разі відсутності житла така дитина має право на його отримання відповідно до закону. Встановлення опіки та піклування не припиняє права дитини на аліменти, пенсії, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника. Опікун (піклувальник) також має право отримувати державну допомогу на підопічну дитину. Розмір виплат на дитину з урахуванням цієї допомоги, пенсії, аліментів тощо становить один прожитковий

мінімум для дитини відповідного віку. Очікується, що вже у 2008 році розмір допомоги для дітей під опікою (піклуванням) буде збільшено до двох прожиткових мінімумів.

Опікун (піклувальник) у свою чергу зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про стан її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток та забезпечення повної загальної середньої освіти. Опікуни (піклувальники) не мають права перешкоджати спілкуванню дитини з її батьками та іншими родичами, якщо це не суперечить інтересам дитини.

Дитина, над якою встановлено опіку (піклування), протягом усього часу перебування в сім'ї опікуна зберігає статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування.

Як при усиновленні, законодавством не встановлено граничну кількість дітей, яку може бути влаштовано під опіку (піклування) в одну сім'ю. Контроль за тим, як дитина проживає та виховується в сім'ї опікуна (піклувальника), здійснює районна служба у справах дітей.

Звільнення від виконання обов'язків здійснюється на підставі рішення органу опіки та піклування за бажанням опікуна або піклувальника, або в разі невиконання ним своїх обов'язків; при влаштуванні вихованця до державного закладу або коли між опікуном та підопічним склалися стосунки, які перешкоджають здійсненню ними опіки, піклування. Орган опіки та піклування може звільнити піклувальника від його повноважень за заявою дитини, над якою встановлене піклування. Рішення про звільнення опікуна (піклувальника) від повноважень може також прийматися судом на підставі звернення органу опіки та піклування, у разі невиконання цією особою обов'язків, передбачених законом.

У разі використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному, а також у разі невиконання опікунами (піклувальниками) своїх обов'язків і за умови спричинення тяжких наслідків винні особи несуть кримінальну відповідальність. Йдеться про будь-які дії (бездіяльність) опікуна чи піклувальника, якими підопічному заподіюється матеріальна шкода.

Випадками, в результаті яких опіка (піклування) припиняється, є: передача малолітньої особи батькам (усиновлювачам); досягнення підопічним 14 років (у цьому разі особа, яка здійснювала обов'язки опікуна, стає піклувальником без спеціального рішення щодо цього); досягнення дитиною повноліття; реєстрації шлюбу неповнолітньої особи; надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.

У 1998 році в Україні розпочалася створення прийомних сімей як форми сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Прийомна сім'я – це сім'я або одинока особа, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Тобто на відміну від усиновлення та опіки кількість дітей в прийомній сім'ї обмежена.

Прийомні діти влаштовуються в сім'ю до досягнення вісімнадцятирічного віку (повноліття) або до закінчення навчання у професійно-технічних чи вищих закладах, але не пізніше досягнення ними 23-річного віку.

Прийомна сім'я як сімейна форма влаштування дітей має такі особливості.

- ⇒ Дитина, яка в ній виховується, не позбавляється статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. За нею зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, у тому числі у зв'язку із втратою годувальника, які вона мала до влаштування у прийомну сім'ю.
- ⇒ Прийомні діти мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, окрім випадків, коли це може завдати шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню.
- ⇒ Кандидати в прийомні батьки обов'язково проходять курс навчання, розрахований на розуміння ними проблем, пов'язаних із особливостями дітей, які за різних життєвих обставин втратили батьків.
- ⇒ Прийомні батьки у вирішенні проблем прийомної дитини співпрацюють із соціальним працівником, який здійснює соціальний супровід прийомної сім'ї.
- ⇒ Прийомна сім'я створюється на підставі рішення місцевого органу виконавчої влади. Між прийомними батьками та органом, який приймає рішення про створення прийомної сім'ї, укладається договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї на спільне виховання та проживання, який визначає права та обов'язки обох сторін.
- ⇒ Утримання прийомної дитини в сім'ї фінансується державою. Одному з прийомних батьків виплачується два прожиткових мінімуми на утримання, виховання, навчання, лікування, харчування дитини та грошове забезпечення у розмірі 35% відрахувань від загальної суми виплат на дітей за виконання обов'язків прийомних батьків.

Функціонування прийомних сімей регулюється Положенням про прийомну сім'ю.

Відповідно до зазначеного Положення прийомними батьками можуть бути особи працездатного віку. При влаштуванні дитини у прийомну сім'ю враховується, щоб до досягнення прийомними батьками пенсійного віку дитина досягла повноліття. Час влаштування дітей визначається відповідно до віку молодшого із прийомних батьків.

Особи, які виявили бажання стати прийомними батьками, обов'язково мають пройти навчання, організоване обласними центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді із залученням психологів, педагогів, медиків, інших фахівців, за програмою, затвердженою Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту.

Окрім проходження спеціальної підготовки, до кандидатів на створення прийомної сім'ї висуваються вимоги щодо достатнього матеріального забезпечення сім'ї.

Під час оформлення прийомної сім'ї на влаштування до неї дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, необхідна згода всіх повнолітніх членів родини, які проживають разом. У свою чергу прийомні батьки мають враховувати згоду не лише дорослих членів родини, а й рідних дітей, які досягли повноліття.

На влаштування до прийомної сім'ї потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини з'ясовується

службовою особою закладу, в якому вона перебуває, у присутності прийомних батьків і представника органу опіки та піклування, про що складається відповідний документ.

Дія договору про влаштування дітей у прийомну сім'ю на виховання та спільне проживання, укладений між прийомними батьками та місцевим органом виконавчої влади, що прийняв рішення про створення цієї прийомної сім'ї, припиняється у разі виникнення в прийомній сім'ї несприятливих умов для виховання дітей та спільного проживання через тяжку хворобу прийомних батьків, зміну їхнього сімейного стану, відсутність взаєморозуміння між батьками та дітьми, конфліктні стосунки з дітьми; невиконання прийомними батьками обов'язків щодо належного виховання, розвитку та утримання прийомних дітей; порушення схеми антиретровірусної терапії дитини; повернення дітей рідним батькам (опікуну, піклувальнику, усиновлювачу); досягнення дитиною повноліття; досягнення батьками пенсійного віку; за згодою сторін.

У разі припинення дії договору сім'я позбавляється статусу прийомної, а подальше влаштування прийомних дітей визначається органом опіки та піклування.

Особливою формою сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є дитячий будинок сімейного типу.

В Україні створення дитячих будинків сімейного типу почалося в 1988 році. Функціонування будинків сімейного типу регулюється Сімейним кодексом України, Законом України «Про охорону дитинства», Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005 рік) та Положенням про дитячий будинок сімейного типу.

Дитячий будинок сімейного типу – окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейного виховання та спільного проживання не менше п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Особи, які беруть на себе зобов'язання щодо дітей, набувають статусу батьків-вихователів. Діти, влаштовані до дитячого будинку сімейного типу, є вихованцями і не втрачають статусу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Вихованці виховуються у дитячому будинку сімейного типу до 18 років, а в разі продовження навчання у професійно-технічному, вищому навчальному закладі – до його закінчення, але не пізніше досягнення 23-річного віку.

Сім'я може отримувати статус дитячого будинку сімейного типу лише за умови прийому на виховання не менше п'яти дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Кількість дітей у такій сім'ї не повинна перевищувати десяти осіб, враховуючи рідних (біологічних) дітей батьків-вихователів. Обов'язковою умовою створення дитячого будинку сімейного типу є проходження батьками-вихователями курсу підготовки для кандидатів на створення прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, проведення якого забезпечують обласні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Батьки функціонуючих дитячих будинків сімейного типу мають раз на два роки підвищувати кваліфікацію (проходити так звану перепідготовку).

Батьками-вихователями можуть бути повнолітні та працездатні особи за винятком таких, котрі:

- ⇒ визнані в установленому порядку недієздатними або обмежено дієздатними;
- ⇒ позбавлені батьківських прав;
- ⇒ звільнені від обов'язків опікунів (піклувальників, усиновителів) за неналежне виконання покладених на них обов'язків;
- ⇒ за станом здоров'я не можуть виконувати обов'язки у вихованні дітей (інваліди 1 і 2 груп; особи з глибокими органічними ураженнями нервової системи; алкогольною та наркотичною залежністю, хворі на СНІД, відкриту форму туберкульозу; мають розлади психіки з офіційно зареєстрованими асоціальними проявами, нахилами до насильства).

При прийнятті рішення про створення дитячого будинку сімейного типу вимоги висуваються не лише до осіб, які висловлюють бажання взяти на виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, а й до членів їхньої родини. Не можуть бути батьками-вихователями особи, які проживають разом із членами сім'ї з глибокими органічними ураженнями нервової системи, алкогольною та наркотичною залежністю, хворими на СНІД, відкриту форму туберкульозу; розлади психіки, в яких офіційно зареєстровані асоціальні прояви, нахили до насильства.

Законодавчо встановлено вікові обмеження щодо кандидатів на створення дитячого будинку сімейного типу залежно від віку дітей, які влаштовуються в сім'ю. При влаштуванні різниця у віці батьків-вихователів і дітей має бути такою, щоб на час досягнення обома батьками-вихователями пенсійного віку всі вихованці досягли віку вибуття із дитячого будинку сімейного типу. Вікові обмеження визначаються відповідно до віку молодшого із батьків. За певних обставин передбачено можливість подовження терміну діяльності дитячого будинку сімейного типу за домовленістю батьків-вихователів та місцевих органів виконавчої влади. Проте цей термін не повинен перевищувати п'яти років.

Рішення про створення дитячого будинку сімейного типу приймається районною, районною у містах Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим комітетом міської ради міст республіканського значення (АР Крим) і міст обласного значення на підставі заяви особи або осіб, які виявили бажання створити такий будинок, з урахуванням результатів навчання та подання відповідного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також висновку служби у справах дітей про наявність умов для його створення.

Підбір вихованців здійснюється поступово протягом дванадцяти місяців. Насамперед до дитячого будинку сімейного типу влаштовуються діти, які перебувають між собою в родинних стосунках, за винятком випадків, коли за медичними показниками або з інших причин вони не можуть виховуватися разом. Допомогу та контроль за влаштуванням дітей здійснює служба у справах дітей.

Відповідно до Сімейного кодексу України обов'язковою умовою для влаштування дитини до дитячого будинку сімейного типу є згода дитини, якщо вона досягла відповідного віку і такого рівня розвитку, що може її висловити. Згода на влаштування до дитячого будинку сімейного типу з'ясовується представником закладу, в якому дитина перебуває, у присутності батьків-вихователів та представника органу опіки та піклування і оформляється документально.

Батьки-вихователі несуть відповідальність за життя, здоров'я, фізичний, духовний і психічний розвиток дітей. Вони є представниками своїх вихованців і захищають їхні права та інтереси в органах державної влади, у тому числі судових, як опікуни або піклувальники без спеціальних на те повноважень. Вони не можуть використовувати надані їм права всупереч інтересам дитини.

Оформлення рішення місцевого органу виконавчої влади є підставою для набуття родиною статусу «дитячий будинок сімейного типу». Між органами виконавчої влади та батьками, які беруть на себе зобов'язання щодо утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, укладається угода про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу. В угоді визначаються права й обов'язки кожної із сторін, формулюються вимоги до умов виховання та утримання дітей у сім'ї, регулюються питання захисту житлових прав батьків-вихователів та членів їхньої сім'ї.

Для утримання, виховання, навчання, лікування, харчування дітей-вихованців батьки-вихователі одержують державну соціальну допомогу в розмірі двох прожиткових мінімумів на кожну дитину-вихованця та грошове забезпечення батькам-вихователям у розмірі 35% відрахувань від загальних виплат на дітей. Сумарний обсяг грошового забезпечення батьків-вихователів не повинен перевищувати п'яти прожиткових мінімумів для працездатної особи і розподіляється між батьками-вихователями рівними частинами за їх згодою.

Представники органів виконавчої влади мають право контролювати умови виховання, утримання дитини і, якщо вони не виконуються, право розірвати угоду з батьками-вихователями.

Підстави, які можуть призвести до розірвання угоди, можуть бути спровоковані внутрішніми сімейними обставинами: важка хвороба батьків-вихователів, відсутність взаєморозуміння з дітьми, конфліктні стосунки між дітьми, невиконання батьками-вихователями обов'язків щодо належного виховання, розвитку та утримання дітей; також пов'язаними з виходом вихованців із сім'ї: повернення дітей-вихованців рідним батькам (опікуну, піклувальнику, усиновителю), досягнення дитиною повноліття тощо. Розірвання угоди може бути здійснено на підставі рішення суду.

При зменшенні кількості дітей-вихованців служби поповнюють дитячий будинок сімейного типу новими дітьми або ж переводять таку родину у статус прийомної. У разі ліквідації дитячого будинку сімейного типу подальше влаштування вихованців вирішується органом опіки та піклування. При цьому мають бути вжиті заходи саме для сімейного влаштування дітей.

Однією з умов створення дитячого будинку сімейного типу є надання родині житлової площі, що дає можливість забезпечити гармонійний розвиток дітей, гарантує кожному вихованцю нормальні умови життя.

Умови забезпечення дитячого будинку сімейного типу житловим приміщенням визначаються Житловим кодексом України. Місцева державна адміністрація позачергово має надавати батькам-вихователям індивідуальний будинок або багатокімнатну квартиру. Користування наданим житловим приміщенням здійснюється в порядку, встановленому законодавством, для користування служ-

бовими приміщеннями. Житлове приміщення має бути обладнане необхідними меблями, побутовою технікою та іншими предметами тривалого вжитку, перелік яких визначається органом, що ухвалив рішення про створення дитячого будинку сімейного типу.

Дитячому будинку сімейного типу може бути надана в користування земельна ділянка для ведення садівництва та городництва поблизу місця його розташування, а також транспортний засіб. Умови передачі та користування земельною ділянкою і транспортом визначаються угодою про створення дитячого будинку сімейного типу.

Для дитячого будинку сімейного типу є характерними такі особливості:

- ⇒ батьки-вихователі біологічно не пов'язані з дітьми-вихованцями;
- ⇒ батьки-вихователі повинні виконувати обов'язки не тільки вихователів, а й господарів великої родини.

За вихованцями дитячого будинку сімейного типу зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, у тому числі пов'язані із втратою годувальника, які вони мали до влаштування у дитячий будинок сімейного типу.

Діти, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу, не втрачають статусу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що передбачає збереження пільг, які гарантуються державою таким дітям: при отриманні житлової площі, влаштуванні на навчання, матеріальної підтримки, оздоровлення тощо. Якщо за дитиною-вихованцем закріплено майно та житло, воно зберігається до досягнення нею повноліття; відповідальність за його збереження покладається на органи опіки та піклування за місцем знаходження майна.

При влаштуванні дітей до дитячого будинку сімейного типу сімейних правовідносин не виникає — діти-вихованці мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, якщо це не суперечить їхнім інтересам і не заборонено рішенням суду. Форма стосунків визначається органами опіки і піклування за погодженням з батьками-вихователями та за участі соціального працівника, який здійснює соціальний супровід дитячого будинку сімейного типу.

2. Основні акти сучасного законодавства України щодо усиновлення дітей

Незважаючи на те, що пересічний громадянин у повсякденному житті не часто має справу з усиновленням, для загальної обізнаності кожна людина має знати основні моменти щодо цього, тим більше, якщо замислюється над можливістю усиновити дитину.

В Україні, як і в будь-якій цивілізованій країні, у сфері усиновлення діють національне законодавство та міжнародне, до якого Україна приєдналася або яке ратифікувала. Слід зазначити, що відповідно до Конституції України міжнародні акти мають вищу юридичну силу.

Серед актів міжнародного законодавства – Конвенція ООН про права дитини.

До національного законодавства з питань усиновлення належать: Сімейний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Закони України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», а також постанова Кабінету Міністрів України №1377 від 28.08.2003 року «Про затвердження Порядку ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення», інші нормативно-правові акти.

У цих документах можна знайти відповіді на запитання: що таке усиновлення; яке значення та наслідки воно має для дитини і батьків; яка дитина може бути усиновленою; хто може усиновити дитину; куди треба звертатися, щоб усиновити дитину; які документи необхідні для усиновлення; як відбувається процес усиновлення; куди треба звертатися, щоб остаточно оформити документи на усиновлену дитину після розгляду справи судом, та на багато інших.

У процесі усиновлення дитини дуже важливо знати, до яких органів можна звернутися по допомогу, хто і яку пораду може дати.

Питаннями усиновлення займаються як місцеві, так і центральні органи виконавчої влади. На місцевому рівні це – служби у справах дітей. Особи, які бажають усиновити дитину, повинні звернутися до служби у справах дітей за місцем проживання з метою отримання інформації про порядок оформлення документів, висновку про можливість бути усиновлювачами та внесення до облікового списку кандидатів в усиновлювачі. Після завершення цього етапу кандидати одержують направлення для знайомства з дитиною і встановлення контакту з нею.

Якщо за місцем проживання кандидатів немає дитини, яку можна усиновити, вони мають право звернутися до будь-якої служби у справах дітей, у тому числі обласного рівня, або до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини у складі Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту за отриманням інформації про дітей, які можуть бути усиновлені.

На етапі встановлення контакту з дитиною, підготовки висновку про доцільність усиновлення на допомогу кандидатам в усиновлювачі приходять педагогічні працівники та лікарі.

Педагогічні працівники дитячого будинку/інтернатного закладу, в якому перебуває дитина, допомагають кандидатам в усиновлювачі встановити контакт з дитиною. Крім того, педагоги можуть їм надати практичну допомогу, охарактеризувавши здібності та особливості дитини, її проблеми чи успіхи у навчанні; підказати, на що звернути увагу, тощо. На усиновлення дитини, яка не має батьків і перебуває у закладі охорони здоров'я або навчальному закладі, потрібна письмова згода цього закладу.

Не менш важливою у процесі усиновлення є участь медичних працівників. Як правило, це медичний працівник закладу, де перебуває дитина, а також лікарі, які обстежують дитину перед усиновленням і дають висновок про стан її здоров'я. Медичне обстеження дитини до усиновлення є надзвичайно важливим, оскільки об'єктивна і достовірна інформація про стан її здоров'я впливає на все подальше життя родини, яка приймає до себе дитину. Наприклад, якщо після усиновлення з'ясується, що дитина має розумові вади, психічну чи іншу тяжку невиліковну хворобу, про що усиновлювач не був поінформований на час усиновлення, усиновлення може бути скасоване рішенням суду. Отже, усиновлювач має володіти повною інформацією про стан здоров'я дитини. Не завадить також поспілкуватися з лікарями, які обстежують дитину, щоб знати, що саме у стані здоров'я дитини потребує першочергової уваги.

Служба у справах дітей за місцем перебування дитини, яку кандидати в усиновлювачі виявили бажання усиновити, готує висновок від імені органу опіки та піклування про доцільність такого усиновлення і представляє інтереси дитини в суді.

3. Діти, які можуть бути усиновленими

Ми вже говорили про те, чим є усиновлення для дитини й усиновлювачів, до яких правових наслідків воно призводить після того, як рішення суду про усиновлення набрало чинності.

Але ж перш ніж наступить довгоочікуваний момент поєднання в одну родину батьків та дитини, потрібно знати, яка саме дитина може бути усиновленою та де знайти таку дитину?

Інформація про дітей, які залишилися сиротами або позбавлені батьківського піклування, зосереджується в службах у справах дітей районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих комітетів міських, районних у містах рад, які заповнюють анкету дитини та заносять відомості про неї до електронного банку даних. Якщо впродовж місяця після обліку її не було усиновлено або влаштовано під опіку, інформація про таку дитину передається до обласної служби у справах дітей для регіонального обліку. Якщо протягом наступного місяця також не виявилось осіб, які бажають усиновити або взяти під опіку чи піклування дитину, анкета якої перебуває в регіональному банку даних, її дані направляються до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту для взяття на централізований облік. Упродовж року ця дитина може бути усиновлена виключно громадянами України.

Усиновленою може бути дитина-сирота, тобто дитина, батьки якої померли, а також дитина, у якої батьки позбавлені батьківських прав, невідомі, визнані безвісти відсутніми, оголошені померлими, визнані недієздатними. У цих випадках усиновлення не потребує згоди біологічних батьків.

Підставою для усиновлення дітей також є письмова нотаріально завірена згода на це біологічних батьків, яка може бути оформлена лише після досягнення дитиною двомісячного віку. Проте слід пам'ятати, що згідно зі статтею 217 Сімейного кодексу України за біологічними батьками зберігається право у будь-який час відкликати свою згоду на усиновлення до моменту набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Усиновлення дітей, яких було залишено в пологових будинках, інших закладах охорони здоров'я, підкинуто або знайдено, можливе лише через два місяці від їх народження або з часу знайдення.

Часто ми чуємо, що для усиновлення дитина повинна мати відповідний статус. Що це означає?

Законодавець з цього приводу висловився доволі чітко: відсутність у дитини батьків має бути підтверджена відповідним комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування. Так, наприклад, підтвердженням статусу дитини-сироти є свідоцтво про смерть кожного із батьків. Для підтвердження статусу дитини, позбавленої батьківського піклування, у кожному конкретному випадку буде свій комплект документів: чи то рішення суду

(наприклад, рішення суду про позбавлення батьківських прав, рішення суду про те, що батьки визнані недієздатними, оголошені померлими або визнані безвісти відсутніми), чи відповідний акт (якщо батьки дитини невідомі, а сама дитина була підкинута, знайдена або покинута в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я) тощо.

Якщо дитина, яка може бути усиновлена, перебуває під опікою (піклуванням), її усиновлення має відбутися за наявності на це письмової згоди опікуна (піклувальника). Проте, якщо така згода відсутня, то незалежно від думки особи, яка опікується дитиною, її може надати орган опіки і піклування. Усиновлення також може провадитися без згоди опікуна (піклувальника) та органу опіки і піклування, якщо суд встановить, що усиновлення дитини відповідає її інтересам.

Національному усиновленню громадянами України підлягають також діти, які виховуються в прийомних сім'ях і дитячих будинках сімейного типу. Практика свідчить, що батьки-вихователі та прийомні батьки, як правило, не готові до такої ситуації. Часто це спричиняє конфлікти у вирішенні долі дитини.

На практиці мають місце випадки, коли для розгляду справи в суді щодо усиновлення не вистачає повного пакету документів про статус дитини. Чому так трапляється? І що робити в такому разі?

По-перше, нез'ясованими можуть залишатися статуси дітей, які були влаштовані в державні заклади з підстав, ще передбачених Кодексом про шлюб та сім'ю України, на зміну якому від 1 січня 2004 року прийшов Сімейний кодекс України: наприклад, відмова матері від дитини в пологовому будинку. Із набранням чинності Сімейного кодексу відмова матері від дитини визнана такою, що не відповідає нормам права.

По-друге, за період перебування дитини в державному закладі обставини, за яких вона втратила батьківське піклування, вже змінилися, а відповідний комплект документів – ще ні. Наприклад, до державного закладу дитина потрапила у зв'язку з тим, що одинока мати дитини перебуває на довготривалому лікуванні через тяжку хворобу, що підтверджено медичною довідкою, довідкою відділу РАЦС (реєстрації актів цивільного стану) про те, що відомості про батька в свідоцтві про народження дитини внесені зі слів матері. Підставою для обліку дитини на усиновлення стала письмова згода матері на це. Проте на момент початку процедури усиновлення може з'ясуватися, що мати дитини померла, а свідоцтво про її смерть у справі дитини відсутнє.

В обох випадках потрібно звернутися до служби у справах дітей з тим, щоб було вжито заходів для збору документів, що підтверджують статус дитини. За будь-яких обставин до суду із заявою про усиновлення потрібно звертатися лише будучи впевненим, що у вас і у дитини є повний комплект документів, необхідний для прийняття судом позитивного рішення. Неповний комплект документів, їх неправильне оформлення може призвести до визнання усиновлення недійсним.

4. Вимоги законодавства до кандидатів в усиновлювачі

Турбуючись про власну дитину, батьки намагаються якомога надійніше захистити її від будь-якої небезпеки. Це прагнення батьків не залежить від того, де перебуває дитина: вдома, у бабусь чи дідусів, у дитячому садочку, школі чи в таборі відпочинку на оздоровленні. Батькам завжди хочеться, щоб дитя було оточене виключно добрими і хорошими людьми, щоб ніхто його не ображав, завжди було нагодоване, доглянуте і здорове.

Конституцією України обов'язок щодо утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладено на державу. Тому при вирішенні питання передачі такої дитини у сім'ю на усиновлення на законодавчому рівні держава висуває певні вимоги до людей, які виявили бажання усиновити дитину.

- ⇒ Згідно з Сімейним кодексом України усиновлювачами можуть бути повнолітні дієздатні особи. Якщо матір'ю, батьком може бути і неповнолітня особа, то усиновлювачем така особа бути не може. Особа, яка бажає усиновити дитину, має досягти повноліття на день винесення рішення суду.
- ⇒ Вікова різниця між усиновлювачем і дитиною має бути не менше п'ятнадцяти років. Наприклад, кандидат в усиновлювачі, якому виповнилось 20 років, має право усиновити дитину віком не старше 5 років.
- ⇒ Усиновлювачами можуть бути подружжя, один з подружжя за умови згоди іншого на усиновлення, а також одинока особа.

Слід зазначити, що критерії визначення осіб, які бажають усиновити дитину, здебільшого виписані через заборону. Тобто чіткіше визначено коло осіб, які не можуть бути усиновлювачами.

- ⇒ Оскільки усиновлення породжує цілу низку обов'язків щодо дитини, які може виконувати лише дієздатна особа, усиновлювачами дитини не можуть бути особи, які за рішенням суду обмежені в дієздатності або визнані недієздатними.
- ⇒ Та обставина, що особа була позбавлена батьківських прав щодо своїх дітей, є серйозною підставою для неможливості довірити їй долю чужої дитини. А відтак така особа не може бути усиновлювачем. Якщо батьківські права особи були поновлені, можливість усиновлення дитини залежить виключно від суду, від того, чи дійде він висновку про відповідність усиновлення такою особою найвищим інтересам дитини на підставі зібраних доказів.
- ⇒ Якщо особа вже була усиновлювачем іншої дитини, але усиновлення було скасоване або визнане недійсним з вини цієї особи, можливість усиновлення нею другої дитини виключається.
- ⇒ Не може бути усиновлювачем особа, яка перебуває на обліку чи лікуванні у психоневрологічному або наркологічному диспансері; зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами.
- ⇒ Особа, яка не має постійного місця проживання (власний будинок, квартира, інше помешкання) та постійного доходу (заробітку), а тому перебуває в стані матеріальної скрути, не може створити дитині умов, необхідних для її фізичного і духовного розвитку.

- ⇒ Усиновлювачами не можуть бути також особи однієї статті.
- ⇒ Однією з причин відмови в усиновленні можуть бути випадки, коли інтереси осіб суперечать інтересам дитини. Проте в українському законодавстві чітко не визначено, за якими критеріями провадиться оцінка відповідності інтересам дитини. Йдеться про ситуацію, коли для усиновлення конкретною особою дитини є усі формальні підстави, але існують достовірні докази того, що атмосфера щастя і любові дитині у цій сім'ї забезпечена не буде. Наприклад, суд одержав докази про численні прояви неповаги до своїх батьків можливого усиновлювача, або непоодинокі факти побоїв своєї дружини, або про відбування покарання за вчинення злочину, який може негативно позначитися на честі та гідності дитини, тощо.
- ⇒ Не можуть усиновити одну і ту ж дитину особи, які не перебувають у шлюбі між собою. Якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може прийняти рішення про усиновлення.
- ⇒ Якщо дитина має лише матір, вона не може бути усиновлена чоловіком, з яким мати дитини не перебуває у шлюбі.
- ⇒ Якщо дитина має лише батька, вона не може бути усиновлена жінкою, з якою батько дитини не перебуває у шлюбі.

Якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може прийняти рішення про усиновлення ними дитини.

І, насамкінець, чи можуть бути усиновлювачами дитини її баба, дід, повнолітні рідні брат та сестра?

Так, можуть, оскільки у статті 212 Сімейного кодексу України вони не включені до кола осіб, які не можуть бути усиновлювачами дитини.

Конкуренція кількох осіб, які бажають усиновити дитину, – рідкісне явище. Якщо кілька громадян є претендентами на усиновлення однієї дитини та подали відповідні заяви до суду, мають бути подані докази про наявність обставин, які надають комусь з них переважне перед іншими право на усиновлення.

Коло осіб, які мають переважне перед іншими право на усиновлення однієї тієї ж самої дитини, визначено статтею 213 Сімейного кодексу України.

Серед осіб, які мають перевагу, на першому місці ті, в сім'ї яких виховується дитина. І це правильно. Часто буває, що дитина називає їх мамою, татом, отже, реально стала членом їхньої сім'ї, пройшовши попередньо шлях відповідної адаптації.

Друга ситуація, коли при усиновленні надається перевага особі, яка є чоловіком матері, дружиною батька дитини, котра усиновлюється. Тобто дитина, як і в першому випадку, залишається у звичній для себе обстановці, проживає в сім'ї, але особа, яка проживає з батьком (матір'ю) дитини, бажає стати для дитини рідною.

Наступними в числі тих, хто має перевагу в усиновленні, є особи, які виявили бажання усиновити одразу кількох дітей, які між собою є братами, сестрами. Така перевага очевидна, оскільки законодавство забороняє розлучати братів і сестер.

Якщо на усиновлення дитини подали заяву одночасно кілька осіб, то перевага буде віддана особі, яка є родичем дитини.

І, насамкінець, переваги на усиновлення дитини також має подружжя.

5. Права дитини при усиновленні, права й обов'язки усиновлювачів, права біологічних батьків, їхніх родичів

В усиновленні дитини є права, що можуть бути реалізовані всіма учасниками процесу.

Найголовніше – це права дитини. Їх перелік вміщено одразу у декількох статтях Сімейного кодексу України. Спробуємо їх коротко сформулювати.

Дитина має право на:

- 1) прийняття в сім'ю усиновлювача на правах сина, дочки на підставі рішення суду про усиновлення;
- 2) усиновлення разом із рідними братами, сестрами (якщо усиновлення для дитини не є таємним, а суд прийняв рішення про усиновлення братів і сестер дитини окремими особами чи когось із них, брат і/або сестра мають право знати про нове місце проживання усиновленого);
- 3) згоду або незгоду на усиновлення, якщо дитина досягла такого віку та рівня розвитку, що може їх висловити;
- 4) інформацію про правові наслідки усиновлення;
- 5) таємницю факту її усиновлення, в тому числі від неї самої;
- 6) згоду запису усиновлювача її матір'ю, батьком, якщо дитина досягла віку семи років;
- 7) згоду змінити після усиновлення ім'я;
- 8) майнові і немайнові права й обов'язків між нею та усиновлювачами, їхніми родичами за походженням у такому обсязі, який має дитина щодо своїх біологічних батьків (право на спадок, утримання, забезпечення навчання та виховання тощо);
- 9) збереження права на пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку із втратою годувальника, які вона мала до усиновлення;
- 10) звернення до суду з позовом про скасування усиновлення чи визнання його недійсним, якщо вона досягла віку чотирнадцяти років;
- 11) звернення до суду про позбавлення усиновлювача батьківських прав, якщо дитина досягла віку чотирнадцяти років;
- 12) спадкування у разі смерті усиновлювача, якого було позбавлено батьківських прав.

Усиновлювачі також мають певні права й обов'язки.

Як кандидати в усиновлювачі вони мають право на таємницю свого перебування на обліку кандидатів в усиновлювачі, на таємницю пошуку дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення та її розгляду, рішення суду про усиновлення.

Усиновлювач має право приховувати від дитини факт усиновлення і вимагати нерозголошення цієї інформації особами, яким стало відомо про неї як до, так і після досягнення дитиною повноліття.

Усиновлювач також має право приховувати від дитини факт її усиновлення, якщо розкриття таємниці усиновлення може завдати шкоди її інтересам.

При розгляді справи про усиновлення дитини усиновлювачі мають право поставити питання про їх запис матір'ю, батьком дитини у Книзі реєстрації народжень. При цьому треба пам'ятати: якщо дитина досягла семи років, то для цього потрібна також її згода.

Крім вже названих прав, усиновлювач також має право змінити відомості про місце народження дитини та дату її народження, а також змінити прізвище, ім'я та по батькові усиновленої дитини.

Після того, як рішення суду про усиновлення набуло чинності, в усиновлювачів та дитини виникають взаємні особисті немайнові та майнові права й обов'язки, як у біологічних батьків та дітей.

Усиновлювачі зобов'язані дбати про усиновлену дитину. Треба пам'ятати, що за невиконання батьківських обов'язків вони можуть бути позбавлені батьківських прав.

З усиновленням дитини її біологічні батьки та їхні родичі втрачають будь-які права стосовно дитини. У дитини з'являється нова сім'я, нові родичі, нове оточення. Проте відповідно до конкретних обставин усиновлення, віку дитини, усиновлювачі мають дуже виважено підійти до питання, чи потрібно переривати не правові, а особисті, людські взаємини з колишніми родичами дитини.

Не треба хвилюватися, що вашу дитину, яка вже стала вам рідною, може хтось відібрати. Якщо усиновлення відбулося відповідно до закону, на підставі справжніх документів, хвилювання зайве. Поновити батьківські права біологічні батьки можуть виключно до набрання рішення суду про усиновлення дитини чинності.

6. Юридичні аспекти таємниці усиновлення. Зміна прізвища, ім'я, по батькові дитини, дати та місця її народження

Законодавством України чітко встановлено межі таємниці усиновлення. По суті законом передбачено два види таємниці усиновлення: від інших людей і від самої дитини. Відповідно до статті 226 Сімейного кодексу України особи, які бажають усиновити дитину, мають право на збереження таємниці щодо їх перебування на обліку кандидатів в усиновлювачі, пошуку дитини, подання заяви про усиновлення, її розгляду та прийняття рішення суду про усиновлення дитини. Проте якщо усиновлення відбулося у невеликому місті чи селі, його приховати дуже важко або взагалі неможливо. В такому разі таємниця усиновлення забезпечується хіба що мовчанням: усі знають, але ніхто про це не говорить. Сім'я сам на сам залишається жити з відчуттям страху про те, що кожної миті якась людина не витримає і розповість-таки дитині про те, що вона усиновлена.

Сімейним кодексом України за усиновлювачами закріплено право приховувати факт усиновлення від дитини, яка ними усиновлена, і вимагати нерозголошення цієї інформації особами, яким стало відомо про цей факт. Усиновлювач має право приховувати факт усиновлення від дитини, якщо розкриття таємниці може завдати шкоди її інтересам.

Таємниця усиновлення як право особи на секрет від самої себе забезпечується, насамперед, відповідною поведінкою усиновлювачів. Проте закон не встановлює обов'язку усиновлювачів приховувати факт усиновлення від дитини. Це лише їхнє право. За таких умов усиновлювачі мають самі обирати модель поведінки: або приховувати усиновлення від дитини, постійно боячись розголошення його таємниці, або пояснити дитині, як вона з'явилася в сім'ї, що сталося з її біологічними батьками, та будувати стосунки з дитиною таким чином, щоб вона могла зрозуміти, що у неї справжні тато і мама, а вона – справжня дитина.

Таємниця усиновлення забезпечується цілою низкою дій, передбачених законом (статті 228 – 231 Сімейного кодексу України).

- ⇒ В першу чергу – обов'язок всіх осіб, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків доступна інформація щодо усиновлення (перебування на обліку кандидатів в усиновлювачі, пошук дитини, подання заяви і розгляд справи про усиновлення, здійснення нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини), а також інших осіб, яким став відомий факт усиновлення, не розголошувати інформацію про це навіть тоді, коли для самої дитини усиновлення не є таємним. З метою забезпечення таємниці усиновлення у процесі прийняття рішення в судовому порядку передбачено право усиновлювача бути записаним матір'ю (батьком) дитини у Книзі реєстрації народжень, право на зміну відомостей про місце та дату народження дитини, а також право на зміну прізвища, імені та по батькові усиновленої дитини.
- ⇒ Видача судом відомостей про усиновлення має здійснюватися лише за згодою усиновлювача (крім випадків, коли такі відомості потрібні правоохоронним органам, суду у зв'язку з цивільною чи кримінальною справою).

- ⇒ Реалізація права усиновлювача на зміну відомостей про місце та дату народження дитини, адже законом дозволяється змінювати дату народження дитини не більш як на шість місяців.
- ⇒ Реалізація права усиновлювачів бути записаними батьками дитини. Відповідно до цього дитині змінюються прізвище та по батькові. Крім того, за заявою усиновлювачів дитині може бути змінено ім'я. Але для такої зміни потрібна її згода. Така згода не потрібна лише за умови, коли дитина живе в сім'ї усиновлювачів і звикла до нового імені.

Зміна відомостей про ім'я, прізвище, місце та час народження дитини, що мають захищати таємницю усиновлення, в Україні не відповідають вимогам Конвенції ООН про права дитини, стаття 8 якої визначає право кожної дитини на збереження індивідуальності, включаючи ім'я та сімейні зв'язки. Тому, на нашу думку, закріплена на законодавчому рівні таємниця усиновлення здебільшого захищає інтереси дорослого, а не дитини. Але ж ми постійно говоримо про те, що інтереси та права дитини мають враховуватись у першу чергу.

Знати свої корені – це право дитини. А таємниця усиновлення – це право дорослого зберігати свій спокій. Але якщо дитина змалечку дізнається, що в родині малята з'являються по-різному – вони або народжуються у мами і тата, або можуть бути ними усиновленими – трагедій буде менше. Важливо пам'ятати, що всі страхи в життя дитини вносять дорослі. Дитина, від якої приховували усиновлення, раптом дізнається про це і запитає: хто я така? Чому мені брехали? Особливо трагічною може бути ситуація, коли про усиновлення дитина дізнається у кризові вікові періоди. Реакція може бути непередбаченою. Про те, як говорити з дитиною про усиновлення, ми поспілкуємося далі.

7. Представлення інтересів дитини після усиновлення

Ми говорили, що відповідно до законодавства з моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права й обов'язки між дитиною та усиновлювачами. Усиновлення надає усиновлювачу права і накладає на нього обов'язки щодо усиновленої дитини у такому ж обсязі, який мають біологічні батьки стосовно своєї дитини.

Права батьків щодо захисту дитини передбачені статтею 154 Сімейного кодексу України.

Батьки мають право:

- ⇒ самостійно, без спеціальних на те повноважень, захищати свою дитину;
- ⇒ звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій по захист прав та інтересів дитини як її законні представники;
- ⇒ звертатися по захист прав та інтересів дітей і тоді, коли відповідно до закону діти самі мають право це зробити.

Крім батьків, представляти інтереси дитини може орган опіки та піклування, який зобов'язаний здійснювати нагляд за дотриманням прав дітей, які усиновлені і проживають в Україні, до досягнення ними повноліття.

Сама дитина має право:

- ⇒ звернутися по захист своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських організацій;
- ⇒ звернутися по захист своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років.

Родина, в якій є усиновлена дитина, – це родина не тимчасова, а назавжди. Всі труднощі, які виникають в такій родині після усиновлення, кожний її член має сприймати виважено, стійко та з упевненістю про їх подолання. Шлях адаптації дитини до батьків і батьків до дитини непростий і тривалий. І все ж таки за різних обставин цей шлях може перерватися через скасування усиновлення або визнання його недійсним.

Почнемо з останньої обставини. Усиновлення може бути визнане недійсним лише рішенням суду, якщо при усиновленні дитини було порушено закон.

Підстави для визнання судом усиновлення недійсним є такі.

- ⇒ Проведення усиновлення без згоди дитини та батьків, якщо така згода була необхідною. При цьому суд може відмовити у визнанні усиновлення недійсним лише тоді, коли між усиновлювачем та дитиною, яка не давала згоди на усиновлення, склалися нормальні сімейні стосунки.
- ⇒ Фіктивне усиновлення – коли усиновлювач не мав наміру набути прав та обов'язків матері чи батька дитини та здійснювати їх. Доказом фіктивного усиновлення може бути те, що дитина після усиновлення не проживає разом із усиновлювачами тощо.
- ⇒ Здійснення усиновлення на підставі фіктивних (підроблених) документів.

Фіктивними можуть виявитись документи про стан здоров'я усиновлювача, його заробіток, стан здоров'я дитини тощо. У цій ситуації суд може визнати усиновлення недійсним, якщо його збереження суперечить інтересам дитини.

⇒ Здійснення усиновлення без згоди чоловіка (дружини) усиновлювача, опікуна, піклувальника, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, в якому перебуває дитина. Якщо згода зазначених осіб на усиновлення дитини була зафіксована у фіктивних документах або за відсутності таких документів взагалі, усиновлення може бути визнане недійсним, якщо воно суперечить інтересам дитини.

Недійсним може бути визнане також усиновлення одним із подружжя дитини другого з подружжя, якщо судом буде встановлено, що на момент усиновлення другий із подружжя не мав наміру продовжувати з ним шлюбні стосунки. Цей випадок стосується так званих внутрішньосімейних усиновлень, коли у дитини є батько (мати), і його дружина (чоловік) усиновила дитину.

Як зазначалося, недійсним усиновлення може визнати тільки суд. Отже, поки немає рішення суду, усиновлення є дійсним: права та обов'язки батьків внаслідок усиновлення продовжують бути чинними, не зважаючи на підозри, чутки та суперечки.

Усиновлення, визнане судом недійсним, вважається таким з моменту його здійснення, тобто від дня набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Визнання усиновлення недійсним має певні правові наслідки.

- ⇒ Припиняється дія прав та обов'язків, які виникли раніше і встановлені законом для усиновлювача, його родичів та усиновленої дитини. Тобто усиновлювач позбавляється прав та обов'язків матері, батька дитини. Дід, баба, брати, сестри, які з'явилися у дитини в результаті усиновлення, перестають бути її родичами в результаті визнання усиновлення недійсним.
- ⇒ Відновлюються права та обов'язки між дитиною, її біологічними батьками та іншими родичами за походженням.
- ⇒ Дитина, яка не досягла чотирнадцяти років, за бажанням батьків або інших родичів передається їм.
- ⇒ У разі визнання усиновлення недійсним щодо дитини, яка досягла чотирнадцяти років, місце її подальшого проживання визначається за її згодою. Якщо передача дитини батькам або іншим родичам є неможливою, її передають до органу опіки та піклування.
- ⇒ Відновлюються прізвище, ім'я та по батькові дитини, які вона мала до усиновлення. Але за бажанням дитина має право надалі носити прізвище, ім'я та по батькові, які вона одержала з усиновленням.

Незважаючи на визнання усиновлення недійсним, суд може прийняти рішення про стягнення аліментів на дитину з особи, яка була її усиновлювачем, на строк не більш як два роки, якщо дитина не має батьків, або батьки не мають змоги її утримувати, за умови, що усиновлювач може надавати матеріальну допомогу.

Скасування усиновлення відбувається також на підставі рішення суду. Але від визнання усиновлення недійсним, для чого підставою є порушення закону при усиновленні, скасування стосується випадків, коли сама процедура була проведена з

дотриманням вимог законодавства, проте згодом трапились обставини, за яких в інтересах дитини усиновлення краще скасувати.

Відповідно до Сімейного кодексу України питання про скасування усиновлення порушується за умов:

- ⇒ якщо усиновлення суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання;
- ⇒ усиновлена дитина має розумові вади, психічну чи іншу тяжку невиліковну хворобу, про що усиновлювача не було поінформовано на час усиновлення;
- ⇒ між усиновлювачем і дитиною склалася, незалежно від волі усиновлювача, стосунки, які роблять неможливими спільне проживання і виконання усиновлювачем батьківських обов'язків.

Скасування усиновлення не допускається після досягнення дитиною повноліття за винятком ситуацій, коли протиправна поведінка усиновленого, усиновлювача загрожує життю, здоров'ю усиновлювача, усиновленого або інших членів сім'ї.

Усиновлення скасовується від дня набрання чинності рішенням суду. Отже, діє правило: поки немає рішення суду про скасування усиновлення, яке набрало чинності, усиновлення попри все вважається законним і не звільняє усиновлювачів від прав та обов'язків щодо усиновленої дитини і навпаки.

Скасування усиновлення призводить до таких правових наслідків.

- ⇒ На майбутнє припиняються права та обов'язки, що виникли у зв'язку з усиновленням між дитиною та усиновлювачем, його родичами.
- ⇒ Відновлюються права та обов'язки між дитиною та її батьками, іншими родичами за походженням.
- ⇒ Дитина передається батькам або іншим родичам за їхнім бажанням, а якщо це неможливо – до органів опіки та піклування.
- ⇒ Якщо усиновлення скасоване через те, що воно суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй належного сімейного виховання і якщо дитина не передається батькам, за нею зберігається право на проживання у житловому приміщенні, в якому вона проживала після усиновлення.
- ⇒ Дитина має право на збереження прізвища, імені та по батькові, які вона одержала у зв'язку з усиновленням. За бажанням дитини їй присвоюється прізвище, ім'я, по батькові, які вона мала до усиновлення.

У разі скасування усиновлення з причини невідповідності усиновлення інтересам дитини, незабезпечення їй сімейного виховання і в разі, якщо дитина не передається батькам, суд може прийняти рішення про стягнення аліментів на дитину з особи, яка була її усиновлювачем, за умови, що останній може надавати матеріальну допомогу.

Якщо ми говоримо про поняття та процедуру визнання усиновлення недійсним та скасування усиновлення потрібно, мабуть, знати, хто має право на звернення до суду з позовом про скасування усиновлення чи визнання його недійсним. Такими особами за законодавством є батьки, усиновлювач, опікун, піклувальник, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама усиновлена дитина, якщо вона досягла чотирнадцяти років.

Розділ III

НА ШЛЯХУ ДО УСИНОВЛЕННЯ

1. Порядок та послідовність усиновлення дитини. Підготовка документів

Процес усиновлення дитини краще розпочати з кваліфікованої консультації. Для цього потрібно звернутись до служби у справах дітей за місцем свого проживання. Служба у справах дітей є структурним підрозділом районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого комітету міської, районної у місті ради. Отже, її адресу та телефон можна дізнатись в держадміністрації або виконкомі. Прийом громадян та надання консультацій з питань усиновлення, як правило, здійснюються у визначені дні та години. Тому перш ніж іти на консультацію, з'ясуйте, хто з працівників служби і в який час здійснює прийом з питань усиновлення. Якщо усиновити дитину бажає подружжя, доцільно перший візит до державної установи здійснити разом.

Мета першого візиту до служби у справах дітей – отримати якнайбільше інформації і порад про те, що і як робити, аби процес усиновлення відбувся успішно.

Майбутнім батькам потрібно:

- ⇒ детально ознайомитися з процедурою усиновлення дитини;
- ⇒ розібратися, в які органи та з яких питань доведеться звертатися у процесі усиновлення;
- ⇒ з'ясувати, хто і з якою метою відвідає родину вдома;
- ⇒ дізнатись про свої права й обов'язки у підготовці документів, пошуках дитини, знайомстві та встановленні контакту з нею, розгляді справи в суді;
- ⇒ з'ясувати права й обов'язки посадових осіб служби у справах дітей, дитячих, медичних закладів, які задіяні у процесі усиновлення;
- ⇒ з'ясувати, які документи необхідні для постановки на облік кандидатів в усиновлювачі, подачі заяви до суду;
- ⇒ дізнатись, як буде здійснюватись контроль з боку держави за умовами утримання і виховання усиновленої дитини.

Варто сказати, що на першій зустрічі з посадовими особами люди дуже хвилюються. Ніколи не можна передбачити, як буде проходити бесіда, кожного разу це індивідуально і за часом, і за змістом. Але якщо ви вирішили звернутись по допомогу до фахівця, то потрібно бути готовим до відвертої розмови про свою сім'ю, причини і мотиви усиновлення дитини, матеріальний стан родини, умови проживання, плани у вихованні дитини тощо.

Чим більше інформації про сім'ю отримає працівник служби, тим легше йому буде скласти психологічний портрет родини, виявити її виховний потенціал – зробити прогноз на психологічну сумісність з дитиною.

Для постановки на облік осіб, які бажають усиновити дитину, отримання висновку про можливість бути усиновлювачем необхідно подати до служби у справах дітей за місцем проживання заяву про бажання усиновити дитину. Заява складається, як правило, в присутності працівника служби у справах дітей. Якщо ви не можете особисто прийти до служби, вашу заяву може подати інша уповноважено особа (наприклад, чоловік або дружина), але в такому разі підпис заявника має бути засвідченим нотаріально.

До заяви додаються такі документи:

1. Довідка про заробітну плату або копія декларації про доходи, засвідчені в установленому порядку.

Довідка про заробітну плату (дохід) видається підприємством, установою, організацією незалежно від форми власності, на якому ви працюєте, і засвідчується підписом керівника та печаткою. В довідці зазначається прізвище, ім'я по батькові працівника, посада, на якій він працює, щомісячний дохід за останні шість місяців та дата видачі довідки. Особам, які працюють за сумісництвом, доцільно подати довідки з усіх місць роботи. Якщо ви упродовж останніх півроку змінювали місце основної роботи, можна надати довідки з кожного місця.

Якщо ви займаєтесь підприємницькою діяльністю або з якихось причин не працюєте, але отримуєте доходи в грошовій або натуральній формі, тоді необхідно подати копію декларації про доходи. Її можна отримати в державній податковій інспекції за місцем проживання. В декларація має бути зазначено звітний період, за який вона складена, сума нарахованого доходу й утриманого податку. Документ засвідчується печаткою і підписом керівника державної податкової інспекції.

Доходом є також пенсія, стипендія, інші регулярні виплати. Їх отримання можна підтвердити довідкою, виданою установою або організацією, яка їх нараховує або виплачує.

2. Копія свідоцтва про шлюб, якщо заявники перебувають у шлюбі.

Такий документ подається лише особами, які перебувають у шлюбі, незалежно від того, один чи обидва з подружжя бажають усиновити дитину. Нотаріального засвідчення копії свідоцтва про шлюб не вимагається. Достатньо для перевірки пред'явити посадовій особі оригінал документу.

3. Висновок про стан здоров'я.

Висновок про стан здоров'я оформляється на кожного із подружжя окремо за встановленою формою, що передбачає медобстеження дерматовенеролога, терапевта, психіатра, нарколога, фтизіатра, нарколога, а також лабораторні дослідження на реакцію Вассермана (RW) та ВІЛ-інфекцію.

Для максимальної економії часу краще дотримуватись такого порядку оформлення медичного висновку:

⇒ звернутись до дільничного терапевта у районній поліклініці, котрий напра-

- вить усіх пацієнтів на обстеження до гінеколога (уролога), на флюорографію, а також на аналізи крові і сечі;
- ⇒ здати аналізи на RW та ВІЛ-інфекцію (результат очікується декілька днів);
 - ⇒ пройти обстеження дерматолога в шкірно-венерологічному диспансері (мати при собі результат аналізу крові на RW);
 - ⇒ пройти обстеження психіатра у психоневрологічному диспансері (чоловіку мати при собі військовий квиток);
 - ⇒ пройти обстеження нарколога в наркологічному диспансері (чоловіку мати при собі військовий квиток);
 - ⇒ пройти обстеження фтизіатра у протитуберкульозному диспансері (мати при собі результат флюорографії).

На огляд до усіх спеціалістів потрібно приходити з паспортом. Після того, як зібрані усі довідки, знову зверніться до терапевта. Він направить вас на ЛКК для отримання заключного висновку про стан здоров'я. Медичний висновок підписується головним лікарем і завіряється печаткою.

До речі, наявність хронічних чи інших захворювань, які не можуть зашкодити здоров'ю дитини або вплинути на виконання батьківських обов'язків, не є перешкодою для усиновлення дитини.

4. Нотаріально засвідчена письмова згода на усиновлення другого з подружжя (у разі усиновлення дитини одним із подружжя), якщо інше не передбачено законодавством.

Усиновлення дитини може бути проведене не лише спільно дружиною і чоловіком, а й одним із них.

Така ситуація може виникнути коли, наприклад, різниця у віці між усиновлювачем і дитиною, яку він бажає усиновити, менше п'ятнадцяти років.

Так трапилось в родині Оксани і Петра Ігнатенків. Коли посиротів Оксанин племінник, восьмирічний Сашко, Оксана з чоловіком вирішили його усиновити. Але при підготовці документів з'ясувалось, що різниця у віці між племінником і тіткою чотирнадцять років, і це не дає їй можливості стати його мамою. Подружжя порадилось і вирішило, що дитину усиновить лише чоловік. Оксана звернулась до нотаріуса і письмово оформила згоду на усиновлення дитини чоловіком. Так Сашко став членом їхньої родини.

Оскільки усиновлення дитини дружиною чи чоловіком зачіпає інтереси другого з подружжя (наприклад, усиновлювач може поселити дитину у помешкання, в якому він проживає зі своєю дружиною, без її згоди), другий з подружжя має дати згоду на усиновлення.

Така згода оформляється у формі заяви і може бути засвідчена як державним, так і приватним нотаріусом. Згода на усиновлення дитини від інших членів сім'ї усиновлювача не вимагається.

Якщо один із подружжя заперечує проти усиновлення, це не є перешкодою для взяття іншого на облік кандидатів в усиновлювачі. Остаточне рішення щодо можливості усиновлення дитини чоловіком або дружиною приймає суд.

5. Довідка про наявність чи відсутність судимості.

Ця довідка видається органами внутрішніх справ за місцем проживання особи, яка бажає усиновити дитину, на підставі таких документів:

- ⇒ заяви на одержання довідки;
- ⇒ паспорту громадянина України або іншого документу, що засвідчує особу;
- ⇒ квитанції про сплату інформаційних послуг.

Довідку можна отримати особисто або через представника (наприклад, дружина може бути представником чоловіка або навпаки). В такому разі необхідно також подати особистий паспорт представника, копію паспорта особи, на яку оформляється довідка, та нотаріально завірене доручення.

6. Документ, що підтверджує право власності або право користування житловим приміщенням.

До документів, що підтверджують право власності на житло, належать:

- ⇒ договори купівлі-продажу, міни, дарування, довічного утримання, лізингу, договори про задоволення вимог надавача іпотеки, про виділ у натурі частки нерухомого майна, про поділ нерухомого майна, що є в спільній частковій чи спільній сумісній власності; договори відчуження нерухомого майна, що перебуває у податковій заставі;
- ⇒ свідоцтва про право власності, про право власності на частку в спільному майні подружжя, про право на спадщину, про придбання нерухомого майна з прилюдних торгів, про придбання об'єктів нерухомого майна на аукціонах з реалізації заставленого майна;
- ⇒ витяг із нотаріально завіреного договору, укладеного між житлово-будівельним кооперативом або членом цього кооперативу і місцевими органами виконавчої влади, про безстрокове користування відведеною земельною ділянкою і про будівництво багатоквартирного будинку з правом власності на окрему квартиру.

Право власності на житло може також підтверджуватись рішенням суду про визнання права власності на житло, рішенням товариського суду про розподіл майна колишнього колгоспного двору, мировою угодою, актом приймання-передавання нерухомого майна та іншими документами.

Своє право на користування житловим приміщенням можна підтвердити договором найму (оренди), піднайму житла, довідкою з житлово-експлуатаційної контори, випискою з домової книги.

Пам'ятайте, що строк дії документів, підготовлених для усиновлення, — один рік від дати їх видачі. Це не стосується копії свідоцтва про шлюб та документів, що підтверджують право власності на житло. Якщо з якихось причин не вдасться здійснити усиновлення протягом строку дії документів, необхідно буде їх поновити. Доведеться переробляти документи і в тому разі, якщо вони оформлені неналежним чином.

На перший погляд, перелік документів, які необхідно зібрати, здається завеликим. Насправді оформити їх не так уже і складно. Для цього необхідно спланувати

свої дії та знайти вільний час. Підготовку документів краще за все здійснювати в такому порядку.

1. Подати заяву до органів внутрішніх справ для отримання довідки про наявність чи відсутність судимості. Ця довідка оформлюється найдовше, оскільки потребує направлення запитів до центральних органів Міністерства внутрішніх справ України.
2. Пройти медичний огляд в медичній установі за місцем проживання. Термін оформлення висновку про стан здоров'я залежить від наявності вільного часу у кандидата в усиновлювачі (це може зайняти від 10 днів до одного місяця).
3. Звернутись до роботодавця чи державної податкової інспекції для отримання довідки про зарплату або копії декларації про доходи (оформляється від одного дня до одного місяця).
4. Підготувати копії свідоцтва про шлюб, документів про право власності або користування житловим приміщенням (один день).
5. Оформити заяву про згоду на усиновлення дитини другим з подружжя (один день).
6. Подати документи до служби у справах дітей за місцем свого проживання (один день).

Якщо документи оформлені правильно, служба у справах дітей протягом 10 робочих днів відвідає родину вдома, складе акт обстеження житлово-побутових умов, розгляне питання про можливість заявника бути усиновлювачем і підготує відповідний висновок. У разі позитивного висновку вас візьмуть на облік як кандидатів в усиновлювачі.

Якщо за станом здоров'я майбутні батьки не зможуть належним чином доглядати і виховувати дитину, або стан їхнього здоров'я може зашкодити здоров'ю дитини, заявники мали судимість, пов'язану із вчиненням злочинів проти життя, здоров'я людини, або інших тяжких злочинів, не мають постійного доходу, а в їхньому помешканні відсутні умови для проживання дитини — їм може бути відмовлено у взятті на облік як кандидатів в усиновлювачі. Про відмову заявникам у письмовій формі надається обґрунтована відповідь.

2. Ознайомлення з інформацією про дитину. Встановлення контакту з дитиною. Висновок органів опіки та піклування про доцільність усиновлення дитини. Документи дитини

Оформлення документів усиновлювачів позаду. Настав час зустрітися з майбутнім сином чи донькою. Знайомство з дитиною може розпочатись відразу, а, можливо, вам доведеться почекати. Це залежить від віку дитини, яку ви бажаєте усиновити, і побажань щодо стану її здоров'я. Як правило, чекати доводиться тим кандидатам в усиновлювачі, які прагнуть стати батьками для немовляти.

Знайомство з дитиною поділяється на дві частини: заочне й особисте.

Заочне знайомство

Перше знайомство з дитиною, а точніше отримання інформації про неї, відбувається в службі у справах дітей. Служба веде облік усіх дітей свого району (міста), які підлягають усиновленню, незалежно від місця фактичного перебування дитини.

Підбір дитини для кожної родини здійснюється в індивідуальному порядку з урахуванням побажань майбутніх батьків. Інформація про дитину міститься в анкеті, де вказано прізвище, ім'я, по батькові дитини, стать, дата та місце народження, статус, особливі прикмети, особливості характеру, висновок про стан здоров'я, відомості про батьків, братів, сестер та інших родичів, правові підстави для усиновлення. Це той мінімум інформації про дитину, яку працівник служби у справах дітей повинен надати майбутнім батькам.

Розповідаючи про дитину, спеціалісти обов'язково покажуть потенційним усиновлювачам її фотографії. Безумовно, від перегляду фото складається перше візуальне враження про дитину, але воно не повинно бути основним критерієм вибору. Дитина швидко росте, її зовнішність змінюється, фото не завжди бувають вдалимими. І взагалі в реальному житті дитина буде виглядати не так, як на знімку. Окрім того, навіть дуже худенька, бліда дитина після влаштування в сім'ю швидко набирає вагу, стає красивою і доглянутою.

Вкрай важливо налаштуватись на адекватне сприйняття інформації. Не слід перебувати в стані ейфорії (наприклад, від перегляду фото симпатичної дитини) або драматизувати ситуацію (наприклад, коли у дитини очі іншого кольору, ніж у вас, або вона має проблеми зі здоров'ям).

Особам, які бажають усиновити двох і більше дітей, нададуть інформацію про дітей, які мають братів і сестер. За законодавством України, якщо дитина-сирота має братів і сестер, які також підлягають усиновленню, вони не можуть бути роз'єдані. З метою збереження між ними родинних стосунків для таких дітей шукатимуть родину, яка бажає і спроможна взяти на виховання кількох дітей.

Отримавши інформацію про дитину, кандидат в усиновлювачі має право обдумати її, перш ніж прийняти рішення про особисте знайомство з дитиною. Не варто поспішати, оскільки для осмислення інформації та прийняття рішення різним людям потрібен різний час.

Слід зазначити, що служба має загальні відомості про дитину, а більш детально про те, як вона розвивається, які має здібності, особливості характеру, потреби можна буде дізнатись при спілкуванні з особами, які її виховують.

Для знайомства та встановлення контакту з дитиною служба у справах дітей видає направлення. Знайомство з дитиною відбувається у присутності працівників служби у справах дітей та закладу (або інших осіб, які виховують дитину) за місцем її проживання. Такі діти можуть проживати в сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних батьків, дитячих будинках сімейного типу або інтернатних закладах (будинках дитини, дитячих будинках, школах-інтернатах).

Якщо ж серед дітей району (міста) не виявилось дитини відповідного віку, статі, стану здоров'я, кандидат в усиновлювачі має право звернутися до Міністерства молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служб у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, будь-якої служби у справах дітей або до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини для отримання інформації про дитину, яка підлягає усиновленню. Для цього при собі необхідно мати висновок про можливість бути усиновлювачем, виданий службою у справах дітей за місцем проживання, і документи кандидата в усиновлювачі.

Заочне знайомство з дитиною продовжується в закладі або родині, де вона виховується. На цьому етапі кожен спеціаліст, який працював з дитиною, повинен надати про неї вичерпну інформацію в межах своєї компетенції. Вихователі, які спостерігали дитину в умовах дитячого закладу, розкажуть про її характер та особливості поведінки; дитячий лікар – про стан здоров'я, надасть рекомендації щодо лікування, харчування, гігієни тощо. Психолог розповість про психологічні особливості дитини, про те, як її минулий досвід може вплинути на поведінку та подальший психологічний розвиток. Керівник закладу або юрист ознайомлять з особою дитини, документами, що підтверджують статус дитини, розкажуть, що відомо про історію її життя, про наявність родичів і можливості контактів з ними та інше. Про індивідуальні риси, особливості дитини, яка проживає в сім'ї громадян, ви дізнаєтесь від її опікуна, піклувальника, прийомних батьків, батьків-вихователів.

Саме ці люди порадять, в який спосіб найкраще познайомитись з дитиною, на що звернути увагу при спілкуванні з нею, як завоювати довіру.

Якщо отримана про дитину інформація є прийнятною для кандидата в усиновлювачі, можна розпочинати особисте знайомство з дитиною.

Особисте знайомство з дитиною

Немає стандартної процедури знайомства та встановлення контакту з дитиною. Цей процес індивідуальний і потребує творчого підходу. Багато залежить від віку і характеру як дитини, так і майбутніх батьків. Знайомство повинно проходити в звичній для дитини обстановці, в присутності знайомих для неї людей.

Майбутні батьки повинні знати, що при зустрічі з незнайомими людьми діти поведуться по-різному. Це залежить від віку й особливостей нервової системи дитини. Як правило, встановлення контакту з немовлятами та маленькими дітьми проходить швидко й успішно. З дітьми старшого дошкільного та шкільного віку цей процес може бути більш тривалим.

Більшість дітей, які проживають в інтернатному закладі, мріють, щоб їх усиновили, і намагаються робити все, аби сподобатись потенційним батькам. У той же час дитина підсвідомо сама обирає собі батьків: одні дорослі їй подобаються, інші ні. Про сприйняття нею майбутніх батьків можна говорити лише через деякий час, коли обидві сторони придивилися один до одного та відчували одне одного. Отже, цей вибір є взаємним.

Інколи майбутні батьки губляться, не знають, як розпочати спілкування, як познайомитися, про що говорити. На допомогу повинні прийти дорослі, які добре знають дитину. Буває, що сама дитина йде на контакт і допомагає дорослим. В інших випадках допомагають іграшки, книги, прогулянка, солодоші.

Багато батьків, згадуючи про свої відчуття від зустрічі з дитиною, відмічають, що серце «йокнуло» і підказало, де «своя» дитина. Але якщо дитина не відразу пішла на контакт, не варто впадати в розпач. Щоб зрозуміти дитину і зблизитись з нею, потрібно якнайбільше часу проводити разом, спілкуватися, грати з дитиною тощо.

Якщо виникають сумніви щодо стану здоров'я дитини, потреби дитини у лікуванні і догляді є не зрозумілими, можна провести її додаткове медичне обстеження у державному або комунальному закладі охорони здоров'я в присутності представника дитячого закладу (інших осіб, що виховують дитину) та служби у справах дітей.

Кандидати в усиновлювачі, які не змогли встановити контакт з дитиною, мають право звернутися до Міністерства молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, будь-якої служби у справах дітей або Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини з письмовою заявою про повторне ознайомлення з інформацією про дитину, що міститься у банку даних дітей, які можуть бути усиновлені.

Після успішного знайомства з дитиною і встановлення з нею емоційного контакту майбутні батьки звертаються до служби у справах дітей за місцем проживання дитини із заявою про бажання її усиновити. Заява складається українською мовою, а підписи заявників засвідчуються нотаріально. У заяві зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання заявників, прізвище, ім'я, по батькові, вік, місце проживання дитини, а також чи відома майбутнім батькам інформація про стан здоров'я дитини, чи роз'яснені їм умови усиновлення, права та обов'язки усиновлювачів, правові наслідки усиновлення.

Керівник дитячого закладу або особа, в якій проживає дитина, за запитом служби у справах дітей, до якого звернулися кандидати в усиновлювачі із заявою про бажання усиновити конкретну дитину, надає такі документи:

- 1) копію свідоцтва про народження дитини;
- 2) копію свідоцтва про смерть батьків дитини або копію рішення суду про позбавлення їх батьківських прав чи визнання недієздатними;
- 3) копію нотаріально засвідченої згоди батьків, опікуна чи піклувальника дитини на її усиновлення;
- 4) згоду дитячого закладу, в якому проживає дитина, на її усиновлення;
- 5) документи, які підтверджують, що батьки понад шість місяців без поважних

причин не проживають з дитиною, не виявляють батьківської турботи та піклування, не виховують та не утримують її;

- б) копію висновку про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини;
- 7) довідку керівника дитячого закладу про факт особистого знайомства кандидата в усиновлювачі з дитиною та встановлення контакту між ними.

На підставі цих документів, а також документів та заяви кандидата в усиновлювачі служба у справах дітей за місцем проживання дитини протягом 10 робочих днів готує для подання до суду висновки про доцільність усиновлення та його відповідність інтересам дитини. Висновок оформлюється на бланку служби у справах дітей за підписом начальника служби та завіряється печаткою.

Цим завершується процес підготовки документів кандидата в усиновлювачі та дитини. Але забрати дитину додому ще не можна. Для прийняття дитини в сім'ю на правах сина чи доньки необхідно, щоб суд виніс рішення про усиновлення.

3. Подання заяви до суду. Судова процедура усиновлення

У більшості країн світу усиновлення дитини здійснюється в судовому порядку. Така практика діє і в Україні.

Після того, як зібрані усі документи, встановлено контакт з дитиною, отримано висновок про доцільність усиновлення і його відповідність інтересам дитини, настав час звернутися до суду.

Заява про усиновлення подається до суду за місцем проживання дитини персонально тією особою, яка бажає її усиновити. Подання заяви через представника або направлення поштою не допускається. До оформлення заяви про усиновлення дитини є певні вимоги. Вона має містити: найменування суду, до якого подається заява, ім'я, місце проживання заявника, а також прізвище, ім'я, по батькові, вік усиновлюваної дитини, її місце проживання, відомості про стан здоров'я. Заява про усиновлення дитини може також містити клопотання про зміну прізвища, імені, по батькові, дати, місця народження дитини, про запис заявника матір'ю або батьком дитини.

До заяви необхідно додати такі документи:

- ⇒ копію свідоцтва про шлюб, а також письмову згоду на усиновлення другого з подружжя при усиновленні дитини одним із подружжя;
- ⇒ медичний висновок про стан здоров'я заявника;
- ⇒ довідка з місця роботи із зазначенням заробітної плати або копія декларації про доходи;
- ⇒ документ, що підтверджує право власності або право на користування жилим приміщенням.

Окрім того, орган опіки та піклування повинен надати суду висновок про доцільність усиновлення та його відповідність інтересам дитини. До висновку органу опіки та піклування додаються:

- ⇒ акт обстеження житлово-побутових умов заявника, складений за місцем його проживання;
- ⇒ свідоцтво про народження дитини;
- ⇒ медичний висновок про стан здоров'я дитини, її фізичний і розумовий розвиток;
- ⇒ згода батьків, опікуна, піклувальника дитини, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, а також самої дитини на усиновлення.

Під час розгляду справи суд за потреби може вимагати подання інших документів.

Часто майбутні батьки побоюються судового розгляду справи, сприймаючи суд як караючий орган. У справах про усиновлення мета суду не покарати чи виправдати, а захистити дитину, не допустити порушення її прав та інтересів. Звичайно, доведеться відповідати на запитання, пояснювати причини, які спонукали вас до усиновлення, давати додаткові роз'яснення до поданих документів тощо. Усе це є невід'ємною частиною прийняття рішення про усиновлення. Слід

розуміти, що від цього рішення залежить майбутнє дитини. Щоб рішення було виваженим і не нашкодило дитині, суд повинен детально вивчити матеріали справи, поспілкуватися з усіма зацікавленими особами і прийняти єдине правильне рішення.

Розгляд справи про усиновлення провадиться судом в порядку окремого провадження у складі одного судді і двох народних засідателів. Для забезпечення таємниці усиновлення справа розглядається в закритому судовому засіданні. Спочатку суд перевіряє документи, що підтверджують особи усиновлювачів, переконується в компетентності представників органу опіки та піклування, а потім роз'ясняє учасникам їхні права та обов'язки. Справа про усиновлення дитини розглядається за обов'язкової участі заявника, органу опіки та піклування, а також дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення. Суд може визнати за потрібне запросити та заслухати й інших заінтересованих осіб: опікуна, піклувальника, керівника закладу, в якому виховується дитина, а у разі необхідності – навіть батьків дитини.

Щоб прийняти рішення, суд повинен переконатися, що дитина має законні підстави для усиновлення, а потім дає на це свою згоду. Згода дитини на її усиновлення дається у відповідній до віку формі. Вибір засобів, які засвідчили би згоду дитини на усиновлення, обирає суд. Це може бути відеозапис (фотознімки) спілкування майбутніх батьків з дитиною, свідчення посадових осіб, які були присутні при знайомстві та встановленні контакту з дитиною, або розмова судді з дитиною. Згода дитини на усиновлення має базуватися на усвідомленні нею правових наслідків усиновлення, звичайно, в межах, доступних вікові, розумового та психічного рівня розвитку дитини. Дитина має знати, що у неї буде мама, тато, що вона буде проживати з ними. Коли ж дитина за віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення, воно здійснюється без її згоди. Згода дитини не потрібна також, якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками. Так буває, коли дитина виховується в сім'ї опікуна, піклувальника, прийомних батьків, називає їх мамою і татом і не знає, що не є їх біологічною дитиною.

Окрім згоди самої дитини, законодавство передбачає отримання згоди на усиновлення від її батьків, опікунів, піклувальників та закладу, в якому виховується дитина-сирота.

Згода батьків на усиновлення їхньої дитини має бути надана письмово і засвідчена нотаріусом. Згода батьків на усиновлення може бути дана ними лише після досягнення дитиною двомісячного віку. Якщо в суді виникнуть сумніви щодо того, чи вільною була згода батьків, чи не надана вона під примусом або у стані алкогольного/наркотичного сп'яніння, суд може запросити батьків дитини для надання відповідних пояснень.

Необхідність згоди на усиновлення дитини від опікуна, піклувальника, закладу, в якому виховується дитина-сирота, є додатковою гарантією захисту прав та інтересів дитини. Така згода надається письмово, нотаріальне засвідчення підписів заявників не потрібне. Це означає, що суд може запросити їх, аби переконатись, що згода надана тими особами, які уповноважені це робити, і що вона надана в інтересах дитини. Якщо опікун, піклувальник не надав згоди на усиновлення, така згода може бути надана органом опіки і піклування.

Заперечення проти усиновлення опікуна, піклувальника, органу опіки та піклування, закладу, в якому виховується дитина, має бути обґрунтованим і спрямованим на недопущення погіршення умов проживання і виховання дитини. Відсутність згоди на усиновлення буде виправданим, якщо між дитиною й особою, яка бажає її усиновити, не склався психологічний контакт, усиновлювачі переслідують матеріальні чи інші вигоди тощо.

Усиновлення може бути здійснене без згоди опікуна, піклувальника, органу опіки та піклування, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, якщо суд встановить, що усиновлення дитини відповідає її інтересам.

Особливу увагу суд приділить дослідженню мотивів, які спонукають особу до усиновлення дитини. Якщо заяву про усиновлення подав лише один із подружжя, суд з'ясує позицію другого з подружжя. Його ставлення до усиновлення дитини може значною мірою вплинути на остаточне рішення, оскільки від цього залежить майбутнє дитини в новій сім'ї. Разом з тим суд може не взяти до уваги думку другого із подружжя (наприклад, коли подружжя тривалий час спільно не проживає). Усиновлення дитини може бути проведене без згоди другого з подружжя, якщо він визнаний безвісно відсутнім або недієздатним.

При розгляді справи про усиновлення матимуть також значення стан здоров'я та матеріальне становище майбутніх батьків, сімейний стан, умови проживання, ставлення до виховання дитини тощо. До речі, наявність в особи, яка бажає усиновити дитину, власних дітей, або можливість народити дитину, не є перепорою для усиновлення.

Для прийняття позитивного рішення важливе значення матиме ставлення дитини до майбутніх батьків, стан здоров'я дитини, здатність кандидатів в усиновлювачі задовольнити її потреби у вихованні, розвитку, освіті, лікуванні тощо. Для з'ясування цих обставин суд має право отримати пояснення осіб, які добре знають дитину та її потреби і були присутні при налагодженні контакту між майбутніми батьками та дитиною, або думку власне дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я може її висловити.

Слід зазначити, що усиновлювач має право бути записаним матір'ю, батьком дитини. Варто зауважити, що для цього потрібна згода самої дитини, якщо вона досягла семирічного (окрім випадків, коли усиновлення проводиться без згоди дитини).

Якщо усиновлювачами є одночасно жінка та чоловік, і якщо вони записуються батьками дитини, відповідно змінюються прізвище та по батькові дитини. Коли ж прізвища усиновлювачів не співпадають, прізвище дитини визначається за їхнім вибором. У виборі прізвища має право брати участь і сама дитина.

У зв'язку з усиновленням може бути змінено також ім'я дитини. Проте якщо прізвище та по батькові можуть бути змінені без відома і згоди дитини, то для зміни імені згода дитини є обов'язковою (окрім випадків, коли дитина живе в сім'ї усиновлювачів і звикла до нового імені).

Якщо дитину усиновлює одинока жінка, відомості про батька дитини (прізвище, ім'я, по батькові) можуть бути змінені лише у тому разі, якщо дитина була народжена одинокою матір'ю, і коли жоден чоловік не визнав себе батьком цієї дитини, або батьківство рішенням суду не встановлено.

Майбутні батьки мають також право порушити перед судом питання про зміну відомостей про місце та дату народження дитини. Як правило, усиновлювачі бажають, щоб місцем народження дитини був записаний населений пункт, в якому вони проживають. День народження дитини можна перенести назад або вперед, але не більше ніж на шість місяців.

Після того, як суд переконується, що дитина підлягає усиновленню, що згоду усіх осіб чи інстанцій, необхідних для усиновлення, отримано (згода батьків дитини, самої дитини, опікуна, піклувальника, закладу, в якому виховується дитина), що особа, яка бажає усиновити дитину, здатна забезпечити стабільні та гармонійні умови життя дитини, судом ухвалюється рішення про усиновлення дитини.

На жаль, трапляються випадки, коли особа, яка подала до суду заяву про усиновлення дитини, змінює свої наміри і відмовляється від усиновлення. Вона має право так вчинити лише до набрання чинності рішення суду про усиновлення. Рішення набуває законної сили через десять днів після його проголошення за умови, що не було подано заяви про апеляційне оскарження. Після цього відмова від усиновлення, тобто від прав та обов'язків батька і матері, не допускається.

Ось і настав той довгоочікуваний момент, коли нарешті можна забрати дитину додому. Усиновлювач зобов'язаний зробити це особисто. Для цього слід пред'явити рішення суду про усиновлення та паспорт або інший документ, що засвідчує особу.

Судові витрати, пов'язані з розглядом справи про усиновлення, покладаються на заявника (заявників).

4. Порядок оформлення нових документів дитини

Отримання нового свідоцтва про народження дитини є невід'ємною частиною процесу усиновлення. З оформленням цього документу не варто зволікати. Він знадобиться при влаштуванні дитини в дитячий садок, школу, реєстрації дитини за місцем проживання, в дитячій поліклініці тощо.

Отриманню нового свідоцтва про народження передуює процедура внесення змін до актового запису про народження. Ці зміни вносяться в тому разі, якщо суд за бажанням усиновлювачів прийняв рішення про:

- ⇒ запис усиновлювачів батьком і матір'ю дитини;
- ⇒ зміну дати і місця народження дитини;
- ⇒ зміну прізвища, ім'я, по батькові дитини.

Для внесення цих змін до актового запису про народження дитини усиновлювачам необхідно звернутися з відповідною заявою до відділу РАЦС за місцем свого проживання.

Заява за встановленою формою складається в присутності посадової особи відділу РАЦС. В ній зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, паспортні дані заявника, відомості про його неповнолітніх дітей, до якого актового запису необхідно внести зміни, коли і яким органом РАЦС складено цей актовий запис, які саме зміни необхідно внести. До заяви додаються свідоцтво про народження усиновленої дитини та рішення суду про усиновлення.

Подання такої заяви за дорученням або через представника не дозволяється. Якщо заявник не володіє державною мовою, заява може бути складена іншою особою в присутності перекладача та підписана заявником, про що на ній робиться відповідний запис. Відділ РАЦС не має права відмовити громадянину в прийнятті та розгляді заяви. Термін розгляду заяви складає три місяці.

Якщо в документах буде виявлено виправлення або виникнуть сумніви щодо їх достовірності, відділ РАЦС має право перевірити, чи є вони істинні, шляхом запиту необхідних документів у відповідних органах або направлення (за рахунок заявника) документів до судово-експертної установи Міністерства юстиції України для проведення експертизи. У таких випадках строк розгляду заяви може бути продовжений ще на три місяці.

Зміни до актового запису про народження дитини вносяться органом реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини. Якщо місце проживання усиновлювачів і місце реєстрації народження дитини не співпадають, відділ РАЦС, який прийняв заяву, направляє її разом з усіма необхідними документами до відділу РАЦС, в якому міститься актовий запис про народження дитини. Відділ реєстрації актів цивільного стану, який одержав матеріали про внесення змін до актового запису, повинен зробити це впродовж 10 днів. Після цього виписується нове свідоцтво про народження. На ньому обов'язково є позначка «Повторно». Свідоцтво видається заявнику особисто або надсилається до відділу РАЦС за місцем проживання для вручення заявнику. Первинне свідоцтво про народження дитини анулюється.

Відмова органу РАЦС у внесенні змін до актового запису може бути оскаржена в судовому порядку.

За бажанням усиновлювачів, відділ РАЦС видає свідоцтво про усиновлення. У ньому зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, дата і місце народження усиновленої особи, а також повна назва суду, дата прийняття рішення про усиновлення та його номер, прізвище, ім'я, по батькові, дата і місце народження, які присвоєні особі після усиновлення, прізвища, імена, по батькові усиновлювачів, найменування державного органу реєстрації актів цивільного стану, що видав свідоцтво, і дата видачі. Цей документ лише підтверджує усиновлення, але не замінює рішення суду про усиновлення.

5. Нагляд за дотриманням прав усиновленої дитини

Безпосередній нагляд за дотриманням прав дитини, яка усиновлена, здійснює служба у справах дітей за місцем проживання усиновлювача, перевіряючи раз на рік протягом перших трьох років після усиновлення умови проживання та виховання дитини. За результатами перевірки складається звіт, в якому зазначаються відомості про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини, стосунки в родині. Перевірка проводиться із збереженням таємниці усиновлення. Мета працівника служби у справах дітей з'ясувати, чи адаптувалась дитина в новій сім'ї, чи не виникають проблеми, за яких сім'я потребує допомоги.

Якщо у батьків-усиновлювачів виникли проблеми, це не означає, що вони погані батьки або порушують права дитини. Це є ознакою того, що їм необхідна допомога кваліфікованих спеціалістів. Таку допомогу можуть надати за місцем проживання в службі у справах дітей, центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, психологічній консультації, поліклініці.

Інколи працівники служби у справах дітей з'ясовують, що проживання дитини в сім'ї усиновлювачів суперечить її інтересам. Наприклад, коли сімейні стосунки фактично припинені, подружжя перебуває у стані тривалого конфлікту, і жоден не спроможний забезпечити дитині належного сімейного виховання. В такій ситуації служба у справах дітей може звернутися до суду з клопотанням про скасування усиновлення.

Якщо усиновлювач нехтує батьківськими обов'язками, ухиляється від виховання дитини, жорстоко поводить з нею, зловживає алкоголем, наркотиками, вдається до будь-яких видів експлуатації дитини, примушує її жебракувати, бродяжити, а також у разі, якщо його засуджено за вчинення умисного злочину щодо дитини, його може бути позбавлено батьківських прав.

Якщо усиновлення скасовано з вини усиновлювача, або його позбавлено батьківських прав, він в подальшому не матиме права на усиновлення дітей.

Розділ IV

МЕДИЧНІ ДІАГНОЗИ: ВИРОК ЧИ ПОТРЕБА В ЛЮБОВІ

1. Як встановлюються діагнози. Гіпер- і гіподіагностика

Сперше ми хотіли б звернути увагу на специфіку діагностики стану фізичного та психічного здоров'я дітей, які перебувають в інтернатних закладах або влаштовуються в них (маємо на увазі всі типи закладів для дітей різного віку: будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати). На жаль, дуже часто буває так, що ця діагностика є недостатньо об'єктивною та повною, що не дозволяє виявити захворювання у дітей, або до гіпердіагностики, коли у медичній картці дитини записані або неіснуючі, або вже компенсовані захворювання.

Якщо до інтернатного закладу дитина влаштовується з лікарні, то повне медичне обстеження відбувається в умовах стаціонару. Для встановлення діагнозу в цих умовах використовуються методи функціональної, лабораторної діагностики, висновки лікарів.

Абсолютно всіх дітей обстежують на ВІЛ-інфекцію, сифіліс, гепатити, чи є вони носіями дифтерії, кишкової інфекції. Досліджується кров (клінічний, біохімічний аналізи) та сеча. У разі необхідності використовуються методи функціональної діагностики (ЕКГ – електрокардіограма – метод дослідження стану серця, ЕЕГ – електроенцефалограма – метод дослідження діяльності головного мозку, УЗД – ультразвукове дослідження – метод дослідження стану внутрішніх органів), рентгенодіагностика. Таким чином, лікар стаціонару дає розгорнутий висновок про стан здоров'я дитини.

Дитина, яка поступає в заклад без діагнозу, може проходити обстеження безпосередньо в ньому. В будинку дитини є лікар-педіатр. Вузких спеціалістів можуть запросити з дитячої поліклініки, іншої медичної установи чи закладу. Якщо ж до закладу дитина влаштовується з дому, то виписку про стан її здоров'я робить дільничний педіатр. Згідно із законодавством діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, повинні періодично проходити повне медичне обстеження лікарями різних профілів.

Слід знати, що значна частка дітей з інтернатних закладів має затримку в розвитку, хоча об'єктивно вони здорові. Так півторарічна дитина, яка виховується в закладі, у соціальній поведінці й інтелектуальному розвитку знаходиться на рівні однорічної, а у два з половиною роки ледве досягає рівня півторарічної. І чим довше дитина в закладі, тим більша відмінність між нею і дитиною, яка виховувалася вдома.

Побутує в Україні і негативна практика, коли через переповненість дитячих закладів (будинків дитини) немовлята, від яких відмовились батьки при народженні, або залишили з інших причин (інколи в небезпеці на вулиці), довгими місяцями й роками перебувають у лікувальних закладах. Умови лікарні, зрозуміло, не є сприятливими для розвитку дитини, там немає спеціального персоналу для занять та догляду за дітьми. Щоб виправдати тривале перебування в лікарні, дуже часто дитині нагромаджують діагнози: адже здорова дитина не має права там перебувати. Дитина страждає двічі: система утримання в будь-якому закладі є згубною для нормального розвитку, крім того, дитина об'єктивно набуває певних проблем у здоров'ї та розвитку, їй встановлюються непідтверджені діагнози. Поширеними в оцінці стану здоров'я дітей можуть бути як гіпо-, так і гіпердіагностика (встановлення більш легкого або більш складного діагнозу замість істинного).

За недостатньої діагностики, недооцінки стану здоров'я дитини із-за відсутності своєчасної допомоги є можливим розвиток захворювання, що призводить до інвалідності.

Можливими причинами гіподіагностики є:

- ⇒ недостатня підготовка лікарів першої ланки;
- ⇒ низький рівень звернень за наявності мінімальних симптомів;
- ⇒ недоступність або відсутність спеціалізованої допомоги.

Що змушує лікарів вдаватись до гіпердіагностики? Причин може бути декілька.

- ⇒ Лікар перестраховує себе (особливо це стосується дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування). Якщо немає інформації про стан здоров'я матері дитини, про те, яким був перебіг вагітності, як тривали пологи, як відбувався розвиток дитини – за умов перебування дитини у несприятливих умовах життя будь-який нетиповий прояв (навіть у поведінці) може тлумачитись як захворювання дитини. До того ж перебування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в закладі не сприяє їх розвитку. Навіть відсутність персоніфікованого, індивідуального догляду, особистого спілкування з дитиною є обставинами, що впливають на стан її здоров'я. Часто елементарна педагогічна занедбаність визначається як психічна недуга.
- ⇒ Порушується стандарт огляду. Найчастіші порушення: діагностування підвищеної збудливості у дитини, що тремтить і скута в холодному приміщенні; діагностування пригнічення центральної нервової системи у в'ялої дитини при перегріванні або у дрімотному стані, некоректна оцінка деяких еволюційних процесів (наприклад, мармуровість шкіри може бути не наслідком захворювання, а наслідком незрілості вегето-судинної системи, що для дитини до 3-х років є нормальним явищем).
- ⇒ До патологічних відносять низку адаптаційних явищ, що з часом проходять (здригання дитини, тремтіння підборіддя під час сильного плачу або переляку тощо).
- ⇒ Гіпердіагностика не має жодних адміністративних, юридичних або етичних наслідків для того, хто встановлював діагноз. Призначене в такому разі непотрібне лікування призводить, як правило, до видужання або мінімальних розладів. Отже, діагноз може бути визнаним правильним.

- ⇒ Нерозуміння природних потреб дитини, особливо раннього дитячого віку. В закладі неможливо оперативно відреагувати на потреби дитини. Найчастіше дитина сигналізує про недостатній догляд своїм плачем, адже їй потрібен контакт із мамою. А щодо грудного вигодовування – і говорити марно. Але ж мамине молоко – не просто їжа, це і ліки, і зв'язок зі світом, і передача знань про життя, чого дитина цілком позбавлена.
- ⇒ Надмірна діагностика спричиняє «додаткове» навантаження на лікарів, діагностичні кабінети та допоміжні служби, що підтримує завищений штатний розклад і запобігає скороченню персоналу, отже, з фінансового боку такий підхід є виправданим.

Негативні наслідки гіпердіагностики полягають в тому, що дитину визнають хворою, коли вона є здоровою, і це призводить до певних психологічних проблем. Дитина одержує надмірне лікування, продовжується час її перебування у стаціонарі, що в свою чергу тягне додаткове інфікування. У разі виникнення в подальшому якихось відхилень у стані здоров'я, їх можуть пов'язувати з первинним діагнозом, внаслідок чого інша хвороба може бути виявлена запізно. Коли йдеться про дитину-сироту, то додатковим негативним наслідком гіпердіагностики є відлякування громадян України, які б хотіли прийняти таку дитину у свою сім'ю. На жаль, гіпердіагностика як явище пов'язана з приховуванням дітей від національного усиновлення.

Особливо суттєвим може бути прогрес лише тоді, коли дитині забезпечено якісний догляд, уточнюються діагнози, вона влаштовується на виховання в сім'ю. Знімаються такі діагнози, як рахіт, анемія, гіпотрофія, перинатальна енцефалопатія, енурез тощо.

2. Про що запитати лікаря

З якими ж проблемами можуть стикнутись усиновителі? Як підготуватись до спілкування з лікарем, як навчитись сприймати труднощі, що є характерними для дитини будь-якого віку?

Проблеми здоров'я, впевнені всі, є наріжними. Отже, зрозуміло, звертатися треба до лікаря. Адже малюк погано себе поводить, кричить, часто плаче. Змушені відразу ж сказати, що такі скарги мають 98% батьків. Тому треба самому усвідомити, наскільки ваше маля потребує лікування.

Документом, в якому фіксуються дані про особливості стану здоров'я дітей, є їхні медичні картки. Але часом батьки не знають, що означають деякі терміни, визначення медичних діагнозів дитини, про які особливості розвитку, поведінки тощо вони свідчать. Картка може загубитись, змінитись лікарі, а батьки повинні чітко уявляти стан здоров'я дитини, щоб за потреби пояснити його особливості.

Коли ви отримуєте інформацію про стан здоров'я дитини, яку хочете усиновити, обов'язково запитуйте, що означає той чи інший діагноз, адже навіть складні речі можна пояснити зрозумілою мовою. Ваше завдання полягає в тому, щоб з'ясувати:

- ⇒ що саме означає конкретний діагноз?
- ⇒ яка повна назва хвороби, на яку страждає дитина, чи є синоніми цієї назви?
- ⇒ які системи або органи уражені?
- ⇒ як зазвичай проявляється хвороба, чи є симптоми, що зараз відсутні, але можуть з'явитися пізніше та за яких умов?
- ⇒ що можна зробити, щоб запобігти виникненню цих симптомів, або щоб їх прояв відбувався у більш м'якій формі?
- ⇒ які методи лікування хвороби існують, у чому різниця або схожість між ними?
- ⇒ як і на що діють ліки, що призначаються, які побічні ефекти можуть виникнути в результаті їх вживання?
- ⇒ чи можлива немедикаментозна терапія?
- ⇒ якщо хвороба хронічна, який у неї перебіг?
- ⇒ який прогноз хвороби?
- ⇒ як буде змінюватися схема лікування дитини з її дорослішанням?
- ⇒ як хвороба проявляється, зокрема у підлітковому віці, у період статевого дозрівання?
- ⇒ де ще можна прочитати про це?

3. Слова в медичній картці

Зупинимось на діагнозах, які зустрічаються у картках, що вони означають, на які проблеми розвитку вказують.

Енцефалопатія (синоніми ПЕП, перинатальна енцефалопатія, перинатальне враження центральної нервової системи) – «збірний» діагноз. Буквально означає «враження мозку». Цей діагноз встановлює невропатолог. Може зустрічатись і у дорослих, якщо людина перенесла черепно-мозкову травму. Якщо діагноз встановлюється дитині до року, це означає, що невропатолог припускає, що робота центрально-нервової системи дитини має порушення, які, найвірогідніше, обумовлені травмою. Травма може бути одержана до, під час пологів або в період раннього дитячого віку. Зрозуміло, що тяжкість ураження може бути різною. Складні випадки очевидні: це – ДЦП, дитячий церебральний параліч, що лікується невропатологом за певною схемою. Нас цікавлять більш легкі випадки.

Частина енцефалопатій самостійно компенсуються без медичного втручання, частина потребує медикаментозного та фізіотерапевтичного лікування і до закінчення першого року життя також компенсується. У певної частини дітей легкі порушення зберігаються, і тоді до п'яти – шести років у картці дитини, як правило з'являється загадкова позначка ММД (повне найменування – мінімальна мозкова дисфункція).

ММД містить декілька найважливіших симптомів, що виникають в результаті ураження головного мозку:

- ⇒ труднощі навчання у школі;
- ⇒ труднощі з контролюванням власної активності та поведінки в цілому;
- ⇒ підвищена збудженість;
- ⇒ дифузні (розсіяні) легкі неврологічні симптоми;
- ⇒ помірно виражені сенсомоторні та мовленнєві порушення.

ММД може бути діагностована дітям з проблемами у навчанні, поведінці, розладами уваги, але з нормальним інтелектом та легкими неврологічними порушеннями, або з ознаками незрілості та уповільненого дозрівання (розвитку) психічних функцій.

Висновки

ММД – це наслідок легкого органічного ураження головного мозку, на фоні якого можуть спостерігатися різні неврологічні симптоми та невротичні реакції. У шкільному віці можуть мати місце труднощі у навчанні та проблеми в поведінці.

Гіпердинамічний синдром – один із найчастіших проявів ММД. В основному він проявляється у порушенні концентрації уваги та підвищеній неструктурованій активності. На жаль, точні причини та походження цього синдрому невідомі. Надзвичайно важливо зрозуміти, що саме відбувається з дитиною, якій визначено такий діагноз.

1. З тих чи інших причин мозок дитини (як правило новонародженої) одержав слабкі пошкодження, тобто частина клітин не функціонує.
2. Відразу ж після травми здорові нервові клітини починають поступово брати на себе функції пошкоджених, тобто розпочинається процес відновлення.
3. Одночасно відбувається нормальний віковий розвиток дитини. Вона навчається сидіти, ходити, говорити тощо. І на процес розвитку, і на процес відновлення потрібна енергія, тому нервова система такого малюка працює з подвійним навантаженням.
4. У разі виникнення стресових ситуацій, тривалого напруження (наприклад, підготовка до контрольної роботи, тестування для вступу в престижну гімназію, співбесіда при вступі до школи, що зараз активно практикується в усіх загальноосвітніх навчальних закладах) у гіпердинамічної дитини може погіршитися неврологічний стан, активізуватися порушення поведінки, виникнути проблеми з навчанням. На все зазначене також потрібні затрати енергії, а нервова система не справляється з подвійним навантаженням.
5. У діяльності нервової системи є два основні процеси: збудження та гальмування. При гіпердинамічному синдромі уражаються структури, що забезпечують процеси гальмування. Тому дитина має труднощі з концентрацією, довільною увагою та регулюванням своєї активності.
6. У разі сприятливого розвитку подій рано чи пізно функції всіх уражених клітин будуть «розібрані» здоровими клітинами, потрібні зв'язки відновляться (зазвичай це відбувається до 14 – 15 років). Процес відновлення завершено, і дитина (підліток) нічим не відрізняється від здорових однолітків. Науковою мовою цей процес називається реконвалесценція (зворотний розвиток) синдрому.

Гіподинамічний синдром — це один із варіантів прояву ММД. Зустрічається він набагато рідше, ніж гіпердинамічний варіант. Важче та пізніше ідентифікується та діагностується. Для гіподинамічного синдрому характерним є все, зазначене вище, окрім пункту 5.

На відміну від гіпердинамічних дітей, діти з гіподинамічним синдромом малопомітні, намагаються не привертати до себе зайвої уваги. У них також є проблеми із концентрацією уваги. Але замість надмірної рухової активності для них характерна загальмованість, млявість.

Із двох основних процесів нервової системи (збудження – гальмування) у гіподинамічних дітей порушено процес збудження, а точніше – уражені структури, що його забезпечують. До початку шкільного навчання гіподинамічний синдром, як правило, не діагностується, а дитина-носіє синдрому сприймається як «зручна», спокійна.

Як часто це зустрічається? Щороку все більшій кількості дітей ставиться діагноз мінімальної мозкової дисфункції (нагадуємо, що гіпердинамічний та гіподинамічний синдроми — це один із проявів ММД). Частота виявлення — у кожній п'ятій, шостій дитини. У дівчаток ці синдроми зустрічаються значно рідше, ніж у хлопчиків. На п'ять – шість хлопчиків з гіпер- або гіподинамічним синдромом — лише одна дівчинка. Чому? На жаль, точної відповіді не знає ніхто. Найбільш вірогідне пояснення в тому, що дівчатка взагалі більш стійкі до впливів навколишнього середовища.

Розумова відсталість — це порушення розумового розвитку або його неповноцінність. Зазвичай цей стан розвивається під час або одразу після пологів, невиліковний та триває упродовж всього життя. Його можна коригувати за допомогою методик навчання. Було визначено понад 200 специфічних причин розумової відсталості; разом вони відповідають за половину всіх випадків, що підкреслює необхідність поглибленого вивчення цієї галузі.

Виділяється чотири класи розумової відсталості: легкого ступеню, помірної, важкої та глибокої. Люди з розумовою відсталістю легкого ступеню, які можуть навчатися, здатні за мінімальної підтримки досягти рівня необхідного для працевлаштування за конкурсом на роботу, яка не потребує високої кваліфікації. Їм може знадобитися керівництво у критичних ситуаціях, проте вони є повноцінними членами суспільства, які можуть працювати, самотійно жити, керувати автомобілем та мати власну сім'ю.

Люди з помірною розумовою відсталістю за спеціалізованих (сприятливих, індивідуальних) умов можуть навчитися самотійно опікуватися собою та виконувати роботу, яка не потребує кваліфікації. Вони мають потребу у керівництві та нагляді, коли зазнають помірного соціального або економічного стресу, та повинні жити у групових будинках, сім'ях або спеціалізованих житлових закладах.

Люди з важкою розумовою відсталістю можуть під повним наглядом частково опікуватися собою. У контрольованому оточенні можуть опанувати мінімальними навичками самозахисту.

Люди з глибокою розумовою відсталістю мають певний ступінь моторного та мовленнєвого розвитку. Вони можуть виконувати обмежений обсяг догляду за собою та потребують догляду медсестри.

Синдром Дауна є уродженою формою розумової відсталості, спричиненою наявністю у дитини зайвої хромосоми. Ця вада зустрічається приблизно в одного з 800 новонароджених. Існує понад 50 характеристик, які визначають дитину з синдромом Дауна — найбільш явними серед них є розкосі очі, маленький зріст та поганий м'язовий тонус. В жодної дитини немає всіх 50 характеристик, і насправді дуже незначна їх кількість страждає на важку розумову відсталість.

Діти з синдромом Дауна демонструють широкий діапазон розумового розвитку головним чином з категорії легкого та помірного ступенів. Вони часто хворіють на інфекції дихальних шляхів та уроджені захворювання серця. На щастя, наразі можна лікувати багато вад серця, деякі навіть без хірургічного втручання.

Результати сучасних комп'ютерних досліджень свідчать про те, що діти з синдромом Дауна розуміють більше, ніж говорять. Це може означати, що існує величезний невикористаний потенціал, що можна вивчати та підтримувати, оскільки відомо, що ці діти продовжують навчатися і в підлітковому віці. Крім того, відомо, якщо такі діти будуть виховуватися у сім'ях, де їм приділятимуть індивідуальну увагу, вони досягнуть більшого, ніж колись вважалося можливим.

ДЦП. Збірним терміном «дитячий церебральний параліч» називають цілу групу станів, які виникли внаслідок ушкодження головного мозку, що відбулося перед, під час або невдовзі після пологів. Він не є спадковим та часто приписується наслідком недостатності доступу кисню до головного мозку. Найочевиднішим симптомом є нездатність координувати або контролювати роботу м'язів в одній або

більше частинах свого тіла. Діти, стан здоров'я яких з причини ДЦП більш складним, можуть відчувати інші симптоми, наприклад, судоми, затримку розумового розвитку та проблеми з мисленням, висловленням думок, мовою, слухом та зором. Деякі діти з ушкодженими кінцівками ходять до спеціалізованих ортопедичних шкіл (частина державної шкільної системи), в яких складовими навчального плану є трудо- та фізіотерапія.

Хоча церебральний параліч – це невиліковна хвороба, багато людей з цим діагнозом не відчують обмежень у прагненні досягнень. Багато з них мають гарну освіту та успіхи в галузях медицини, юриспруденції, освіти та письменництва. Деякі люди з церебральним паралічем беруть участь в параолімпійських змаганнях.

Аутизм – це порушення розвитку головного мозку, яке впливає на фізичний стан та поведінку особи. Уражаються ділянки головного мозку, які відповідають за мовну діяльність, соціальну взаємодію та абстрактне мислення. На аутизм хворіє приблизно одна дитина з тисячі. Симптоми дуже різноманітні, проте звичайно стають очевидними близько двох – трьох років та уражають чоловіків частіше, ніж жінок. Для всіх хворих на аутизм існує спільна проблема – їм складно висловити те, що вони хочуть сказати, або інколи вони взагалі не можуть говорити. Також у них можуть бути емоційні проблеми та розумова відсталість. Особи з аутизмом зазвичай дуже чутливі до сенсорних подразників, їх лякають звичайні звуки, види, запахи та дотики.

Причину аутизму і досі не з'ясовано, хоча найбільш прийнятним поясненням є комплексний вплив генетичних факторів та пошкодження тієї частини головного мозку, яка обробляє та інтерпретує інформацію. Молодих людей, які страждають на аутизм, часто описують як таких, що «сидять у мушлі» або «живуть у власному світі».

Хоча аутизм вважається невиліковною хворобою, гарне навчання та спеціальні програми зменшують його симптоми. Інколи допомагають трудотерапія, логопедична корекція та медикаментозне лікування. У тих випадках, коли відсталість супроводжується нормальним або вище норми рівнем розвитку навичок (з арифметики, музики або пам'яті), ці навички слід розвивати.

Епілепсія. Існує багато визначень епілепсії. Загалом термін, що походить від грецького слова «судоми», вживається для називання низки порушень центральної нервової системи. Напади одного чи іншого типу є первинними характерними ознаками або симптомами всіх форм епілепсії. Проте не всі судоми є епілептичними за своєю природою. Напади характеризуються одним або кількома з цих симптомів: конвульсії м'язів, часткова або повна непритомність, сплутаність свідомості або порушення функцій організму, які зазвичай автоматично контролюються головним мозком та нервовою системою.

Причина епілепсії невідома. Вчені погоджуються, що епілепсія може виникнути внаслідок уражень головного мозку: його травми перед, під час або після народження; травм голови, хімічного дисбалансу, поганого харчування, лихоманок у дитинстві, деяких інфекційних захворювань, пухлин головного мозку та деяких отрут. Проте інколи причину так і не вдається встановити.

Епілепсія не виліковується, хоча добре лікується. Її можна контролювати ретельним застосуванням медикаментів (до 50% хворих можуть досягти повного контролю, а 30% частково контролюють свої напади).

У більшості випадків люди з епілепсією мають такий самий діапазон інтелекту, як і інші. Тільки інколи неконтрольовані напади у дитинстві впливають на розумовий потенціал. Травма головного мозку або порушення ЦНС (центральної нервової системи), які спричинили епілепсію, також можуть спричинити інші стани, котрі впливають на розумовий розвиток, наприклад розумову відсталість або церебральний параліч.

Синдром набутого імунodefіциту (СНІД) – захворювання, яке повільно руйнує імунну систему організму, роблячи її неспроможною боротися із захворюваннями. Причиною цієї хвороби є вірус імунodefіциту людини (ВІЛ). І діти, і дорослі можуть заразитися на цей вірус під час переливання крові. СНІД не передається при побутових контактах. Оскільки наразі вилікувати СНІД неможливо, він є найтяжчим захворюванням, яке може мати дитина. Однак завдяки новим схемам лікування ВІЛ-позитивні люди, дотримуючись певного режиму життя та проведення антиретровірусної терапії, можуть продовжувати жити, бути працездатними, навчатись, створювати сім'ї тощо.

Вірус ВІЛ може передатися дитині від матері під час вагітності, у пологах або при грудному вигодовуванні. Ризик інфікування можна зменшити, якщо матері прийматимуть антиретровірусні препарати упродовж останніх шести місяців вагітності; буде скорочена тривалість пологів (можливість кесарева розтину); матері не будуть годувати новонародженого груддю. Коли під час вагітності застосовується відповідні препарати, ризик передачі ВІЛ падає з 25 до 5%. Якщо мати не приймала ліки під час вагітності, ризик передачі ВІЛ нижчий, за умови, якщо дитина отримує належну терапію упродовж перших двох днів життя. У дітей, народжених інфікованими матерями, результат тесту на ВІЛ при народженні може бути позитивним. Проте цей позитивний результат означає, що у крові визначаються антитіла до ВІЛ. Новонароджені отримують ці антитіла від матері навіть якщо самі не інфіковані на ВІЛ. Якщо діти мають ВІЛ-інфекцію, їхня власна імунна система почне виробляти антитіла, і результати тестів лишатимуться позитивними. Якщо вони не інфіковані, материнські антитіла поступово зникнуть та результати тестів дитини будуть негативними через 6 – 12 місяців. Навіть якщо у новонародженого було два або більше негативних результатів тесту на антитіла до ВІЛ, рекомендується провести остаточний тест на антитіла до ВІЛ через 18 місяців після народження дитини ВІЛ інфікованою матір'ю.

Алкогольний синдром плоду (АСП) – комплекс фізичних або розумових уроджених вад у дітей, матері яких регулярно та у великій кількості вживали алкоголь під час вагітності. Вплив алкоголю на плід (ВАП) є більш помірною версією уроджених вад у деяких дітей, народжених матерями, які менше пили під час вагітності. Деякий вплив алкоголю під час вагітності проявляється маленькими розмірами/низькою масою тіла, ушкодженням головного мозку, розумовою відсталістю, поведінковими проблемами, аномаліями обличчя та серця, ушкодженням легенів та нирок.

Оскільки неврологічний розвиток значною мірою відбувається після народження, адекватні догляд, харчування та оточення дитини з АСП/ВАП, вірогідно, можуть призвести до значного прогресу. Проте неврологічні пошкодження, пов'язані з АСП/ВАП не виліковуються. Втручання на ранніх стадіях, освіта,

навчання та лікування, які проводять члени родини, громадські організації та фахівці, можуть сприяти успіхам у майбутньому. Проте усиновлювачі повинні бути підготовленими, освіченими та мати підтримку, щоб подолати конкретні проблеми, які матимуть такі діти зростаючи.

4. Діагноз: один без батьків, або любов лікує, час допомагає

З лікарської практики

...Свого хлопчика Олена і Сергій усиновили у півтора роки. Діагноз, який було зазначено в медичній картці, не давав великих перспектив – ДЦП. Мені довелося допомагати їм після усиновлення першої дитини – їхньої донечки, яка стала дивом схожа на маму. Хлопчενя привезли на огляд. Дитя здорове, але ж яка соціальна та медична занедбаність! Узялися за його відновлення, і вже за три місяці без жодного препарату дитя майже не відрізнялось від своїх однолітків. Але секрет цього успіху – не в моїх виняткових здібностях, а у вірі в свої сили і великій любові нових батьків. Я був свідком вибуху емоцій, любові, ласки й віри в те, що ми робили. Адже ще декілька місяців тому всі, в томі числі лікарі, відмовляли в усиновленні хворої дитини....

Ми вже розглянули тему діагнозів у медичній картці дитини, яку ви вирішили усиновити. На практиці вони рідко відображають реальний стан здоров'я. Найголовніший фактор, який негативно впливає на здоров'я малюка, котрий перебуває у державному закладі, і ускладнює будь-які звичайні захворювання, – це відсутність любові та дбайливого піклування. На думку одного з усиновлювачів, це також діагноз, що можна назвати так: ОББ – один без батьків. Але трохи детальніше.

Найчастіше в будинках дитини серед діагнозів дітей зустрічається ПЕП – перинатальна енцефалопатія. Провідні фахівці наполягають на більш правильній назві: перинатальне враження ЦНС (центральної нервової системи), – скорочено ПВЦНС, – гіпоксичного (внаслідок нестатку кисню) або геморагічного (внаслідок перенесеного крововиливу) генезу (походження).

Це судинні пошкодження головного мозку, які виникають у період з 28 тижня вагітності і до 8-го дня життя дитини. У цей час є підвищеним ризик травмування головного мозку, і будь-який несприятливий вплив призводить до його пошкодження. Причин такого впливу нараховується близько ста: порушення харчування вагітної, гострі вірусні інфекції матері під час вагітності, шкідливі звички, токсикоз та інтоксикація під час вагітності, внутрішньоутробна інфекція, важкі пологи, кесарів розтин, застосування ручних положодопоміжних прийомів, обвивання плоду пуповиною... Великого значення набуває невиношена вагітність, коли дитина ще не готова до пологів і у пологових навантаженнях одержує значні пошкодження.

Перші прояви перинатальної енцефалопатії можна виявити ще в пологовому будинку. Це пізній, слабкий або болісний крик немовляти, тривала синюшність, погана терморегуляція, змінене серцебиття, відсутність смоктального рефлексу, порушений сон, змінена рухова активність. Ці стани можуть пройти протягом декількох днів, і надалі у дитини не буде відхилень з боку нервової системи. В інших дітей ці порушення тримаються довше, до них приєднуються рухові порушення, затримки темпів моторного та психічного розвитку, виникають проблеми із шлунково-кишковим трактом.

Особливого піклування потребують діти, у яких з віком (до року у недоношених, до півтора – у доношених) неврологічні порушення не лише не проходять, а

наростають. Лише лікар-невролог може визначити перехід перинатальної енцефалопатії в інше захворювання.

Зараз ПЕП є найбільш поширеним діагнозом. За висновками міжнародної експертизи Всесвітньої організації охорони здоров'я, у нашій країні він може бути у 14 дітей із 100. На практиці він встановлюється значно частіше. За різними джерелами, його мають від 30 до 70% новонароджених. Варто зазначити, що у більшості випадків діагноз ПВДНС лікарі встановлюють за усталеною практикою. Діагностування ПЕП перетворилось у дитячого невролога в ритуал, а це закономірно призводить до високої статистики цього захворювання, яку неможливо пояснити.

Що вже казати про малечу із будинків дитини! Діти в більшості – із соціально неблагополучних сімей, тому відсоток виявлення у них медичної патології вищий, ніж за звичайної практики. Часто лікарю-невропатологу достатньо одного огляду, щоб визначити діагноз «перинатальна енцефалопатія». Підставою для цього може бути проведення медогляду в прохолодному або, навпаки, занадто теплому медичному кабінеті. Дитя тремтить – отже у нього підвищена збудливість; якщо задрімав під час огляду – у нього пригнічення центральної нервової системи.

Зі спогадів мами

Наш Олексійко в будинку дитини часто плакав, тому лікар без сумнівів встановила діагноз ПЕП. Коли ми забрали його додому, то відвезли до лікаря в дитячу поліклініку, – розповідає Євгенія. – Огляд відбувався таким чином: хлопця в машині заснуло і прокинулося лише в кабінеті від того, що його роздягли і чужа тітка його смикає за руки-ноги. Олексійко закричав. ПЕП підтвердили. Минуло два тижні, ми, страшенно перелякані, потрапили на прийом до іншого дитячого лікаря-невролога. Той посміхався, в кабінеті було затишно. Лікар здивувався діагнозу своїх колег: дитина ваша здорова, більше гуляйте, пийте соки...

Проте якщо діагноз є достовірним, це не вирок. Справа у тому, що цей діагноз повинен обов'язково розшифруватись наявністю таких синдромів: синдром м'язової дистонії (СМД), синдром гіпертонусу, синдром підвищеної нервово-рефлекторної збудливості, судомний синдром, синдром пригнічення, синдром млявої дитини, гіпертензивний синдром, синдром рухових розладів, синдром затримки психічного, моторного або мовного розвитку, синдром морфофункціональної незрілості (нерозвиненість належним чином внутрішніх органів і систем), синдром дитячого церебрального паралічу та інші.

Безумовно, тяжкість стану дитини визначається кількістю синдромів та ступенем їх вираження. На жаль, самотійно, без допомоги лікаря, у синдромах не розібратися. Та й у спеціалістів існують різні погляди: від занадто оптимістичних до обережних. Всі ці синдроми може побачити один лікар, і не підтвердити – інший. Наприклад, синдром гіперактивності дуже популярний в деяких країнах (зокрема США), а що таке перинатальна енцефалопатія ні в США, ні в Німеччині не знають.

Усі синдроми можна розділити на три групи.

Небезпечні: синдром гіпертонусу, судомний синдром, синдром пригнічення, синдром рухових розладів, синдром затримки психічного, моторного або мовного розвитку, синдром дитячого церебрального паралічу.

Менш небезпечні: синдром м'язової дистонії (СМД), синдром підвищеної нервово-рефлекторної збудженості, синдром морфофункціональної незрілості.

Перша група пацієнтів потребує регулярного обстеження, можливо і медикаментозного втручання. Друга група, як правило, видужує до 6 – 10 місячного віку.

Важливо відзначити особливу ефективність грамотно проведеного масажу та лікувальної фізкультури. Ставлення до застосування лікарських препаратів має бути виваженим: пам'ятайте, що дія ліків нетривала, а наслідки можливих ускладнень — на все життя.

В окрему групу слід виділити гіпертензивний синдром, оскільки у переважній частині випадків він встановлюється помилково. Якщо є сумніви у правильності діагнозу, слід пройти ультразвукове обстеження головного мозку. У легких випадках лікування практично не потрібне — треба лише допомогти природі, яка наділила нервову систему дитини величезним відновлювальним потенціалом. Потрібно більше гуляти з дитиною, загартовувати її, навчати плаванню.

Справа в тому, що головний мозок маленької дитини має величезні відновлювальні можливості і до півроку, максимум — до року все може минути безслідно. Висока пластичність дитячого мозку (за перший рік життя кількість нервових клітин збільшується майже у чотири рази) спроможна компенсувати структурні дефекти. Тому можна так і не дізнатись, допомогла дитині терапія, чи вона сама впоралася з проблемами за допомогою масажу, батьківського піклування і любові.

Окрім основних захворювань, існують так звані *супутні*, або *фонові*. До фонових захворювань у дітей перших років життя належать недоношеність, морфофункціональна незрілість, гіпотрофія, рахіт, анемія, дерматит. Усі вони ускладнюють протікання вірусних інфекцій, гальмують розвиток дитини.

Особливу увагу варто звернути на недоношеність та морфофункціональну незрілість, які часто зустрічаються у дітей будинків дитини. Недоношеними вважаються діти, народжені раніше 38-го тижня вагітності. При народженні вони мають меншу вагу та зріст, ніж доношені, мляві, погано смокчуть, можуть відставати у розвитку, більш наражаються на анемію та рахіт, застудні захворювання, запалення легенів, бронхіти.

Дитина може народитися вчасно, але при цьому мати ознаки незрілості, які визначаються за спеціальною методикою морфофункціональної зрілості новонародженого. Незрілі діти, як і недоношені, складають групу ризику в розвитку патологій нервової системи, вони частіше і триваліше хворіють.

За умов хорошого догляду недоношені діти поступово доганяють однолітків у розвитку, набирають вагу. Як правило, до 1,5 – 2-х років розвиток вирівнюється. Дитині з більш глибокою недоношеністю потрібно більше часу для відновлення.

Гіпотрофії за ступенем тяжкості поділяються на три категорії: легку, якщо дефіцит маси складає 10 – 20 % від норми, середню — 20 – 30 %, найтяжчу — дефіцит маси може становити до третини від норми. Головні причини — неправильне годування, повторні захворювання, незадовільний догляд. Гіпотрофії можуть виникнути ще до народження дитини (внутрішньоутробна гіпотрофія) із-за токсикозу та хвороб під час вагітності, куріння, вживання деяких лікарських препаратів, наркоманії, алкоголізму.

Чим більше дефіцит ваги, тим більше страждає розвиток дитини: уповільнюється її зростання, психічний розвиток, дитина швидко піддається інфекціям, хворіє

на рахіт, анемію. Прогноз при гіпотрофії залежить від ступеню тяжкості захворювання, віку дитини і наявності ускладнень. Гіпотрофія першого ступеню за своєчасного виявлення та лікування і годування завершується видужанням у порівняно короткі терміни. Для лікування гіпотрофії другого ступеня зазвичай потрібно 1 – 3 місяці. Серйозним є прогноз при гіпотрофії третього ступеню, особливо у дітей перших трьох років життя.

Рахіт – порушення обміну речовин, обумовлене дефіцитом вітаміну Д. Цей вітамін виробляється шкірою під впливом ультрафіолетових променів, а також міститься в риб'ячому жирі, молочних продуктах і сприяє засвоєнню кальцію та його правильному розподілу в організмі. Це важливо для розвитку кісткової тканини, роботи органів центральної нервової системи та інших. Частіше рахіт виникає у дітей протягом перших трьох років життя, але буває і у старших дітей і навіть у дорослих. Комплекс змін, що виникає при рахіті, послаблює дитячий організм, уповільнює зростання, фізичний та розумовий розвиток дитини, знижує опірність до інфекцій, пригнічує імунну систему. Це створює сприятливі умови для приєднання різних захворювань, особливо пневмонії, несприятливому перебігу інфекційних захворювань.

Але якщо лікування (вживання вітаміну Д, раціональне харчування, прогулянки, особливо в сонячну погоду) розпочате вчасно, дитина видужує протягом одного – двох місяців. Важкі форми рахіту останнім часом зустрічаються вкрай рідко.

Анемія – захворювання крові, за якого знижуються еритроцити та гемоглобін в одиниці об'єму крові. У маленьких дітей частіше зустрічаються залізодефіцитні анемії, пов'язані з недостатком заліза в організмі. Хворіють переважно діти другого півріччя життя, частіше недоношені або незрілі. Фактори, що сприяють виникненню: штучне вигодовування, повторні респіраторні захворювання. Анемія може протікати у скритій (латентній) формі, коли зміни в стані дитини можна виявити лише в аналізах крові. У більш виражених формах це виявляється у відставанні в зростанні та розвитку, спостерігаються розлади харчування, приєднуються інфекції, гіповітаміноз.

Легкий ступінь анемії не потребує медикаментозного лікування, за більш тяжких форм призначається лікування на один – два місяці, але дитина перебуває під наглядом лікаря ще протягом півроку.

Атопічний дерматит поєднує різні патологічні стани, які супроводжують алергічні ушкодження шкіри. Цей діагноз часто встановлюється у дітям першого року життя. Головною причиною може бути штучне вигодовування, а також лікарські засоби – антибіотики, жарознижувальні та інші.

Легкі форми характеризуються локальними ураженнями шкіри, поприлістю і швидко зникають за умови правильного підбору харчування. Тяжкі – розвитком екземи, поєднанням уражень шкіри з частими респіраторно-вірусними інфекціями, порушенням функції шлунково-кишкового тракту. У цьому разі є потреба у консультації лікаря-дерматолога та призначенні медикаментозних засобів.

Серйозним є прогноз поєднання атопічного дерматиту із захворюванням органів дихання, шлунково-кишкового тракту. У таких дітей надалі може розвиватися бронхіальна астма, респіраторні алергії.

Вік дитини до трьох років є найбільш сприятливим для лікування. В цей час можна з максимальною вірогідністю добитися переривання розвитку алергічного процесу.

Значну роль у загостренні atopічного дерматиту відіграє нервова система. Тому є важливим психологічний клімат у родині, дотримання режиму дня – достатній і спокійний денний та нічний сон, прогулянки на свіжому повітрі. Особливу увагу слід приділити догляду за шкірою дітей. Купаючи дитину, не можна користуватися мочалкою, розтирати шкіру. Слід застосовувати ланолінове, дитяче, дігтярне, вазелінове мило. Креми та мазі треба наносити так часто, щоб шкіра дитини залишалася м'якою протягом дня.

5. Генетика: міфи та реальність

Медична генетика вивчає роль спадковості у захворюваннях людини. Вона вивчає спадкові хвороби, що мають лише генетичні причини, і хвороби із спадковою схильністю, виникненню яких сприяє поряд з іншими причинами також спадковість.

Зараз підвищився інтерес до генетики у зв'язку з її новими досягненнями. Отже, спробуємо з'ясувати: чого боятися, а чого – ні. Безумовно, ніхто не відкидає надзвичайно важливої ролі спадковості для здоров'я людини. Але розповіджені зараз уявлення про неухильне зростання спадкових хвороб, про катастрофічні впливи екології на генетичні наслідки не лише перебільшені, але й просто неправдиві.

Спадкові хвороби в історії людства були завжди, вони виникають приблизно з однаковою частотою скрізь, а якщо десь частіше, то не із-за екології, а зовсім з інших причин (про це ми ще скажемо). Кількість хворих з деякими спадковими хворобами дійсно збільшилась, проте, як не дивно, це пов'язано із загальними успіхами медицини, завдяки яким хворі видужують і довше живуть, а не з тим, що частіше народжуються. Нових спадкових хвороб теж немає: просто деякі із-за того, що рідко трапляються, раніше не були відомі або не асоціювались із генетичними.

Отже: 1) чи потребують усиновлені діти особливої уваги у питаннях генетичного здоров'я; 2) чи потрібне генетичне обстеження усім усиновленим дітям і яке; 3) чи є індивідуальні генетичні проблеми та чим може допомогти медична генетика.

Для відповіді на ці запитання коротко торкнемося *біологічних механізмів спадковості*.

Молекулярна основа спадковості – ДНК. Це унікальні складні молекули, в яких закодовано генетичну інформацію. Гени – це частини ДНК, які відповідають за певну функцію. В організмі людини 35 тис. генів. Гени у певній послідовності розташовані в хромосомах. Хромосомний набір людини складається із 46 парних хромосом (у кожній парі одна, одержана від батька, інша – від матері). Повний хромосомний набір є у всіх клітинах нашого організму за винятком статевих клітин – яйцеклітин та сперматозоїдів. В них утримується лише 23 хромосоми, щоб після запліднення у майбутньої дитини знову виявилось 46 хромосом. При передачі хромосом (та генів, що є в них) не просто механічно складаються ознаки батьків: у статевих клітинах відбуваються зміни, у нащадків з'являються нові ознаки.

За числом хромосом та генів, за місце розташування генів у хромосомах люди однакові (якщо йдеться про хромосомну хворобу), проте різні варіанти одних і тих самих генів та їх сполук дуже різноманітні, звідси й генетичне різноманіття людей – від індивідуального до расового. Кожний ген має певну програму своєї роботи: хоча у кожній клітині є всі гени, проте вони по-різному діють в клітинах різних органів, у різний час «вмикаються» і «вимикаються»: деякі активні лише у внутрішньоутробному періоді, інші починають роботу під час статевого дозрівання, треті – активніші у період старіння тощо.

Деякі ознаки залежать від одного гена (наприклад, група крові), у формуванні інших (наприклад, зростання) беруть участь декілька або навіть багато генів, часто разом з іншими негенетичними впливами. Це стосується і хвороб.

Спадковими називають хвороби, єдина причина яких — виникнення порушень у хромосомному наборі (хромосомні хвороби), або у якомусь гені (генні хвороби). Ці хвороби є в усіх галузях медицини — серед хвороб нервової системи, психічних, ендокринних, кісткових, шкірних, хвороб крові тощо. Великий внесок спадковості у виникнення глухоти, сліпоти, розумової відсталості. Деякі хромосомні та генетичні хвороби спричиняють безпліддя. При багатьох генних хворобах одночасно страждає декілька органів, а при хромосомних таке відбувається у більшості випадків. Спадкові хвороби не однакові за тяжкістю та протіканням. Як відомо, серед них багато таких, що важко лікуються, але думка про те, що всі спадкові хвороби невиліковні — помилкова.

Часто плутають спадкові та вроджені хвороби. Це не одне й те саме. Далеко не всі спадкові хвороби є вроджені і, навпаки, не всі вроджені хвороби — спадкові. За приклад можна навести вроджені інфекції. Спадкові хвороби починаються у різному віці: більшість від народження або в ранньому дитинстві, багато — в юності, а деякі — у дорослому і навіть літньому віці. Це залежить від «програми» роботи кожного гена. Проте відстрочений початок лише здається, просто деякі ознаки до часу не помітні: наприклад, розумова відсталість може проявитися, коли дитині час почати говорити і навіть пізніше, а порушення статевого розвитку — в юності.

Часом вважають, що спадкова хвороба — завжди сімейна, тобто повинна бути у родичів хворого. Тому можуть запитувати: який сенс звертатись до генетика з усиновленою дитиною, якщо немає відомостей про хвороби його рідних. Безумовно, родовід важливий, і якщо можна одержати відомості про біологічну сім'ю, це треба зробити, але генетичне консультування не виключається. Дуже часто на спадкову хворобу страждає лише один член родини, а багато спадкових хвороб взагалі не бувають сімейними.

Абсолютно помилковою є думка про погану спадковість. Наявність певної спадкової хвороби не загострює ризику інших, інша справа, що в час перебігу хвороби можуть з'являтися якісь її нові симптоми.

Методи діагностування

При діагностуванні спадкових хвороб лікарі використовують всі загальні методи діагностики (залежно від захворювання), але є і спеціальні генетичні дослідження. У різних випадках лікар обирає певний вид дослідження — це залежить від захворювання, яке лікар вважає вірогідним.

Сучасні методи дозволяють побачити досить тонкі порушення. Досліджуються зазвичай клітини крові, певним чином підготовлені. При діагностуванні багатьох генних захворювань допомагають спеціальні біохімічні дослідження. Стрімко розвивається найсучасніша ДНК-діагностика — дослідження окремих генів особливо складними методами, хоча для цих аналізів потрібна зовсім невелика кількість крові.

Ніякого аналізу на спадковість немає і бути не може. Багато спадкових хвороб не можуть бути підтверджені аналізами, та він і не потрібен: клінічний діагноз цілком надійний. Головна роль у генетичному консультуванні належить лікарю.

Є декілька десятків *хромосомних хвороб* (відсутність частини хромосоми, зайва ціла хромосома або її частина, переміщення шматочка однієї хромосоми на іншу тощо). Загальна частота цих хвороб серед новонароджених — близько 0,5%. Найчастіша — 1 випадок на 900 — 1000 новонароджених — синдром Дауна (зайва 21 хромосома). Хромосомні хвороби майже завжди несімейні, їх причина — випадковий збій у поділі хромосом. Порушення при цьому вроджені, часто численні.

Чи проводять хромосомний аналіз усиновленій дитині? Так, це прийнято у світі. Особливо якщо дитина маленька і рівень її розвитку важко оцінити. Аналіз не дуже складний, його роблять у всіх генетичних консультаціях. Він дозволяє одночасно виключити навіть групу хвороб. Деякі аномалії (вроджені пороки серця, розщілина губки або піднебіння, зайві пальчики тощо) набагато частіше зустрічаються самі по собі, можуть бути ознакою хромосомних або деяких інших спадкових хвороб.

Варто сказати про зовнішні особливості та незвичайні риси. Відомо, що вони можуть бути важливими для діагностування спадкових хвороб (не лише хромосомних), і лікарі звертають на них увагу, але правильно оцінити їх значення повинен лише генетик. Не потрібно самостійно вишукувати у дитини такі особливості і намагатися їх певним чином трактувати. Не завжди треба довіряти думці лікаря іншої спеціальності щодо значимості тих або інших ознак.

Про вік батьків: юний вік матері або обох батьків не підвищує ризику ні хромосомних, ні будь-яких інших спадкових хвороб. Те саме і щодо різниці у віці, та щодо того, якою дитина народжена за ліком. А ось ризик народження дитини з хворобою Дауна підвищується з віком породіллі. Якщо народжує жінка після 35 років, лікарі радять провести генетичне дослідження.

Генних хвороб набагато більше, ніж хромосомних: їх нараховується 5 — 6 тис. Ця цифра не повинна лякати. Практично всі генні хвороби дуже рідкісні, деякі зустрічаються лише у 2 — 3 сім'ях у світі. Відносно поширені вони у 1 з 10 тис. людей.

Які причини підвищують ризик генних хвороб? Це кровноспоріднені шлюби або шлюби в обмеженому колі людей — так звані ізоляти. Це можуть бути географічні ізоляти (невеликі острови), релігійні общини або секти.

Ризик генних хвороб, так само і хромосомних, для усиновлених дітей не є вищим, ніж для всіх інших. Наголосимо: неможливо надійно виключити всі генні хвороби, які в тому чи іншому віці можуть проявитись у кожної дитини, але середній ризик усіх цих хвороб малий і для усиновлених дітей також.

Хоча порушення формування і розвитку органів у внутрішньоутробному періоді під дією якихось шкідливих впливів не належить до спадкових хвороб, генетикам доводиться з ними стикатись. Стосовно цих хвороб усиновлені діти (знову ж таки в цілому, а не кожна окрема дитина) за відомих обставин більш уразливі. Зрозуміло, йдеться не про професійну шкідливість, а легковажний прийом ліків, вживання алкоголю, наркотиків. Не треба нехтувати цими обставинами, але варто зазначити, що більшість лікарських препаратів у звичайних дозах не спричиняють вад розвитку, тобто правильної будови тих чи інших органів. Щодо алкоголю, наркотиків — вони здатні вплинути на нервову систему дитини.

Спадкова схильність до хвороб

Часто зустрічаються такі хвороби: гіпертонія, атеросклероз, астма, цукровий діабет, ракові пухлини, псоріаз, епілепсія, шизофренія, хронічний алкоголізм (нехай особлива, але хвороба). Хоча вони мають генетичну схильність, але не є чисто спадковими, навіть якщо у сім'ї декілька хворих. Ці хвороби називають такими, до яких є спадкова схильність.

Крім генетичних механізмів, мають значення інші причини. Це надзвичайно важливо, оскільки на ці причини можна впливати (дієта, спосіб життя) і тим самим знижувати ризик захворювання. Внесок спадковості не однаковий – не лише при різних хворобах, але і в різних сім'ях з тією самою хворобою. Генетична схильність цілком матеріальна, за нею – все ті ж самі гени, проте на відміну від генних хвороб це зазвичай не один ген, а декілька (часом доволі багато). Ризик цих хвороб оцінюють приблизно, в залежності від кількості хворих у сім'ї та за деяких інших обставин.

Чи торкнулись досягнення молекулярної генетики хвороб із спадковою схильністю? Безумовно. Але на відміну від багатьох генних хвороб вони поки що в основному на рівні наукових досліджень. Говорити про практичну ДНК-діагностику цих хвороб (або навіть визначення підвищеного ризику), особливо коли йдеться про одну людину, а не сім'ю в цілому, наразі передчасно, а якщо від результатів таких досліджень хоча б якоюсь мірою залежить рішення про усиновлення – принципово неправильно.

Інтелект, характер, поведінка: спадковість та середовище

Усіх, а деяких усиновителів особливо, хвилює успадкування розумових здібностей, рис характеру, схильностей (у тому числі поганих). Чи відіграє роль спадковість? Не будемо лукавити – безумовно. Проте надзвичайно велика та невіддільна роль середовища: оточення, виховання, традицій. Тому, до речі, важко вивчати генетику цих ознак. Коли ми бачимо сімейну подібність, ми часто не можемо назвати провідну причину: спадковість або зовнішні причини, тобто впливи середовища? Для цього в генетиці є особливі підходи. Один із них – дослідження близнюків, а інший – вивчення саме усиновлених дітей. У одному випадку порівнюють однайцевих близнюків, які мають ідентичну спадковість, та двохйцевих, генетична схожість яких така ж, як у звичайних братів і сестер, а зовнішні умови рівною мірою близькі у тих та інших. Ще один шлях – вивчення однайцевих близнюків, які виховувались разом та окремо. В іншому випадку порівнюють, наприклад, біологічних та усиновлених дітей, усиновлених дітей – з усиновителями та біологічними батьками (особливо багато таких досліджень проведено в західних країнах, що мають давні традиції усиновлення, і де немає таємниці усиновлення). Обидва методи підтверджують певну роль спадковості у формуванні інтелекту та багатьох особливостей поведінки (в тому числі і певних відхилень), характерологічних особливостей. Проте міркування щодо «гена злочинності», «гена жорстокості» тощо є безпідставним.

Отже, щодо більшості хвороб, пов'язаних із генетикою, усиновлені діти не гірші за інших. Чи потрібна в такому разі консультація лікаря-генетика? Так. Консультація генетика не буде зайвою. Особливо за обставин, що викликають занепокоєння відносно спадкових хвороб.

Замість узагальнення

... Видали нам направлення на вибір дитини, і ми майнули в один із будинків дитини.. Знали б ви, який це сором та мука обирати, роздивлятися і помирати від ніяковості перед цими малятами від того, що ти їх не візьмеш!!! Ми побули там недовго, я возилася з тими, з ким було можна, вони славні, маленькі, але що жодного я не відчула, що це мій синок. Чоловік взагалі мало не плакав, стискував зуби аж до скреготу. Страшенно важко і соромно-соромно! Такими нікчемами себе почували!

Наступного ми вже стояли перед дверима іншого будинку дитини. Нас прийняли і, вислухавши, повели коридором. Доки ми йшли в групу, вже вирішили, що повторення учорашніх перебірок не буде – ми візьмемо дитину, якою б вона не була. Скажу відверто, я дуже боялася, що знову нічого не відчую. Але так само твердо знала, що більше відмовитися не зможу. Чоловік ще напередодні сказав, що сподівається на мою інтуїцію, обирати в таких справах він взагалі не здатний! Нас попросили зачекати, оскільки у малюків закінчувався сніданок. Ті, хто вже поїв, підбігли до дверей на «ходунцях» і привітно дивилися на нас. Вони були на диво гарненькі, дуже жваві, але про жодного не міг сказати: ВІН. Повторювалось учорашнє, з тією лише різницею, що я знала: сьогодні я не відмовлюсь. Так ми сиділи перед ними і в думках запитували: хто з них? І тут няня догодувала останнього, і нам сказали: ось цей! Він вередував, сердився, намагався повернути пляшечку, але нас попустило – заплаканий, сердитий, вередун, але НАШ. Це пояснити неможливо, але є таке почуття. Потім нас мало турбували дані, які читали в картці (хоча новонароджений малюк переніс дуже серйозну операцію) – ми думали, як скоріше забрати його додому.

6. Вікові особливості розвитку дитини

Зростання та розвиток дитини

Життя людини — це безперервний процес розвитку, в якому один за одним проходять такі етапи: дозрівання, зрілий вік, старіння. Період дозрівання організму характеризується безперервними процесами зростання та розвитку.

Зростання і розвиток — це два взаємопов'язані боки одного й того ж процесу. Зростання — кількісні зміни, пов'язані із збільшенням маси всього організму. Розвиток — якісні зміни, морфологічна диференціація тканин і органів, їхнє функціональне удосконалення. В основі зростання і розвитку організму — обмін речовин та енергії. Він складається з пластичного і енергетичного обміну. В організмі дорослої людини ці процеси урівноважуються. В організмі, який росте, переважають процеси пластичного обміну. Це необхідно для формування нових клітин, зростання органів, збільшення маси тіла.

Вікові періоди у дітей

Новонароджений період триває від моменту появи дитини на світ до чотирьох тижнів її життя. У цей час виникають різні рефлекторні реакції, пристосовані до нових умов життя, — самостійного дихання і кровообігу, харчування, іншої температури довкілля. Починають самостійно працювати легені, серце, печінка, нирки. Кістки новонародженої дитини містять мало мінеральних солей, тому вони дуже м'які і легко викривлюються через неправильний догляд.

У новонародженої дитини підвищений обмін речовин, частота дихання становить 40 — 60 дихальних рухів за одну хвилину, а серцевих скорочень — 120 — 140 ударів за хвилину. Система травлення, зокрема її залози, — недорозвинена, тому найменші порушення у годуванні або питному режимі можуть спричинити тяжкі розлади. Нервова система також недорозвинена.

Грудний період триває від чотирьох тижнів до року. У цей час дитина розвивається дуже швидкими темпами. За рік довжина її тіла у середньому збільшується на 25 см. Маса здорової дитини за 4 місяці подвоюється, а до року збільшується втричі. Швидко розвивається опорно-руховий апарат. У два місяці дитина вже може на 1 — 2 хвилини підняти голівку, у чотири — перевернутися зі спини на живіт. У 6 місяців вона може самостійно сидіти, у 7 — повзати, у 8 — триматися за перекладину ліжка, ставати на ніжки, а в 10 — 11 місяців починає ходити. Швидко розвивається нервова система і психіка.

У шість—вісім місяців у здорової дитини з'являються перші зуби (до року їх має бути 6).

У цей період важливо повноцінно годувати дитину, загартовувати її, фізично виховувати, бо приблизно у середині грудного періоду вона втрачає той природний імунітет, який отримала від матері, і за умов неправильного догляду може почати хворіти.

Ясельний період — це період від одного до трьох років. До 2-х років у дитини повинні з'явитися 20 молочних зубів. У цей час дитина постійно рухається, тому

важливо фізично виховувати її та загартовувати її тіло. Потрібно дотримуватися графіка профілактичного щеплення, аби запобігти вірусним та інфекційним хворобам.

Дошкільний період триває від 3 до 6 – 7 років. Зріст дитини збільшується на 6 – 8 см на рік, а маса тіла – на 2 кг. 3 5 – 6 років молочні зуби починають замінюватися на постійні. Психічна діяльність набуває значного розвитку. Дитина добре говорить, малює олівцями, знає багато віршів і пісень. У неї формуються риси характеру. У цей період потрібно готувати дитину до школи, привчати до самостійності.

Молодший шкільний період – 6 – 12 років. Діти швидко ростуть, тому їм потрібно добре харчуватися, багато рухатися, більше перебувати на свіжому повітрі.

Коли дитина йде до школи, у неї відразу збільшується психічне і фізичне навантаження. Нервово-психічне напруження молодшого школяра, недотримання правильного режиму дня, недостатній відпочинок, малорухливий спосіб життя призводить до виснаження нервової системи дитини, зниження її імунітету.

Школяр має правильно розподіляти час, потрібний для виконання уроків, урізноманітнювати свої заняття, робити на 10 – 15 хвилин перерви між ними. Щоб запобігти викривленню хребта, слід стежити за поставою. Для відновлення сил та працездатності є важливим нормальний сон. У разі недосипання значно знижується розумова і фізична працездатність, увага та пам'ять. Дитина починає гірше вчитися, стає неспокійною, неслухняною. Дитині 7 – 10 років слід спати 10 – 15 годин, 11 – 13 років – 8 – 9,5 годин.

Старший шкільний, або підлітковий період, – це вік статевого дозрівання (від 12 – 13 до 17 – 18 років). Організм готується до дорослого життя. За нормальних умов статеве, фізичне і психічне дозрівання відбувається паралельно, причому у дівчат приблизно на два роки раніше, ніж у хлопчиків.

У цьому віці швидкими темпами збільшується зріст і маса тіла. Подальший розвиток м'язової системи відбувається за рахунок діаметра м'язового волокна. Характеризуючи вищу нервову діяльність підлітків, необхідно відзначити, що на початку цього періоду зберігаються процеси загального збудження та послаблення всіх видів гальмування. У деяких підлітків спостерігається психічна неврівноваженість.

Раціональний режим дня, заняття спортом створюють умови для правильного перебігу цього періоду. До 18-річного віку встановлюється гармонійне співвідношення кори і підкіркових відділів головного мозку і відзначається високий ступінь функціональної досконалості нервової системи.

Особливості статевого дозрівання хлопчиків і дівчат

Статеве дозрівання – це процес досягнення організмом такого анатомічного та фізіологічного розвитку, що робить його здатним до розмноження. Основною біологічною ознакою статевого дозрівання є вироблення дозрілих статевих клітин – яйцеклітин у дівчат і сперматозоїдів у хлопців.

Статеве дозрівання дівчат відбувається від 9 до 16 років. У цей час збільшується виділення гормонів гіпофіза, які стимулюють розвиток яєчників, у яких починають вироблятися статеві гормони. Вони зумовлюють розвиток жіночих вторинних статевих ознак: збільшуються молочні залози, з'являється волосся на лобку і під

пахвами, інтенсивно росте і розвивається скелет. У дівчаток розширюються тазові кістки, а плечі залишаються вузькими. Приблизно через 2 роки (у 12 – 14 років) у дівчаток починаються перші менструації – ознака того, що у фолікулах яєчників почали дозрівати яйцеклітини. Спочатку менструації можуть бути нерегулярними, з перервами до кількох місяців. Однак через 2 – 3 роки менструальний цикл стає регулярним.

Статеве дозрівання у хлопчиків починається від 11 і завершується в середньому до 18 років. Перші його ознаки – збільшення розмірів яєчок і статевого члена. В яєчках починають утворюватися сперматозоїди і виробляється чоловічий статевий гормон. Він надходить у кров і зумовлює формування вторинних статевих ознак. У хлопчиків з'являються волосся знизу живота (на лобку), під пахвами і на обличчі, швидко ростуть скелет та м'язи. Плечі розширюються, а таз залишається вузьким. Це надає фігурі хлопчика чоловічої статури. Збільшуються і змінюються хрящі гортані, голос стає нижчим. Такі зміни називаються мутацією.

Під впливом статевих гормонів посилюється секреція шкірних залоз, особливо на обличчі та спині. Якщо не дотримуватися особистої гігієни, вони можуть запалюватися, утворюючи прищі, які звичайно зникають до 21 – 23 років.

З 14 років у хлопчиків починає вироблятися сперма. Мимовільне виверження сперми відбувається під час сну. Це явище називається полюцією.

Зміни в організмі у підлітковий період зачіпають не тільки статеву функцію, а й впливають на фізичний та психічний розвиток. Для дівчат – це вік від 12 до 15 років, для хлопців – від 13 до 16 років. В цей період становлення організму та особистості триває набагато довше. У період статевого дозрівання виникають певні зміни в стосунках між підлітками – з'являється інтерес до протилежної статі, прагнення по-добатися один одному.

Цей період одержав назву період статевого дозрівання. Відповідно до вікової періодизації це і є підлітковий вік.

Вікові особливості дитини на першому році життя

Соціально-емоційний розвиток

2 – 6 міс. Посмішка та похваллення при спілкуванні з дорослим. Коли бачить матір – непокоїться або похвалюється, розглядає людей та предмети, що її оточують.

6 – 12 міс. Уважно розглядає дорослих перед тим як вступити в контакт, диференціює своїх та чужих. Ігровий контакт з дорослими. Лопотіння та жестикуляція як засіб комунікації (з 8 міс.); різноманітні емоційні реакції під час спілкування з матір'ю (з 9 міс.); голосом сигналізує про біологічні потреби, вибірково ставиться до оточуючих (до кінця року), вимагає до себе особливої (вибіркової) уваги, спілкується з дорослими за допомогою звукосполучень, виконує деякі інструкції, звертає увагу на обличчя того, хто говорить (на кінець першого року).

Загальна моторика, моторика рук

3 – 6 міс. Лежить на животі, спираючись на зігнуті під прямим кутом передпліччя (4 міс.); на витягнуті руки (5 міс.); намагається підняти голову, повертається на бік (4 – 5 міс.); сідає (6 міс.); хапає іграшки, вдярає по предметах, хапає іграшки

з різних сторін, частіше обома руками (5 міс.); тримає в кожній руці по предмету (6 міс.).

6 – 12 міс. Коли посадили, сидить, спираючись на руки, повзає на животі, перевертається з живота на спину (7 міс.); сідає і сидить, не спираючись, стає навшпиньки, стає на коліна ухопившись за опору (8 міс.); встає, ухопившись за опору, переступає, коли підтримують за руки (9 міс.); стоїть самостійно, ходить, тримаючись однією рукою (10 міс.); впевнено стоїть без опори, присідає; ходить, тримаючись однією рукою, робить декілька кроків без опори (11 міс.); ходить без підтримки, присідає, встає (12 міс.); перекладає предмет з руки в руку, плескає рукою по іграшці (7 міс.); маніпулює 2 – 3 предметами (8 міс.); бере дрібні предмети двома пальцями (9 міс.); вкладає пальці в отвори під контролем ока; захоплює пальцями дрібні предмети (10 міс.); викидає іграшки з ліжка, вкладає пальці в отвори навпомацки, наслідує рухам пере листування книги (11 міс.); вкладає один предмет в інший; відкриває коробку, шухляду, користується ложкою (12 міс.).

Зорово-рухова координація

3 – 6 міс. Направляє руки до рота. Слідкує за рухом рук. Під контролем зору направляє руку до предмета і хапає його.

6 – 12 міс. Перекладає предмет з однієї руки в іншу. Може покласти ложку в чашку, кубики в коробку.

Сприйняття, предметно-ігрова діяльність

0 – 6 міс. Слухове зосередження, припинення або зміна характеру плачу на голос дорослого (з 1 міс.); локалізує звук у просторі (з 4 міс.); адекватна реакція на інтонацію, голос матері: непокоїться або пожвавлюється (5 міс.); перевертається на звук (з 6 міс.); фіксує та відслідковує поглядом предмет (з 2 міс.); дивиться на рухи рук, обмацує їх (з 3 – 3,5 міс.); тягнеться до розташованого поблизу предмета, водить по ньому руками, одночасно розглядає і предмет, і свої руки (4 міс.), захоплює предмет (5 – 5,5 міс.); локалізує предмет у просторі з різних положень тіла – лежачи на спині, животі, на руках у дорослого (5 – 6 міс.); займається іграшкою (5 – 6 міс.).

6 – 12 міс. Під контролем зору бере, розглядає та обмацує іграшки, перекладає їх з руки в руку. Стукає предметом по предмету і прислухається до звуку, що виникає. Виділяє чужих. Слухає музику та голосові інтонації. Пізнає голоси близьких (з 7 міс.); показує частини тіла (з 11 міс.).

Психічний розвиток

3 – 12 міс. Розвивається контроль над рухами рук і ніг. Хапає, впускає, кидає, тягне до себе предмети. Проявляє невдоволення, коли забирають іграшку. Спілкується інтонаційно виразними звуками та жестами.

Розуміння мови

3 – 12 міс. Повертається на голос (з 5 – 6 міс.); пізнає голоси близьких (з 7 міс.); реагує на ім'я (з 8 – 9 міс.); прислуховується до мови, музики, розуміє назви окремих предметів (з 11 міс.); плескає в долоні за мовною інструкцією, виконує прості словесні інструкції, які доповнюються жестами (9 міс.); звертає увагу на обличчя того, хто говорить (з 12 міс.).

Криза першого року

Кризовий період починається приблизно в цьому віці (трохи раніше або пізніше). У дитини відбувається сплеск самостійності, а також вона починає досить сильно емоційно реагувати на нерозуміння дорослими її бажань, жестів, міміки або на невиконання вимог. А цього не уникнути, оскільки малюк вже ходить або активно повзає, в цей час різко зростає коло досяжних для нього предметів. Дорослі вимушені прибирати гострі речі, закривати електричні розетки, ставити в недосяжне місце електричні прилади, посуд, книги тощо. Не всі бажання дитини можуть бути виконані, тому що її дії можуть завдати шкоди їй самій, оточенню або речам. Зрозуміло, дитина раніше була знайома зі словом «не можна», але в кризовому періоді воно набуває особливої актуальності. Бувають окремі ситуації у деяких сім'ях, де діти пронизливо кричать, падають на підлогу, б'ються у плачу руками і ногами, однак здебільшого ці реакції можна стерпіти та подолати.

Найчастіше вияв сильних емоційних реакцій у дитини пов'язаний із певним стилем виховання у сім'ї. Це занадто сильний тиск, який не дозволяє навіть незначних проявів самостійності. Може бути непослідовність у вимогах дорослих, коли сьогодні можна, а завтра – ні, або можна з бабусяю, а з татом – ні.

Що потрібно робити, щоб ви і ваш малюк спокійно подолали цей складний період? По-перше, надати малюку більше самостійності (безумовно, у певних межах). По-друге, виявляти терпіння та витримку (самі не втрачайте рівноваги, бо й у вас почнеться криза). По-третє, будьте послідовними у своїх вимогах до дитини (якщо не можна, то не можна завжди, а якщо можна, то можна завжди).

Саме в цей час у дитини з'являється своєрідна дитяча мова. Вона, безумовно, відрізняється від мови дорослих і звуками, і змістом, але за своїм звучанням іноді її нагадує. Дитину ще важко зрозуміти, це під силу а лише найближчим людям, які постійно поряд з дитиною і розуміють значення її слів. Спілкування з іншими дорослими за допомогою такої мови майже неможливе, хоча тут стануть у нагоді немовні засоби – жести та виразна міміка дитини, що супроводжують незрозумілі слова.

Ваша дитина вже в тому віці, в якому вона самостійно без допомоги дорослих намагається адаптуватися до навколишнього середовища. У цьому їй допомагають психічні функції, що швидко розвиваються, зокрема мова. Якщо спілкування з дорослими у цей час недостатнє, або близькі люди, навпаки, виконують усі бажання малюка, орієнтуючись на його специфічну мову, засвоєння «дорослої» мови уповільнюється. Спостерігається затримка мовного розвитку й у тих випадках, коли зростають близнюки, інтенсивно спілкуючись один з одним на зрозумілій їм дитячій мові. Отже, шановні дорослі, спілкуйтеся з дітьми «дорослою» мовою без сюсюкання та мовних викрутасів.

Вікові особливості дітей від одного до 2 років

Соціально-емоційний розвиток. За необхідності звертається по допомогу до дорослого, шукає уваги до себе і намагається її зберегти. Взаємодіє, чекає, намагається допомогти, починає виявляти гордість, коли досягає мети, виявляє емоції збудження, захват, гнів, заздрість. Насолоджується компанією однолітків. Розвивається воля. Може грати самостійно в присутності дорослого.

Загальна моторика, моторика рук. Ходить впевнено. Нахиляється, щоб дістати з підлоги предмет. Зупиняється, іде вбік і назад, кидає м'яч. Протягом нетривалого часу стоїть на одній нозі. За допомогою легкої підтримки ходить униз східцями, піднімається сама, стрибає на місці, крутить педалі триколісного велосипеда. Тримає в одній руці два предмети. Креслить олівцем, гортає сторінки книг. Виставляє один на другий від 2-х до 6-ти кубиків.

Зорово-рухова координація. Креслить штрихи, каракулі. Тримає чашку, піднімає її та п'є.

Сприйняття, предметно-ігрова діяльність. Слідкує за рухом м'ячика в приміщенні, знімає кільця з пірамідки. Розрізняє вираз обличчя (плач, сміх). Роздивляється картинки у книзі.

Психічний розвиток. Починає розуміти призначення більшості предметів, що оточують. Використовує один предмет як інструмент, щоб дістати іграшку. Підбирає ідентичні предмети. Знає своє ім'я та назви багатьох навколишніх предметів. Пізнає та називає своє відображення в дзеркалі. Називає від однієї до п'яти частин тіла.

Розуміння мови. Приносить декілька предметів на прохання. Розглядає протягом 2 хвилин картинки, які показують. Вказує на знайомі обличчя, тварин, іграшки та предмети за словесною інструкцією. Показує знайомі картинки, коли їх називають. Реагує на заборону «не чіпай». Асоціює прості слова за категоріями: їжа, одяг.

Вікові особливості дітей від 2 до 3 років

Соціально-емоційний розвиток. Грає самостійно, виявляє фантазію. Любить подібатися іншим, наслідує однолітків. Грає в прості групові ігри.

Загальна моторика, моторика рук. Вчиться бігати, ходити навшпиньки, зберігати рівновагу на одній нозі. Сидить навколішки, зістрибує з нижньої сходинки. Відкриває ящик та викидає його наповнення. Грає з піском та глиною. Відкриває кришки, використовуючи ножиці. Фарбує пальцем. Нанизує намистинки.

Зорово-моторна координація. Може крутити пальцем диск телефону, малювати рисочки, відтворювати прості форми. Ріже ножицями. Малює за зразком вертикальні та горизонтальні рисочки та їх перетин (хрест).

Сприйняття, предметно-ігрова діяльність. Роздивляється картинки. Розбирає та складає пірамідку без урахування розміру кілець. Виділяє парну картинку за зразком.

Психічний розвиток. Слухає прості оповідання. Розуміє значення деяких абстрактних слів (великий-маленький, мокрий-сухий тощо). Ставить запитання «Що це?». Починає розуміти іншу особу. Відповідає «ні» на абсурдні запитання. Розвивається початкове уявлення про кількість (більше-менше, повний-порожній).

Розуміння мови. Відбувається швидке збільшення словникового запасу. Розуміє складнопідрядні речення типу: «Коли ми приїдемо додому, я буду...». Розуміє запитання на зразок: «Що у тебе руках?». Слухає пояснення «як» та «чому». Виконує двоступінчасту інструкцію на зразок: «Спочатку вимиємо руки, а потім будемо обідати».

Криза 3 років

Протягом перших трьох років життя дитина розвивається так швидко, як не розвивається в жодному з наступних етапів. До трьох років у неї меншою чи більшою мірою формується характер, своє індивідуальне ставлення до світу, неї складається певне ставлення до себе: прийняття або неприйняття (принагідно скажемо, що в нормі самооцінка дитини має бути завищена).

Трилітній вік характеризується як «важкий». Загалом поняття «криза 3-х років» — поняття умовне, оскільки часові межі кризи набагато ширші. В одних дітей вона може розпочатися в 2 роки 10 міс., в інших — у 3,5 роки. В цей період дитина, віддаляючись від дорослих, намагається встановити з ними нові, більш глибокі стосунки. Зміна позиції дитини. Зростання її самостійності та активності вимагають від близьких дорослих своєчасної перебудови. Якщо нові стосунки з дитиною не складаються, її ініціатива не заохочується, самостійність постійно обмежується, у стосунках з дорослими виникають власне кризові явища.

Першим свідченням початку кризи може слугувати виникнення негативізму, тобто коли дитина перестає беззаперечно виконувати прохання дорослих. З одного боку, спроби виокремити своє «Я» і сформувані власні бажання — це дуже добре, але з іншого, за відсутності уміння висловити свою думку, малюк обирає найбільш доступний засіб: протиставлення себе дорослим. Єдина ціль дитини — дати зрозуміти оточенню, що у неї є своя позиція, і всі повинні рахуватися з нею.

Також для дитини стає важливою успішність чи неуспішність у справах та іграх, вона починає гостро та бурхливо реагувати на оцінки, вчиться самостійно оцінювати результати своєї діяльності. Малюк стає впертим та ранимим, починає хитрувати. Величезне бажання отримати позитивну оцінку з боку дорослих, бажання випередити своїх однолітків часто підштовхують дітей на те, що вони значно перебільшують свої досягнення. Тут важливо знати, якщо малюк почав відверто фантазувати, це означає, що його реальні успіхи мало хто помічає — цим він компенсує своє бажання одержати хоч би якусь позитивну оцінку з боку дорослих.

Загалом ці зміни свідчать про те, що у дитини змінюється ставлення до інших і до самого себе. Вона психологічно віддаляється від близьких дорослих. Це важливий етап в емансипації дитини. Не менш бурхливий етап очікує її в подальшому — у підлітковому віці.

Вікові особливості дітей від 3 до 4 років

Соціально-емоційний розвиток. Любить давати іграшки і брати їх в інших. Любить спілкуватися з дітьми і дорослими. Розвиваються навички спільної гри. Любить допомагати дорослим.

Загальна моторика, моторика рук. Кидає м'яч через голову. Хапає м'яч, що котиться, сходить униз східцями, використовуючи почергово праву і ліву ногу. Стрибає на одній нозі. Стоїть на одній нозі протягом 10 хвилин. Утримує рівновагу, коли катається на гойдалці. Тримає олівець пальцями. Збирає і будує конструкцію з 9 кубиків.

Зорово-рухова координація. Обводить контури, копіює перетин горизонтальної та вертикальної рисок (хрест), відтворює геометричні форми, в тому числі шестикутник.

Сприйняття та предметно-ігрова діяльність. Розбирає та складає матрешку, вкладає фігурки в отвори шляхом цілеспрямованих спроб. Конструює з кубиків за зразком. Складає розрізну картинку з 2 – 3 частин шляхом спроб.

Мовний розвиток. Інтенсивний розвиток мови. Визначає колір, форму, фактуру, смак, використовуючи слова-визначення. Знає призначення основних предметів. Розуміє ступені порівнянь (найближчий, найбільший). Визначає стать людей за роллю в родині (він – тато, вона – мама). Розуміє час, використовує минулий та теперішній час. Рахує до п'яти.

Розуміння мови. Розуміє назви кольорів: «Дай червоний м'яч». Слухає довгі казки та розповіді. Виконує двоскладову інструкцію: «Дай мені червоний кубик та синю кулю».

Вікові особливості дітей від 4 до 5 років

Сприйняття та предметно-ігрова діяльність. Розбирає та складає матрешку з трьох або чотирьох вкладишів шляхом їх примірювання або зорового співвіднесення за розміром. Складає пірамідку з урахуванням розміру кілець шляхом зорового співвіднесення. Складає розрізні картинки з 2 – 3 частин шляхом зорового співвіднесення.

Пам'ять. Виконує доручення у вигляді 2 – 3 послідовних дій; на пропозицію дорослого запам'ятовує до 5 слів.

Увага. Займається цікавою діяльністю протягом 15 – 20 хвилин.

Мова. Використовує узагальнюючі слова; називає тварин та їхніх дитинчат, професії людей, частини предметів. Переказує знайомі казки з допомогою дорослих, читає напам'ять короткі вірші.

Математичні уявлення. Використовує в мові слова багато та один, називає коло, трикутник, квадрат, кулю, куб. Вміє бачити геометричні фігури у предметах, що оточують. Правильно називає пори року, частини доби. Розрізняє праву та ліву руку.

Руховий розвиток, моторика рук, графічні навички. Малює прямі горизонтальні та вертикальні лінії, розфарбовує прості форми. Копіює великі друковані літери. Малює простий будинок (квадрат і трикутник), людину (2 – 3 частини тіла). Складає папір декілька разів. Нанизує намистини середнього розміру на товсту дротинку. Визначає предмети у мішку навпомацки. Стрибає на одній нозі, почергово на одній та другій нозі, ходить по колоді. Підкидає вгору м'яч та ловить його обома руками. Ліпить з пластиліну, шнурує черевики.

Вікові особливості дітей від 5 до 6 років

Загальна моторика. Гарно стрибає, бігає, стрибає через мотузочку, стрибає по черзі на одній та другій нозі, бігає навшпиньки, катається на двоколісному велосипеді, на ковзанах.

Зорово-рухова координація. Акуратно вирізає картинки. Пише літери та цифри. Доповнює до картинки деталі, яких недостає. Вдаряє молотком по гвіздку. Відтворює геометричні фігури за зразком. Обводить малюнки по контуру, заштриховує фігури.

Мовний розвиток. Використовує в мовленні синоніми, антоніми; слова, що

означають матеріали, з яких зроблені предмети (паперовий, дерев'яний тощо). До 6 років знає та вміє писати друковані літери абетки. Визначає кількість складів у словах, кількість звуків у словах, визначає місце звука у слові (початок, середина, кінець слова). Визначає наголошені склади, голосні звуки. Розуміє значення слів звук, склад, слово. Розрізняє голосні та приголосні звуки, тверді та м'які приголосні. Виразно розповідає вірші, переказує невеликі оповідання.

Математичні уявлення. Пише цифри від 0 до 10, співвідносить цифру з кількістю предметів. Уміє із нерівності зробити рівність. Уміє писати і користуватись математичними знаками. Уміє розкладати предмети (10 предметів) від найбільшого до найменшого і навпаки. Вміє малювати у зошиті в клітину геометричні фігури. Виділяє в предметах деталі, схожі на геометричні фігури. Орієнтується на аркуші паперу. Називає дні тижня, послідовність частин доби, пір року. Описує їх.

Психічний розвиток. Особливості пам'яті: покажіть дитині по черзі 10 картинок. Кожну демонструйте 1 – 2 сек. В нормі дитина повинна запам'ятати 6 предметів з 10. Прочитайте дитині 10 слів: стіл, зошит, годинник, кінь, яблуко, собака, диван, олівець, ложка. Попросіть повторити слова. У нормі дитина повинна пригадати на менша 4 – 5 слів. Називає своє прізвище, адресу, імена батьків, їхні професії.

Вікові особливості дітей 6 – 7 років

Математичні уявлення. Визначає час за годинником. Називає кольори веселки. Називає дні тижня, частини доби, пори року, місяці. Вміє писати числа від 0 до 20, розв'язує приклади.

Пам'ять. Попросіть дитину запам'ятати кілька цифр на слух (наприклад, 5 8 3 9 1 2 0). Нормою для дітей 6 – 7 років вважається повторення 5 – 6 цифр. Запам'ятовування 10 слів (наприклад: рік, слон, м'яч, мило, сіль, стук, рука, день, весна, син). Дитина слухає ці слова і повторює ті, які запам'ятала. Після одного повторення дитина 6 – 7 років повинна пригадати не менше 5 слів з 10, після 3 – 4 повторень називає 9 – 10 слів, через 1 годину забуває не більше 2 слів.

Мислення. Вміє класифікувати предмети, називати спільне та різне в предметах та явищах.

Мовний розвиток. Самостійно читає текст та переказує його зміст. Вміє записувати прості слова.

Уявлення про навколишній світ. Дитина має уявлення про природу – про диких та домашніх тварин, хижих та трав'янистих, про перелітних та зимуючих птахів, про трави, кущі та дерева, про садові та польові квіти, про плоди рослин, про природні явища. Запас географічних знань – про міста та країни, ріки, моря та озера, планети. Дитина повинна знати професії людей, види спорту.

Розділ V

ДІТИ, ЯКІ НАС ОБИРАЮТЬ, АБО ДІТИ НАРОДЖУЮТЬ БАТЬКІВ

1. Що таке сім'я. Етапи розвитку, кризи, функції сім'ї

Сім'я – це найважливіша форма організації особистого життя, вид соціальної спільноти, мала група, що заснована на шлюбних відносинах, родинних зв'язках або усиновленні, тобто на багатосторонніх стосунках між чоловіком та дружиною, батьками та дітьми, братами, сестрами, іншими родичами, що живуть разом та ведуть спільне господарство.

Поняття сім'я не слід плутати з поняттям шлюб. Сім'я являє собою більш складну систему і включає не лише подружжя, а й дітей, інших родичів.

Життя сім'ї характеризується матеріальними і духовними процесами. Через сім'ю змінюються покоління людей. Сім'я, її форми і функції залежать від суспільних відносин в цілому, а також від рівня культурного розвитку суспільства. Природно, чим вища культура суспільства, тим вища культура сім'ї.

Основне призначення сім'ї – задоволення суспільних, групових та індивідуальних потреб. Будучи соціальним осередком суспільства, сім'я задовольняє низку його найважливіших потреб, у тому числі й у відтворенні населення. Водночас вона задовольняє й особисті потреби кожного свого члена, а також загальносімейні (групові) потреби. З цього і випливають основні функції сім'ї: економічна, репродуктивна, виховна, рекреативна, комунікативна, регулятивна, сексуально-еротична та функція безпеки. Між ними існує тісний зв'язок, взаємопроникнення і взаємодоповнюваність.

Економічна функція. Сім'я бере участь у суспільному виробництві засобів для життя, відновлює витрачені на виробництві сили своїх дорослих членів, веде своє господарство, має свій бюджет, організовує споживчу діяльність. Вплив економічної функції на взаємини в сімейному колективі може бути двояким: справедливий розподіл домашніх обов'язків у сім'ї між подружжям, старшим і молодшим поколіннями, як правило, сприяє зміцненню подружніх відносин, моральному і трудовому вихованню дітей. При несправедливому розподілі домашніх обов'язків у сім'ї, наприклад, коли вони покладені в основному на жінку, чоловік виступає в ролі «патріарха», а діти – лише в ролі споживачів, вплив, безумовно, буде несприятливим. З економічною функцією тісно пов'язана проблема керування сім'єю, тобто питання верховенства в сім'ї. Для більшості сімей характерна приблизно рівна участь подружжя в управлінні життєдіяльністю сім'ї, і це є найпрогресивніший принцип. При цьому рівність подружжя повинна бути зразковою: у тих питаннях, в яких більш компетентна дружина, їй повинна належати першість, а в інших – право вирішального голосу може належати чоловікові.

Репродуктивна функція. Ця функція містить у собі відтворення в дітях чисельності батьків, тобто бере участь у кількісному й якісному відтворенні населення. Можна сказати, що це найважливіша функція. Адже, міркуючи логічно, щоб через 24 – 30 років населення нашої країни було не менше, ніж зараз, необхідно, щоб дітей у сім'ї було не менше ніж батьків. Бажано навіть більше, тому що іноді двоє дітей з тих чи інших причин не завжди відтворюють своїх батьків. У сучасній ситуації в Україні через перевагу міського способу життя, збільшення зайнятості жінок, складного економічного становища народжуваність падає – середня сім'я в Україні складається з 3, 2 осіб. Наявність єдиної дитини є характерним для більшості міських сімей. Репродуктивна функція містить у собі елементи всіх інших функцій, тому що сім'я бере участь не тільки в кількісному, але й у якісному відтворенні населення. Це, насамперед, пов'язано із залученням нового покоління до наукових і культурних досягнень людства, з підтримкою його здоров'я, а також із запобіганням «відтворенню в нових поколіннях різного роду біологічних аномалій».

Виховна функція. Це здійснення первинної соціалізації дитини і виховання дітей аж до досягнення ними соціальної зрілості. Виховання – це система цілеспрямованих на дитину дій для формування у неї певних переконань, норм і зразків поведінки, а також певних етично-психологічних і фізичних якостей. У сім'ї дитина одержує перші трудові навички. У дитини розвивається вміння цінувати і поважати працю людей, вона здобуває досвід турботи про батьків, рідних і близьких, вчиться розумному споживанню різних матеріальних благ, накопичує досвід використання грошей. Крім дій, спрямованих на дитину, є сукупність обставин, що складаються стихійно, і чинників, що впливають на становлення і розвиток дитини. Тому виховна функція сім'ї фактично реалізується не тільки у формі свідомих і цілеспрямованих педагогічних дій батьків на дітей, але і за допомогою атмосфери сімейного життя в цілому. Сім'я, зберігаючи за собою функцію ранньої соціалізації дітей, все більше розподіляє її з суспільними установами (підготовка до трудової діяльності, формування професійних навичок майже цілком здійснюються суспільними установами). Сім'я, формуючи етично-психологічне ставлення до трудової діяльності, в основному втратила можливість професійної підготовки дітей.

Рекреативна функція. Ця функція передбачає надання фізичної, матеріальної, моральної і психологічної взаємодопомоги, зміцнення здоров'я та підтримку життєвого тону однієї людини, організацію дозвілля і відпочинку членів сім'ї. Сім'я стає оздоровчим середовищем, де будь-який її член має розраховувати на турботливе відношення рідних і близьких. Для цього потрібно не тільки морально-психологічна підготовка, але і дотримання режиму праці і відпочинку, режиму харчування тощо.

Комунікативна функція задовольняє потребу членів сім'ї у спілкуванні і взаєморозумінні. Психолого-педагогічні дослідження підтверджують, що формування різних соціальних орієнтацій, настанов, емоційної культури, етичне і психологічне здоров'я людини – у прямій залежності від характеру внутрішньосімейного спілкування, прояву у спілкуванні психологічних настанов перш за все дорослих членів сім'ї, від морально-психологічної атмосфери в ній.

Регулятивна функція містить систему регулювання відносин між членами сім'ї, зокрема первинний соціальний контроль та реалізацію влади й авторитету. У демократичній, егалітарній сім'ї регулятивна функція здійснюється тільки за допомогою

моральних норм, особистого авторитету членів сім'ї, і в першу чергу — авторитету батьків. У сім'ї, побудованій на демократичних принципах, особа має найбільш сприятливі умови для розвитку своїх здібностей. Реалізація творчих планів у виробничій, суспільній і сімейній сферах дають людині відчуття повноти щастя.

Сексуально-еротична функція забезпечує задоволення потреб в інтимному та особистісному спілкуванні та сексуально-еротичних потреб подружжя.

Функція безпеки має на увазі охорону біологічного та соціального буття членів сім'ї, захист від фізичної та психологічної небезпеки, що може йти від навколишнього світу. В ній виражається зацікавленість людей в довгостроковому виживанні, стабільності та впевненості у майбутньому. Сімейне життя підпорядковане певному розкладу, регулюється нормами та правилами, що дозволяють застрахувати людину від неприємних подій. Подібно до того, як дворічний малюк ховається за маму або тата від поглядів незнайомих, людина будь-якого віку у хвилини небезпеки вважає за доцільне бути (надає перевагу перебуванню) поряд з близькими. В сім'ї ми відчуваємо цінність свого життя та черпаємо сили, щоб впоратися зі страхом, болем, хворобою. Шанси вижити багаторазово зростають, якщо про нас хтось турбується. Функція безпеки проявляється і в тому, що сім'я внутрішньо опирається змінам та перетворенням, вбачаючи в них загрозу стабільності свого існування.

Узагальнюючи вищесказане, можна зазначити, що велика частина сімейних функцій може задовольнятися поза сім'єю іншими людьми або соціальними інститутами. Проте найважливішою особливістю функцій сім'ї є їх комплексність.

Подружні відносини постійно розвиваються і змінюються. Час від часу у стосунках подружжя можуть виникати деякі непередбачені зміни, проте існує і ряд закономірних, «нормативних» змін, типових для розвитку шлюбу в часі. Для опису змін, що відбуваються з сім'єю протягом усього часу її існування, використовують поняття життєвий цикл сім'ї.

З одного боку, можна говорити про сім'ю як про завершену послідовність явищ — окрема сім'я починається з моменту укладення шлюбу і закінчується з розпадом сім'ї або смертю одного з подружжя. З іншого боку, народжені та виховані в цій сім'ї діти через певний час створюють свої сім'ї, повторюючи таким чином ланцюг характерних для сім'ї подій, що дозволяє говорити про коловорот за певний період часу.

Життєвий цикл сім'ї як поняття використовується в першу чергу в описі послідовності характерних найважливіших подій для нуклеарної сім'ї (нуклеарна сім'я складається з батьків і дітей, що від них залежать), а відстань від однієї події до іншої називають стадією, або етапом життєвого циклу.

Перша стадія — життя самотньої молодої людини, практично самостійної фінансово, що живе окремо від своїх батьків. Ця стадія дуже важлива для формування самостійних, незалежних від батьків поглядів на життя.

Друга стадія починається у момент зустрічі з майбутнім шлюбним партнером. Закоханість, роман, виникнення ідеї шлюбного союзу, тобто тривалих, стабільних відносин. Якщо ця стадія життєвого циклу є вдалою, то партнерам вдається обмінятися очікуваннями щодо спільного життя, а іноді навіть і погодити їх.

Третя стадія — укладення шлюбу, об'єднання закоханих під одним дахом, початок ведення спільного господарства, загальне життя. Це час першої кризи сім'ї. Молоді люди повинні узгодити, як жити разом. Деякі питання легко обговорити і

домовитися, а деякі обговорити відкрито важко, тому що важливі для кожного з подружжя речі часто не з'ясовані і не обговорені. Особливо це стосується сексуальної поведінки. Наприклад: молода дружина росла в сім'ї, де не віталось зовнішнє розслаблення. Мама не ходила в халаті, вона взувала вдома туфлі і до батькового приходу накладала собі макіяж. Тато це цінував, а молодий чоловік терпіти не міг жінку на високих підборах. У його спогадах високі підбори носила вчителька, яку він ненавидів. Він любив свою маму, яка не працювала і вдома ходила в халаті і капцях. Дружина, бажаючи порадувати чоловіка і мріючи провести вдома вечір любові, зустрічає його на порозі нафарбована і на високих підборах. Він, побачивши її, думає, що вона причепурилася для того, щоб кудись піти. Він, може, і думав провести тихий вечір вдома, але, люблячи дружину і розуміючи її без слів, негайно відправляється з нею в ресторан або до друзів. Вона дивується. Страшна думка у дружини: «Не хоче бути зі мною». А ось вона захворіла і ходить вдома в халаті і капцях. Чоловік згорає від пристрасті в цей час. Дружина не готова відповідати, відчуває себе погано, і сама собі не подобається. У чоловіка страшна думка: «Не хоче бути зі мною». Це може стати початком сексуальної дисгармонії.

Четверта стадія виникає, якщо подолана криза третьої стадії, брак зберігся і, головне, з'явилася перша дитина. Криза на цій стадії – ще серйозніша за попередню. З'явився третій член сім'ї, змінилася сімейна структура, що стала, з одного боку, стійкішою, а з іншого – віддалила членів цієї нової системи по відношенню один до одного. Необхідне нове узгодження стосунків, оскільки виникла потреба в перерозподілі ролей, часу, грошей тощо. Хто вставатиме до дитини вночі? Чи будуть батьки сидіти вдома разом або ходити в гості по черзі, або дружина буде з дитиною, а чоловік житиме, як неодружений? Якщо немовля не принесло відчуження в подружні відносини, більш того, згуртувало батьків, цю стадію вони пройдуть вдало. Може бути і так, що дитина приносить відчуття рутини і монотонності життя: подружжю здається, що молодість і свято скінчилися, почалися нескінченні будні. Чоловік відчуває себе покинутим і підозрює, що дружина зраджує йому з немовлям. Дружина точно знає, що вона кинута з дитиною на руках і розуміє раптом, що складності сімейного життя ось-ось зламають їй хребет. Це – ознаки невдалого проходження четвертої стадії. Це не обов'язково призводить до розлучення, але, зазвичай, закон гомеостазу забезпечує сімейну систему складними і химерними стабілізаторами. Наприклад, регулярні зради, які недбало ховаються для того, щоб скандали і наступні за ними примирення створювали ілюзію близькості і зберігали сім'ю. Виникають хронічні захворювання або будь-які інші форми особистої нежиттєздатності у одного з подружжя – алкоголізм, неспроможність професійного розвитку тощо.

П'ята стадія життєвого циклу сім'ї характеризується появою другої дитини. Вона триває досить просто, оскільки не потрібно узгоджувати дії: як жити з дітьми, хто за що відповідає, як це було на попередній стадії. Зрозуміло, дітей може бути значно більше, ніж двоє, але на моделі двох дітей можна показати всі необхідні закономірності розвитку сімейної системи. Існують дані про залежність сімейної ролі і порядку народження дитини. Наприклад, нерідко старша дівчинка в сім'ї стає для наступних дітей мамою, нянею; вона відповідає за молодших і часто позбавляється можливості жити власним життям, не вміє відповідати за саму себе. Середня дитина нерідко буває найблагополучнішою в сім'ї, вільнішою від сімейних сценаріїв і боргів. Вважається, що суперництво між дітьми відбувається неминуче. Батьки стикаються з проблемами дитячих ревнощів і повинні якось їх вирішувати.

У цій стадії відбувається зв'язок часів, тому що саме при вирішенні цієї проблеми батьки нерідко проектують у сьогоденний день свій дитячий досвід. Підвищений контроль за дитячими відносинами, постійна позиція третейського судді видає потребу у підтвердженні власної значущості і, отже, досвід приниження в дитинстві. З появою дітей виникає нова підсистема в сімейній системі.

Шоста стадія — це шкільні роки дітей. В цей час сім'я впритул стикається з правилами і нормами зовнішнього світу, відмінними від правил сімейного життя. Вирішуються питання про те, що вважати успіхом, а що невдачею, як стати успішним, яку ціну сім'я готова заплатити за зовнішній успіх і відповідність суспільним нормам і стандартам.

Сьома стадія життєвого циклу сім'ї пов'язана з часом статевого дозрівання дітей. Провідна потреба дитини в цей час — побудувати свою ідентичність, відповісти на запитання: хто я і куди йду. Відповідь «я дитина своїх батьків» недостатня для побудови ідентичності. Приклади шукаються поза сім'єю, серед однолітків та чужих дорослих. Сім'я в цей час повинна вирішити найважливішу задачу: підготувати дитину до відокремлення від сім'ї для самостійного життя. Саме тут перевіряється життєздатність та ефективність функціонування сімейної системи.

Дуже часто стабільність сімейної системи прямо залежить від того, чи продовжують діти жити в батьківській сім'ї. Нерідко за час спільного життя діти навчаються виконувати певні психологічні функції в сім'ї, наприклад, стають посередниками між батьками. Якщо діти йдуть з сім'ї, стають самостійними й успішними, не потребують уваги і допомоги батьків, то батьки стикаються з необхідністю спілкуватися безпосередньо один з одним, що є ще гіршим. Щоб можна було жити, необхідно вирішити масу проблем, які накопичилися, поки в сім'ї були діти. Отже, ця стадія життєвого циклу сім'ї найважча для всіх членів сім'ї, найбільш проблемна і болісна. Сім'я повинна перебудувати свої зовнішні і внутрішні межі, домовитися між всіма членами, навчитися жити в зміненому складі.

Восьма стадія — це повторення третьої стадії, тільки члени подружжя мають інший вік. Діти вирости і живуть самостійним життям, батьки залишилися удвох. Ця стадія часто називається стадією спорожнілого гнізда. Добре, якщо до цієї стадії життєвого циклу сім'я дійшла без великих втрат і люди із задоволенням проводять час один з одним, зберігши радість від взаємного спілкування.

Дев'ята стадія життєвого циклу — це життя в самоті, коли один із подружжя помер, а інший доживає своє життя один, як в молодості, до створення своєї сім'ї — тільки тепер це стара людина, у якої за плечима прожите життя.

Поділ життєвого циклу на зазначені етапи є, звісно, умовним, і кожна сім'я має свої особливості у проходженні кожного з них, проте це є найбільш наочний та зрозумілий приклад цього процесу. Знання та розуміння особливостей кожного етапу життєвого циклу сім'ї забезпечують поступовий плавний перехід подружжя від одного етапу до іншого, оскільки можна заздалегідь підготуватися до кризових ситуацій кожного з етапів, попередити негативні моменти, передбачити можливі наслідки тих чи інших подій і діяти таким чином, щоб кожен етап був щасливим періодом життя родини.

Кризова ситуація в сім'ї може виникнути і без впливу певних зовнішніх чинників, що обумовлюють побутове і економічне положення подружньої пари, без

втручання батьків, зради або яких-небудь патологічних рис особи одного у подружжя. Наявність цих чинників прискорює створення кризової ситуації і посилює її. Наростає відчуття невдоволеності, виявляються розбіжності в поглядах, виникають мовчазний протест, сварки, відчуття невинуватих очікувань і докори. Є три основні критичні періоди в розвитку подружніх відносин.

Перша криза настає у період, коли молоді люди уклали шлюб і починають жити разом. Погляди подружжя на сімейне життя, на розподіл ролей, на організацію повсякденних справ, допомоги один одному і т.д. досить різні на цей період і можуть призводити до виникнення непорозуміння та конфліктів. Тому молодому подружжю треба постійно знаходити компроміси у веденні сімейного господарства, поведінці, реакції на ті чи інші дії. Взаєморозуміння, повага один до одного, вміння вислуховувати та приймати думку один одного, бути гнучким у спілкуванні та прийнятті рішень, вміння домовлятися та проявляти свою любов і зацікавленість у позитивному вирішенні спірних питань допоможуть подружжю подолати кризу цього періоду та перейти на новий етап сімейного життя.

Друга – між третім і сьомим роками подружнього життя і продовжується в кращому разі близько року. Її виникненню сприяють такі чинники:

- ⇒ зникнення романтичних настроїв, активне неприйняття контрасту в поведінці партнера в період закоханості і в повсякденному сімейному побуті;
- ⇒ зростання кількості ситуацій, в яких подружжя виявляє різні погляди на речі і не може дійти згоди;
- ⇒ частіші прояви негативних емоцій, зростання напруженості у стосунках між партнерами.

Третій кризовий період – приблизно між сімнадцятим і двадцять п'ятим роками спільного життя. Він менш глибокий, ніж перший, і може продовжуватися декілька років. Його виникнення часто співпадає:

- ⇒ з підвищенням емоційної нестійкості, страхами, появою різних соматичних скарг;
- ⇒ з виникненням відчуття самотності, пов'язаної з виходом дітей із сім'ї;
- ⇒ з емоційною залежністю дружини, що посилюється, її переживаннями з приводу швидкого старіння, а також можливого прагнення чоловіка сексуально проявити себе «на стороні», поки не пізно.

Сім'ю як соціальну групу неможливо зрозуміти, якщо володіти знаннями лише про кожного члена сім'ї окремо. Сім'я є відкритою системою, яка постійно розвивається та яка має значні адаптивні можливості. Зміни в одному з елементів системи, наприклад у взаєминах подружжя, позначаються на всій родині. Індивідуальні дисфункції членів сім'ї є відображенням системних порушень.

Таким чином, кризові ситуації мають певні закономірності. Для ефективного вирішення проблем, що виникають, не слід шукати провини лише в поведінці одного із партнерів. Ці закономірності треба знати і враховувати, корегуючи відповідно до них свою поведінку.

У будь-якому разі сім'я залишається головним осередком духовної безпеки, людського самоствердження й емоційної захищеності. Тому сім'ї, як ніколи, зараз пред'являються високі вимоги.

2. Батьківські соціальні ролі

Уявлення про батьківські ролі виникає у процесі соціалізації, в період засвоєння людиною соціально заданих розпоряджень, настанов та стереотипів, що стосуються цієї сфери життя. У багатьох випадках зміст таких уявлень формується під впливом моделей дитячо-батьківських та сімейних стосунків, що винесені подружжям з батьківської родини. Кожен із нас проходить етап дорослішання у своєму житті. Це відбувається під впливом багатьох соціальних чинників та соціальних інститутів – таких, як сім'я, дитячий садок, школа, група однолітків тощо. Усі ці фактори кожен день впливають на формування у підростаючої дитини уявлення про те, що мають робити батьки по відношенню до власних дітей. І саме ці уявлення вже доросла людина використовує у своєму сімейному житті по відношенню до своєї дитини.

Поєднання уявлень кожного з подружжя про батьківські ролі, які вони мають виконувати при вихованні власної дитини, дають новий погляд на дитячо-батьківські стосунки у сім'ї. У деяких випадках це може стати причиною конфліктів між подружжям, однак при свідомому та відповідальному підході до цього питання батьки можуть знайти оптимальний варіант взаємодії зі своєю дитиною. Отже, щасливу людину можна виховати, поєднавши найкращі варіанти поведінки кожного з подружжя по відношенню до дитини.

Кожен з подружжя у своєму житті виконує певні батьківські ролі. Як батько, так і мати, мають також спільний набір ролей залежно від статі.

Батьки відіграють значну роль у формуванні поведінки своєї дитини в ситуаціях, коли їй не зрозуміло, як поводитися в даний момент.

Дитина, народившись, не має жодного уявлення про навколишній світ, і батьки стають тими людьми, які ознайомлюють дитину з навколишнім, допомагають зорієнтуватися в світі, формують певні реакції на ті чи інші події. Наприклад, мама вперше приносить маленьку дитину на щеплення або на аналіз крові, при цьому вона дуже хвилюється. Оскільки дитина має з мамою дуже тісний емоційний контакт, вона також відчуває це хвилювання та може заплакати. Ще декілька повторних візитів до лікаря, і дитина може засвоїти: коли вона бачить лікаря, необхідно хвилюватися та плакати. Згодом дитина перенеситиме цей досвід у схожі ситуації. Звісно, дитина з народження не володіла цією формою поведінки, а мама виявилася тією людиною, яка навчила дитину поводитися *саме так у подібній ситуації*.

Отже, батьки *першими* показують дитині певні форми поведінки та способи дії з предметами, які дитині ще не відомі і які вона ще не опанувала.

Батьки, які чуйно реагують на сигнали дитини, швидше стають значущими фігурами в дитячому світі, швидше проявляють себе як дієві посередники соціалізації.

Майже кожен віковий період характеризується тим, що певні дії дитина не здатна виконувати самостійно, без допомоги дорослого. Тому батьки виконують роль посередників між дитиною та оточуючим світом, показуючи його в усьому розмаїтті та допомагаючи вибрати найоптимальніші та найцікавіші для дитини форми суспільної діяльності. На прогулянці, в магазині, у школі, відвідуючи театри та музеї, батьки навчають дитину брати участь у різних видах суспільної діяльності відповідно до можливостей та особливостей її віку.

Якщо батьки здатні подивитися на світ очима своєї дитини, прислуховуватися до її бажань та потреб, бути гнучкими у спілкуванні з дитиною, проявляти розуміння та любов, то навчити дитину бути членом суспільства, взаємодіючи з оточуючими, задовольняти свої соціальні потреби буде досить легко. Адже коли дитина відчуває люблячих, добрих, чутливих, відповідальних батьків і може їм довіряти, то входження в оточуючий світ стане для дитини невимушеним, легким та цікавим.

Батьки є законними представниками інтересів дитини у суспільстві – це і представлення її юридичних прав та соціальних інтересів, укладення угод, вирішення спорів в інтересах дитини, інші дії.

Батьки можуть виступати в ролі вболівальників та захисників успіхів дитини, адже вона у своєму розвитку проходить ряд послідовних етапів. Для успішного подолання кожного з цих етапів їй необхідні умови, що б якнайкраще сприяли розвитку її здібностей. Найпершими людьми, які можуть забезпечити дитині ці умови, є батьки. Однак для успішного розвитку дитині вкрай необхідна підтримка та заохочення оточуючих, а особливо – батьків. Успіх або невдача у певних діях відіграють важливу роль у розвитку дитини, тому батьки мають бути поруч, щоб підтримати свою дитину у будь-якому разі, вказати правильний напрямок її дій та допомогти дитині зробити необхідні висновки.

Коли дитина стає старшою, поведінка батьків перетворюється для неї на важливу рольову модель.

Якщо ви коли-небудь спостерігали за дитиною 4 – 6 років, то мали змогу побачити, в які ігри грають діти цього віку. Нерідко ці ігри нагадують, те що дорослі роблять у своєму житті. Зокрема, ця гра може відображати професійну діяльність дорослої людини, поведінку жінки або чоловіка у магазині, у транспорті, розмова по телефону тощо. Дитина програє ті ролі, які вона спостерігає вдома, на вулиці, по телевізору. Й один із засобів формування такої поведінки є власне батьки, оскільки вони найчастіше бувають поруч з дитиною і, як правило, не відстежують свої дії. Дитина ж досить легко засвоює зразки батьківської поведінки та відтворює їх у своїй повсякденній діяльності. І поведінка людини у дорослому житті великою мірою залежить від поведінки її батьків у той час, коли вона була дитиною.

Спостерігаючи за поведінкою батьків, діти формують уявлення про відмінності у поведінці чоловіків та жінок, ролі батька та матері у сім'ї, про чоловічі та жіночі професії тощо. Зразки поведінки батька, що копіює дитина, формують естетику зовнішності, способи поведінки хлопчика. Від батька він переймає чоловічі риси, вчиться витримці, гідності тощо. Зразки поведінки матері виховують у дівчинки суспільно прийнятні форми жіночої поведінки та особистісні якості, що притаманні жінкам. Взаємини між членами подружжя показують дітям, якими вони можуть бути між чоловіком та дружиною у сім'ї. Отож сімейне благополуччя дорослих людей певною мірою залежить від тих способів взаємодії, які вони спостерігали у дитинстві.

Говорять: мати вчить дитину жити в домі, батько допомагає їй вийти в світ, іншими словами, мати відповідальна за емоційні прив'язаності, а батько – за емоційну незалежність. Якщо ж в сім'ї відбуваються постійні конфлікти або ж один з батьків відсутній (фізично або емоційно), дитина не отримує необхідного виховання.

Отже, ті соціальні ролі, які виконують батьки стосовно своїх дітей, є досить вагомими у формуванні життєвого шляху дитини. Тому батькам слід свідомо і

відповідально ставитися до повсякденного спілкування з дитиною, до своїх дій щодо неї та оточуючих, оскільки те, якою виросте їх дитина, залежить від того, що батьки роблять саме зараз, саме у цю хвилину.

Рольова карта батьківства

В основі рольової карти батьківства/материнства полягає рольова теорія Морено (1889 – 1974). Морено визначає роль як форму діяльності людини в певний момент часу та в певній ситуації, але завжди відносно інших людей або речей. Формування ролей пов'язане з розвитком особистості людини.

Людина може формувати або пристосовувати ролі протягом усього життя. У кожній людині кілька ролей. Чим більше – тим більш гнучким батьком/матір'ю він/вона може бути. Центральні ролі батьківства/материнства формуються з роками відносно дитини та у взаємодії з нею. Якісь ролі можуть бути відсутніми, інші – використовуватись природним чином, а треті – стати гіпертрофованими.

Щодо ролей можна визначити такі етапи розвитку:

Коли ролі розвинені нормально, людина поводить себе легко та природно, використовуючи ту чи іншу роль на свій розсуд. У разі гіпертрофованості розвитку поведінка стає автоматичною, стереотипною, можливо, навіть несумісною із ситуацією (наприклад, батькам складно змінити свою поведінку, коли це стосується манери вживання їжі). Недорозвинені ролі часто впливають на почуття. Якщо, наприклад, роль батьків як джерела ніжності є недостатньо розвиненою, вони можуть почувати себе збентежено або зніяковіло, намагаючись приголубити дитину.

Ієрархія ролей

Для оцінки батьківських ролей їх поділяють на три ієрархічні рівні: функціональні ролі (головні), діяльні (допоміжні) ролі, операційні ролі.

Головні (функціональні) ролі можна визначити таким чином:

У кожній головній ролі є декілька допоміжних ролей. Наприклад, у ролі «джерело любові» виділяють сім допоміжних ролей: людина, яка любить себе; джерело ніжності; джерело заспокоєння; захисник; джерело визнання; людина, яка підтримує, помічає хороше. На третьому рівні кожна допоміжна роль характеризується низкою операційних ролей, що демонструють, як роль виявляється в конкретних діях, наприклад, як людина, котра забезпечує спокій дитини, піклується про достатню тривалість її сну, спокійне та безпечне місце для нього.

Операційний рівень ролей (конкретні дії)

Годувальник

Той, хто забезпечує їжею

- Слідкує за регулярним харчуванням
- Слідкує, щоб їжа була різноманітною і здоровою
- За необхідності обмежує вживання делікатесів (ласощів)
- Виховує почуття смаку
- Купує продукти харчування та готує їжу разом з дитиною
- Схвалює кулінарні експерименти дитини

Той, хто забезпечує одягом

- Слідкує, щоб у маленької дитини був сухий та чистий одяг
- Вдягає дитину відповідно до сезону
- Вчить дітей доглядати за їхнім одягом
- Поважає стиль та смаки дитини на етапі її дорослішання

Джерело стимулів

- Дає дитині слухові та візуальні стимули
- Слідкує за наявністю у маленької дитини іграшок, книг, музичного та іншого досвіду
- Сприяє появі у дитини захоплень і допомагає їх розвитку

Гарант відпочинку

- Забезпечує достатню тривалість сну
- Забезпечує спокійне та безпечне місце для сну

Розпорядник коштів

- Піклується про задоволення основних потреб дитини
- Залишає достатньо грошей на харчування та одяг
- Навчає дитину розуміти цінність грошей та правильно їх використовувати
- Формує систему витрачання коштів та видає їх дитині (наприклад, певну суму на тиждень, на місяць — як засіб заохочення або внаслідок необхідності)

Гарант чистоти

- Слідкує за гігієною дитини
- Вчить дитину регулярно митися

Турбота про навколишнє середовище

- Забороняє смітити поза домівкою
- Піклується про чистоту в домі
- Вчить дитину відповідно до віку слідкувати за чистотою у власній кімнаті
- Передає дитині все більше відповідальності за підтримання чистоти в домі

Людина, яка доглядає хвору дитину

- За необхідності відводить дитину до лікаря
- Слідкує за вживанням ліків

Гарант відпочинку на свіжому повітрі

- Виводить дитину на прогулянку
- Заохочує рухливість дитини на свіжому повітрі

Джерело любові

Як людина, котра любить себе

- Піклується про себе, слідкує за своїм фізичним і психічним станом
- За необхідності одержує допомогу від інших дорослих, родичів, спеціалістів

Як джерело ніжності

- Виявляє ніжність до дитини з одночасною повагою до неї
- Проявляє ніжність відповідно до віку дитини
- Є моделлю у своїх взаєинах із шлюбним партнером

Як джерело заспокоєння

- Трансформує почуття дитини в слова
- Поважає почуття дитини і допомагає їй проявляти їх відповідно до віку

Як захисник

- Інформує дитину
- Обереігає дитину від жорстоких та галасливих суспільних (розважальних) заходів
- Стримує свої власні імпульси
- Створює безпечні умови для зростання дитини
- Встановлює межі дозволеного для дитини
- Вчить дитину захищати себе

Джерело визнання

- Приймає себе
- Приймає та цінує дитину такою, як вона є
- Розрізняє дію (вчинок) та того, хто діє

Людина, яка схвалює та помічає хороше

- Поважає дитину
- Розуміє, що цінність дитини не залежить від її вчинків

- Відзначає позитивні аспекти в дитині
- Забезпечує позитивний зворотний зв'язок з дитиною

Вчитель життя

Як інструктор навичок у повсякденному житті

- Навчає дитину прибирати за собою
- Навчає дитину правил та навичок гігієни
- Навчає дитину правильно поводити себе за столом
- Навчає дитину правильно користуватися туалетом
- Навчає дитину правильно вдягатися
- Навчає дитину ходити до магазину, робити самостійні покупки, відвідувати установи тощо
- Вчить відрізняти хороше від поганого
- Прищеплює такі цінності, як чесність, рівність тощо
- Пояснює дитині, що є хибними «цінностями»: брехня, жорстокість, цинізм тощо

Вчитель соціальних навичок

- Вчить дитину думати про інших
- Вчить дитину слухати інших і висловлювати свої погляди
- Дає пояснення з приводу насміхань над іншими, дратування
- Створює ситуації для розумних розчарувань дитини
- Допомогає дитині нормально переживати розчарування

Як модель поведінки дорослого

- Слідкує, чи відповідає власна поведінка вимогам, що висуваються дитині
- Відповідає за свою поведінку

Як вчитель манер

- Навчає дитину соціально прийнятним манерам — висловлювати вдячність, думати про інших, вітатися тощо
- Вчить дитину правил дорожнього руху
- Вчить дитину правильно поводитися у громадських місцях

Людина, яка поважає традиції

- Влаштує свята відповідно до сімейних традицій
- Допомогає дитині не втрачати зв'язків зі своїм корінням
- Поважає сімейні традиції

Той, хто передає цінності

- Турбується про справедливість
- Пам'ятає про інші соціальні цінності

Людина, яка цінує прекрасне

- Помічає естетику у навколишньому світі, творчості, одязі тощо

- Сприяє творчому розвитку та духовному життю
- Створює умови для чуттєвої насолоди

Експерт людських стосунків

Людина, з якою можна поговорити

- Спілкується з дитиною
- Використовує мову, зрозумілу дитині
- Обмірковує вголос деякі речі та є співрозмовником дитини

Як слухач

- Слухає все, що хоче сказати дитина

Як помічник у розв'язанні конфліктів

- Терплячий до висловлювань дитини
- Допомогає дитині вчитися висловлювати свої почуття
- Допомогає дитині приймати рішення
- Підтримує рішення, прийняті дитиною

Людина, яка заохочує

- Надає свою підтримку дитині
- Хвалить дитину
- Вчить умінню спілкуватися з різними людьми

Людина, яка приймає почуття

- Виявляє (з'ясовує) почуття дитини
- Дозволяє дитині виявляти як позитивні, так і негативні почуття

Людина, яка встановлює межі

Людина, яка гарантує фізичну недоторканість дитини

- Слідкує за своєю власною поведінкою
- Слідкує за поведінкою інших
- Не допускає жодних фізичних, психічних та сексуальних зловживань щодо дитини

Як гарант безпеки

- Не залишає малу дитину наодинці
- Не відмовляється від дитини
- Обіцяє лише те, що може виконати
- Вчить, як поводитися у несподіваних ситуаціях

Людина, яка дотримується правил і домовленостей

- Слідкує за дотриманням правил удома, виконує їх сама
- Призначає час повернення додому та вимагає виконання розпорядку дня, встановленого у сім'ї
- Засуджує або схвалює

- Слідкує за дотриманням правил
- Слідкує, щоб дитина ходила до школи

Людина, яка говорить «ні»

- Бере на себе сміливість обмежити дитину в поведінці
- Уживає відповідних заходів щодо дитини
- Витримує невдоволення дитини

Людина, яка піклується про дотримання щоденного ритму життя

- Слідкує за дотриманням установленого ритму життя
- Гарантує достатній та спокійний сон

Людина, яка обмежує сама себе

- Усвідомлює власні можливості і те, що вона здатна зробити
- Обмежує вживання алкоголю
- Стримує власну агресивність

Батьківські ролі з позиції вікової психології

З позиції виховання важливими є всі батьківські ролі. Проте на різних етапах розвитку дитини ті чи інші ролі набувають більшого значення.

Раннє дитинство (0 – 2 роки). На цьому етапі на перший план виходять ролі годувальника, джерела любові та експерта людських стосунків – батьки зобов'язані потурбуватися про забезпечення фізичного та психологічного благополуччя дитини.

У ранньому дитинстві дитина ще не усвідомлює своїх потреб, але висловлює їх плачем. Їй необхідна допомога дорослих, щоб навчитися висловлювати свої потреби. Для розвитку впевненості в себе необхідно, щоб у дитини був достатній досвід задоволення своїх потреб.

Дошкільний вік (2 – 6 років). Мірою розвитку, коли світ стає ширшим, на перший план висувається роль людини, яка встановлює межі. Дитина навчається настановам і способам поведінки в сім'ї та навколишньому світові. Провідною діяльністю дитини є гра, за допомогою якої вона оволодіває різними ролями та вмінням виражати себе. Для дитини важливо почувати, що її приймають та цінують.

Шкільний вік (6 – 12 років). У процесі оволодіння дитиною соціальними навичками та вміннями основною серед батьківських обов'язків стає роль учителя життя, адже найкращим вчителем моральності для дитини є чутливе та справедливе ставлення до неї. Цінності та настанови, якими дитина оволоділа в дитинстві, залишаються відносно постійними елементами особистості. У шкільному віці дитині дуже важливо бути прийнятою друзями. Без керівної та оцінюючої ролі батьків дитина може прийняти будь-яку поведінку, яка нав'язується їй зі сторони.

Юнацтво (12 – 15 років). Головною на цьому етапі є роль людини, яка встановлює межі та є експертом людських стосунків. У процесі пошуку своєї особистості та меж своїх можливостей підліток постає проти усіх авторитетів, відкидаючи цінності та настанови дорослих. Якщо батьки не змогли встановити достатні межі ще в дошкільному віці, то у підлітковому віці ці проблеми складно буде вирішити

безболісно. Щоб порозумітися з дитиною, батькам потрібно опанувати навичками експерта людських стосунків.

Вихід на етап незалежності (15 – 18 років). На цьому етапі також велику роль відіграє роль експерта людських стосунків. Для молодшої людини важливо сформулювати свою особистість. Він/вона потребує більше особистої свободи і можливостей самостійно визначати свої життєві цілі. Батьки оцінюють, якою мірою дитина в змозі тверезо оцінювати свої можливості і наскільки їй можна довірити приймати самостійні рішення.

3. Що означає бути усиновлювачами

Здорова сім'я усиновлювачів

Jayne Schooler

«Ви впевнені, що хочете усиновити дитину? Чи не зашкодите ви цим собі?»

«А якщо у вас буде власна дитина?»

«А чому батьки позбулися дитини?»

«А де її справжні батьки?»

Прості запитання, проте бездушні та нахабні. А, може, вони відображають все ще негативне ставлення до усиновлення й усиновлювачів? Як це впливатиме на здатність батьків-усиновлювачів формувати міцні, здорові стосунки, будувати здорові сім'ї?

У своєму прощальному зверненні з нагоди закінчення громадської діяльності Н. David Kirk, якого вважають батьком сучасної теорії усиновлення, поділився своїм відкриттям, що надзвичайно непокоїло його. На початку 50-х років як студент-випускник він вивчав погляди суспільства на усиновлення, що мало тоді негативне сприйняття, але не змінюється і донині: «Влітку 1953 р. мою дисертацію прийняли..., але це не було чистою радістю. Коли в останній тиждень роботи над дисертацією я оглянув на повну картину результатів моїх досліджень, це був шок. Звичайно, у мене було декілька випадків, коли я на власні очі бачив, як сприймають усиновлювачів у суспільстві. Але лише після того, як я склав усі деталі складного ребусу до купи, я нарешті збагнув: батьків-усиновлювачів, а особливо матерів, не сприймають рівноцінними біологічним батькам, адже є розповсюдженим погляд на біологічне визначення материнської ролі.

Той факт, що родичі та суспільство сприймають усиновлювачів як інакших, вважають усиновлення негативним, це може по-різному на них впливати. По-перше, якщо вони виконуватимуть свій батьківський обов'язок під впливом відчуття меншовартості, їхнє відчуття права на батьківство може глибоко постраждати. Як сказала Betsey Keefer з інституту суспільних наук в м. Колумбусі, штат Огайо, «відчуття права іноді є слабо розвинутим у сім'ях усиновителів через відчуття того, що ти — інакший». Розповсюдженим показником слабкого відчуття права є мати/батько, яка/який неохоче наполягають на дотриманні дитиною належної дисципліни.

По-друге, якщо батьків-усиновлювачів лякає ставлення як до інакших, вони можуть мати глибокі відчуття невдачі та вини. «Батьки-усиновлювачі перебувають в унікальній ситуації, адже щоб стати матір'ю/батькам вони повинні «здати норму», виконавши вимоги оцінки ситуації в сім'ї (одержати висновок про можливість бути усиновлювачем — прим. упорядників)», — зазначає Keefer. «Це іноді спонукає батьків-усиновлювачів до постійних доведень, що вони є надзвичайно хорошими батьками, а тому заслуговують на те, щоб виховувати дитину. В результаті усиновлювачі висувають вимоги лише до самих себе. У нашій культурі ми вимірюємо успіх батьків (у багатьох випадках несправедливо) успіхами та досягненнями дітей. Якщо у дитини виникають серйозні проблеми, пов'язані з пристосуванням, іноді саме відчуття невдачі та провини з боку батьків — набагато більшою мірою, ніж власне поведінка дитини, призводить до неймовірної кризи в сім'ї усиновлювачів.

Для багатьох батьків-усиновлювачів третім результатом негативного сприйняття себе як інакшого є гостре відчуття ізольованості. Часто батьки-усиновлювачі не мають адекватної підтримки — зазначає Keefe. Це відбувається через погану поінформованість батьків, родичів, працівників школи, спеціалістів у галузі психічного здоров'я та суспільства взагалі. Батьки-усиновлювачі, які підтримують слабкий контакт із іншими сім'ями усиновлювачів або спеціалістами, котрі надають послуги після усиновлення, можуть не користуватися навіть тією невеличкою підтримкою, яка у них є, тому що відчувають себе як такі, кого піддали осуду, звинуватили в тому, що вони інакші.

Таке відчуття негативно впливає на власне самосприйняття сімей усиновлювачів. Як вони можуть його подолати, щоб побудувати міцну та здорову сім'ю? Для цього потрібні вміння та знання, вищі за ті знання та вміння, які має середньостатистична сім'я.

Визначимо фактори, які впливають на здоров'я сімей усиновлювачів.

Фактор перший: розуміння того, що побудова сім'ї через усиновлення пов'язана зі специфічними складнощами. Дорослі особи, які вирішують побудувати сім'ю через усиновлення, повинні розуміти, що вони вступають у такий зв'язок з тим, що д-р Kirk називає «рольовими недоліками», до яких можна віднести безпліддя; відсутність рольових моделей; стороннє втручання (без чого обійтися неможливо через потребу залучення спеціалістів служб, суддів тощо); неможливість прогнозів термінів усиновлення.

Основна складність у підготовці до усиновлення — це усвідомлення того, що «рольові недоліки» є нормальними для процесу усиновлення і вони дійсно роблять людей інакшими, від цього побудова сім'ї через усиновлення стає ще більш унікальною та позитивною. Нещодавно доросла особа, що в дитинстві була усиновлена, сказала своїм батькам: «Мені шкода, що ви не могли мати власних дітей. Але я весь час думаю, де б сьогодні була я, якби у мене не було вас...».

Фактор другий: повна взаємна згода батьків на усиновлення. Одним із основних факторів для здорової сім'ї усиновлювачів є встановлення перших та формування подальших взаємин з дитиною, для чого батьки повинні дійти повної згоди щодо її усиновлення. В деяких сім'ях ми спостерігаємо те, що Barbara Tremiere, відомий фахівець у галузі усиновлення, називає «буксир та той, хто буксує». Одна особа в сім'ї прагне усиновлення всім серцем; а інша, вагаючись, йде слідом, рідко висловлюючи своє ставлення та почуття щодо цього. Відсутність спілкування може негативно вплинути на стосунки з дитиною. Партнери у вихованні дитини, зважаючи на можливість усиновлення, повинні визначити, чи є згода між ними повною, і запитати себе: Коли ми говоримо про усиновлення в сім'ї, ми разом порушуємо цю тему, чи це робить виключно лише один із нас?

Фактор третій: зобов'язання зберегти постійність влаштування навіть у найскрутніші часи. Існує різноманітна статистика щодо дітей, яких усиновили. Зокрема, серед тих, кого прийняли в сім'ю у віці понад три роки, є такі, від яких батьки відмовляються у бурхливий підлітковий період. Проте таке буває й з усиновленням маленьких дітей.

Психотерапевт, яка працює з кризовими сім'ями, констатує, що понад дві третини її клієнтів — це батьки та діти, яких усиновили ще зовсім малими. Чому батьки відступають у скрутні часи?

Це можна пояснити таким чином. Сучасні батьки складають унікальне покоління, яке ми називаємо «діти демографічного вибуху», що народжені в період між 1946 та 1964 роками і за своє життя сформували власне визначення слова обов'язок.

Для сучасних батьків обов'язок має негативне значення. Вони сприймають його як обмеження можливості відчувати себе незалежними та вільними у сприйманні нового. Якою мірою це стосується батьків-усиновлювачів?

Деякі з них розпочинають свою подорож в усиновлення високими сподіваннями та мріями про майбутнє. Створюючи мрію, вони ігнорують реалії. Подорож лише починається, а мрія вже згасає, коли реалії не відповідають очікуванням. Коли стосунки з дітьми вже не дарують приємних відчуттів, деяких батьків із числа «дітей демографічного вибуху» беруть сумніви щодо того, чи хочуть вони продовжувати виховання дитини.

Міцні, здорові сім'ї усиновлювачів розуміють значення обов'язку. Вони дотримуються обіцянки, яку дали дитині, навіть у найважчі часи.

Фактор четвертий: здатність визнати суперечливі емоції. Сім'ї, які всиновлюють дітей з особливими потребами в межах національного чи міжнародного усиновлення, можуть відчути таке своє ставлення до дітей, що не просто їх здивує, але й примусить відчути провину.

Одна мама-усиновлювачка зауважила: «Є дні, коли я менш терпляча і менш терпима. Вимагаю від дитини більш суворої дисципліни. Мене також дивує, що я можу дуже сердитися на неї, а через хвилинку – відчувати любов».

Для дорослих людей із стабільною психікою неприємно відчувати раптові напади люті та несподівані зміни почуттів. Діти, яких усиновили у ранньому та середньому дитинстві, можуть мати конфлікти та відповідну негативну поведінку, яка часто спричиняє виникнення таких відчуттів у дорослих. Як наслідок – вони борються з відчуттям провини та сорому і що вважають, що не мають достатньо позитивних навичок для виховання дитини.

Frank Kunstal, Ph.D., автор *Troubles Transplants*, називає цей феномен «відновленням». Діти, які потрапляють до усиновлювачів із сімей, де до них жорстоко ставилися, приносять із собою небезпечну звичку натискати на такі важелі, які зумовлюють таку саму реакцію, що була й у рідних батьків.

Батьки, котрі застосовують позитивний підхід і розуміють, що ці негативні почуття – частина процесу становлення сім'ї, врешті-решт знайдуть вихід. Важливо, щоб батьки-усиновлювачі знали: ці некомфортні відчуття пройдуть, а вираження від них посіє коло вини, сорому та гніву. Правильно зорієнтовані усиновлювачі розуміють, що відкрите спілкування про власні потреби та проблемні питання усиновлення з тими, хто має до цього відношення, є необхідним.

Фактор п'ятий: здатність відстрочити своє становлення як матері/батька та не піддаватися опору дитини. Мати/батько повинні бути сильними та наполегливими щоб справлятися з дитиною, яка у складних ситуаціях кричить «Ти не моя справжня мама». Звичайно, батьки малої дитини навряд чи чутимуть таке відразу, але усиновлювачі старших дітей, які пам'ятають сім'ї, де вони народилися, повинні розуміти, що замість виявів любові та прихильності вони можуть зазнати дитячого гніву та люті. Ці батьки також розуміють, що така поведінка – то захист від боязні близькості, якої діти вкрай потребують. Вони повинні розуміти, що відштовхування їх дитиною

спровоковане минулими обставинами і рідко стосується їх безпосередньо. Вони вчаться, як задовольняти потреби дітей, іноді дуже надовго відкладаючи задоволення власних потреб.

Фактор шостий: відкритість у зверненні по допомогу чи підтримку фахівців. Успіх сім'ї, де є дитина з великими емоційними потребами, часто визначається не готовністю батьків долати все самотійно, а їхньою відкритістю до обговорення труднощів та потреб, що існують у сім'ї.

Сім'я усиновлювачів, особливо та, де є старші діти, може потребувати більше підтримки через специфічні труднощі, пов'язані з усиновленням. Якщо сім'я визнає це, а допомогу сприймає як корисний додаток, вона забезпечить більш міцну та здорову атмосферу для усіх членів сім'ї.

Фактор сьомий: обов'язок досліджувати культурну спадщину та расові потреби дітей; впровадження цих аспектів у життя сім'ї.

Фактор восьмий: розуміння того, що основні питання усиновлення постійно впливають на життя кожного із членів сім'ї. Коли дитина починає розуміти факт усиновлення, вона починає ставити запитання: «як?», «коли?» та «чому?». З дорослішанням ці питання наповнюються ширшим змістом та більшою глибиною. Усиновлювачі із здоровою психоемоційною сферою розуміють, що минуле дитини — втрата, відмова, вина, власне «я» тощо є важливими, і про це слід відкрито говорити.

Вони також розуміють, що коли дитина стане повнолітньою, в неї може виникнути питання про можливість возз'єднання з рідною сім'єю. Тож вони не заперечують свої почуття, пов'язані з усиновленням, а розуміють, як важливо з ними справитися.

Виховувати дитину, яку народив — майже те ж саме, що виховувати усиновлену дитину. Однак в цьому є і позитивна відмінність. Батьки, які обирають усиновлення як спосіб розбудови своєї сім'ї, стикаються із специфічними вимогами, які невідомі батькам, котрі виховують своїх власних дітей. «Слід бути оптимістом, не заперечуючи реалії, з якими стикаєшся», — радить захисник інтересів дітей Susan Edelstein. «Слід зосередити увагу на плюсах, не відходити від мети, встановити реалістичні цілі та користуватись допомогою, коли вона буде потрібна. Вам необхідно змиритися з незвіданим. Треба, щоб ви змогли сказати: «Я любитиму цю дитину завжди».

Мотиви усиновлення

До усиновлення кожний іде своїм шляхом. І, безумовно, у кожного є свої причини, за яких він починає думати про можливість прийняття у свою сім'ю дитини. Але чи кожне усиновлення буде вдалим? Чи є передумови для успішного усиновлення?

За твердженням психологів, засади успішного усиновлення можуть критися в мотивах, які призводять людину до прийняття рішення про усиновлення. Необхідно усвідомити, що усиновлення — це назавжди. Це рішення спричинить певні зобов'язання, витрати часу, енергії та фінансів, зміни стилю життя та емоційні зміни. Це прекрасна можливість стати батьками або збільшити свою родину, але вона не кожному вдається.

Майбутні усиновлювачі повинні зважити своє ставлення до усиновлення, ситуацію у родині, сімейне життя як таке, а також мотиви, які спонукають їх до

усиновлення. Рішення про усиновлення може стати одним із найкращих рішень у вашому житті, якщо ви приймете його з правильною мотивацією.

Задумайтеся: чому саме хочете усиновити дитину? Щоб збільшити свою родину? Маєте бажання виховати і виростити дитину? Це хороші мотиви. Але деякі міркування, на жаль, не можуть стати переконливою мотивацією для усиновлення. Наприклад, якщо ви хочете врятувати свій шлюб, або мати більше дітей, які б допомагали виконувати домашню роботу, або через те, що ваш чоловік/дружина, церква, або рідні тиснуть на вас, або ви просто хочете, щоб ваша дитина мала з ким гратися. Якщо ви хочете усиновити дитину, яка буде точнісінько відповідати намальованому вами образу, ви наражаєтеся на небезпеку розчарування. Адже кожна дитина, як і ви самі, має свої особливості і потреби. Дайте собі чесну відповідь на запитання: що я відчуваю, коли мене обмежують, вимагають відповідності певному зразку, виконувати лише те і саме так, як бачить собі інша людина.

Пропонуємо вам уважно розглянути наведену нижче таблицю, в якій в узагальненому вигляді подана градація мотивів до усиновлення.

ПОГАНІ МОТИВИ	ХОРОШІ МОТИВИ
Ви хочете зберегти ваш шлюб.	У вас хороша сім'я, і ви хочете стати батьками.
Вам сумно.	Ви задоволені своїм життям, але вважаєте, що діти зроблять його ще кращим.
Ви хочете догодити вашому партнерові, але самі не прагнете усиновити дитину.	Ви удвох хочете усиновити дитину.
Ви хочете врятувати світ і голосно заявити про себе. Ви хочете усиновити дитину, бо ваша віра говорить, що так треба робити.	Ви переконані, що діти повинні мати сім'ю, і ваше серце відкрите для допомоги дитині.
Ви хочете, щоб у вашої дитини був брат або сестра.	Ви любите дітей і хочете збільшити родину, усиновивши дитину. Поява брата або сестри принесе користь вашій дитині, але це не повинно бути головною причиною для усиновлення.
Ви хочете знайти заміну дитині, яка померла.	Жодна дитина не зможе замінити дитину, яка померла. Якщо ви готові любити усиновлену дитину такою, як вона є, тоді зважуйте на усиновлення. Якщо ні – не поспішайте. Врахуйте, що в цій ситуації краще усиновити дитину протилежної статі.

<p>Ви хочете усиновити дитину не меншу двох років, тому що не в захваті від того, що доведеться змінювати брудні памперси та пелюшки, прокидатися вночі, щоб нагодувати дитину. Із старшими дітьми легше.</p>	<p>Ви готові до того, що дитині будь-якого віку потрібні батьки, і розумієте, що усиновлені діти можуть себе поводити не так, як їхні однолітки. Адже дитині доводиться звикати до багатьох нових речей, опановувати нові звички, умови життя, нових людей і, зокрема, вас.</p>
<p>Ви хочете усиновити дитину шкільного віку, бо маєте намір продовжувати працювати.</p>	<p>Ви розумієте, що діти будь-якого віку можуть почуватися кинутими, у них часом виникають труднощі. Ви усвідомлюєте, що можуть виникнути обставини, за яких вам доведеться певний час присвятити лише дитині і взяти відпустку, особливо на початку ваших стосунків.</p>
<p>Ви пережили операцію і хочете взяти дитину, щоб притамувати біль від того, що не можете мати дітей.</p>	<p>Біль не минає без наслідків. Будьте чесними перед собою і майбутньою усиновленою дитиною. Зачекайте до того часу, коли ви готові будете прийняти дитину.</p>
<p>Ви вважаєте, що станете більш відповідальною людиною, усиновивши дитину.</p>	<p>Ви хочете усиновити дитину, тому що ваша сім'я має високий потенціал і усиновлення зробить її ще більш міцною.</p>
<p>Ви думаєте, що усиновлена дитина позбавить вас від труднощів, пов'язаних із вагітністю, і ви збережете фігуру.</p>	<p>Якщо вагітність неможлива за медичними показниками, а ви дійсно хочете стати матір'ю, то усиновлення — вихід для вас. Дітям потрібні батьки, які ставлять їх на перше місце у своєму житті. Хороша фігура — не основа хорошого батьківства.</p>
<p>Ви вважаєте, що усиновлення допоможе вашій кар'єрі.</p>	<p>Ви знаєте, що діти потребують багато уваги і готові до цього.</p>
<p>Знайомі кажуть вам, що з вас вийде відмінний батько/мати.</p>	<p>Ви відчуваєте, що будете хорошими батьками, і ви дійсно прагнете цього.</p>
<p>Ці бідні діти потребують, щоб хтось дав би їм дім. Бути усиновленим краще, ніж залишатися у притулку.</p>	<p>Дітям потрібна сім'я, яка б їх любила. Сім'я усиновлювачів краще за притулок лише тоді, коли дитина бажана.</p>
<p>Вам потрібна людина, яка б піклувалася про вас на старість.</p>	<p>Не час думати про те, що дитина, яка виросте, піклуватиметься про вас на старість. Окрім того, ви повинні віддати дитині свою батьківську любов і підтримку, якої вона потребує, і зараз насолоджуватися результатами (хай і незначними) і переживати труднощі батьківства.</p>

<p>Ви самотні й хочете, щоб хтось вас любив. Ви розлучилися і хочете усиновити дитину, щоб довести, свою самостійність і спроможність.</p>	<p>Ви самотні, але у вас висока самооцінка, і ви хочете, щоб у вашому житті з'явилася дитина. Ви відчуваєте, що можете дати їй любов і підтримку.</p>
<p>Ви хочете усиновити дитину, у якої б не було батьків, здорову, гарної зовнішності, і виховати з неї прекрасну людину, яка буде вдячна за хороше виховання.</p>	<p>Ви знаєте, що дитина будь-якого віку перенесла травму розлучення з батьками, яка впливає на стан здоров'я й особливості поведінки дитини, і усвідомлюєте, що усиновлення — це складна праця. Вдячність дитини — це її любов, прив'язаність і довіра до вас. А гарна зовнішність дитини — це наслідок доглянутості і плекання.</p>

Якщо ви вирішили збільшити свою сім'ю шляхом усиновлення, продумавши всі зміни і труднощі, з якими ви можете зіткнутися, таке усиновлення матиме значно більше шансів на успіх. Протягом усього процесу, а також у наступні роки батьківства, на вас чекатимуть випробування, але ви переконаєтеся, що це того варте, коли побачите, як ваша дитина стане тією людиною, якою вони призначені бути.

Отже перед тим, як ви приймете рішення усиновити дитину, переконайтеся, що ви готові до такого кроку, що ви зможете дати дитині усю любов та увагу, яка їй потрібна і на яку вона заслуговує тільки тим, що вона дитина. Застерігаємо вас від очікування на подяку. Вдячність за виховання та турботу це характеристики дорослих, а не дітей. Принагідно пригадайте, чим ви віддячили або віддячуєте своїм рідним батькам, родичам, вчителям?..

Вчимося звертатися по допомогу

Dianne Harrison

Більшість із нас, хто простягає руку допомоги дітям, роблять це тому, що ми вважаємо себе хорошими батьками і віримо, що можемо їм допомогти. Діти для нас — важливі. Якщо ми добре виховали дітей, яких народили, ми пишаємося їхніми досягненнями. Великою мірою наша особистість пов'язана з тим, якими чудовими батьками ми є. Нас сповнює гордість, коли друзі, вчителі чи сусіди кажуть щось хороше про наших дітей. І ми собі говоримо: «Мабуть, я все робила (робив) правильно».

Більшість людей погодяться, що бути батьками — це складна та постійна робота без відпусток чи лікарняних. Ми потрібні у будь-який момент доби. Бути успішними батьками важливо, тому що діти — це надія на майбутнє. Однак до цієї надзвичайної роботи ми беремося, знаючи про неї дуже мало або не знаючи нічого! Разом із дітьми, яких ми народили, ми поступово вчимося задовольняти їхні потреби. Ми чітко знаємо історію дитини, як вона реагує на стрес, як краще привчати дитину до дисципліни та що потрібно зробити чи сказати, щоб дитина зрозуміла, яка вона нам дорога. Один із складних моментів виховання усиновлених дітей полягає в тому, що ми часто не знаємо їхнього минулого. Ми не маємо цього психоемоційного

дороговказу, який би визначив легкий шлях до спільної мови з дитиною. Батьки-усиновлювачі змушені обирати шлях спроб та помилок.

Навіть у люблячих батьків часто можуть опускатися руки, коли методи виховання біологічних дітей, які були дуже успішними, не дають бажаних результатів з усиновленими. Іноді здається, що їм ніколи не вдасться достукатися до серця дитини. У деяких дітей є проблеми з поведінкою у школі, в церкві та в громаді, і деякі батьки соромляться цього. «Уявляю собі, що про нас думають люди», — говорять вони, коли один із членів сім'ї дуже погано поводить себе на людях.

Результатом цього часто є розчарування та тенденція до більшої соціальної ізоляції. Навіть найкращі батьки можуть вагатися щодо себе та своїх можливостей. Якщо батьки в собі не впевнені, вони можуть спробувати приховати від соціального працівника відчуття неадекватності та наполягати на тому, що все гаразд. Їм дуже важко просити допомогу через страх, що зокрема служба у справах дітей може піддати сумніву їхнє вміння виховувати дитину та бути хорошими батьками.

Якщо сім'я наполягає на тому, що проблем немає, соціальні працівники починають хвилюватися. Ми знаємо, коли у сім'ї з'являється нова дитина, то завжди щось мусить змінитися. Хоча різні агенції, які займаються питаннями усиновлення обмінюються між собою інформацією, якою володіють, часто буває, що про певні інциденти, травми та проблеми дитина може розповісти лише після влаштування на усиновлення. Батькам слід розглянути різноманітні стилі спілкування, підтримки дисципліни, виявлення любові та обрати ті, які відповідають характеру дитини. Такі сім'ї стикаються з проблемами, що незрозумілі батькам, які не знають, що таке усиновлення. Соціальні працівники, які займаються усиновленням, це розуміють та поважають такі сім'ї, підтримують у хвилини розчарувань, не кидають їх напризволяще. Фахівці знають, що небезпека розриву стосунків в усиновленні значно зростає, якщо сім'я не звертається по допомогу.

Одразу ж після влаштування дитини на усиновлення в сім'ї слід відкрито говорити про свої побоювання та труднощі. Слід одразу ж телефонувати соціальному працівнику, якщо батьки почуваються безсилими, стурбованими та приголомшеними.

Соціальний працівник не забере у вас дитину через те, що ви не є досконалими батьками! Він поговорить з вами більш детально. Якщо необхідно, вас скерують до консультантів, духовенства чи до тих сімей у вашій громаді, які мали такі ж проблеми. При багатьох службах у справах дітей є програми сімейного консультування, до яких можна записатися безплатно. Якщо у вашому районі вже працює група підтримки сімей усиновлювачів, то вам дуже пощастило. Ці сім'ї зрозуміють вашу ситуацію і зможуть надати допомогу, якщо вона вам знадобиться.

Треба розуміти, що швидкі чи прості рішення знайдуться не відразу. Фахівці, які мають досвід роботи в галузі усиновлення, можуть допомогти вам об'єктивно поглянути на проблеми та допомогти знайти рішення. Ви почуватиметеся спокійніше, коли поруч буде той, хто пройшов крізь проблеми, з якими зіткнулись тепер ви. Важливо ділитися ідеями та досвідом. Ми не є другосортними батьками, якщо звертаємося по допомогу, коли діти висувають перед нами нові складні питання.

Найкращі батьки усиновлювачі — ті, хто не лише любить дітей, але і прагне зробити усиновлення ефективним. Вони не бояться допомоги ззовні. І так само, як не

буває досконалих дітей, не буває досконалих батьків. Усім нам властиво помилятися, усі ми вчимося на власному досвіді та на досвіді інших. Переважна кількість усиновлень є успішними, коли батьки-усиновлювачі та агенції з усиновлення працюють пліч-о-пліч. Ніколи не бійтеся попросити про допомогу. Ситуація вкрай важлива, щоб дозволити непорозумінню або гонору стати на заваді того, щоб усиновлення стало ефективним.

У кожній із цих ситуацій сім'ї відмовлялися від поради спеціалістів (а іноді й сперечалися з ними). Вони не погоджувалися з експертами, але й вирішували, скільки саме інформації про дитину слід подати, щоб дитина отримала необхідне, уникнувши втручання в її власне життя. Часто у поганій поведінці дітей звинувачують батьків. Батьки-усиновлювачі бояться, що під сумнів підпаде їхня спроможність виховувати дитину. Знайти рівновагу – справа не проста.

Деякі з наступних порад можуть бути корисними.

- 1. Довіряйте собі. Ви живете з дитиною і знаєте її краще за будь-кого. Якщо ви вважаєте, що у школі чи у громаді потреби вашої дитини не задовольняються, мабуть ви праві.*
- 2. Виконуйте своє домашнє завдання. Зберіть уся інформацію, яку можете. Поспілкуйтеся з іншими сім'ями із групи підтримки сімей-усиновлювачів або тими, що проживають у вашому районі, та дізнайтеся про їхній досвід. З'ясуйте, які права за законом має ваша дитина. Ознайомившись з цією інформацією та провівши інші дослідження, вирішіть, що буде доцільним, чого очікувати від шкіл, лікарів, консультантів та інших людей, які мають опікуватися долею вашої дитини.*
- 3. Відстоюйте власну позицію. Під час зустрічі з експертами спокійно і впевнено сформулюйте, у чому полягають потреби вашої дитини, чому ви так вважаєте. Намагайтесь не вдаватися до суперечок і не займати жорстку позицію. Вчительці вашої дитини ви можете сказати: «Донька нещодавно увійшла в нашу сім'ю як усиновлена. Не в її інтересах вказувати усі деталі минулого в автобіографії. Прошу дати їй інше завдання». Якщо ви не досягнете при цьому взаєморозуміння, твердо тримайтеся своїх переконань. Не поступайтеся, не показуйте злість і не погрожуйте. Можна повторити те, чого ви хочете, висловити причини цього та на закінчення зустрічі сказати: «Вибачте, ми з вами не дійшли згоди».*
- 4. Дійте! Без вагань подавайте апеляції щодо рішень, прийнятих школою, звертайтеся до правління школи, користуйтеся послугами інших лікарів чи психологів, пишіть листи до можновладців. Ви можете звернутись заради підтримки до інших батьків чи соціального працівника, який здійснює супровід вашої дитини, та порадитися з ними, куди звернутися, якщо, на вашу думку, ви у безвиході.*
- 5. Міцно тримайтеся свого. Зміни та розуміння не приходять швидко та легко. Можливо, вам доведеться повторювати свої прохання багатьом людям та по декілька разів пояснювати причини щодо цього. Ваше почуття рішучості та цілеспрямованості може бути вашим найкращим знаряддям в отриманні того, чого потребує ваша дитина. Результати досліджень демонструють, що ми позитивно сприймаємо людей, які є цілеспрямованими та впевненими у собі.*

Коли ви стаєте матір'ю/батьком дитини, у якої ранні роки життя були скалічені втратою та болем, ви берете на себе цілу низку функцій. Одна з них, до якої ви можете бути не готові, — функція захисника інтересів дитини. Ви вже зробили багато змін та пристосувань вдома, які найкращим чином підтримують фізичне та психоемоційне благополуччя вашої дитини. Ваша дитина також має право на підтримку та натхнення поза сім'єю. Не бійтеся, висловлюйте свою думку та навчайте інших людей розуміти ваших дітей — їхні потреби, недоліки та плюси. Ви можете змінити ситуацію.

Піклуємося про себе

Dianne Harrison

Підготовка батьків-усиновлювачів зазвичай відбувається за такими темами: як справлятися з відчуттям втрати в усиновлених дітей, як справлятися із складною поведінкою, як спілкуватися з рідними батьками усиновлених дітей, щодо розуміння сексуального насильства. Є ще одна навичка, якій рідко навчають і якою батьки-усиновлювачі повинні добре опанувати. Це вміння добре піклуватися про себе.

Коли в сім'ї з'являється нова дитина, батьки-усиновлювачі немов відправляються у непросту подорож. Вони нетерпляче хочуть показати свої батьківські навички та зав'язати з дитиною тісні стосунки. Розуміння дитини, любов до неї та тверде бажання вважати її своєю потребує масу енергії. На початку рівень цієї енергії дуже високий, і здається, що вона невичерпна. Дитина, яку ви так довго чекали, нарешті з вами. Надто важких проблем для вас не існує, і немає того, чим би ви не могли пожертвувати. Така початкова енергія — це допомога від матінки-природи, щоб ви змогли все зробити на етапі входження в роль батьків-усиновлювачів. Це допомагає зрозуміти, що вашій дитині потрібно, як ви можете найкращим чином задовольнити ці потреби. Треба віддати належне цьому відчуттю, що можеш звернути гори, але слід пам'ятати, що воно — нетривале.

На першому році після влаштування дитини у вашу сім'ю будуть моменти, коли ви почуватиметеся втомленими, розчарованими та готовими все кинути. Новий член вашої сім'ї перевірятиме вас на міцність, зі школи вже двічі телефонували, ваші власні діти також потребують уваги до себе, а ваш чоловік/дружина відчуває брак уваги.... Звичайно, ви будете відчувати гнів та втому. На жаль, багато батьків не можуть розібратися, що ж насправді відбувається в їхньому житті та перевантажують себе й далі. Початковий сплеск позитивної енергії перетворюється у затишу впертість «зроблю або помру». Коли таке відбувається, усиновлення наражається на серйозну небезпеку.

Якщо ви твердо вирішили побудувати хороші стосунки зі своєю дитиною та хочете, щоб усиновлення «спрацювало», ви повинні добре піклуватися про себе. Власне кажучи, ви повинні витратити на піклування про себе стільки ж енергії, скільки ви витрачаєте на піклування про свою дитину! Не чекайте, поки прийде емоційне виснаження. Щодня виділіть час на те, щоб зробити щось таке, що вам подобається. Почитайте півгодини хорошу книжку, прогуляйтесь на сонечку, пообідайте з друзями, походіть по магазинах і купіть щось для себе. Заплануйте відпочинок подружжя поза домівкою, або поспілкуйтесь з друзями. Ходіть в гості, дивіться фільми, відвідайте місцеву групу підтримки.

Часто батьки бояться залишити дитину на певний час і не впевнені, що нянька, родичі чи друзі можуть з нею впоратися. Пам'ятайте, що одна з ознак вигорання — це коли ви вважаєте, що ніхто, крім вас, упоратись не може, навіть на короткий час. Ваша усиновлена дитина може пристосуватися до няньки, яка з'являється час від часу. Громадські програми, клуби для дівчаток та хлопчиків, церковна громада пропонують цікаві види діяльності, які можуть сподобатись вашій дитині та підвищити відчуття її власної гідності. Якщо ви виховуєте дитину з дуже складною поведінкою, можливо, ви захочете скористатися послугами іншої сім'ї усиновлювачів чи прийомної сім'ї, щоб відпочити від батьківських турбот. Соціальний працівник вашої сім'ї допоможе вам знайти досвідчену няньку, але для цього вам потрібно до нього звернутися!

Не вірте ні на секунду, що піклуватися про себе — це егоїзм або нечесно по відношенню до дитини. Ваша дитина більш за все потребує постійної сім'ї, яка в неї буде завжди — і в хороші, і в некращі часи. Вашій дитині не потрібна ані чергова «мама», ані «тато», котрі покинуть її. Ваша робота полягає в тому, щоб встановити здоровий баланс між тим, що ви даєте, та тим, що отримуєте для себе, адже ваша дитина в перші місяці після влаштування може дати вам дуже мало.

Вона буде наче губкою, яка всмоктуватиме весь ваш час, увагу та любов, які ви їй даватимете. Ви повинні знайти шляхи відновлення власних сил із інших джерел. Коли ви втомлені та емоційно спустошені, легко просто взяти та зателефонувати вашому соціальному працівнику та попросити забрати у вас дитину. Коли таке трапляється, це посилює в дитині відчуття, що вона нічого не варта, а сім'я залишиться із своїми розбитими мріями. Все втрачено.

Усиновлення дитини — складна та відповідальна праця. Обов'язково винагороджуйте себе. Пильно слідкуйте за ознаками втоми та невдоволення. Не бійтеся витратити час на себе. Ви нам потрібні, але більш за все ви потрібні вашій дитині.

Усиновлення дитини старшого віку: як допомогти собі та дитині

Linda Wheeler

Навіть якщо в усиновленні все відбувається добре, все одно ви стикатиметесь із емоційними злетами та спадами.

Пропонуємо вашій увазі деякі поради щодо того, як справлятися з труднощами, пов'язаними з усиновленням.

Заздалегідь активізуйте систему підтримки. Попросіть друзів регулярно зв'язуватися з вами навіть тоді, коли все добре. Звертайтеся по допомогу та приймайте її, коли це необхідно. Перед тим, як прибудуть ваші діти, складіть перелік того, що ви потребуєте: нянька, посуд, продукти, супроводжуючі для прогулянок тощо. Запропонуйте цей перелік людям, які будуть вам допомагати. Вони можуть внести свої пропозиції, а ви матимете доповнений перелік, де будуть розписані обов'язки кожного.

Не поспішайте. Постарайтеся на деякий час звільнитися від інших обов'язків, не пов'язаних із сім'єю, щоб ви змогли спрямувати свою енергію та увагу на розбудову ефективних батьківських навичок. Відпочивайте, зберігайте спокій, дихайте глибоко та посміхайтесь. Бути батьками — це один із найважчих обов'язків, які доводиться виконувати у житті, але водночас — найбільш цікавий та гідний старань.

Добре до себе ставтеся. Якщо ви самотні, організуйте для себе особливі приємні моменти: почитайте книжку, прогуляйтеся із другом (подругою), підіть кудись увечері, з'їжте чогось смачненького. Цим можна насолоджуватися і без дітей. Робіть це навіть тоді, коли ви думаєте, що на це немає часу чи обмаль грошей на няньку. Якщо ви одружені, підіть кудись разом із чоловіком, без дітей. Якщо у вас проблеми з грошима, погуляйте у парку або поїдьте кудись на машині.

Реалістично сприймайте період після першого місяця перебування дитини в сім'ї (про це детальніше – в розділі «Дитина в сім'ї»). Багато із старших дітей мають добре розвинуті захисні механізми, які допомагали їм виживати у найважчі моменти їхнього життя. Вони навряд чи швидко втратять ці механізми та стануть відкритими, люблячими та вдячними дітьми. Старайтеся не впадати у відчай та не розчаровуватися. Не чекайте, що дитина-сирота буде гарно поводитися та цінувати те, що ви для неї робите. Налаштуйтеся щонайменше на рік для звикання, хоча і після цього кризові ситуації можуть виникати раптово.

Намагайтеся не перевтомлюватися фізично. Не переоцінюйте енергію, яку ви зможете відновлювати, коли дитина вже буде з вами. Лягайте відпочивати пізніше лише тоді, коли ви хочете зробити щось приємне для себе. Коли можете, спіть вдень. Увечері лягайте спати вчасно.

Якщо у вас складний період, умійте це визнати. У вас безліч нових проблем. Для того, щоб їх вирішити, потрібен час – виділіть його. Не карайте себе, якщо щось не виходить. Напевно, ваша сім'я та друзі захочуть вам допомогти. Розкажіть їм про свої труднощі. Якщо ви відчуваєте депресію чи втрату контролю над ситуацією, подумайте про те, щоб піти на прийом до психотерапевта, який має досвід роботи із сім'ями усиновителювачів.

Говоріть людям, що коментарі недоречні. Більшість людей мало знають про усиновлення дітей старшого віку. Ці не хочуть вас образити, проте можуть не здогадуватися, що період пристосування до дітей та дітей до вас зазвичай є дуже складним. Якщо все йде погано, ці люди можуть сказати: «Через кілька років ви будете згадувати про це зі сміхом», або «Незабаром це скінчиться». Ви можете відповісти так: «Можливо, проте ваші слова не допомагають мені. Зараз мені потрібно, щоб мене підбадьорили...».

Уважно стежте за ознаками емоційного виснаження. В якийсь момент ви раптом можете збагнути, що все – не так, як потрібно, що настали депресія, гнів, втома, розчарування, сум тощо. Ці відчуття, вірогідно, пов'язані з інтенсивними зусиллями порозумітися з дитиною. Енергія, яку ви витрачаєте у такій розумовій діяльності, містить у собі реальний емоційний компонент, який з часом вас виснажує.

Поки ви збагнете, що ви емоційно виснажені, може пройти багато тижнів. Ваше бажання бути хорошою матір'ю/батьком та зробити усиновлення успішним може спонукати вас до приглушення або невизнання деяких своїх негативних відчуттів. Визнайте, що вам доведеться пережити нелегкі часи. Намагайтеся уникати емоційного виснаження. Слідкуйте за його симптомами прагніть їх позбавитися. А головне – не робіть вигляд, що їх не існує.

Не втрачайте почуття гумору. Смійтеся над собою, коли можете, або просто смійтеся.

Запрошуйте друзів на вечерю, якщо вони принесуть вечерю з собою. Приготування вечері займе у вас багато енергії. Якщо треба запросити людей, запросіть їх на десерт, чай чи каву. А ще краще – нехай ваші друзі самі запросять вас на вечерю або прийдуть до вас додому уже з готовою вечерею.

Не втрачайте надії. Уся ваша сім'я переживає період пристосування один до одного. Любов наповнює сосунки поступово. Пам'ятайте, що шанси на успішність усиновлення є чудовими. Якщо у вас є діти, на яких негативно вплинула поява нового члена сім'ї, ви можете відчувати вину та вважати себе причиною того, що сімейний баланс порушився. Вас навіть може обурювати, що нова дитина спричинила стільки проблем з іншими дітьми. Будьте терплячими. Не втрачайте надію та підтримуйте усіх членів вашої сім'ї.

Пам'ятайте, що більшість усиновлених дітей не мали попереднього досвіду життя в сім'ї. Не думайте, що нова дитина одразу зрозуміє правила проживання в сім'ї та очікування від неї. Отже правила та очікування слід пояснювати їй якомога точніше. Діти й самі хочуть влитися в сім'ю, але не знають, як це краще зробити.

Батьки повинні постійно спілкуватися з дітьми. Для багатьох старших дітей задоволення їхніх потреб було основною метою впродовж років, і вони навчилися маніпулювати дорослими. Ви повинні швидко розпізнати та справитися з такою поведінкою, щоб вона у вашому домі не стала деструктивною силою. У сім'ях, де є і мати, і батько, непорозуміння можна уникнути, якщо постійно спілкуватися між собою.

Прислухайтеся до інших членів сім'ї. Коли ви вже пояснили правила, не ставтеся до нової дитини по-особливому. Ретельно та за потреби часто пояснюйте дитині, чому ви робите для неї винятки, і що це не є її перевага перед іншими дітьми. Потрібно усвідомлювати, що іншим дітям у сім'ї також потрібна ваша увага. Вони зможуть щось підказати, особливо, якщо ваші ідеї будуть вичерпані!

Проводьте сімейні збори за участі та без участі усиновлених дітей. Відкрите спілкування між членами сім'ї допоможе розвіяти гнів та пом'якшити образу, особливо в інших дітей. Батьки повинні прислухатися до усіх проблем, незважаючи на те, що вони можуть здаватися надто дрібними та неважливими.

Довіряйте собі. Хоча шанси на те, що усиновлення буде ефективним, досить високі, у деяких дітей є проблеми, які неможливо вирішити в контексті сім'ї.

Якщо постійні спроби працювати з дитиною через соціального працівника та/або психотерапевта не корегують основні психоемоційні проблеми, вам може знадобитися спеціалізована допомога. Не потрібно слухати тих, то вам говорить, що з часом ситуація зміниться, якщо проблема не змінюється понад рік.

Довіряйте іншим. З дитиною живеє ви. І саме ви краще за всіх її знаєте. Використовуйте допомогу. Асоціація сімей усиновлювачів зазвичай знає, які ресурси є в громаді. Найбільш корисно буде поговорити з батьками тих дітей, які мають подібні проблеми. Ви можете їх відшукати, маючи звичайну бесіду про дітей. Це ще одна причина, чому так важливо ділитися своїми проблемами та турботами з іншими людьми.

Будьте наполегливими у взаємодії з офіційними особами. Весь час говоріть, що потрібно вам та вашим дітям. Не здавайтеся.

4. Особливості дітей, які виховувались в інтернаті. Прояви депривації

Що заважає соціалізації дітей у закладах інтернатного типу?

1. Брак спілкування з біологічними батьками.
2. Деформація родинних зв'язків через складне минуле.
3. Дефіцит любові, ласки, уваги.
4. Вузьке коло спілкування через закритий колектив.
5. Випадки жорстокості з боку персоналу та вихованців.
6. Регламентация часу.
7. Несформований образ «Я».
8. Підвищене почуття тривожності, орієнтація на ворожість соціуму.
9. Формування комплексів, емоційне невдоволення.
10. Відсутність соціальних навичок та навичок особистого життя.
11. Відсутність особистого простору (власної кімнати, місця, де можна усамітнитися).
12. Економічна депривація через відсутність власних заощаджень і досвіду розпоряджатися грошима.
13. Відсутність власних речей (крім одягу та предметів особистої гігієни).
14. Ранні сексуальні зв'язки; випадки сексуального насилля.
15. Обмежені можливості у виборі професії.
16. Відсутність навичок вирішення власних проблем шляхом звернення до офіційних структур.
17. Соціальна незахищеність після виходу із закладів інтернатного типу.

Дитяча агресивність

Якщо дитина демонструє агресивні реакції, це ще не означає, що вона чинить щось негативне.

Агресія — це форма поведінки, яка спрямована на самозахист і використовується для адаптації до навколишнього середовища, задоволення бажань і досягнення мети.

Тобто це те, що властиве нам від народження, і те, що не можна знищити, можна тільки притлумити.

Агресія: за і проти (на думку Генріха Перенса)

1. *За*. Агресія — поведінка самозахисту, наполеглива, неворожа, направлена на досягнення мети і тренування.

Дитина поводиться агресивно, щоб самоствердитися, взяти верх у певній ситуації, а також удосконалити свій досвід. Така поведінка захищає потреби, власність, права та тісно пов'язана із задоволенням особистих бажань, досягненням мети, здатністю до адаптації.

Дитина хоче щось зробити, але в неї не виходить. Нормально, що в цій ситуації вона може розсердитися. Не треба в цей момент сварити дитину. Краще дати можливість дитині посердитися. Наприклад, покричати, побити боксерську грушу або подушку, порвати газету. А потім навчити, що сердитися можна, але слід сказати собі: «Я все одно зроблю це!» Тоді обов'язково все вийде, і не треба буде сердитися.

Цей тип агресії є важливим засобом розвитку пізнання і здатності покладатися на себе. Він спонукає до необхідної конкуренції, яка у своїй основі не є ворожою і деструктивною.

Безумовно, прояви цього типу агресії природні для здорової адаптації до середовища.

2. *Проти.* Агресія ворожа – злостива, неприємна поведінка, що завдає болю оточенню. Ненависть, лють, задержуватість, бажання помститися теж можуть бути формою самозахисту, однак породжують багато особистих проблем і змушують страждати оточення.

Ворожість виникає й активізується внаслідок сильних неприємних переживань (надзвичайний біль або стрес).

Окрім того, ворожа агресивність може викликатися відвертим бажанням завдати комусь болю та отримати від цього особливе задоволення.

Нестерпні стрес і біль змінюють природжену агресивність, яка нікому не шкодить, на протилежну, викликану бажанням усунути джерело болю або стресу. Тобто виникає тип агресії, який набуває рис внутрішнього бажання заподіяти шкоду або знищити щось у своєму оточенні, що відчувається як джерело надзвичайного невдоволення.

Оскільки агресивність неоднорідна, в різних ситуаціях треба діяти по-різному.

В одних випадках треба підтримати дитину, в інших — захистити від агресивності.

Інакше кажучи, важливо розуміти: дії дитини є самозахистом чи ворожістю, чи не переносить вона свою лють із винного на невинного.

Наше завдання — навчитися розбиратися в психологічних особливостях дитячої поведінки та допомогти дітям адаптуватися до навколишнього світу:

- ⇒ підтримувати здорову наполегливість, зусилля для досягнення мети;
- ⇒ концентрувати енергію дитини для того, щоб отримати бажаний результат;
- ⇒ допомагати дітям звільнитися від непотрібної ворожнечі до інших, а також до себе та до суспільства зокрема.

Пам'ятайте: йдеться не про те, щоб подолати ворожість фізичними покараннями, утисками! Обмеження ніколи не допоможуть дитині впоратися зі своїми агресивними почуттями. Навпаки, покарання сприяє підтримці агресивної поведінки і накопичуванню негативних почуттів.

Коли діти (або дорослі) діють агресивно або роблять боляче один одному, ми можемо припускати, що раніше вони самі страждали, й їхнє емоційне «я» — уражене.

Образа нашої самоповаги, почуття любові до себе — є головним джерелом подібних вчинків.

Дитина, яка демонструє ворожу поведінку, відчуває гнів, нехтування, незахищеність, тривогу та образу. Вона або не здатна, або не може, або боїться висловити те, що відчуває.

Дитина стає агресивною не одразу. Спочатку вона висловлює свої потреби в пом'якшеній формі. Але дорослі зазвичай не звертають на це уваги доти, доки не з'являться надто серйозні зміни в її поведінці.

Що в наших діях може спричинити у дітей агресивні дії або почуття (на думку відомого психолога Ю. Б. Гіппенрейтер)

1. Накази, команди

«Припини негайно!», «Забери!», «Винеси сміття!», «Швидко в ліжку!», «Щоб більше я цього не чув!», «Замовкни!».

У цих категоричних висловах дитина відчуває неповагу до себе. Такі слова викликають почуття безправності, особливо якщо дитина має проблеми і намагається поділитися ними з батьками.

У відповідь діти звичайно опираються, ображаються, виявляють упертість.

2. Попередження, застереження, погрози

«Якщо ти не перестанеш плакати, я піду», «Дивися, щоб не стало гірше», «Ще раз це повториться, я візьму пасок», «Не прийдеш вчасно, тримайся...».

Погрози та попередження погані тим, що за частого повторювання діти до них звикають і перестають на них реагувати. Тоді деякі батьки від слів переходять до діла і швидко переходять від слабких покарань до сильніших, а часом і жорстоких: вередливого малюка залишають одного на вулиці, двері зачиняють на ключ і останній крок — починають застосовувати фізичні методи покарання.

3. Мораль, повчання, «проповіді»

«Ти зобов'язаний поводитися так, як слід», «Кожна людина повинна працювати», «Ти повинен поважати дорослих».

Звичайно, діти з подібних фраз не дізнаються нічого нового. Нічого не зміниться від того, що вони слухатимуть це «у сто перший раз». Вони відчувають тиск зовнішнього авторитету, інколи провини, а найчастіше все й одразу.

Справа в тому, що моральні основи і моральну поведінку виховують не стільки слова, скільки атмосфера в сім'ї через наслідування поведінки дорослих, перш за все батьків.

4. Постійні поради, намагання все вирішити за дитину

«А ти візьми і скажи...», «По-моєму, треба...», «Я б на твоєму місці...».

Діти не схильні прислухатися до наших порад. А інколи вони відверто повстають: «Без тебе знаю!», «Тобі легко говорити», «Ти так вважаєш, а я інакше».

Кожній дитині властиве бажання бути незалежною, приймати самостійні рішення. Кожного разу, коли ми радимо щось дитині, ми ніби даємо їй зрозуміти, що вона ще мала й недосвідчена, а ми розумніші від неї, наперед усе знаємо.

Така позиція батьків дратує дітей, а головне — не залишає в них бажання розповісти докладніше про свою проблему.

Невідомо, чи захоче дитина ще раз вам розповісти про щось важливе.

Як часто діти самі приходять до того, що ми перед цим їм радили! Але важливо, щоб вони самі прийняли рішення — це їхній шлях до самостійності.

5. Докази, нотації, «лекції»

«Май на увазі, що перед їжею треба мити руки», «Все через тебе!», «Завжди ти...».

Це спонукає дітей до активного захисту (напади, заперечення, злоба), або стає причиною нудьги, розчарованості в собі, у своїх стосунках з батьками. В такому разі у дитини формується низька самооцінка; вона починає думати, що й справді погана, безвільна, ненадійна, нездатна. А низька самооцінка породжує нові проблеми.

Спробуйте звертати увагу не тільки на негативні, а й на позитивні сторони поведінки вашої дитини. Не бійтеся, що похвальні слова на її адресу зіпсують її.

Подумаймо, а чи добре б нам жилося в умовах постійної критики з боку найближчої людини? Чи не чекали б ми від неї добрих слів, не сумували б за ними?

6. Лайка, висміювання

«Плакса-вакса», «Ну просто бовдур!», «Який ти ледащо!».

Усе це — найкращий спосіб відштовхнути дитину і змусити її розчаруватися в собі. Звичайно, в таких випадках діти ображатимуться і захищатимуться: «А сама яка?», «Ну і буду таким!»

7. Випитування, розслідування, здогадування

«Ні, ти все-таки скажи», «Що ж усе-таки трапилось? Я все одно дізнаюся», «Чому ти знову отримав двійку?», «Чому ти мовчиш?».

І справді, хто з нас любить, коли його «виводять на чисту воду»? За цим може настати лише захисна реакція, бажання unikнути контакту.

Утриматися в розмові від запитань дуже важко. І все-таки краще постаратися і спробувати замінити запитання на ствердження.

Часом різниця між запитанням та стверджувальною фразою може здаватися майже непомітною. А для дитини ця різниця велика: запитання сприймається як холодна цікавість, стверджувальна фраза — як розуміння й підтримка.

8. Співчуття на словах, умовляння

Звичайно, дитина потребує співчуття. І все-таки є ризик, що слова «я тебе розумію», «я тобі співчую» прозвучать надто формально. Може, замість цього промовчати, притиснувши дитину до себе. А у фразах на зразок «Заспокойся!», «Не звертай уваги!» вона може почути зневагу до її турбот, відкидання або применшення її страждань.

9. Ігнорування

«Відчепися», «Не до тебе!», «Завжди ти зі своїми скаргами!»

Як ми можемо допомогти дитині?

Поведінка — це ще не проблема. Це — ключ до проблеми.

Якщо дитина поводиться агресивно, це означає, що загорілося червоне світло.

І так само, як і при переході вулиці, вам варто зупинитися і подумати, що дитина переживає таке, що змушує її діяти агресивно.

Спробуйте зрозуміти свою дитину та її почуття. Це не означає, що ви повинні виправдовувати її вчинки.

Адже коли ми розуміємо поведінку нашої дитини, ми здатні діяти розумно, конструктивно, делікатно, а, отже, маємо більше шансів, що вибрана нами стратегія спрацює.

Чому дитина поводиться агресивно?

1. З'ясуйте для себе, в яких ситуаціях, з ким, де дитина поводиться агресивно. Тоді вам легше буде зрозуміти причини такої поведінки.

2. Навчайте дитину висловлювати свої почуття і потреби відкрито. Гнів та агресивність — це нормальні природні почуття. Головне те, як ми це сприймаємо та виражаємо. Традиційно ми привчаємо дітей приховувати свій гнів та агресивність. І коли ці почуття виникають, дитина відчуває сором, провину.

3. Установіть чіткі та незмінні межі поведінки. Переконайтеся, що дитина розуміє: ворожі, агресивні дії — не припустимі.

4. Пам'ятайте, що ваші дії для дитини — основний взірєць для наслідування. Ваша поведінка може бути уроком того, як можна одержувати те, що хочеш, не звертаючись до нападів, тиску, погроз, бійок.

Всиновлені діти. Сім основоположних моментів усиновлення

Deborah N. Silverstein, MCP та Sharon (Kaplan) Rozia, MC

Надруковано з дозволу

Сузі було чотири роки, коли її нарешті всиновили. Більшу частину цих чотирьох років вона перебувала у різних прийомних сім'ях. Її нові батьки були не вершині блаженства від її переїзду до них, проте не могли зрозуміти часті зміни її настрою та напади плачу. Інколи вона просто сиділа, втупивши погляд перед собою. Марк та Аманда сподівалися, що вона зі своєю новою сім'єю буде щаслива, як і вони.

Усиновлення може принести велику радість та величезний біль. Хоча всиновлення Сузі та її реакція на нього є унікальними, вона та всі інші всиновлені особи переживають сім основоположних моментів, пов'язаних з усиновленням. Вони такі: втрата, відмова, провина/сором, туга, ідентичність, близькість/взаємини, контроль/надбання. Незалежно від обставин усиновлення (дитина до року, старша дитина, чи дитина з іншої країни), всі діти зазнають втрати, яка є наріжним каменем всіх усиновлень і залишаються на все життя, змінюють його та переходять з покоління до покоління. Ці втрати, та те, як їх долають, встановлюють параметри, в межах яких розігрується життя всиновленої дитини. Розгортаючись упродовж розвитку дитини, вони змішуються з повсякденними справами, суб'єктивним ставленням та поглядами. Усиновлені діти по-різному реагують на ці втрати залежно від темпераменту, особистості, статі, наступного життєвого досвіду та інших чинників, наприклад, медичного стану або інтелектуального функціонування.

Проте наявність цих моментів не вказує на те, що усиновлена дитина, або інститут усиновленням, є чимось патологічним. Скоріше це очікувані моменти, котрі

логічно впливають із самої природи всиновлення. Автори не намагаються ставити під сумнів усиновлення, а воліють ретельно розглянути деякі припущення, пов'язані з усиновленням, а саме: існує уявлення про те, що усиновлення не відрізняється від зростання в біологічній сім'ї і що всиновлені діти відчувають тільки щастя.

В обговореннях питань усиновлення, які велися упродовж багатьох років, не звертали належної уваги на біль та труднощі, які переживають усиновлені особи. Виявлення та обговорення цих основоположних моментів та допомога зростаючим усиновленим дітям інтегрувати їх, уніфікує та визнає їх досвід та зменшує відчуття ізольованості та відмінності від інших.

Втрата

Без втрати не було б усиновлення. Всі усиновлені особи пережили мінімум одну втрату, що змінює життя *перед* тим, яка стати усиновленим. В усиновленні, аби чогось надбати, «необхідно» втратити рідну сім'ю. Усиновлення переносить усиновлену особу до абсолютно нової конфігурації. Саме ці втрати та те, як їх сприймають та вирішують, задають тон процесу усиновлення, який триває все життя.

Усиновлені особи страждають від першої втрати під час першого розлучення з біологічною родиною, коли вони є малими та уразливими. Сучасні дослідження підтверджують те, що усиновлені діти відчували протягом довгого часу. Усвідомлення статусу усиновленого неминуче. Навіть якщо втрата лежить поза межами свідомості, розуміння або мовлення, вона впливає на усиновлену особу на дуже глибокому рівні.

Будь-яка наступна втрата або навіть передчуття загрози розлучення більше, ніж їх однолітків, лякає усиновлених дітей. Тому очевидно, що у дітей, які пройшли крізь численні влаштування, походять з інших культур або країн та пережили серію «трансплантацій», втрати накопичуються. Кожна втрата базується на попередніх, і інколи їх стає забагато.

Для усиновлених осіб втрата при усиновленні не є однократною подією, скоріше серією безперервних втрат. Дні народження матері, батька можуть сприйматися і як нагадування про першу втрату, і як постійне її переживання. Цим втратам немає завершення. Перша втрата, якщо її можна визначити, лежить під незліченними наступними втратами. Втрата стає еволюційним процесом, лейтмотивом розвитку усиновленого. До втрат при усиновленні можуть, наприклад належати: втрата культури, релігії, етнічних або расових зв'язків, медичної інформації, історії народження/пологів, братів/сестер, свідоцтва про народження, країни, мови, сімейних традицій, кого-небудь ззовні схожого, прийомної сім'ї, друзів із району, домашніх тварин, учителів, лікарів, знайомих запахів та смаків, соціальних працівників, шансу бути таким, як друзі, котрі зростають у своїх сім'ях, в яких вони народилися тощо. Коли діти знову переїжджають, список стає дедалі довшим. Навіть після завершення всиновлення можливі додаткові втрати, коли відбуваються зміни у сім'ях усиновлювачів – переїзди, смерті, хвороби, інші усиновлення або народження.

Усиновлені діти часто найкраще пам'ятають так звані маленькі втрати – запах простирадла або бабусину посмішку. Оскільки втрата завжди є частиною життя всиновленої дитини, надзвичайно важливо підтримувати проявлені ними почуття щодо цих втрат, щоб започаткувати процес зцілення. Для малолітніх дітей, невербальне висловлювання через мистецтво, музику, ляльковий театр або гру може бути

найефективнішим. Більш старшим дітям та дорослим приносить користь, коли їх просять записати всі втрати — від великих найменших. Конкретизація втрати дозволяє процесу тужіння розпочатися.

За будь-якої нагоди сім'ї повинні працювати над мінімізацією почуття втрати для своїх дітей шляхом підтримки їхніх зв'язків з важливими для них людьми, місцями та подіями. Батьки повинні наполегливо отримувати інформацію про життя своїх дітей перед тим, як вони прийдуть до їхньої сім'ї. Фотокартки, відеозаписи, шматочки старого одягу або ковдри — те, на що легко не звернути уваги, можуть забезпечити такий зв'язок.

Відмова

Другою ключовою проблемою, з якою повинні боротися усиновлені, є відмова. Відчуття втрати посилюється гострим відчуттям відмови. Одним із засобів, яким люди (усиновлені чи ні) можуть справлятися з втратою, є її персоніфікація — запитання «чому я?» Усиновлені намагаються з'ясувати, що вони зробили або не зробили, і чому це призвело до втрат. Малі діти через своє егоцентричне мислення (я це зробив!) беруть на себе відповідальність за все, що з ними трапилося, в тому числі за те, що від них відмовилися, за насильство та недбалий догляд. Тому усиновлені діти можуть дуже гостро відчувати щонайменший натяк на відмов та невдоволення. Вони або намагаються уникати ситуацій, в яких від них можуть відмовитися, або провокують відмову, щоб підтвердити негативне сприйняття самого себе.

Усиновлені діти зрідка здатні розглядати своє влаштування до усиновлювачів інакше, ніж повну відмову. «Чому вона кинула мене?» — часте запитання, висловлене або приховане десь у глибинах свідомості. Усиновлені розглядають таке влаштування біологічною родиною як відмову від них, незважаючи на обставини влаштування. Вони часто просто «недочувають», коли їм розповідають історії про те, як біологічна родина віддала дитину на усиновлення через любов до неї. З іншого боку, вони відокремлюють ці події від свого ставлення до усиновителів. Любов до них не забирає болю від відчуття, що від них відмовилися. Усиновлені діти, навіть молодшого віку, швидко уловлюють концепцію, що «бути вибраним» сім'єю усиновлювачів, як часто розповідають, означає, що когось можуть так і «не вибрати».

Усиновлені з інших країн, наприклад, часто запитують, чому ціла країна дозволила їм поїхати. «Невже в цілій країні не знайшлося жодної людини, яка б захотіла мене?» — це цікавить їх найбільше. Діти, усиновлені в США, цікавляться, чому інші члени біологічної родини не стали ними опікуватися. Усиновлені діти бачили на власні очі бідні сім'ї, батьків-одинаків, молодих батьків та навіть хворих батьків, котрі нікому не віддавали та самі ростили своїх дітей. Тому часто вони роблять висновок, щось саме з їхньої вини щось стало причиною влаштування до сім'ї усиновлювачів. Термінологія усиновлення підсилює поняття відмови, наприклад «незапланована вагітність», «помилка» або «дитина з особливими потребами», так само, як пояснення, що доброзичливі дорослі дають усиновленим про те, чому їх влаштовано для усиновлення. Вони почуваються нелюбими, небажаними, негідними або дефективними. Вони думають, якби були краще, вище, більш білявими, менш вимогливими, цікавішими тощо, може б їх не віддали? Заборонений доступ до особистої справи, навіть для дорослих усиновлених, ще більше підсилює відчуття негідності, відсутності права навіть на отримання основної інформації про себе.

Навіть якщо усиновлення є відкритим і здійснюється за вільною згодою батьків конкретним усиновлювачам (в Україні такого порядку усиновлення не існує – примітка укладачів), і дитина має доступ до своєї біологічної родини, у неї виникають такі ж самі питання, якщо біологічні батьки продовжують народжувати дітей: чому вони можуть рости ту дитину, а мене – ні?

Допомогти усиновленим дітям впоратися з відчуттям відмови від них можна відокремивши факти усиновлення від відчуттів щодо нього. Дітям потрібні підтримка та визнання, коли вони висловлюють, що відчувають через те, що від них відмовилися. Наприклад, коли усиновлена дитина вголос висловлює своє здивування тим, що їй не дозволяють залишитися у біологічній сім'ї, усиновителі можуть сказати: «Я можу зрозуміти, чому ти так почувашся», замість того, щоб заперечувати ці почуття «щасливою історією усиновлення». Батькам слід бути відкритими та відвертими, надаючи інформацію відповідно до віку дитину та намагаючись не сприймати коментарі або запитання дитини особисто, ніби відмовляється від них. Це дає батькам більше можливостей для того, щоб краще підтримувати емоції дитини.

Почуття або страх відмови може знизити самооцінку людини. Гарна самооцінка будується на:

- наявності позитивних рольових зразків;
- відчутті приналежності (бути у правильному місці);
- усвідомленні своєї унікальної ролі у сім'ї, громаді, світі;
- відчутті сили та контролю над власним життям.

Позитивні рольові зразки можуть надходити з біологічної сім'ї дитини або від дорослих усиновлених, які вже з успіхом подолали всі проблеми усиновлення, а також і від сім'ї усиновлювачів. Правдиве відчуття приналежності витікає з того, що батьки-усиновлювачі визнають дитину та відчувають себе у праві виховувати її, не позбавляючись або не конкуруючи з біологічною сім'єю. Діти відчуваються сильними, коли їм надають реальний вибір відповідно до віку – що їм їсти, у що вбиратися, з ким товаришувати. Гарна самооцінка підтримуватиме подолання дитиною семи проблем, які будуть супроводжувати її упродовж всього життя.

Багато усиновлених осіб, навіть ті, кого усиновили у молодшому віці, страждають від труднощів у встановленні прив'язаності. Усвідомлення втрати та відмови може підсилити обережне ставлення усиновленого до близьких, задушевних стосунків. Діти, яким складно відчувати прив'язаність внаслідок попередніх невирішених втрат, досвіду або почуття відмови, часто знову створюють відмову у сім'ях, які їх всиновили. Вони намагаються відчувати або вірити у те, що вони почуватимуться більш безпечно, якщо створять певну відстань у стосунках з іншими. Часто їх так звана погана поведінка спрямована саме на підтримку цієї відстані. Інші усиновлені діти фактично намагаються перебороти ці тенденції, проте поведінка, що колись спрацьовувала у біологічній родині, не є прийнятною у нових сім'ях – це і є прояв неадекватної поведінки прив'язаності. Відданість батьків, яка відрізняється від прив'язаності або навіть любові, є саме тим, на чому тримається усиновлення.

Провина та сором

Відчуття того, що усиновлені заслуговують на втрату та відмову, може призвести до того, що вони відчуватимуть провину або сором. Вони можуть вважати, що з

ними щось не так, або, що їхні вчинки призвели до втрат. Відчуття того, що вони зробили щось образливе або за щось несуть відповідальність, накладається на їхні вчинки та поведінку, в той час як сором є болісною емоцією, що виникає внаслідок особистої недостатності, неспроможності тощо. Усиновлені відчувають провину за те, що вони зробили або не зробили, що саме і стало причиною усиновлення. Наприклад, діти, влаштовані у сім'ю до року, можуть вважати, що у материнській утробі вони забагато штовхалися або надто сильно кричали у дитячій кімнаті. Усиновлені у більш старшому віці відчувають, що саме їхня поведінка призвела до розриву та сімейних втрат. Вони заявляють, що знають про причину побиття або сексуального насильства. Часто дуже важко їх переконати відмовитися від цього відчуття, частково через інформацію, отриману від біологічних батьків, які чинили насильство або вживали наркотики. Крім того, з тієї причини, як часто представляють усиновлення дітям, особливо із прийомних сімей: вони можуть соромитися свого походження, а тому починають відчувати, що оскільки їхні батьки «погані», вони також погані. Їх непокоїть статус усиновленого, і вони часто скривають його від однолітків.

Сім'ї усиновителів повинні бути чуйними до почуттів провини та сорому у їхніх дітей. А діти повинні розуміти, що відповідальність за те, що сталося, лежить на дорослих, а не на них. Дорослим також слід скорегувати повідомлення та неправильні уявлення, які можуть бути у дітей стосовно того, що саме вони спричинили все погане, що відбулося. Інколи діти вірять, що саме вони стали причиною цих подій, бажаючи або уявляючи їх. Ці відчуття також слід виправляти. Сім'ї усиновителів повинні знайти інформацію або людей, котрі можуть представити біологічну родину як реальних осіб – суміш гарного та поганого. Дітям потрібна повна картина їхньої сім'ї або походження, щоб вони могли ідентифікуватися більше з позитивними, ніж негативними моментами. Саме родичі біологічної сім'ї можуть виявитися в цій справі безцінним ресурсом.

Горе

Кожну втрату слід виплакати. Втрати, пов'язані з усиновленням, не відрізняються від інших. Проте інколи важко тужити по втраті при усиновленні у суспільстві, в якому усиновлення вважається сповненою радості подією, що вирішує усі проблеми. Існує мало ритуалів для відзначення втрати батьків-підкувальників, втрати мрій або невідомих членів сім'ї. Горе – як хвилі, що накочуються на усиновлених, особливо під час інших втрат або змін, пов'язаних із розвитком. Важливо, щоб усиновлені усвідомлювали та могли правильно назвати відчуття втрати. До таких почуттів може належати оніміння, сум, злість, депресія, спустошеність або тривожність. Діти часто не розуміють, що відчуття завжди змінюються. Вони побоюються, що завжди почуватимуться сумними або розлюченими. Усиновленим в юності важко тужити за своїми втратами, хоча вони у багатьох випадках усвідомлюють їх навіть у ранньому дитинстві. Новонароджені також можуть тужити, коли вони тужать, часто виглядають зовсім інакше, ніж дорослі, тому дорослі можуть не помітити цього. Діти можуть не виявляти свої почуття, а можуть замовкати, можуть мати фізичні симптоми, наприклад болі у животі, головний біль або часті застуди, можуть регресувати, можуть виглядати дезорганізованими, наляканими або гіперактивними, можуть демонструвати вибухову поведінку або щось вдавати, або можуть усамітнитися та замкнутися у собі. Від підлітків, вилучених із сімей, в яких вони зазнавали насильства, можна

очікувати відчуття тільки полегшення та вдячності, а не горя. Від дітей, які прибувають з інших країн, можна очікувати зацікавленості та щастя, а не страждання від культурного шоку або горя. Діти, які живуть у режимі виживання, не можуть знайти достатньо часу або енергії, щоб знов пережити подумки усі свої втрати. Інколи горе може бути розкішшю. Дорослі часто блокують висловлення дитиною болю або намагаються відволікти її. Інколи дорослі хибно тлумачать очевидний брак реакції як брак правдивих відчуттів стосовно втрати. Крім цього, внаслідок формування процесу пізнання, усиновлені діти не можуть повністю оцінити вплив своїх втрат, допоки не стануть досить дорослими аби зрозуміють, що саме з ними сталося. Це може затягтися аж до підліткового або дорослого віку. Таке відстрочене горе виснажує ресурси дитини та може часом призвести до поганої успішності, депресії, агресивної поведінки, вживання наркотиків тощо.

Батьки-усиновлювачі нададуть своїм дітям найкращу допомогу, якщо дозволять їм відкрито виявляти своє горе, будуть уважно їх вислуховувати, пропонувати заспокоєння та надію. Батьки повинні використовувати прості зрозумілі слова, щоб пояснити дитині, що з нею відбулося, уникати прискорення процесу тужіння та очікувати, що із дорослішанням час від часу горе буде виходити на поверхню, особливо якщо будуть інші втрати або їх річниці. Батьки повинні звернутися до минулого, визначити, що відбувається тепер та надати реалістичну надію на майбутнє.

Ідентичність

Усиновлення також може поставити під загрозу почуття ідентичності усиновленої особи. Ідентичність визначає, ким є особа, і чого вона собою не являє. Усиновлені діти були народжені в іншій сім'ї, тому вони втрачають свою ідентичність, а потім «позичають» її в сім'ї усиновителів. Усиновлені діти часто цікавляться, хто вони є насправді та звідки. Чи схожі вони більше на свою біологічну сім'ю, чи на сім'ю усиновителів? Що вони успадкували, а чого набули? Чи є вони «поганим зерням», якому долею призначено стати саме такими, як їхні біологічні батьки?

Усиновлення для деяких дітей ускладнює розвиток повного або інтегрованого самовідчуття. Інколи вони стверджують, що їм бракує відчуття благополуччя, цілісності або солідності, що пов'язані з розвинутою ідентичністю. Усиновлених осіб, про яких відсутня медична, генетична, релігійна та історична інформація, можуть постійно мучити питання на кшталт того, чому вони народилися; чи були вони насправді лише помилкою, «нешасним випадком»? Для усиновлених осіб чоловічої статі проблему, пов'язану з розвитком повної ідентичності, може ускладнювати брак уваги з боку біологічного батька або інформації про нього. Такий брак інформації може призвести усиновлених, особливо у підлітковому віці, до пошуку шляхів розвитку відчуття приналежності. Інколи вони вдаються до екстремальних заходів, залучаються до радикальних субкультур, втікають із дому або абсолютно відмовляються від сім'ї усиновлювачів, дівчата – вагітніють тощо.

Тоді задача усиновлювачів полягає у тому, аби підтримати у дітей розвиток відчуття того, звідки вони та хто вони є. Знову-таки, надзвичайно важливою є точна, позитивна інформація про історію біологічної родини, яка навчає дитину рольових моделей та дає можливість вибору. Діти повинні розуміти роль спадковості у формуванні особистості, а також виховання та навчання. Усвідомлення альтернативи є ключовим інгредієнтом. Усиновленим дітям може знадобитися додаткова

підтримка та прийняття таких можливостей або здібностей характеру та конституції, які можуть не відповідати тим, що є у батьків-усиновлювачів. Наприклад, дитина без музичного слуху, яка виховується у музичній сім'ї, може мати хист до гри у баскетбол, який слід заохочувати.

Близькість у взаєминах

Численні постійні втрати при усиновленні, разом із відчуттями відмови, сорому та горя, а також невизначеність в ідентичності можуть вплинути на розвиток/якість міжособистісних стосунків або близькості до усиновленої людини. Усиновлені діти розповідали, що вони свідомо повністю «не поринають у взаємини», завжди обережні та сторожкі. Деякі твердять, що ніколи насправді не відчували близькості ні до кого. Інші повідомляли, що упродовж всього життя відчували порожнечу, яку вони пов'язували з сильним тужінням за біологічною матір'ю, котрої могли ніколи й не бачити.

Для деяких усиновлених дітей влаштування та наступні втрати, можливо, розірвали встановлені раніше зв'язки та прив'язаності. Крім того, асоційована з цим тривожність, можливо, впливала на стосунки з сім'єю усиновлювачів. Наприклад, дітям із дитячих будинків та інтернатних закладів, в яких ними опікувалося багато різних людей та не було чітко визначеної постаті, до якої прив'язуватися, може вдатися складним розслаблення у своїй сім'ї. Вони можуть залишатися постійно стривоженими та закритими, невпевненими у своїх почуттях. Проблеми усиновлених осіб в установленні близьких стосунків особливо очевидні у стосунках з протилежною статтю та можуть концентруватися навколо питань про зачаття, біологічні та генетичні проблеми та сексуальність. У дорослому віці усиновлені можуть мати нездорові стосунки або можуть уникати близьких стосунків взагалі з метою уникнення потенційної втрати.

Перед усиновителями постає проблема усунення бар'єрів минулого, які є в їхніх дітей, та створення близьких, безпечних взаємин та прив'язаності. На ці процеси можуть піти роки та, можливо, їх слід буде часто повторювати мірою того, як дитина зростатиме, змінюватиметься та намагатиметься включити досвід усиновлення відповідно до того, ким вона є та ким стає.

Питання контролю

Насамкінець, усиновлені особи повинні звикнути до того, що їм щось належить та що вони щось контролюють, – тобто до надбань усиновлення, що змінило курс їхнього життя. Ця зміна створює додаткові перешкоди у розвитку та може затримувати емоційне зростання, відчуття відповідальності та самоконтролю. Усиновлені діти дуже свідомі щодо того, що вони не брали участі у діях та рішеннях, які призвели до усиновлення. Багато з них не одразу б вибрали усиновлення. Вони не могли контролювати ані втрату своєї біологічної сім'ї, ані вибір сім'ї усиновителів. План усиновлення виконувався дорослими, які робили за них вибір, що змінив життя. Ця неприродна зміна курсу може негативно позначитися на розвитку у дітей відчуття влади, досягнень, завершення, виконання, компетентності. Усиновленим дітям також може бракувати внутрішнього самоконтролю, що призводить до зниження відчуття відповідальності за свої вчинки. Отже усиновлені можуть вважати себе «жертвою» у процесі усиновлення та намагатися постійно грати цю нещасливу роль.

Усиновителі повинні надавати дітям можливість вибору обов'язків відповідно

до їхнього віку упродовж усього періоду розвитку, уникати боротьби за владу та контроль. Також важливо визнати відчуття дитини стосовно того, що вона не має достатньо контролю, допомагаючи їй забезпечувати належний контроль за своїм життям сьогодні. Усиновленим дітям часто потрібно приділяти додаткову увагу розвитку навичок та вирішення проблем для відновлення відчуття контролю над своїм життям.

Ритуали та церемонії – це засоби допомогти дітям пройти через сім основоположних моментів. Ритуали можуть бути дуже простими – від запалення свічки, аби відзначити річницю, до більш складних, наприклад планування пишнішої церемонії, щоб допомогти позбутися болісних спогадів.

Долаючи всі ці моменти, усиновлена дитина може багато чого надбати. Ймовірно у людей, які стикалися з важкими проблемами та переборювали їх, розвиваються та стають більш глибокими внутрішні ресурси. Усиновлені можуть навчитися ширше сприймати світ та мати інший світогляд. Досвід втрати може навчити їх того, що вони можуть вижити та виживуть, навіть стануть більш загартованими.

Отже усиновлення може стати для дитини досвідом втрати, відмови, провини/сорому, горя, неповноцінної ідентичності, суперечливої близькості, а також загрозою для самоконтролю та відчуття влади над чимось. Ці сім основоположних моментів проходять через усе життя усиновлених незалежно від обставин усиновлення. Усиновлені можуть неодноразово змінювати своє ставлення до усиновлення як підсвідомо, так і в повсякденному житті. Визначення цих основоположних моментів може допомогти їм виконати необхідну роботу, щоб сприйняти ті надію та радість, які дає їм усиновлення.

Коли їжа стає полем битви

Barbara Holtan

Батьки повинні зрозуміти, що дитина, яка відмовляється від їжі, не відмовляється від них.

Можна бути майже впевненим у тому, що діти, які роками чекали на сім'ю, виробили певне ставлення до їжі, яке вони принесуть із собою в нову домівку. Якщо ви нещодавно стали матір'ю чи батьком дитини, яка довго чекала на постійну сім'ю, ви можете помітити, що щоразу, коли треба сідати за стіл, починається катастрофа. Перед усиновленням вам подобалося готувати сімейні обіди та подавати на стіл, а тепер це все перетворилося на важку битву.

Щоб зрозуміти, у чому справа, потрібно повернутися далеко назад. У кожного з нас є своє особисте ставлення до їжі, закладене ще в ранньому дитинстві, коли люблячі батьки швидко реагували на наш плач. Дитинка, яку взяли на руки, пригорнули та нагодували, вивчила важливий урок: «Мені було погано, а тепер я почуваюся добре. Цей світ – досить хороше місце». Це називається «цикл потреб», і щоразу, коли такий цикл завершується успішно, дитина вчиться довіряти.

Шкода, але напевно так нечасто траплялося з дітьми, які були в прийомних сім'ях чи інтернаті. Можливо, вихователі в інтернатах просто залишали дітей з пляшечками, щоб вони їли самі. Можливо, рідна мати була надто молодою або незібраною, щоб зосереджувати увагу на тому, щоб погодувати дитину. Можливо, дитина довго мусила проплакати перед тим, як хтось підходив до неї, а підходячи, ця особа вже

була роздратована, різка чи грубо поводитися з малям. А, можливо, ніхто не підходив взагалі. В результаті дитина засвоїла зовсім інший урок: «Мої потреби не задовольняють. Їм не можна довіряти. Потрібно покладатися лише на себе».

Стосовно старших дітей, можливо, в інтернаті бували часи, коли їжа не завжди була у достатній кількості. А коли вона була, то малеча швидко навчилася, що варто лише на мить забаритися, і їжу заберуть старші діти. Можливо, в сім'ї недоїдки були єдиною їжею, та й вони з'являлися лише тоді, коли мама про це згадувала, а не тоді, коли дитина була голодною.

Для нас поняття їжа, довіра та відчуття добробуту тісно переплетені. Батьки, які хочуть дати дитині затишок та тепло, усиновляючи її, хочуть позбавити дитину минулого болю, а готування їжі та годування є одним із способів виявити свою турботу. Тому нам дуже боляче, а іноді ми навіть розлючуємося, коли дитина не приймає наші старання («Я це ненавиджу! Фу!»), безкінечно вимагає (жадібно їсть усе та просить ще, в той час коли ви знаєте, що вона просто не може бути голодною) або бойкотує сімейні обіди (поводиться за столом огидно). Деякі батьки сприймають таку поведінку як особисту образу і доходять навіть до того, що вони відсилають дитину до іншої кімнати або переносять їжу на інший час. Це вже втрачений шанс.

Ваша дитина чинить так не через вас, а через старі звички, минулий життєвий досвід. Ваша дитина може не мати свідомих спогадів про минуле, але в неї залишилися сенсорні спогади про відчуття. А відчуття – це могутня річ, і змінюються вони довго, особливо у дітей, які засвоїли минулі уроки для того, щоб вижити. Необхідно багато часу та багато їжі, що ви з дня у день пропонуєте дитині з любов'ю, яка ніяким чином не залежить від її поведінки, того, щоб розбити старий цикл потреб дитини та побудувати довірливі стосунки.

В процесі такого пристосування можна порекомендувати таке.

- ⇒ Пам'ятайте, що ваша робота полягає лише в тому, щоб забезпечити корисну, поживну та добре збалансовану їжу. Не вдавайтеся до конфлікту щодо того, чи з'їла дитина її, чи ні.
- ⇒ Ваша задача не полягає в тому, щоб примушувати дитину їсти – рішення про те, їсти чи не їсти, дитина приймає самостійно.
- ⇒ Ви можете впливати на вибір («Шкода, що тобі не сподобався сніданок, який я приготувала. Минулого тижня тобі це подобалось. Побачимось за обідом»).
- ⇒ Ви можете поставити біля дитини перед сном тарілку з легкою закускою (фрукти, сік, інша здорова їжа), щоб вона почувалась вночі спокійніше. Можливо, в минулому дійсно бувало так, що не доводилось розраховувати, що зранку буде їжа.
- ⇒ Впродовж дня або поки ви готуєте обід, у вас під рукою може бути якась їжа для настирливої дитини, в якій починається істерика, якщо ви не даєте їй їсти **ЗАРАЗ**.
- ⇒ Ви не мусите ділити обідній стіл із кимсь, хто не вміє поводитися за столом («Здається мені, що ти вже поїв. Можна йти. Побачимось за обідом»).
- ⇒ Не можна використовувати їжу як винагороду або покарання. Не обмежуйте дитину в їжі, доки вона не зрозуміє, що їжі завжди буде достатньо.

- ⇒ Слід розуміти, що деякі діти плутають емоційну порожнечу з фізичним голодом (коли дівчинці 10 років сказали, що вона перейде з однієї сім'ї до іншої, вона сказала: «Добре, добре, а коли обід?»).
- ⇒ А попри все намагайтеся не перейматися і не реагуйте емоційно! Сприймайте кожне вживання їжі як шанс задовольнити цикл потреб та замінити старий досвід на новий. За наявності великої любові та великої кількості здорової їжі ваша дитина поступово почне вірити, що її потреби будуть задоволені.

Захист інтересів вашої дитини

Dianne Harrison

Ми вже знаємо, що усиновлені діти мають особливі потреби, пов'язані з травмами в ранньому віці. На жаль, громадськість сприймає усиновлення досить спрощено. Діти, які зазнали жорстокого або недбалого ставлення, влаштовуються до люблячих батьків, і любов виправляє усе. Зрештою діти виглядають чистими, добре одягнутими та щасливими. Складності їхнього життя, вплив розлуки та втрати — непомітні. Тому батькам-усиновлювачам доводиться працювати з педагогами, консультантами, лікарями та іншими людьми, які можуть бути не знайомі зі специфікою усиновлення, та слідкувати, щоб потреби дитини належно задовольнялися. В багатьох випадках ви є єдиним захистом для вашої дитини.

Подані далі приклади є реальними життєвими ситуаціями, з якими доводилось стикатися сім'ям усиновлювачів.

- ⇒ 10-річного здібного хлопчика з інвалідністю, який наздоганяє програму, записують до класу «відсталих» дітей, тому що він отримав низькі бали за стандартними тестами.
- ⇒ 8-річну дівчинку, яка зазнала сексуального насильства, у кабінеті лікаря по-вчає медсестра за те, що вона вчинила істерику, коли їй сказали роздягнутися для огляду.
- ⇒ Від нещодавно усиновленої дівчинки середніх класів вимагають написати автобіографію за чітко визначеною схемою.
- ⇒ Місцевий психолог пропонує батькам сказати дитині, яка переживає горе та затрималася на стадії гніву, якщо вона не припинить ганебну поведінку, її «відішлють назад».

5. Дитина як особистість: умовне та безумовне прийняття

*Просто для виживання
дитину слід пригорнути чотири рази на день.
А для гарного самопочуття
потрібно не менше восьми щодня!
І, між іншим, не лише дитині, але й дорослому....
Вірджинія Сатир, сімейний терапевт*

Що означає прийняття дитини

У налагодженні стосунків з дитиною є один важливий принцип, без дотримання якого всі спроби щодо цього будуть марними. Він повинен стати відправним для кожного, хто мріє досягти порозуміння з дітьми. Цей принцип – безумовне прийняття дитини. Що він означає?

Безумовно прийняти дитину — означає любити її не за те, що вона красива, розумна, здібна, відмінно навчається, вправно допомагає тощо, а просто так, просто за те що вона є.

Часто можна чути від батьків таке: «Якщо ти будеш гарним хлопчиком (дівчинкою), я буду любити тебе». Або ж: «Не очікуй від мене нічого, доки ти не перестанеш ... (лінуватись, битись, грубіянити), не почнеш...(гарно вчитися, допомагати прибирати в домі, слухатися)».

Придивімося: такими чином дитині відверто повідомляють, що її приймають умовно, що її люблять (або любитимуть) за умови...

Причина розповсюдженого оціночного ставлення до дітей криється у твердому переконанні, що нагороди чи покарання – головні виховні засоби. Заохотиш дитину – і вона ствердиться у добрі, покараєш – і зло відступить. Проте хто ж не знає: чим більше сварити дитину, тим гіршою вона стає. Чому ж це відбувається? Виховання – не муштра чи дресирування. Батьки існують не для того, щоб формувати у дітей умовні рефлекси: є подразник – є реакція.

Потреба бути потрібним

Психологами доведено, що потреба у любові, у відчутті бути потрібним іншому – одна з фундаментальних людських потреб. Її задоволення – необхідна умова нормального розвитку дитини. Ця потреба задовольняється, коли ви повідомляєте дитині, що вона дорога для вас, потрібна, важлива, що вона просто хороша. Такі повідомлення є у привітних поглядах, ніжних дотиках, обіймах, словах: «Як добре, що ти у нас є», «Мені приємно тебе бачити», «Я люблю, коли ти вдома», «Мені добре, коли ми разом...».

Без перебільшення: дитині потрібні ці знаки уваги – знаки безумовного прийняття. Вони емоційно її підтримують, додають наснаги, допомагають психологічно

розвиватися. Якщо ж дитина не одержує таких знаків, то з'являються емоційні проблеми, відхилення в поведінці, а то й захворювання.

Мама п'ятирічної дівчинки виявила у доньки симптоми неврозу і звернулась до лікаря. У розмові з'ясувалось, що одного разу дочка запитала: «Мама, а яка найбільша неприємність у вас з татом була до мого народження?» Мама здивувалась: «А чому ти запитуєш?» «Та тому, що потім я у вас стала найбільшою бідною», – відповіла дівчинка.

Можна уявити, скільки десятків, якщо не сотень разів ця дівчинка чула, перед тим як дійти цього висновку, що вона «не така», «погана», «всім набридає», «справжня кара»... І все пережите вилилося в її неврозі.

Діти все розуміють буквально. Промовлене: «Мені без тебе краще», може спровокувати дитину на втечу з дому. Діти щирі у своїх почуттях і сприймають з абсолютною щирістю будь-які слова, промовлені дорослими. Чим частіше батьки виявляють роздратованість у ставленні до дитини, осмикують її, критикують, тим скоріше вона робить узагальнення: «Мене не люблять». Аргументи батьків на зразок «Я ж про тебе піклуюся» або «Заради твого ж добра» діти не чують. Вірніше, вони чують слова, проте не їх зміст. У них своя, емоційна, бухгалтерія. Тон важливіший за слова: якщо мова різка, сердита, сувора, то висновок завжди однозначний: «Мене не люблять, мене не приймають». Інколи дитина формулює це не так словами, як у відчуттях, вважаючи себе поганою, «не такою», нещасною.

Безумовне прийняття – принцип, без дотримання якого всі спроби уладнати стосунки з дитиною залишаються безуспішними.

Результати неприйняття

Розглянемо, що може бути наслідком «комплексу неприйняття» у дорослішанні дитини. Ось деякі сповіді дітей.

«Я не вірю, що з матір'ю можуть бути дружні стосунки. Субота і неділя – це дні, які я найбільше не люблю. Мама у ці дні мене сварить. Якби вона зі мною, замість того щоб горланити, говорила по-людськи, я б її краще зрозуміла. Її теж можна зрозуміти: хоче з мене зробити хорошу людину... Мені вже все це остогиділо».

Образа, самотність, відчай у сповідях таких дітей. Вони розповідають, що батьки з ними «не товаришують», ніколи не розмовляють «по-людському», «тикають», «галасують», використовують лише наказові дієслова: «зроби!», «прибери!», «принеси!» тощо. Чимало дітей шукає розуміння й розради поза межами сім'ї. І якщо діти віком до тринадцяти років ще інколи виявляють дитячу стурбованість щодо батьків: «Їм теж важко», «Як їх заспокоїти?», то старші діти виявляють ворожість.

А що відчувають батьки? Хіба їм живеться краще? У них не менше гіркоти та образ: «Не життя, а суцільна мука...», «Вже спати перестала ночами – тільки плачу».

Чи можна зарадити у такому? Так, можна повернути спокій і мир у домівку, але починати треба із себе. Чому із себе? Бо дорослі мають більше життєвого досвіду, більше знань, здатності контролювати себе.

Труднощі та причини їх виникнення

Мабуть, одна з найголовніших – зосередження на вихованні: спочатку – дисципліна, а потім добрі стосунки. Інакше дитину можна зіпсувати. І ось вже чуємо

критичні зауваження, нагадування, вимоги. У відповідь — перемовляння, відтягування, опір. Так ми потрапляємо в зачароване коло взаємної недовіри, образ, напруги, що зростає.

Де ж помилка? А вона на самому початку: дисципліна не до, а після налагодження довірливих стосунків і порозуміння, і лише на їх основі.

Труднощі прийняття-неприйняття дитини часто існують і в стосунках з біологічною дитиною. Інколи батьки не усвідомлюють цієї проблеми, інколи ж усвідомлюють, але намагаються приглушити своє відчуття. Труднощів же з прийняттям усиновленої дитини може бути набагато більше. Багато в чому вони залежатимуть від мотиву усиновлення.

Причиною неприйняття рідної (біологічної) дитини може бути те, що вона з'явилася на світ небажаною, від незапланованої вагітності. Батьки не чекали дитину, хотіли пожити у своє задоволення. Або ж чекали хлопчика, а народилась дівчинка. Трапляється, що дитина несе відповідальність за стосунки між батьками, які не склались (дитина схожа на батька, який зрадив матір, тощо), і деякі жести або вираз обличчя викликає у жінки неприйняття і роздратування.

Іншою причиною, характерною як для біологічних дітей, так і усиновлених, може бути посилені «виховний» настрої батьків. Наприклад, компенсація своїх нездійснених мрій, бажання подолати невдачі, виправити «погану» спадковість дитини, довести всім свою незамінність або «героїзм», продемонструвати «важкий тягар», який доводиться нести.

Допомогти у вирішенні проблеми може фахівець: психолог чи соціальний працівник. Але треба обов'язково зробити самостійний перший крок: задуматися й проаналізувати: якою може бути причина вашого неприйняття дитини.

Деякі поради

1. Зважте, наскільки вам вдається приймати дитину. Для цього протягом дня (краще двох—трьох) спробуйте підрахувати, скільки разів ви звернулись до неї з емоційно позитивними висловлюваннями (радісне привітання, схвалення, підтримка) і скільки — з негативним (зауваження, критика, докір). Якщо кількість негативних звертань дорівнює або перевищує кількість позитивних, то із спілкуванням у вас не все гаразд.
2. Заплюште на хвилину очі. Уявіть, що зустріли свою найкращу подругу (або друга). Як ви демонструєте їй, що вона дорога для вас? А тепер уявіть, що це ваша дитина. Ось вона приходить додому зі школи, і ви показуєте, що ви раді поверненню дитини додому. Уявили? Тепер вам простіше це зробити насправді, ще не промовляючи жодного слова. Добре, якщо така зустріч триватиме ще декілька хвилин. Не бійтеся. Цим дитину ви не зіпсуєте. Це неможливо.
3. Пригортайте вашу дитину не менше чотирьох разів на день (звичайні ранкові привітання та поцілунок на добраніч не враховуються). Непогано це робити й щодо дорослих членів родини.

Невеличке застереження: якщо дитина нещодавно прийшла в сім'ю, і для неї в попередньому досвіді життя такі стосунки були нетиповими, або ж дитина раніше

знавала фізичних покарань, вона може не сприйняти, не зрозуміти або злякатись такого жесту дорослого. Вибудовувати довірливі стосунки та зменшувати відстань (у фізичному розумінні також) треба дуже делікатно, особливо якщо усунувлена дитина – підліток.

4. Виконуючи два попередніх завдання, зверніть увагу на реакцію дитини, її почуття, та й свої також.

Часто запитують:

«Якщо я приймаю дитину, чи означає це, що я ніколи не повинна на неї сердитися?» Ні, не означає. Приховувати та накопичувати свої негативні почуття не можна. Їх необхідно проявляти, але особливим чином. Ось деякі правила.

- ⇒ Можна виявляти своє невдоволення діями дитини, але не дитиною в цілому. Засуджуємо вчинок, а не дитину.
- ⇒ Можна засуджувати дії дитини, але не її почуття, якими б небажаними або недозволенними вони не були. Якщо вони у дитини виникли – для цього є підстави.
- ⇒ Невдоволення діями дитини не повинно бути систематичним. Інакше вона перестане його сприймати й ігноруватиме.

Безумовне прийняття дитини народжує у дитини почуття прийняття себе.

Як ми порушуємо права дитини?

Що нам заважає у спілкуванні з дитиною?

Накази, команди: прибори, припини, швидко додому, замовкни та інші несуть неповагу до дитини, яка починає почувати себе безправною, а то й покинутою в біді.

Попередження, застереження, погрози «якщо ти не припиниш плакати, я піду», «дивись, щоб не було гірше» – заганяють дитину в кут, і якщо часто повторюються, дитина звикає та перестає реагувати на них.

Моралізування, нотації, „проповіді“: «Ти зобов'язаний поводити себе як слід». Зазвичай діти з таких фраз не дізнаються про щось нове. Вони відчувають тиск зовнішнього авторитета, інколи – вину, інколи – нудьгу, а найчастіше усе разом. Чи означає це, що з дітьми не потрібно говорити про моральні норми та правила поведінки? Зовсім ні. Проте робити це треба в спокійні хвилини, а не в напруженій ситуації.

Поради, готові рішення: «А ти візьми й скажи...», «Як на мене, треба вибачитися». Діти не схильні прислуховуватись до наших порад. Щоразу, коли ми щось радимо дитині, ми немов би повідомляємо їй, що вона ще мала, недосвідчена, а ми – розумніші та наперед все знаємо. Така позиція батьків – позиція «згори», вона драгує дітей, а головне – позбавляє їх бажання більше розповісти про свою проблему.

Доводи, логічні аргументи, нотації, «лекції»: «Слід знати, що брудними руками не можна ...» «Скільки разів тобі говорила...». І тут діти відповідають: «Відчепись», «Скільки можна», «Досить!». У кращому разі вони перестають нас чути, виникає те, що психологи називають «психологічною глухотою».

Критика, звинувачення: «На що це схоже!», «Знову все зробила не так!», «Завжди ти...». Такі слова викликають у дітей або активний захист, або смуток, пригнічення, розчарування у собі та своїх стосунках з батьками. В такому разі у дитини формується низька самооцінка.

Висміювання, навішування ярликів: «Плакса-вакса», «Ти поганий хлопчик», «Який ти ледащо», «Нетяма», «Ти просто дурепа». Все це – найкращий засіб відштовхнути від себе дитину й «допомогти» їй зневіритися в собі. Зазвичай у таких випадках діти ображаються та захищаються: «А сама яка?», «Ну то й що, і буду таким!»

Догодки, інтерпретації. Одна мама любила повторяти своєму синові: «Я бачу тебе наскрізь і навіть на три метри під тобою», що завжди доводило його до нестями. І насправді, кому з дітей (та й дорослих) таке сподобається? Після цього може бути лише захисна реакція, бажання уникнути контакту.

Вивідування, розслідування: «Ні, ти все ж скажи...», «Я все одно дізнаюся». Утриматися в розмові без розпитувань важко. Та все ж краще спромогтися питальні речення замінити стверджувальними.

Співчуття на словах, умовляння, наставляння. Безумовно, дитині потрібне співчуття. Однак є ризик, що слова «я тебе розумію» будуть звучати занадто формально. Можливо, замість слів просто притиснути дитину до себе і приголубити. У словах на зразок: «Заспокойся», «Не звертай уваги!», «Все минає» дитина може почути зверхність, відкидання або применшення її проблем та переживань.

Дитина – людина!

Безумовно, дотримуватись прав дітей неможливо за допомогою лише самих законів. Дуже важливо, щоб кожний дорослий змінив своє психологічне сприйняття дитини як чогось незначного, що не має ні прав, ні обов'язків. На жаль, права маленького громадянина як щось реальне, а він сам – як особистість багатьма ще не усвідомлюються. Інколи побутує думка, що дітям не варто розповідати про їхні права, інакше вони стануть зовсім некерованими. Проте почуття власної гідності, зруйноване в дитинстві, практично не відновлюється. Діти, особливо підлітки, які втратили віру в добро і справедливість, як правило, дуже нещасливі.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ БАТЬКІВ

РОБІТЬ	НЕ РОБІТЬ
Радійте вашим сину та донечці.	Не перебивайте дитину.
Розмовляйте з дитиною турботливо, підбадьорюйте її.	Не примушуйте дитину робити те, до чого вона не готова.
Слухайте дитину уважно, не перебивайте її.	Не змушуйте дитину робити щось, коли вона втомилася або засмучена.
Установіть чіткі конкретні вимоги до дитини.	Не говоріть: «Ні, це не червоне», краще скажіть: «Це синє».

У розмові з дитиною називайте якомога більше предметів, їх ознак, можливих дій з ними.	Не встановлюйте для дитини безліч правил: вона перестане звертати на них увагу.
Будьте терплячими.	Не ображайте дитину.
Щодня читайте дитині та обговорюйте прочитане.	Не чекайте від дитини розуміння усіх логічних правил.
Заохочуйте у дитини прагнення ставити запитання.	Не чекайте від дитини розуміння усіх ваших почуттів.
Частіше хваліть дитину.	Не чекайте від дитини розуміння абстрактних міркувань та пояснень.
Заохочуйте ігри з іншими дітьми.	Не порівнюйте дитину з іншими дітьми (братами, сестрами, сусідами та інше).
Використовуйте розвиваючі ігри та іграшки.	Не варто постійно виправляти дитину, постійно повторюючи « Не так, пере-роби».
Намагайтесь проявити інтерес до того, що дитині подобається робити (колекціонувати, малювати тощо).	Не вимагайте занадто багато – пройде чимало часу, поки дитина навчиться самостійності
Цікавтесь життям і діяльністю дитини в навчальному закладі (садочку, школі, гуртку тощо).	Не критикуйте дитину.
Піклуйтесь про те, щоб у дитини були нові позитивні враження, про які вона могла б розповісти.	Не забороняйте спілкуватися з іншими дітьми.

Прив'язаність

Нові батьки часто цікавляться, що вони мають зробити, для того, аби забезпечити прив'язаність своєї дитини. У новинах часто з'являються розповіді про розлючених дітей, котрі страждають на порушення прив'язаності. Кінофільми, статті у газетах та телевізійні шоу малюють у яскравих подробицях, що може трапитися, якщо дитина з початку життя страждала від недбалого догляду або насильства. Нові батьки – біологічні, усиновителі або прийомні – хочуть знати, що вони можуть зробити для забезпечення тісної та здорової прив'язаності між батьками та дитиною та уникнути проблем з нею.

Міцна прив'язаність є надзвичайно важливою. Надійно прив'язані діти реагують на сигнали оточуючих, мають гарні взаємини, шукають свого головного піклувальника, коли почуваються розчарованими, та легко заспокоюються. Дітям, які такої прив'язаності не мають, важко навчитися довіряти, їм бракує співчуття та

складно розвивати сумління. Вони часто відчують сором, але не провину. Такі діти гарно вміють маніпулювати та почуваються у безпеці тільки за умови, що все під їхнім контролем. Вражає те, що їхні стосунки вдома дуже відрізняються від того, якими вони можуть виглядати із незнайомими – чарівними та люблячими. Часто дитина, яка страждає на розлад прив'язаності, може підійти до абсолютно незнайомої людини та сказати: «Я люблю тебе, чи можна мені піти до тебе?».

Протягом багатьох років я допомагаю влаштовувати дітей до усиновлювачів. Подорожуючи іншими країнами, я відвідувала дитячі будинки у Китаї та Росії та прийомні сім'ї у Південній Кореї. Я бачила багатьох усиновлених дітей, які добре починали, були стійкими та швидко та практично без зусиль добре прив'язалися до своїх нових батьків. Іншим дітям не так поталанило, і вони ніколи так і не навчилися повністю довіряти іншим. Такі діти дуже непокоїли нових батьків, незалежно від того, чи вони були прийомними дітьми, яких вилучили з біологічних родин через недбалий догляд/або насильство, або дітьми з дитячих будинків. Мій інтерес до цих дітей та їхніх сімей привів мене до д-ра Joanne May з Мінеаполісу, в якій я навчалася «лікувати» родини, в яких були діти з порушенням прив'язаності, і зараз моя робота зосереджена саме на цьому. Проте я вважаю, що гарне та активне виховання дитини батьками, яке сприяє розвитку прив'язаності, може зменшити проблеми з останньою, встановити її набагато швидше та міцніше, ніж у тих випадках, коли батьки не зосереджуються на тих темах виховання дитини, які я розглядаю у цій книзі. Виховання спрямоване на формування сильної прив'язаності приносить користь всій родині. Ці методики виховання добре працюють незалежно від віку дитини. Декілька запропонованих ідей можна спробувати застосувати і з новонародженою, і з десятирічною дитиною. На мою думку, існує шість важливих моментів, на котрі слід звернути увагу новим батькам, які хочуть сприяти встановленню міцної прив'язаності з дитиною.

Гармонізація емоцій. Батькам слід бути на «одній хвилі» зі своєю дитиною та вміти розуміти її потреби. Це досягається практикою, через спроби та помилки, проте чуйні та здібні вихователі стають справжніми експертами. Як зазначає Diane Fosha у *The Transforming Power of Affect* (Перетворююча сила любові), «такий стиль виховання змушує дитину відчувати, що її глибоко люблять та розуміють». Це відчуття розуміння підживлює наступні п'ять аспектів дій, забезпечуючи підґрунтя для розвитку довіри, яка є серцевиною прив'язаності.

Ласкавий дотик є абсолютно необхідним елементом прив'язаності, але він завжди повинен мати певні межі та не бути сексуальним. Дотик є суттєво важливим для самого життя. У деяких дитячих будинках, де до дітей недостатньо торкаються, рівень смертності часто сягає аж до 50%.

Синхронізація рухів, яку дитина вперше відчуває в утробі, також є необхідною. Гарними прикладами є погойдування разом у гойдалці або паралельні рухи, скажімо, танець.

Повний животик. Голодній дитині буде важко прив'язатися до піклувальника. Годування з пляшечки, навіть для малюка або трохи старшої дитини, коли вона на руках у когось з батьків – дуже приємний шлях до заповнення животика.

Зоровий контакт у західній культурі має дуже велике значення. Міцно прив'язана дитина може з любов'ю дивитися у вічі головному вихователю та буде щаслива

встановити такий зоровий контакт за його натяком. Дехто вважає очі вікнами душі, але очі, безумовно, є вікнами прив'язаності.

Демонстрація приналежності до сім'ї. Інколи нові батьки вважають, що не мають права відразу поводитися, як справжні батьки влаштованої дитини. Вони можуть почуватися так, ніби доглядають чиюсь дитину. Якщо нові батьки поведимуться так, як запропоновано далі в цій книжці, це сприятиме встановленню прив'язаності та допоможе їм почуватися справжніми. Така поведінка також допомагає дітям усвідомити та відчути те, що вони належать своїй родині.

Абетка прив'язаності надає новим батькам цілий арсенал ідей стосовно дій. У тексті я використала різні дитячі імена, щоб постійно не повторювати фразу «ваша дитина». Кожна рекомендація стосується однієї або більше з шести галузей, які є важливими незалежно від віку дитини.

A – ставлення

Гармонізація емоцій, демонстрація належності до сім'ї

Вміти поставити себе на місце дитини, відчути те, що відчуває вона – ось що означає бути на «одній хвилі» з Оленкою. Якщо вона пораниться, згадайте, що ви відчуваєте в такому разі та покажіть Оленці, що ви її розумієте. Покажіть їй, що вам цікаво те, що з нею відбувається, та що ви приймаєте в ній все. Навіть коли ви сердитесь, або не здатні зрозуміти, що викликає її поведінку або ставлення, нагадайте собі, що ви її любите.

B – пляшечки для годування

Гармонізація емоцій, ласкавий дотик, зоровий контакт, повний животик

Дитині першого року життя, якщо не годуєте її груддю, завжди притримуйте пляшечку, коли вона їсть у вас на руках, начебто годуєте груддю. Ніколи не залишайте пляшечку просто прикріпленою. Годуючи Іванка, дивіться йому у вічі. Це слухний час, щоб заспівати йому або щось розповісти. Використовуйте годування для релаксації та встановлення близькості з дитиною. Дозвольте Іванкові з'їсти стільки, скільки він зможе. Повний животик є дуже важливим. Тримайте дитину на грудному молоці або пляшечці якомога довше. Багато лікарів рекомендують відлучати дитину від грудей або пляшечки, коли вона навчається пити з чашечки-невилівайки, але це позбавить вас можливості дивитися у вічі дитини та ласкаво до неї торкатися.

Якщо Іванко вміє ходити та прийшов до вас, давайте йому пити з пляшечки, тримаючи на руках. Пляшечку тримаєте ви, а не Іванко. Дивіться у вічі. Це чудовий час, щоб заспівати Іванкові або розповісти йому історію про те, як ви тепер захищатимете його та добре годуватимете.

Навіть старші діти, котрих влаштовують до вас, можуть відреагувати на те, щоб полежати у вас на руках, вдаючи, ніби вони маленькі, та дозволити вам потримати для них пляшечку з їхнім улюбленим напоєм. Ви можете пояснити Іванку, що не мали жодної можливості потримати його на руках, коли він був немовлям, і може він захоче зіграти цю роль. Це чудовий шанс попрацювати над зоровим контактом та, ймовірно, розповісти Іванкові про те, як ви зараз захищатимете його. Можна закутатися вдвох у ковдру та розкачуватися, що сприятиме синхронізації рухів. Якщо старша дитина відмовляється, можете спробувати просто виставляти

пляшечку на кухонну стійку упродовж кількох днів та подивитися, чи вона зацікавиться нею, а, можливо, захоче спробувати попити з неї разом з вами. Можете сказати, що тут немає нічого особливого, проте, якщо їй захочеться спробувати, будьте абсолютно згодні.

В – носіть дитину на руках

Ласкавий дотик, синхронізація рухів, зоровий контакт

Кілька останніх десятиліть стало популярним носити дитину у спеціальних рюкзаках або легких колясках. Батьки втрачають величезну нагоду для ласкавого дотику та синхронізованих рухів, якщо не носять дитину на руках. Якщо Петрик не дуже великий, носіть його на руках якомога більше. Якщо потрібно скористатися легкою коляскою, візьміть таку, в якій він сидітиме обличчям до вас, щоб він міг вас бачити. Дуже добре підходять рюкзаки або перев'язі, в яких дитина знаходиться у вас на грудях. Рюкзаки, в яких дитина розміщена у вас на спині, теж непогані і є кращі від того, ніж не тримати дитину на руках взагалі. Проте вони позбавляють батьків нагоди дивитися дитині у вічі. Чим більше ви триматиме Петрика на руках, тим краще. Ви не розпестите його, якщо будете тримати його на руках якомога більше.

Г – годування груддю

Повний животик, ласкавий дотик, зоровий контакт, гармонізація емоцій

Годування груддю є найздоровішим та найпростішим шляхом для годування Лізи та чудовим засобом, який сприяє встановленню міцної прив'язаності, особливо для біологічних мам. Не забувайте дивитися на Лізу та посміхатися очима, дивлячись їй у вічі. Це буде час спокою та релаксації і для мами, і для дитини.

Деякі мами хочуть спробувати годувати своє усиновлене немовля груддю, і їм інколи це вдається. Проте я вважаю, що це приносить таку ж саму користь для встановлення прив'язаності, як і годування з пляшечки, якщо воно проводиться так, як описано вище: тримаючи Лізу на руках та дивлячись їй у вічі.

Д – повсякденні обов'язки

Синхронізація рухів, демонстрація приналежності до сім'ї

Важливо залучати дитину до виконання домашніх справ, що може відбуватися дуже весело. Багато експертів з виховання погоджуються стосовно того, що слід залучати навіть дворічних дітей до веселих сімейних повсякденних справ, оскільки це зміцнює спілкування між членами у сім'ї, підсилює родинні зв'язки та надає безліч моментів для навчання. Це також надає велику кількість можливостей для синхронізації рухів. У два роки Катя може допомагати вам прибирати у кімнаті, застеляти ліжко, витирати щось пролите тощо. Таким чином ви з Катрусєю можете виконувати однакові дії (паралельна діяльність). Чотирирічна Таня може допомагати розкладати придбані бакалійні товари, накривати на стіл, прибирати зі столу після їди та витирати пил з меблів.

Авторське право © *Laura Gjestson*

Частини посібника пані *Gjestson* передруковано з її дозволу.

6. Підготовка родичів до прийняття нового члена родини*

Якщо батьки усвідомили, що мають усі характеристики, необхідні для збудування міцної сім'ї і вирішили розпочати цю подорож, їм необхідно розглянути, яким чином їхнє рішення впливатиме на інших дітей у сім'ї, а також на родичів та друзів.

Важливо розуміти, що усиновлення стосується не лише батьків-усиновлювачів, але й інших дітей, власних батьків, друзів та членів родини. Часто реакція на усиновлення у найближчих людей буває різною. Необхідно розуміти, що дуже важливо чесно і відкрито обговорювати це з іншими, пояснювати особливості цього процесу членам родини та друзям, а також бути готовими до того, що на даний момент, можливо, не всі радітимуть з приводу усиновлення так само, як ви, але це ще не означає, що так буде завжди.

Пам'ятайте – ця подорож стосується кожного з вас, і кожен відіграватиме свою роль. Готуючись до того, щоб розповісти про ваш намір дітям, друзям та членам родини, представте це так, немов ви зацікавлені в тому, щоб дізнатися більше про процес усиновлення і про те, що воно може означати для вас як для батьків, для вашої родини і друзів. Попросіть їх подумати про це.

Ось список порад, які допоможуть вам залучити до цього процесу дітей у родині.

- ⇒ Запрошуйте дітей до обговорення майбутнього усиновлення і дізнайтеся, що вони думають з цього приводу.
- ⇒ Не залишайте жодного запитання дитини без відповіді, відповідайте якщо не зразу ж, то згодом.
- ⇒ Зробіть так, щоб діти мали змогу відвідати дитячі будинки і на власні очі побачити дітей, яким потрібна родина.
- ⇒ Запевніть дітей, що вони можуть відверто висловлювати свої почуття (позитивні, негативні, застереження) щодо того, що в сім'ї може з'явитися нова дитина.
- ⇒ Переконайте їх у тому, що ваша любов до них не зменшиться, коли в родину потрапить ще одна дитина.
- ⇒ Не засмучуйтеся, якщо ваші діти негативно висловлюються з приводу усиновлення. Це природно. Пригадайте емоції дитини-первістка напередодні других пологів. Якщо ви будете слухати та розмовляти з дитиною, це допоможе їй подолати первинні негативні почуття та не конфліктувати з усиновленою дитиною надалі.
- ⇒ Розповідайте про те, що може змінитися у вашій родині з приходом ще однієї дитини і обов'язково знайдіть час, аби вислухати дітей і почути, що вони думають про ці зміни. Пам'ятайте про те, що з приходом до вашого дому ще однієї дитини можуть змінитися родинні ролі, і для всіх членів сім'ї важливо пристосуватися до цих змін.

* За матеріалами посібника на допомогу батькам «Усиновлення. Крок за кроком», розробленого в рамках проекту «Нова СМГ'Я» БФ «Отчий Дім»

- ⇒ Існує вірогідність того, що вам доведеться зіткнутися з острахом, що ви будете любити нову дитину більше, і ці побоювання необхідно розвіяти. Загалом вимірювати любов до дітей «більше-менше» є помилковим. «Більше-менше» стосується не любові, а є мірою готовності батьків і дитини приймати один одного, працювати над вирішенням проблем. До речі, у маленької дитини немає маленьких проблем, вони всі є нагальними і занадто значущими. Дитина на відміну від дорослого не вміє відкладати вирішення проблем на завтра. Пам'ятайте про це.
- ⇒ Зробіть усе можливе, щоб приділяти час кожній дитині окремо, щоб вона не почувалася зайвою.
- ⇒ Підготуйте дітей до того, що люди можуть робити коментарі про них і про усиновлених дітей. Обговоріть можливі запитання і відповіді, які можуть виникнути у людей, щоб важкі запитання не застали дітей зненацька і не травмували їх.
- ⇒ Якщо у вас є діти старшого віку, допоможіть їм зрозуміти особливості поведінки маленьких дітей. Маленькій дитині доведеться навчитися ділитися увагою батьків та іграшками.
- ⇒ Якщо ви вирішили усиновити дитину старшого віку, підготуйте дітей до того, що новий брат чи сестра не виявлятимуть особливої радості з приводу приєднання до вашої родини. Розкажіть їм про те, що, можливо, будуть важкі часи і що поведінка нової дитини у родині може бути зовсім не такою, на яку вони чекали. Вони мають розуміти, що усиновлена дитина може щось від них приховувати, битися або поводитися так, ніби вона не любить їх. Якщо ви підготуєте дітей до найгіршого, це допоможе їм реально оцінювати ситуацію. Пам'ятайте про те, що ваші діти можуть важко переживати зміни. Вони можуть ображатися або ревнувати, а також відчувати, що до нової дитини у родині ставляться краще.
- ⇒ Якщо можливо, візьміть дітей із собою, коли забиратимете нову дитину додому. Це дасть їм змогу побачити, де жив їхній новий брат/сестра, а отже, краще його розуміти.

Можливо, у ваших батьків, родичів та друзів також виникне багато запитань та занепокоєння щодо вашого рішення. Якщо ви залучите їх до процесу прийняття рішення про усиновлення і до самого процесу усиновлення, а також поясните причини, які підштовхують вас зробити цей крок, це матиме величезне значення для успіху усиновлення. Далі наведено кілька порад, які допоможуть Вам у цьому.

- ⇒ Будьте чесним та одразу ж повідомте родину про те, що ви зацікавлені в усиновленні.
- ⇒ Будьте готові до того, що вам доведеться пояснювати, чому саме ви вирішили усиновити дитину.
- ⇒ Не впадайте у відчай, якщо ваша родина не сприйме ідею усиновлення одразу.
- ⇒ Дайте родині час, щоб усвідомити ідею про усиновлення і поставити вам запитання, чому ви вирішили це зробити.
- ⇒ Організуйте відвідування дитячого будинку членами вашої родини, щоб побачити дітей, які потребують усиновлення.

- ⇒ Якщо ви не можете зачати власну дитину, пам'ятайте, що членам вашої родини, особливо батькам, напевне, знадобиться час, аби подолати відчуття втрати і прийняти ідею усиновлення.
- ⇒ Не дозволяйте своїм родичам жаліти вас – це перший крок до протиставлення вас дитині. Використовуйте всі можливі аргументи, які допоможуть членам родини зрозуміти цей процес.
- ⇒ Якщо значущі для вас члени родини не сприймають ваше рішення усиновити дитину – не поспішайте з усиновленням. Намагайтеся досягти якщо не згоди, то хоч би розуміння вашого рішення.

Допомога дітям, які вже є в сім'ї

Margaret Ward

Як ми можемо допомогти тим дітям, які вже є в сім'ї, пристосуватися до появи нової дитини? Ми хочемо поділитися своїми ідеями щодо того, що робити до, впродовж та після прибуття дитини у вашу сім'ю.

Коли ми усиновляємо дитину з особливими потребами, ми забуваємо в процесі планування про дітей, яких ми вже маємо. Звичайно, ми говоримо з ними про усиновлення. Іноді ми більш детально пояснюємо їм, яку саме нову дитину ми беремо в сім'ю. І майже в усіх випадках цим все і обмежується. В результаті наші діти страждають.

Насправді діти, які вже є в нашій сім'ї, відчувають тривогу та ревності, коли прибуває нова дитина, котра також страждає від втрати. Це може бути на рівні сприйняття (діти вважають, що нова дитина втручається в їхні стосунки з батьками) або насправді (в дитина забирають її особистий простір, якщо їй доводиться ділити кімнату з новою дитиною, або якщо ця дитина забрала або зіпсувала якусь річ).

Якщо нова дитина має фізичні вади або має проблеми з поведінкою, або ця нова дитина є цілою групою братів та сестер, може різко змінитися спосіб життя сім'ї.

Батьки зазвичай бачать перспективу усиновлення. Вони вірять, що врешті-решт дитина стане справжнім членом сім'ї. На відміну від цього діти живуть теперішнім днем, тут і тепер, іноді в жахливих реаліях, а не тішаються надією на майбутнє.

Спочатку дитині здається, що дуже мало переваг у тому, щоб мати нового братика або сестричку. Але якщо дитина, яка вже є в сім'ї, визнає відчуття образи, тривоги та гніву, то нова дитина може відчути, що вона не відповідає сподіванням батьків, тому домішується відчуття провини.

Батьки часто застосовують до дітей подвійні стандарти. Зрозуміло, що встановлюючи правила для нових дітей, вони концентрують увагу на найбільш важливих аспектах, але від дітей, які вже були в сім'ї, зазвичай вимагається виконання усіх правил. Кожен натяк на успіх, що демонструє нова дитина, бурхливо схвалюється. Наприклад, для дитини, якій ніколи в житті ще не вдавалося добре вчитися, хороша оцінка – величезне досягнення. А дитина, яка вже була у сім'ї, навпаки, може дивуватися, чому вона приносить найкращі оцінки, а цього майже ніхто не помічає.

Як батьки-усиновлювачі, ви можете думати, що дитина, яка вже була у вашій сім'ї, має дуже високу мотивацію допомоги новій дитині призвичаїтися до життя в сім'ї. Однак пам'ятайте, що її задача полягає в тому, щоб турбуватися про власні досягнення, особливо тоді, коли здається, що в сім'ї це більше нікого не турбує.

Перед влаштуванням

Допомога дітям починається ще до того, як прибуде нова дитина. Один із найважливіших моментів – розглянути сильні та слабкі сторони ваших дітей. Подумайте про черговість народження або про інший особливий статус дітей вашої сім'ї, коли прибуває нова.

Коли ми усиновили п'ятеро братів, ми дійсно не чекали на якісь особливі труднощі з біологічним сином. Якби ми подумали про його особливий статус, то були б готові до маси проблем. Звичайно ж він був особливим: єдиний хлопчик на фоні наших трьох дочок. Підозрюю, що він вважав, що прибули п'ятеро «союзників» у стосунках з його сестричками. Замість цього він втратив свій особливий статус та отримав п'ять суперників.

Наша найменша дитина була усиновлена. Вона втратила не тільки цей свій статус, а також статус наймолодшої.

Якщо ви бачите особливі труднощі, ви можете розглянути питання уникнення цього влаштування. Але якщо ви вирішили йти далі, то робіть це, озброївшись пильністю у виявленні проблем, з якими ви можете стикнутись.

Дітей вашої сім'ї слід готувати до усиновлення нових дітей. Щоб зробити це належним чином, з'ясуйте все, що можете про те, які були стосунки нової дитини з іншими дітьми в інших влаштуваннях. Якою була її тактика та шляхи маніпулювання?

На жаль, вам доведеться також запитати: «Чи ця дитина демонструвала сексуальну поведінку?» Ви можете допомогти тим дітям, які вже є в сім'ї, планувати стратегії, як поводитися у разі такої поведінки. Найменш стресовою ситуацією є та, де дитина або мати/батько знає про проблему та відчуває, що певною мірою може її контролювати.

Підготовка має дві переваги. По-перше, це допоможе дітям розвинути відчуття компетентності. Якщо у дитині є стратегії у подоланні труднощів, то ймовірність того, що вона поводитиметься погано та збільшить цим стрес її батьків менша, та вона збереже цим вашу енергію, що потрібна для виховання та піклування про усіх ваших дітей. Такі стратегії особливо важливі для підлітків, від яких очікується, що вони допоможуть доглядати за дитиною. Якщо дитина погано поводить, підлітку необхідно знати, яким чином найкраще її стримати.

Друга перевага підготовки – це додаткові стосунки, що розвиваються між вашою дитиною та соціальним працівником, що займається питаннями усиновлення і допомагає дитині підготуватися до труднощів. Процес підготовки дає дитині можливість звертатися до соціального працівника після влаштування у разі виникнення проблем (а вони зазвичай виникають) між дітьми, які вже проживали та які усиновлені. Для деяких батьків проблематично порушувати питання сексуальної поведінки. Тут може допомогти соціальний працівник, надаючи сім'ї допомогу в обговоренні різноманітних питань, у тому числі сексуальних.

Хоча, звичайно, остаточне рішення щодо того, чи усиновляти дитину, повинні прийняти батьки, проте на стадії планування до цього доцільно залучати дітей, які уже є в сім'ї. Якщо вони будуть залучені ще до усиновлення, то тоді вони будуть більше турбуватися про його успішність.

До влаштування нової дитини батьки також повинні перевірити системи підтримки своїх дітей. Чи є хтось поза сім'єю, до кого можна звернутись, якщо ситуація надто «розпалиться»? Це може бути родич, який підтримує усиновлення, сусід, друг – будь-хто, хто вислухає про проблеми дитини.

Після усиновлення

Коли нова дитина вже влаштована в сім'ю, то найголовніше, що батьки можуть зробити для інших дітей – бути поруч. Заплануйте певний час, коли можна побути один-на-один. Будьте відкритим до проблем дитини. Тут не може бути ніяких заборонених тем! Якщо дитина відчуває, що її розуміють, вона не буде відчувати такого стресу та не завдаватиме проблем сама. Деякі батьки пересвідчилися, що слухним моментом для приватної бесіди з дитиною є той час, коли вони відвозять дитину на гурток, в клуб тощо. Звичайно, деяким батькам потрібна буде допомога в тому, щоб найти час окремо для кожної своєї дитини.

Там, де можна розрядити ситуацію, так і робіть. Наприклад, якщо нова дитина краде, то для інших небезпечно тримати гроші вдома.

Якщо через телевізор чи магнітофон виникають сварки, чи можна встановити певні справедливі правила користування цими речами? Вирішити деякі із цих повсякденних проблем можуть допомогти сімейні ради. Однак часто з приводу постійних проблем доводиться збиратися разом.

Деякі діти не розповідають батькам про свої проблеми, тому що бояться, що батьки можуть на них розсердитися, або тому що не хочуть спричиняти додаткових проблем. Тому для батьків важливо слідкувати за небезпечними ознаками, що вказують на те, що діти можуть переживати дуже сильний стрес.

Чи погіршується успішність хорошого учня? Чи ваша дитина часто поводить себе зухвало або погано спить? Ви помічаєте дуже значні зміни у тому, як стала їсти ваша дитина? Чи сильно змінилася її поведінка? Якщо так, то дитині може знадобитись допомога. Запитайте її про проблеми.

Якщо дитина не хоче з вами говорити, можливо, вона захоче поговорити з кимсь поза системою підтримки. Деякі агенції пропонують групи просвіти та підтримки для дітей до і після влаштування в сім'ю нової дитини. Якщо така група є, вона може допомогти підготувати вашу дитину до прибуття майбутніх братиків чи сестричок та надати підтримку після влаштування. Основна цінність таких груп у тому, що є особа, яка не є близькою до сім'ї дитини, але яка розуміє, через що проходить дитина. Якщо такої групи у районі вашого проживання немає, можливо, ви зможете її започаткувати.

Найважливішим провідником у наданні вашим дітям допомоги у пристосуванні до усиновлення дитини з особливими потребами – це ваше серце. Пам'ятайте, що вони також є ваші діти та заслуговують уваги так само, як і нова дитина, що приходить у сім'ю.

7. Пошук дитини. Що треба знати про неї

Якщо ви перебуваєте на стадії знайомства з дитиною, необхідно дізнатися про неї якомога більше: про її минуле, батьків, неї саму – її поведінку, смаки та звички. Чим більше інформації ви зберете, тим більше шансів у вас буде для успішного початку нового сімейного життя, тим більш впевненими ви будете почувати себе у ролі батьків.

Безумовно, дізнатися про все ви не зможете, але одержана інформація допоможе вам підготуватися до розв'язання існуючих проблем і запобігти виникненню нових.

Обов'язково поговоріть не лише з керівником закладу, але і з медичними працівниками:

- ⇒ дізнайтесь у них анамнез дитини – відомості про те, яким був перебіг вагітності матері, якою вона була за рахунком, які були наслідки попередніх вагітностей;
- ⇒ чи перебувала майбутня мати під наглядом гінеколога;
- ⇒ з якою вагою, зростом народилася дитина, чи були якісь ускладнення під час вагітності та пологів, як розвивалася дитина на першому році й у подальшому;
- ⇒ на що хворіла дитина, яке було лікування;
- ⇒ чи зроблені щеплення, чи є алергічні реакції.

Зазвичай ці відомості дуже обмежені, в особовій справі дитини може бути інформація лише з моменту влаштування в притулок, будинок дитини або інший дитячий заклад.

Розпитайте соціальних працівників, спеціалістів служби у справах дітей, спробуйте дізнатись про походження дитини, зокрема:

- ⇒ відомості, що підтверджують особу дитини та її походження, за можливості – документально підтверджені;
- ⇒ юридично-правовий статус дитини;
- ⇒ етнічне походження і релігію;
- ⇒ коли і за яких умов дитина потрапила в заклад, вичерпні причини, чому дитина була кинута або від неї відмовились батьки, яким було її становище в сім'ї;
- ⇒ детальну хронологію історії її влаштувань з датами і причинами переселень;
- ⇒ де вона раніше жила і хто про неї піклувався;
- ⇒ чи живі батьки, бабусі, дідусі, чи є брати, сестри, інші родичі, чи спілкується з ними дитина, ставлення до неї родичів;
- ⇒ зробіть фотокартку дитини.

Обов'язково поговоріть з вихователями групи, в якій перебуває дитина. Поцікавтесь у них:

- ⇒ який порядок дня в закладі;
- ⇒ яка у неї улюблена страва;

- ⇒ на яке ім'я називали дитину, хто його дав;
- ⇒ якими навичками самообслуговування дитина володіє;
- ⇒ чи є конкретні потреби, труднощі, застереження;
- ⇒ чи виникають проблеми зі сном, труднощі з укладанням спати або підйомом;
- ⇒ як дитина поводить себе у групі, чи є у неї прив'язаності, друзі – хто вони;
- ⇒ що робить дитина, коли розстроєна, сердита або налякана;
- ⇒ як дитині подобається, коли її втішають, як відгукується на ласку;
- ⇒ чи є особливі здібності, навички, таланти;
- ⇒ які в неї досягнення за час перебування в закладі;
- ⇒ її улюблені ігри, іграшки, інші захоплення;
- ⇒ чи є відгуки, характеристики з інших закладів, які, можливо, відвідує дитина.

Що запитувати у підготовці до влаштування в сім'ю усиновленої дитини*

Marlink Quast, Laurel, LCSW

Ці запитання рекомендується поставити особі, яка здійснює догляд за дитиною під час влаштування до усиновлювачів (багато запитань взято з «The Questions for Gotcha Day» Janis Kent, Родини з дітьми з Китаю, друге видання, том 4, 10/98). Цей список повинен стати для вас відправною точкою, коли ви замислитеся над тим, на які запитання ви хотіли б отримати відповіді, і його не слід розглядати як вичерпний. Також, будь ласка, зазначте, що ви можете не отримати відповіді на деякі з цих запитань, оскільки це залежить від того, яким об'ємом інформації про історію вашої дитини володіє людина, яка наразі нею опікується, або що записано в її офіційній справі. У багатьох країнах не існує правила вести записи історії осиротілої дитини або усвідомлювати, що це може бути важливим для дитини. З цим пов'язана частина втрач, асоційованих з усиновленням.

Хто вибрав дитині ім'я і чому? Чи означає воно щось особливе?

Чи називають її на якесь коротке ім'я або прізвисько?

Яку їжу вона їсть і як? Їй спочатку дають молоко чи їжу? Як приготовлена її їжа?

Як дитина звикла спати? Скільки вона спить та коли? Чи спить вона спинці, на бочку, чи на животику?

Як дитину купати?

Чи просинається вона вночі?

Чи є у неї улюблені, нелюбимі речі,

Чи характерна для неї чутливість?

Який у неї характер?

Що робить її щасливою?

Які ігри та пісні вона любить?

* Зазначені рекомендації підготовлені для усиновлювачів, які приймають дітей з інших країн, проте вони можуть бути враховані й у національному усиновленні (примітка упорядників)

Через що вона сердиться або переживає?

Чи була людина, до якої вона була особливо прив'язана?

Чи хтось співав їй, що саме?

Чи потрібно нам ще щось знати про неї?

Чи хочете ви, щоб я щось розповіла їй, коли вона виросте?

Чи є якісь запитання до нас?

Чи є інформація про її біологічних батьків, якою ви можете поділитися з нами?

Подумайте про поїздку до країни походження дитини як про нагоду отримати якомога більше інформації про перші місяці життя вашої дитини. Тут ви матиме нагоду зробити фотографії того місця, де ваша дитина провела перші місяці життя та дізнатися, з ким. Ще одна рекомендація полягає у тому, щоб зібрати специфічні для країни, з якої походить дитина, предмети культури, особливо такі речі, як одяг, іграшки, музичні записи, компакт-диски тощо. Також візьміть грудочку землі з того місця, де дитина жила, – міста, в якому вона народилася (якщо це різні місцевості) або містечка чи села, з яких походять її біологічні батьки (якщо відомо). Це може здаватися трохи дивним, проте дуже символічно у прив'язаності до країни, в якій народився, у знанні свого коріння. Пофантазуйте та подумайте про те, що ви можливо хотіли б знати про свою рідну країну, які предмети були б корисними у тому, щоб поділитися з вашою дитиною, коли вона дорослішатиме, щоб допомогти їй дізнатися про перші місяці свого життя та країну, в якій вона народилася.

Усиновлення дитини молодшого віку*

Мері Хопкінс-Бест

Ми з чоловіком із наївною самовпевненістю всиновили маленьку дитину, яка потерпала від жорстокого поводження та зневаги у перші півтора роки свого життя. В решті-решт ми зважили на те, що обидва маємо чималий досвід роботи з людьми, які мають різноманітні спеціальні потреби; я протягом багатьох років працювала у галузі дитячого розвитку та освіти; до того ж ми є досвідченими батьками.

Наша самовпевненість зникла майже одразу після приїзду Густаво. Вже минуло шість років, а ми досі вчимося. Але те, чого ми навчилися на нашому власному досвіді, а також з досвіді інших батьків, які всиновили дітей молодшого віку, могло б лягти в основу книжки. В принципі, так і є.

Молодший вік є чітко окресленим періодом часу та визначеним ступенем розвитку людини. Проте у доступній літературі з питань усиновлення йдеться в основному про немовлят та дітей старшого віку. Таким чином, більшість майбутніх усиновлювачів припускає, що діти молодшого віку є трохи старшими за немовлят і з нетерпінням чекають на батьків, які зможуть їх прийняти. До того ж, такі діти не обтяжені свідомими спогадами про інших батьків та не зазнавали зневаги та інших проявів поганого ставлення протягом місяців або років їхнього життя. Багато хто сподівається, що усиновлення дітей молодшого віку допоможе їм уникнути труднощів, що виникають під час виховання новонародженої дитини, або, що дитина молодшого віку одразу ж почне грати із старшими дітьми. Як батьки, так і

* Передруковано з дозволу автора

професіонали, з радістю приймають популярну теорію про те, що за допомогою любові та належного управління поведінкою дитина молодшого віку зможе досить швидко пережити попередні травми та приєднатися до родини. Хоча деякі діти і справді швидко звикають до прийомних родин, багато батьків відзначають те, що їхні діти молодшого віку виявляють сильну агресію та сум, різко відмовляються від прийомних батьків, мають підвищену чутливість до стресу та швидко повертаються до власних тактик виживання навіть після того, як вони міцно прив'язуються до своїх нових батьків.

Завдання та винагороди

Усиновлення дітей молодшого віку є унікальною винагородою та ставить перед вами незвичайні задачі. Настав час для того, щоб батьки та професіонали визнали, що специфічні техніки підготовки, стратегії переходу та спеціальні підходи до батьківства є необхідними для того, щоб допомогти дітям молодшого віку звикнути до їхніх нових родин.

У більшості дітей молодшого віку є почуття гумору та первинні навички спілкування. Нормально розвинена дитина молодшого віку виявляє бажання автономії та вражаючу кількість фізичних навичок. Проте багато дітей мають різні типи проблемної поведінки, спричиненої жорстокою поведінкою, зневагою та образами опікунів. Але, на відміну від старших дітей, діти молодшого віку не здатні брати участь у підготовці, переїзді та сприймати терапевтичні стратегії, які зазвичай застосовують до більш розвинених дітей старшого віку.

Діти молодшого віку сповнені протиріч. Багато хто вважає, що їхні прийомні батьки перебувають у безвиході через їхній гнів, сум, та природний потяг до незалежності. Спільним завданням батьків та дитини є підтримка/посилення впевненості та довіри у шойно всиновленої дитини молодшого віку, а також підтримка її незалежності.

Навички спілкування можуть бути загальмовані чи такими, що назавжди постраждали, через зміну мови дитини. Навіть дітям молодшого віку, усиновленим у рідній країні, треба звикати до нових очікувань та різних стилів спілкування. Звичний розпорядок, що є дуже важливими для почуття безпеки дитини, зазвичай змінюється після усиновлення. Ще більшої шкоди, аніж зміна звичного розпорядку, дітям молодшого віку завдають неочікувані та стрімкі переїзди з місця на місце. Не дивно, що діти почувають себе безсилими щодо того, щоб хоч якось вплинути на зникнення або появу опікунів, тому в них виникає почуття внутрішнього протесту і вони не прив'язуються до нових опікунів.

Батьки, які приймають добре обдумане та усвідомлене рішення усиновити дитину молодшого віку, зазвичай є непогано підготовленими до того, щоб задовольняти особливі потреби дитини. До того ж, більшість задоволених усиновлювачів дітей молодшого віку щиро вірять у те, що їхнє рішення було правильним. Батьки, які ретельно підготували свій дім, свої голову/розум та серце до прийому нової дитини молодшого віку почуваються більш підготовленими для того, щоб називатися батьками. Необхідно провести підготовчу роботу для облаштування будинку до приїзду дитини, а також забезпечити підтримку у родині, батьків, підготувати братів і сестер.

Планування переїзду

Добре запланований переїзд допомагає дитині не сумувати, сприяє виникненню приязні і розвитку щирої прив'язаності до постійних батьків. В ідеалі дітей молодшого віку представляють батькам за допомогою фотографій, листів, розмова попередніх візитів, які дозволяють поступово передавати піклування про дитину від колишніх опікунів до прийомних батьків. Дітям молодшого віку необхідно пересвідчитися в тому, що колишній опікун дозволяє та повністю підтримує те, що нові батьки обрали таку роль для того, щоб віддавати свою любов та бути відданими без почуття провини.

Опікуни можуть підготувати дітей молодшого віку до усиновлення, відмічаючи особливим чином у календарі дні до усиновлення, розповідаючи про нові розпорядки, читаючи книжки про усиновлення, а також використовувати мову для того, щоб закріпити її перед усиновленням. Улюблені речі – тобто ті речі, які дитина візьме із собою з одного місця до іншого, – такі, як іграшка або ковдра, забезпечують дитині молодшого віку відчуття комфорту та цілісності. Постіль, іграшки та звичний одяг дитини мають завжди бути при ній, куди б вона не їхала. «Книгу життя» також можна використовувати протягом переїзду та після нього, щоб допомогти усиновленій дитині молодшого віку пов'язувати своє колишнє та теперішнє життя. Візити колишніх опікунів дитини після її переїзду допомагають їй упевнитись у тому, що вони досі існують, а також є доказом того, що вони підтримують її усиновлення та дозволяють поступово прив'язатись до нових батьків.

Прийомним батькам буде необхідно набути принаймні елементарних знань щодо етапів розвитку дітей молодшого віку для того, щоб вони могли відповідним чином реагувати на поведінку дитини, а також планувати певні ігри та вправи, які стимулювали б її розвиток. Батьки повинні виховувати дітей відповідно до рівня їхнього розвитку, який може не відповідати біологічному віку. Багато усиновлених дітей молодшого віку досить сильно сумують протягом перших тижнів та місяців у новому домі, вони плачуть, віддаляються від усиновлювачів, у них погіршується апетит, виникають проблеми зі сном, почуття страху, вони постійно щось шукають, поведуться інфантильно. Визнання суму дитини є одним із перших проявів любові, яку усиновлювачі можуть дати своїй новій дитині молодшого віку. Дітей молодшого віку необхідно підтримувати, коли в них виникає потреба посумувати за попередніми опікунами. Дуже заспокоюють та втішають годування звичною їжею та підтримка знайомих розпорядків. Задоволення потреби сумуючої дитини в їжі та заспокоєнні, а також ставлення до неї як до немовляти підтримує та надає чудову можливість розвинути прив'язаність.

Прив'язаність

Питання прив'язаності посідає центральне місце майже у кожному усиновленні дітей молодшого віку, якщо дитина раніше відчувала міцну прив'язаність, батьки мають підтримати її в тім, щоб вона перенесла цю прив'язаність на нових опікунів. Якщо дитина не відчувала міцної прив'язаності, батькам доведеться вирішити непросту задачу її створення. Проблеми прив'язаності можуть бути спричинені затримками розвитку, відсутністю любові та приязні, обіймів, суперечливого чи відстороненого від батьків поводження, лютої та агресивної поведінки, або дуже негативної поведінки, яка потребує постійного контролю, неорганізованими ігра-

ми, тривогою з приводу відсутності батьків або тривалої розлуки, передчасного бажання незалежності. Кількість зривів та причини, що їх зумовили, мають суттєвий вплив на відмову чи прийнята дитиною молодшого віку стратегій прив'язаності. Інші фактори, що впливають на процес прив'язаності, мають період, протягом якого дитина піддавалася неадекватному вихованню, умови внутрішньоутробного розвитку, а також індивідуальні особливості дитини. Батьки почуваються більш впевнено, якщо вони зосереджуються на своїй ролі у формуванні прив'язаності і радіють своєму прогресу в цій сфері незалежно від темпів розвитку прив'язаності.

Для того, щоб створити коло прив'язаності із щойно усиновленими дітьми молодшого віку, батькам необхідно з самого початку задовольняти потреби їхньої дитини у той самий спосіб, як вони задовольняли б потреби новонародженої дитини. У батьків може виникнути бажання бути єдиними, хто може задовольнити потреби дитини. Стратегії втручання, зокрема такі, як усвідомлене повернення до годування з пляшечки, можуть бути необхідними для дітей, які чинять особливий опір. Можливість тримати дитину на руках та підтримувати контакт очей, що надає такий спосіб годування, є досить важливою для формування прив'язаності.

У батьків також може виникнути бажання бути настільки наполегливими та впертими, наскільки це є необхідним для закріплення прив'язаності через дотики, але вони матимуть також допомогти дитині, в якій пригнічені сенсорні рецептори, розвинути тактильне сприйняття світу. Марта Велч описує позитивний підхід до фізичного контакту у своїй книзі *Holding Time* (1988). Навіть коли батьки заново створять коло прив'язаностей, вони захочуть бути залученими в усі аспекти розвитку дитини, яка продовжує зростати ... це непростий процес, який потребує дуже уважної і делікатної поведінки.

Структурованість та послідовність є досить важливими для щойно усиновленої дитини молодшого віку. Дуже важливим є розпорядок дня: коли час вставати, їсти, лягати спати. Родинні традиції є також досі ефективними у розвитку прив'язаності та формуванні почуття приналежності. Родинні традиції можуть бути досить різними, такими, наприклад, як похід до парку – у четвер, зустрічі всією родиною раз на тиждень, сімейні святкування.

Іноді батьківські стратегії створення прив'язаностей потребують професійних втручань та доповнень. Деяким родинам для успішного досягнення бажаного результату знадобились такі види професійного втручання, як сімейна терапія, ігрова терапія та поведінкова (біхевіоральна) терапія. Існують також спеціальні терапевтичні стратегії, розраховані на дітей, які мають проблеми з прив'язаностями. Це – стратегії зменшення гніву, холдінг-терапія, а також ігрова терапія.

Невелика кількість дітей молодшого віку продовжує проявляти особливі розлади в розвитку та проблеми з прив'язаністю протягом декількох років після усиновлення. Проте більшість дітей, які були усиновлені у молодшому віці та були добре підготовлені до переїзду в нові сім'ї, і чий батьки використовували спеціальні стратегії формування прив'язаності, зараз мають міцну прив'язаність до нових батьків, а також нормальний рівень розвитку вдома та у школі.

8. Знайомство з дитиною в закладі. Як установити контакт і зблизитися з дитиною

Відомо, що фахівці, які працюють у сфері усиновлення, вважають, що перша зустріч з дитиною є досить важливою не лише для встановлення контакту, а й для подальшого налагодження стосунків. Вона є критерієм успішності відбору. Якщо зустріч відбулася успішно – можна оформлювати усиновлення.

Проте соціальні працівники інших країн, які працюють з усиновителями, мають інші погляди. Згідно з теорією розміщення знайомство дитини з сім'єю має здійснюватися поступово, крок за кроком. З метою прискорення процесу не можна тиснути на жодну із сторін.

У нашій масовій практиці поки певних правил організації зустрічі з дитиною не існує. У кожному конкретному випадку питання вирішується на місці керівником того закладу, в якому перебуває дитина. Деякі директори дитячих будинків приводять кандидатів в групу, не фіксуючи на цьому уваги дітей, дають можливість подивитися на обрану дитину в природній обстановці. Потім у кабінеті детально ознайомлюють з особою справою, дають характеристику дитині, відповідають на запитання батьків.

Хтось із керівників чинить навпаки: спочатку ознайомлює з документами, а потім – з дітьми, у природній обстановці. Або дитину під поважною причиною запрошують у спеціальну кімнату, де співробітник розмовляє з дитиною на різні теми, просить виконати доручення. Після того, як дитина пішла, кандидати визначаються з вибором, або їм дають час подумати.

Важливо одне: не потрібно з першого разу вирішувати, чи підійде ця дитина. Звісно, буває любов з першого погляду і на все життя. Але частіше відбувається поступове звикання. Тому радимо зустрітися з дитиною декілька разів, погуляти, пограти, запросити до себе в гості.

Першій зустрічі та контакту з дитиною приділяється досить серйозна увага. Тут є важливою попередня підготовка обох сторін. Доводилося спостерігати, як хвилюються перед зустріччю навіть немовлята: вони збуджені, довго не можуть заснути, тривожні, вередливі. Діти, які старші, відчувають страх і звертаються до оточуючих дорослих (вихователів, медичних працівників) з проханням нікуди їх не віддавати, залишити в дитячому будинку, лікарні, хоча напередодні висловлювали бажання жити в сім'ї, їхати куди завгодно. Запитували, чи скоро прийдуть батьки.

Це природно. Згадайте себе, коли вам доводилося вперше робити якусь справу або йти на якусь важливу зустріч. Ви теж хвилювалися.

Може трапитися, що малюк із будинку дитини злякається, коли побачить чоловіка, тому довго не може звикнути до нового тата. І це не тому, що він не любить вас особисто. Просто у дитячих закладах частіше працюють жінки, чоловіки ж – незвичні для дитини.

А може трапитися так, що, втомившись від великої кількості жінок, дитина починає надавати перевагу чоловікові та ігнорує нову маму. Запасіться терпінням,

підключайтеся про нового члена сім'ї, подолавши у собі образу, і ваші старання не залишаться марними.

Радимо: не ображайтеся на дитину, якщо вона надає перевагу комусь одному із членів сім'ї. Пам'ятайте, що встановити контакт з дітьми найлегше через незвичайні іграшки, предмети, подарунки. Підбираючи їх, слід врахувати вік, стать, інтереси, рівень розвитку дитини.

Варто знати, що діти можуть поводити себе при першій зустрічі по-різному та іноді зовсім несподівано для тих, хто її оточує. Насамперед, це залежить від особливостей нервової системи та рис характеру дітей. Емоційно відкриті – із задоволенням біжать назустріч дорослим, деякі кидаються до них із вигуками «Мама!», обіймають, цілують, а всі, хто спостерігає цю сцену, витирають сльози радості.

Емоційно закриті, флегматичні діти, налякано притискаються до дорослого, який їх супроводжує, не відпускають його руку. Або несміливо посміхаються, роблять нерішучі кроки назустріч новим батькам, які кличуть на них. Такі діти важко розлучаються із звичним оточенням, плачуть, без бажання йдуть на контакт з новими людьми. Переживають і майбутні батьки: «Ми не сподобалися. Він нас не любить!».

Радимо: готуючись до усиновлення, наскільки це можливо, більше дізнайтеся не лише про стан здоров'я дитини, історію її життя, але й особливості характеру, поведінки.

Пам'ятайте, що для дитини треба створити стан очікування зустрічі з вами, оскільки їй потрібний час для звикання. Невідомість лякає дітей навіть більшою мірою, ніж дорослих. Якщо ви не можете відвідувати дитину, вишліть їй свої фотокартки, альбом, щоб вона змогла побачити умови, в яких їй доведеться жити (кімнату, подвір'я, цікаві місцини, іграшки, тварин, якісь важливі дрібнички, що чекають вдома). Підберіть найбільш вдалі фотокартки своєї сім'ї, тварин, які є в домі, зробіть ласкаві написи, привабливо їх оформіть. Добре якщо все це дитина одержить до того, як ви її будете остаточно забирати додому.

Після того, як контакт усиновлювачів і дитини відбувся, керівник закладу, в якому була дитина, пише згоду на усиновлення, а спеціалісти служби захисту дітей – висновок про доцільність усиновлення і його відповідність інтересам дитини для подання до суду.

9. Коли і як розповісти дитині про те, що вона усиновлена

Таємниця усиновлення... Це одне з питань, яке чи не найбільш турбує тих, хто планує усиновити дитину. Як, правило, гостро воно постає перед усиновлювачами, які не можуть народити дитину. На такі подружжя особливо гостро тиснуть деякі стигми, яка панують у нашому суспільстві, з одного боку щодо дітей, які залишилися без батьків (кинуті, їх батьки нікчемні, скільки не годуй...), з іншого — щодо дорослих (кожна нормальна сім'я повинна народити дитину, а у цих щось не так...).

В цьому питанні безліч відтінків і складових: як зберегти таємницю? Чи ніхто не розповість дитині про те, що вона усиновлена? Що робити, якщо дитина довідається? Розповідати чи ні дитині, що вона усиновлена? Як сказати про це? Чи не перестане мене любити дитина?

Юридичні засади таємниці усиновлення ми розглядали вище. Поговоримо про психологічний аспект таємниці усиновлення.

Тема усиновлення, як правило, нікого не залишає байдужим. Це відбувається часто тому, що пам'ять більшості дорослих зберігає згадки про дитячі фантазії на тему «інших батьків».

«Мої батьки насправді не мої, мене взяли з дитячого будинку, а мої справжні батьки далеко, вони чудові люди, але обставини заважають їм знайти мене» — головна лінія цієї фантазії, існування якої в дитячій психіці пояснюється потребою кожної людини у власній ідентичності, пошук якої починається в дитинстві.

У філософії, релігії, культурі людина завжди ставила собі запитання «Хто я?». Проте для усиновленої дитини це запитання має інший життєвий вимір. Оскільки людям, які зростали в рідних сім'ях, завжди зрозуміло «куди б я не пішов, як би не розвивався, чи є у нас контакт, задоволений я цим чи не задоволений, я завжди залишаюся дитиною своїх батьків». Але в усиновленої дитини дві пари батьків, а її історія починається не з моменту усиновлення.

Усиновлена дитина переносить дуже важку психологічну травму вже в перші хвилини свого життя, якщо від неї відмовляється матір у пологовому будинку. Здається, що може зрозуміти чи відчути немовля? Але для малюка розрив — рівнозначний смерті. Зв'язок з мамою, який встановився ще у пренатальний період (тобто в лоні жінки), не лише фізіологічний. Це складне і, на жаль, мало досліджене психологічне і духовне явище.

Ставши дорослішою, дитина, можливо, буде здатна зрозуміти, що її віддали, навчиться з цим жити, але травма буде впливати на неї упродовж усього життя. «Механізм запуску» спрацьовує під час життєвих криз і переживається досить драматично.

У нашій країні усиновлювачі зазвичай зберігають у таємниці факт усиновлення, а відтак — всі знання про рідних матір і батька для дитини залишаються закритими. Природно, табу впливає на дитину, вона почуває, що у неї щось не так, як в інших. За даними досліджень, усиновлені діти набагато частіше мають життєві страхи, що впливає на їхню соціалізацію. Як правило, чим вищий ступінь секретності, тим

сильніший страх. Якщо в мами, яка її усиновила, наприклад, є несвідоме відчуття, що вона «забрала» дитину в іншої жінки, страх особливо великий. Якщо ж вона може подякувати цій жінці і віддати їй належне, страхи зникають. Ця думка може здатися дивною, адже у нашому суспільстві жінки, які залишають дітей, зазвичай піддаються жорстокому осуду. Але більшість із них говорять, що більше цього б не зробили. Багато з них самі були залишені напризволяще, кинуті близькою людиною, батьками, котрі певною мірою змушені були так вчинити. Якби в них було більше підтримки, в переважній більшості випадків вони так не вчинили б, а тому також страждають від травми, що залишилася назавжди.

Як би там не було, усиновлену дитину, від якої приховують її походження, чекає ще одне важке потрясіння: рано чи пізно факт усиновлення відкриється. Це призводить до шоку незалежно від того, як дитина дізналася про це – перебирала документи, розбазікали інші, чи щось інше. Такий шок може мати важкі наслідки і призвести до серйозних криз. Особливо важко буває сприйняти таку новину в підлітковому або юнацькому віці, коли кожний переживає кризу ідентичності. Це може стати причиною, наприклад, втечі з дому, наркоманії, ранніх статевих стосунків, намірів суїциду або депресії, надмірного прагнення до успіху, психосоматичних захворювань. Цей шок пов'язаний із крахом довіри в стосунках з батьками-усиновлювачами, подолати який інколи так і не вдається.

Досвід багатьох усиновителів говорить, що страх відкриття таємниці усиновлення – це страх дорослої людини. Але зрозуміймо: дитина в сім'ї може бути народжена чи з'явитися шляхом усиновлення. Головне – щоб усиновлювачі були готові до прийняття дитини. Будемо відвертими: не дитина нас просить про усиновлення, а ми шукаємо цю дитину.

Безумовно, кожна родина прийматиме власне рішення: зберігати чи ні цю таємницю. Радимо ретельно зважити всі «за» і «проти» залежно від конкретної ситуації. Продумати, а що буде, коли... (хтось розповість, дитина щось пригадає... тощо). В будь-якому разі усвідомлене рішення, яким би воно не було, завжди краще, ніж вагання. І, безумовно, якщо дитина несподівано (як правило, несподівано для вас – для неї це можуть бути довгі години роздумів і сумнівів) запитала: «Ви мої батьки?», доведеться бути чесним. Будьте готові відповідати тактовно, з любов'ю і правдиво.

Нижче наводимо приклади, рекомендації та підходи до проблеми таємниці усиновлення з досвіду американських усиновлювачів та соціальних працівників, які працюють у сфері усиновлення.

Як говорити з малими дітьми про усиновлення

Susan Fisher, M. D. та Mary Watkins, Ph. D

Розмова про усиновлення нічим не відрізняється від розмови про інші важливі спільні сімейні питання. Наприклад, коли ми говоримо про сексуальність, ми не очікуємо, що мала дитина сприйматиме це по-дорослому. Однак при цьому ми хочемо створити зручну, приємну атмосферу, в якій би дитина могла запитати про все, що її цікавить, а ми – дати відповіді, що були б для неї зрозумілими з огляду на її рівень розвитку. Щоб цього досягти, ми повинні прислухатися, про що, власне, вона запитує, та допомогти їй сформулювати свої запитання. Водночас ми повинні утриматися від нав'язування дитині нашого розуміння як дорослої людини. Ми не

повинні перевантажувати її своїми думками чи проголошувати консервативну промову про усиновлення, яку ми прочитали в книжці.

Коли ми говоримо про усиновлення так, як це відповідає віку дитини, її здатності це сприйняти та справитися з цим, маючи в центрі уваги дитину, то факт усиновлення стає невід'ємною частиною її розуміння власного «я». Питання, щодо якого часто точаться суперечки, а саме — коли дитині відкривати факт усиновлення, просто зникає, тому що з самого початку вона чує різноманітні версії, які ми спільно складаємо, які відповідають рівню її розумового розвитку та соціального сприйняття.

Більшість маленьких дітей блискуче вміють закривати тему, коли вони вже отримали, що хотіли, або з чим можуть упоратись. Їхня увага просто скеровується на щось інше. В тих оповіданнях, що ми збираємо для нашої книги «Як говорити з малими дітьми про усиновлення», діти зацікавлюються, або навпаки — втрачають інтерес до теми.

Один маленький хлопчик, якому було 3,5 роки, хотів знати, чи був він у маминому животику. Це була його перша згадка про усиновлення, і він вирішив про це запитати. Мама пояснила йому, що він не був у її животику, а був у животику однієї чудової жінки, яка не могла бути йому мамою, тому що була надто молода і бідна, і що ця жінка, його рідна мама, вибрала йому маму і тата, і як тільки він вийшов з її животика, вона попросила лікаря їм подзвонити і сказати, що дитина народилась. А потім, коли вони підписали усі папери, їм подзвонили і сказали, що вони можуть забрати дитину, і вони були такі збуджені і щасливі, що одразу ж заскочили в машину і примчали до лікарні.

Раптом це хлопча вскочило, встало перед мамою і з палаючими від пристрасної турботи очима спитало: «Мама, а як швидко ти бігла, щоб занести мене в машину?» І він почав бігати вперед-назад по коридору, демонструючи, як швидко могли бігти його батьки. Після кожної такої пробіжки він кидався в мамині обійми. Було очевидно, що швидкість, з якою його забирали з лікарні була мірою їхньої любові та відданості, така міра, що є зрозумілою, і яку він може застосовувати в усіх своїх іграх зі своїми машинками. «Як швидко! — сказав він. «Ого!» «Авжеж, ого!» — сказала мама. І після цього — цілий рік ніяких розмов про усиновлення.

Іноді ми можемо бути шоковані або стривожені від того, що наша дитина думає про усиновлення. Наша задача як батьків-усиновлювачів — не просто проінформувати дитину про те, що вона усиновлена, і не лише подати інформацію мірою її дорослішання. Ми повинні навчитися слухати дитину, щоб зрозуміти, як вона сприймає усиновлення, і що воно для неї означає у різні періоди життя. Розмова про усиновлення передбачає спільну тему для двох осіб, які не лише різні за рівнем розвитку, але і по різному причетні до усиновлення.

Як результати усиновлення, так і свідчення дорослих, котрих усиновили у дитячому віці, говорять про те, що усиновлювачам слід говорити зі своїми дітьми про усиновлення у дитячому та підлітковому віці. Мірою зростання дитина зможе зрозуміти різноманітні аспекти усиновлення в усій складності (це, звичайно, стосується і таких понять, як любов, демократія, смерть і відповідальність).

Коли ми дослідили історії в нашій книзі, в яких йдеться про те, як батьки та діти говорять про усиновлення, стало ясно, що факт усиновлення стає лінзою, крізь

яку дитина в певні проміжки часу бачить різноманітні питання, пов'язані з нормальним розвитком та зростанням, що постають в контексті виховання в сім'ї, та справляється з ними. Для усиновленої дитини на кожному етапі розвитку усі зусилля та конфлікти, принади та радощі життя, зазвичай, виражаються через питання та відчуття, пов'язані з усиновленням. Батьки-усиновлювачі часто не зважають на те, що однолітки їхніх дітей, які не є усиновлені, ведуть таку ж «боротьбу» та відчувають такий самий біль, як і їхні діти, проте долають перешкоди не на фронті усиновлення, а на фронті інших проблем та за допомогою інших засобів.

Типовою ознакою різноманітних розповідей про усиновлення є те, що розмова про усиновлення часто відбувається буденно, іноді в зміні видів діяльності: в машині, перед сном, під час прогулянки, на відпочинку, у ванній. У такі проміжки та у таких місцях думки у дітей виникають більш спонтанно, і їм здається, що батьки менше відволікаються та більш готові вислухати.

Також з'ясувалося, що часто розмова про усиновлення зосереджується на двох важливих темах: «Чи був я у твоєму животі» — спроба «відкрити» тему народження та усиновлення; і «Я не хочу, щоб я був у чийомусь іншому животі» — бажання дитини бути такою самою, а також той факт, що вона починає розуміти свою відмінність від інших.

Десь у віці два роки діти асоціюють із сім'єю абсолютно все у світі. Купа листя, отара овець, пальці на руці — усі стають символами мами, тата та їхніх дітей або тих осіб, з кого складається сім'я кожної дитини. І спочатку усиновлення перетворюється для дитини майже в одержимість ідеєю сім'ї. Маленькі діти, яких надзвичайно цікавить усе, що пов'язане з усиновленням, тим самим просто дуже зосереджені на сім'ї, що є нормальним для дітей їхнього віку. Оскільки в їхньому житті мало місце усиновлення, вони постійно до нього повертаються, і так як, і усі діти, ставлять запитання «Звідки я взявся?»

На цій стадії факт усиновлення сприймається із такою ж цікавістю, як і інші факти, що діти узнають про себе. Дитину цікавить її власна історія: звідки вона, коли до неї прийшли батьки, як вони сюди потрапили, як вона виглядала, коли вони вперше її побачили, що вони відчули, побачивши її.

Коли діти досягають 3 – 4-річного віку, їх захоплює питання, як виникли різні речі, а більше за все — як виникли вони самі. Те, що діти з'являються із маминого животика, є незбагненим відкриттям для маленьких дітей. Повсюдне запитання «Чи я був у твоєму животіку?» та оголошення дитини, що вона була в животіку своєї мами, є серед перших кроків, коли усиновлені діти та їхні мами починають разом «обробляти інформацію» про усиновлення. Деякі діти просто приймають той факт, що «Я був у животіку іншої жінки, поки не народився, а потім приїхали мої батьки і забрали мене додому» — це частина цікавої інформації про них, так само як і «Я народився в лікарні», «Я маю двох братів» та «Мого собаку звать Рекс». Але інші діти лякаються та не хочуть чути, що вони були в животіку якоїсь іншої, невідомої їм жінки. У деяких дітей 3 – 5 років така інформація може сформувати перше відчуття втрати, пов'язаної з усиновленням. Однак на ранньому віковому етапі це не є відчуття втрати рідних батьків. Якщо дитину усиновили, коли вона була ще немовлям або просто ще зовсім маленькою, вона не пам'ятатиме рідних батьків і не вважатиме їх близькими людьми. Якщо ми прислухаємося до дітей, то та втрата, яку вони відчувають, це втрата символу цілковитої близькості та єдності з тією

людиною, з якою дитина зазвичай має найтісніші стосунки у цьому віці — з мамою, яка усиновила. Дитина прагне, щоб вона була у животику тієї людини, яку вона знає краще за всіх та любить міцніше за будь-яких інших. Так є і у відкритих, і у закритих усиновленнях. Цю втрату відчуває і мати-усиновлювачка, яка навіть за умови, що вона може народити сама, також прагне цілковитої, абсолютної близькості зі своєю дитиною. Багато матерів у наших історіях розділяли це відчуття суто близьких стосунків із дитиною, і також бажали, щоб ці діти були всередині них. Таке взаємне прагнення, хоч воно і не було вагітністю, звичайно ж, здається надзвичайною близькістю та любов'ю. І навіть у рідких випадках, коли дитина відчувала щемкий сум, це відчуття не тривало довго і зазвичай більше не згадувалось.

Як і відповідний до віку інтерес, звідки беруться діти, є стартовою точкою для початку розмови та обміну думками про усиновлення, так із третього року життя розпочинається цілком відповідне до віку усвідомлення відмінностей — чи то фізичних, расових, чи стосовно того, хто як потрапив до сім'ї: все це дає поштовх до розмов про усиновлення. У більшості дітей дошкільного віку не виникає протесту щодо усиновлення: навпаки, вони ставлять запитання відповідно до свого віку, рівня соціального розуміння та когнітивного розвитку. Але коли дитина кричить: «Я не хочу бути усиновленим!», батьки повинні розуміти, що дитина не робить випад стосовно інституту усиновлення і не критикує батьків, вона говорить нам про один із найголовніших моментів її дитячого життя, а саме: що вона ні в чому не хоче відрізнятись від своїх однолітків (якщо така різниця не робить її кращою в очах однолітків, наприклад, якщо вона єдина дитина, в якій є поні). Можливо, дитина навіть не може зрозуміти або вимовити слово *усиновлена*, але все ж відчуває щось зловісне в ньому, щось таке, що робить її не такою. Вона визнає це від незнайомих людей, які шепочуть «Вона усиновлена?» (та інші речі, про які вони не замислюються) мамі на вухо, на автобусних зупинках та в магазинах.

Коли дитина в цьому віці заявляє, що вона хотіла б, щоб її не всиновлювали, це фактично те ж саме, що заявити, що вона хоче жити у блакитному будиночку, як у Емі, а не в коричневому; що вона хоче мати пряме волосся, як у її сестрички, а не хвилясте. У самому серці її бажання бути такою ж самою бринить жага бути частинкою цілого, бути любимою, почувати себе в безпеці, своєю, а не окремою. Але для батьків-усиновителів заява дитини, що вона не хотіла б, щоб її всиновлювали, звучить безмежно серйозніше, тому що усиновлення не можна змінити або зробити кращим, тому що батьків крає відчуття, що усиновлення для дитини менш бажане, ніж виховання рідними батьками, і що батьки очікують, що дитина правильно зрозуміє усиновлення пізніше.

Маленька дитина поступово усвідомлює, що усиновлення та народження є двома різними шляхами входження в сім'ю, і що більшість людей живе у тій сім'ї, де вони народилися. Для деяких малюків це стає джерелом їхньої гордості, коли вони навіть чужим із захопленням заявляють, що їх усиновили. Однак багато дітей бажали б, щоб їхня історія була б такою ж простою та вкрай зрозумілою, як у їхніх однолітків. Вони можуть намагатися вирішити цю проблему, загадуючи бажання, щоб вони народилися у своїй сім'ї усиновлювачів, щоб могли стерти відмінності у зовнішності і виглядати, як і батьки-усиновлювачі, або трохи пізніше вирішити проблему, протестуючи проти того, що їх забрали з їхньої рідної сім'ї.

Усвідомлення дошкільнятами відмінностей також веде до точки перетину ра-

сових відмінностей та відмінностей усиновлення. У світі, який вважає, що члени сім'ї повинні бути схожими одне на одного, наших дітей вчать усілякими способами, що це є один із найголовніших моментів, що робить сім'ю сім'єю. Оскільки діткам подобається бути на когось схожими, особливо на тих, хто їм дорогий, то коли вони помічають відмінності, на перший план іноді виходять сум, туга та думки про усиновлення.

Оскільки сім'я часто являє собою групу, що складається з людей, які схожі одне на одного, зрозуміло, чому малюків непокоїть те, що вони не схожі на інших членів сім'ї. Для деяких дітей усвідомлення зовнішніх відмінностей у ранньому віці перетинається із зародженням розуміння, що усиновлення передбачає наявність двох мам. Одна дитина із смаглявою шкірою у трьохрічному віці попросила батьків зняти її шкіру та руки і поміняти на такі, як у мами. Через декілька місяців у ситуації, коли чужа людина вказала на відмінність цієї дитини від інших членів родини, вона заявила, що її мати-усиновлювачка не є її справжньою мамою. Того ж року ця дитина висловила сподівання, що одного дня в її мами також буде такий колір шкіри, як і в неї. А потім вона запитала про колір офіціантки, медсестри чи тітоньки. Її мати відчувала, що дитина намагалась з'ясувати, чи колір її шкіри такий самий, як у рідної мами. Її намагання стерти відмінності між своєю зовнішністю та зовнішністю її мами-усиновлювачки (щоб одна стала така, як інша) звільнили місце для усвідомлення, що вона має двох матерів: одну, на яку вона схожа, а другу – на яку не схожа.

Інша дитина (3 роки, 9 міс.) намагалась стерти відмінності, шукаючи маму свого кольору шкіри: «Я не хочу, щоб ти була моєю мамою. Я хочу коричневу маму». Ще в один момент дитина запропонувала, щоб мама, яка її усиновила, пофарбувала свою шкіру в колір шкіри дитини, і додала, що якщо піде дощ, то Бог допоможе не змити фарбу. В той самий день пізніше вона сказала: «Ти все одно можеш бути моєю мамою весь час і назавжди», тим самим маючи на увазі, що така несумісність все одно не заважатиме їм бути мамою та дочкою.

Завдання батьків у питанні схожості та відмінностей є двояким, незалежно від того, усиновлена дитина чи рідна: поважати потребу дитини у схожості та однаковості, водночас заохочуючи та моделюючи активне схвалення розмаїття на усіх рівнях. Ми хочемо, щоб дитина перейшла у наступний віковий період (від семи до одинадцяти років), розуміючи, що відмінності можуть бути цікавими, плеканими та вартими поваги. Така повага та зацікавленість у різноманітних відмінностях може бути добрим поштовхом до більш витонченого розуміння усиновлення як одного із багатьох способів створити сім'ю.

Не має значення, що змушує нас говорити про усиновлення, але ми бачимо різну відмінність у тому, як батьки та їхні маленькі діти говорять про усиновлення. Діти виражають свої думки спонтанно, вибухаючи, наче вулкан. Ось виникає запитання – невідомо звідки. Вони збуджені, можливо, надзвичайно збентежені. Їм цікаво, а, можливо, вони в захваті. Ви розмовляєте. Вони розмовляють. І все. В їхньому житті знову світить сонечко. Батьки все «переварюють» та заздалегідь хвилюються про майбутню розмову. Вони стурбовані та повертаються до розмови знову і знову, в той час коли дитина може про неї просто забути. Вона «обробила» інформацію та поклала на далеку полицю свого мозку. Батьки можуть почувати себе розбитими цілий тиждень і не можуть збагнути, як дитина може справитися з такими складними емоціями та цікавістю так швидко та сповна. А дитина може... до наступного разу.

Як говорити про усиновлення з дітьми шкільного віку

Van Gulden, Holly та Lisa Bartels-Rabb

До того моменту, коли ваша дитина вже пішла у перший клас, ви, напевно, вже поговорили з нею про те, як утворилася ваша сім'я. Навіть якщо ви впевнені, що розповіли дитині все, що тільки можна розповісти про її життєву історію, у неї швидше всього все одно виникатимуть запитання.

Проблема «вибору дитини»

Поява у середньому дитячому віці здатності логічно мислити додає нових вимірів до розуміння та психоемоційного сприйняття дитиною усиновлення. Іноді дівчатка у віці 5 – 6 років та хлопчики у віці 6 – 7 років починають розуміти, що для того, щоб їх «вибрали» як усиновлених членів сім'ї, хтось повинен відмовитися від їх виховання. Як тільки діти зрозуміють взаємозв'язок такого вибору, вони починають запитувати, що сталося і чому, а більше за все – хто в цьому винен.

Батьки, психотерапевти, соціальні працівники у сфері влаштування дитини вважають неправильним обговорювати рішення рідних батьків про складання плану усиновлення для дитини як відмову від дитини. Звичайно, для більшості рідних батьків рішення влаштувати свою дитину є турботою, це рішення болюче, проте приймається в інтересах дитини. Однак, незважаючи на турботу та біль батьків, пов'язану із прийняттям такого рішення, більшість усиновлених у певний момент все одно почувають себе відторгненими. Якою б не була причина влаштування дитини, якщо її не вибрали люди, які її зачали та народили, це завдає болю. Лише визнаючи це відчуття природним для дитини, батьки та інші люди можуть розпочати загоювати дитячий біль.

Як тільки дитина починає розуміти, що медаль усиновлення має зворотний бік, що на відміну від іншого завдає пекучого болю, наступним кроком для дитини стає визначення, хто у цьому винен: сама дитина, батьки-усиновлювачі чи рідні батьки. Дуже розповсюдженою серед дітей цього віку є фантазія, що десь у світі є досконалі батьки. На жаль, цими досконалими батьками не є ті батьки, яких дитина вже має. Оскільки усиновлені діти зазвичай пов'язують цю фантазію зі своїми рідними батьками («Моя рідна мама ніколи б не примушувала мене припиняти гру з моїми друзями для того, щоб прибрати в кімнаті!»), вони, як правило, роблять висновок: те, що сталося ніяк не з вини їхніх рідних батьків. Іноді за незрілою дитячою логікою вся вина повертається в сторону батьків-усиновлювачів: «Якби ви не всиновили мене, мої рідні батьки мене б не віддали!»

Проте деякі діти вдаються до егоцентризму і вирішують, що винні вони, тому що були поганими дітками: забагато плакали та забруднили надто багато підгузників. Якщо таке переконання не зміниться, воно може призвести до стану «токсичного» сорому – до впевненості в тому, що дитина від природи «неправильна» чи погана.

Попри те, що ми не хочемо, щоб діти звинувачували своїх рідних батьків, вони все ж повинні розуміти, хто в цій ситуації приймав основні рішення. Розкажіть своїй дитині те, що вам відомо про рішення рідних батьків та про обставини, пов'язані із складанням плану усиновлення. Попросіть дитину назвати когось, кого вони знають, кому стільки ж років, скільки було тоді їхнім рідним батькам. Запитайте в дитини, як, на її думку, така людина могла впоратись із такою ситуацією. Запитайте в

дитини, у зв'язку із чим, на її думку, рідні батьки вирішили не виховувати її. Якщо з того, що дитина вам відповість, ви зрозумієте, що дитина вважає, що це вона сама була причиною того, що її рідні батьки почали планувати її усиновлення, чи що вона якимсь чином могла це попередити, запитайте її «Як, на твою думку, ти могла на це вплинути?»

Уважно вислухавши відповідь, обережно провокуйте фантазійне мислення вашої дитини. Ви можете зробити це, поговоривши про те, що вміють робити діти в залежності від віку на момент усиновлення. Допомагають з'ясувати, що вміє та не вміє робити дитина у конкретному віці, наводять конкретні приклади на дітях, яких ваша дитина особисто знає, та запитують про те, що б така дитина зробила у схожій ситуації.

Більш за все дітям хочеться почути, що у їхній рідних батьків також були певні почуття. Дітям часто розповідають, що сталося та чому, але не говорять, що в той момент відчували їхні рідні батьки. Діти сприймають ці факти як такі, що не можна відчувати гнів чи сум з приводу того, що сталося (наприклад, «Моя рідна мама була бідною, отже не можна не її гніватися»). Обговорення почуттів рідних батьків (дійсних чи імовірних, якщо ви не знаєте, що вони насправді відчували) дозволяє вашій дитині також мати певні відчуття стосовно рішення її рідних батьків. Більш того, обговорення почуттів рідних батьків допомагає дитині створити «місток» між поняттями «вибраної» та «відштовхнутої», тому що вона бачить свою значимість в обох випадках. Якщо дитина була такою людиною, через втрату якої рідні батьки дуже страждали, то тим самим посилюються позитивні ствердження цінності та значимості дитини, які вона сприймає від своїх батьків-усиновлювачів.

Як батьки ми повинні навчати своїх дітей, що цілком природно іноді мати різні відчуття стосовно однієї і тієї ж події чи особи. У дитини одночасно можуть бути два протилежні відчуття стосовно свого усиновлення (наприклад, біль з приводу рішення рідних батьків, але щастя – від перебування у сім'ї усиновлювачів), і це нормально. Так само і в більшості рідних батьків виникають протилежні відчуття, коли вони віддають дитину на усиновлення.

Дітям також слід розуміти, що усиновлення передбачає дві абсолютно не пов'язані події: рішення рідних батьків віддати та рішення усиновителів усиновити. Один із способів, як пояснити це дитині – створити хронологію життя дитини. Залучіть до цього процесу дитину, вписуючи туди ті події, які дитина вважає важливими (у дитини з'явилося цуценя чи померла акваріумна рибка), а також події, що стосуються утворення та зміцнення сім'ї.

Повна картина почуттів

Часто спостерігається, що усиновлені діти в середньому віці певною мірою проходять через горювання з приводу втрати рідних батьків, незалежно від того, чи знали їх, чи постійно підтримують із ними контакт. Гнів є нормальною частиною горювання, але багатьом усиновителям дуже важко дозволити своїм дітям сердитися на рідних батьків, особливо на рідну матір.

Незважаючи на природність такого почуття, дітям потрібна допомога у тому, щоб піднятися над почуттям гніву. Надаючи дитині повну інформацію про її рідних батьків, ви допомагаєте їй позбутися цього гніву та підтримати в дитині здорове почуття власного «я». Якщо у вас немає інформації про рідних батьків вашої дитини,

напишіть до агенції (чи адвоката, якщо це влаштування оформлялось приватним шляхом), щоб отримати якомога більше інформації, що не містить особистих даних. Дітям особливо подобається знати, які у рідних батьків були улюблені предмети в школі, кольори, види спорту, їжа, хобі, уподобання та таланти, якими вони були та як виглядали у дитячому, шкільному віці та дорослому житті.

Деталі усиновлення

Середній дитячий вік — це саме той час, коли слід детальніше пояснити дитині, чому її віддали на усиновлення. Діти, яким у дошкільному віці говорили, що їх віддали на усиновлення, тому що їхні рідні батьки не мали змоги про них піклуватися, майже завжди вірять, що у тих самих батьків були інші діти. Вони часто хвилюються за братів та сестричок, і іноді навіть доходить до того, що діти вирішують, що їм слід повернутися в ту сім'ю, щоб піклуватися про них або «визволити» їх від рідних батьків. Вони можуть також відчувати ревності, що брати та сестри (реальні чи уявлені) живуть разом із рідними батьками в той час, коли вони — ні. Такі переконання та почуття можуть підкріпляти гіпотезу дитини про те, що її позбавилися, тому що вона була поганою дитиною. З'ясуйте, що собі надумала дитина та виправте це, надавши їй правдиву інформацію, водночас поважаючи її почуття.

Якщо ви знаєте, що рідні батьки вашої дитини виховують інших своїх дітей, з'ясуйте, коли вони прийняли рішення про те, щоб не виховувати вашу дитину. Чи брати і сестри старші за неї? Якщо так, чи прийняли рідні батьки рішення про влаштування дитини ще на початку вагітності, тому що не могли піклуватися про другу, третю чи шосту дитину? Якщо ви це знатимете, це допоможе вам пояснити вашій дитині, що її рідні батьки прийняли це рішення ще до того, як побачили її; а тому їхнє рішення не пов'язано із тим, яка ця дитина чи як вона себе поводи́ла, коли була немовлям.

Один із методів допомоги дитині шкільного віку у розумінні, з якими труднощами могли стикнутися її рідні батьки, — дати їй можливість побути мамою/татом для чотирьох чи п'яти плюшевих ведмежат чи інших м'яких іграшок впродовж цілого тижня. Як мама/тато дитина повинна брати із собою усіх її «діток» усюди, куди вона йде або домовлятися із кимсь, щоб за ними доглянули. Дитина повинна розбудити їх усіх зранку, одягнути, а на ніч почитати книжки, роздягнути та вкласти до ліжка. Хорошим методом також є «висиджування яєць», коли дитина відповідає за безпеку та догляд за 4 – 5 свіжими яйцями.

Якщо ваша дитина була першою, хто народився у своїх рідній сім'ї, можливо, обставини там вже змінилися, і тепер рідні батьки можуть виховувати наступних дітей. Незалежно від того, наскільки обґрунтованими були причини для цього влаштування, вашій дитині все одно знадобиться ваша підтримка та схвалення її почуттів щодо втрати своїх братів та сестер. Якщо це можливо, дитині слід дозволити підтримувати з ними зв'язок, якщо ні — говорити із дитиною про них.

Створіть атмосферу відкритості

На відміну від дошкільнят, більшість дітей середнього віку вже так легко не «вибовтують» те, про що думають. Вони вже вчаться робити те, що ми, дорослі, так часто робимо — ховаємо ті думки та почуття, які нас найбільше турбують. Все ж нам слід знати, коли нашим дітям важко, щоб забезпечити їм підтримку та допо-

могу у складних ситуаціях. Коли справа стосується того, щоб допомогти дитині зрозуміти питання усиновлення та рідних батьків, розібратися зі своїми почуттями, то ефективнішим за надання навіть найповнішої інформації є створення відкритої атмосфери без обмежень. Далі наведемо деякі методи, якими можна скористатися для створення атмосфери відкритості:

Дозвіл та схвалення

Першим кроком до створення відкритої атмосфери є дозволити дітям говорити про те, що вони відчувають стосовно себе (власне «я»), усиновлення, своїх рідних батьків, своєї ролі та місці у сім'ї усиновлювачів. Ми можемо зробити це, поважаючи почуття наших дітей, що означає визнання та прийняття того факту, що дитина відчуває себе саме так; не судити з приводу того, чи такі почуття є виправданими; не намагатися дати пояснення, чому дитина відчувається саме так, а не інакше. Якщо, наприклад, дитина каже, що вона не сердиться і не сумує, але її поведінка свідчить про протилежне, можливо потрібно буде обережно спонукати її до прояву своїх почуттів (поплакати чи покричати), щоб врешті-решт їх позбутися та йти далі. Прикладом такого спонукання може бути фраза «Можливо, ти і не сердишся, але виглядаєш ніби дуже сердишся. Я подумала, можливо, тобі хочеться, щоб тебе обняли або хочеться поплакати». Повага до почуттів дитини має надзвичайно велике значення не тільки тому, що допомагає дитині справитися з почуттями, але й для підтримки відкритості у спілкуванні.

Методика «кидання камінців»

Часто діти не люблять говорити про негативні або болісні почуття, пов'язані з усиновленням. Ті, хто має добрі стосунки з батьками, часто бояться говорити з ними про свої почуття, щоб не зробити їм боляче, або ж у дітей виникає відчуття, що вони батьків зраджують, тому що мають певні почуття до своїх рідних батьків. Ті діти, які ще не зав'язали міцних стосунків зі своїми батьками-усиновлювачами, можуть мати відчуття, що говорити з ними на такі темі небезпечно. Як мати/батько, ви повинні взяти на себе ініціативу та дати дитині зрозуміти, що цікавитися рідними батьками та мати ціле розмаїття почуттів щодо усиновлення — це нормально, а головне — що діти можуть про все це з вами поговорити.

Один із способів, як це зробити, — «закидати камінці» — раз на декілька тижнів. «Камінцями» у даному разі є лише короткі фрази, що порушують питання, після яких колами розходяться хвильки, доки дитина не буде готовою відреагувати. «Камінцем» може слугувати коментар про якусь спадкову ознаку: ви бачите, що ваша дитина добре танцює або влучно забиває голи, коли грає футбол, і ви кажете: «Цікаво, мабуть цей талант — від рідної мами чи тата. Ти маєш добрий талант і ти багато попрацював над тим, щоб його розвинути».

«Камінцем» можна також скористатися, щоб прокоментувати почуття: «Я дивилася, як ти гралася із сестричкою, і подумала, як сумно, що твоя рідна мама не бачила цього». Деякі «камінці» повинні стосуватися суму та гніву, інші — рідних батьків, самої дитини. Вони також можуть бути пов'язаними із тим, що ви вже чули чи читали, наприклад: «Я чула, що усиновлені діти іноді вважають, що вони самі були причиною того, що їхні рідні батьки віддали їх на усиновлення».

Є правило, яке стосується методики «камінців» і яке слід запам'ятати: не ставте прямих запитань. Просто промовте фразу, а вона стане відлунням у свідомості дитини.

Якщо ви ставитимете прямі запитання, дитина намагатиметься вгадати «правильну» відповідь, ніж широко відповідатиме на запитання, тим самим ризикуючи завдати вам болю чи бути покараною. Коли ваша дитина вирішить, що їй потрібно поговорити про «кинутий камінець», вона сама порушить цю тему, тому що ви дозволили їй це, показавши приклад першою. Ваше завдання тепер полягає в тому, щоб бути до цього готовою та мати бажання говорити. Ця розмова може розпочатися, коли на швидкості 100 км на годину ви їдете до іншого міста, і ви подумаете, що краще б ви місяць тому відвели спеціальний час для такої серйозної розмови. Але просто нагадайте собі, що навіть якщо це вам абсолютно незручно, дитина отримає від такої розмови набагато більше, ніж отримала би від заздалегідь запланованої «лекції».

Як говорити про усиновлення з підлітками

Holton, Barb. MSW

Зрозуміло, що з підлітками говорити на будь-яку тему батькам надзвичайно важко. Якщо дитина-підліток ще й на додачу усиновлена з усіма наслідками, що з цього витікають, батьків, хвилює, як говорити з такою дитиною, як правильно це зробити та які дібрати слова.

Ми вважаємо, що найкращий спосіб – говорити про це **РАНО, ЧАСТО ТА ЧЕСНО**. Ми виходимо з того, що ви вже відкрили з дитиною тему усиновлення ще у дуже ранньому віці. Навіть якщо мала дитина ще не розуміє, що це означає, ви даєте їй зрозуміти: твоє усиновлення – відкрита та прийнятна тема у нашій сім'ї. Ми вільно про це говоримо. Ми пишаємося тобою і нами всіма як однією сім'єю.

ЧАСТО розповідаючи історію життя дитини, ми хочемо знайти способи, як зрозуміти її невід'ємною частиною життя сім'ї. Розчісуючи волосся дочки, ви можете сказати: «В тебе таке гарне чорне волосся. Цікаво, чи в твоєї рідної мами було таке ж гарне волосся». В деяких сім'ях святкують день, коли дитина потрапила в сім'ю. Батьки можуть використовувати сімейні свята, щоб підкреслити, що усиновлення – тема бажана, і щоб визнати, що в дитини є історія, що передувала її приходу в цю сім'ю.

Народження двоюрідного брата/сестри природно порушує тему, що усиновлена дитина народилася десь інде та в іншій особі. Якщо дитина потрапила в сім'ю більш старшому віці, ви можете запитати, чи пам'ятає вона, де вона була минулого Різдва, або попросіть дитину розказати вам, до якої школи вона ходила, перш ніж до вас потрапити. Коли ви зручно почуваетесь, обговорюючи тему збільшення сім'ї завдяки усиновленню, виникає безліч способів, як можна говорити про це з дитиною м'яко та так, щоб вона не лякалася.

І ось починається важка частина: слід розповісти історію **ЧЕСНО**. Батьки-усиновлювачі часто страшенно страждають з цього приводу. Усі усиновлення починаються із втрати. Дитина втрачає рідну сім'ю, можливо, рідну країну, своє оточення, мову, людей, які знають її історію. Ми, батьки-усиновлювачі, безмежно раді та щасливі від того, що ця дитина наша, що хочеться забути та не говорити про усі ті минулі втрати. «Тепер ти **НАША** дитина, – хочеться сказати нам, – все інше не має значення». Але насправді все інше має величезне значення.

Ми вважаємо: якщо дитина ставить запитання, вона заслуговує на відповідь. Вона заслуговує на правдиву відповідь, в якій звучатимуть зрозумілі слова. Якщо, можли-

во, вам вдалося проскочити обговорення важких та сумних тем, коли дитина була маленькою, тепер, коли вона вже підліток, ми не можемо зволікати. Розумова функція дитини розвинулася до рівня, коли вона вже знає багато та одразу ж помітить, якщо батьки намагатимуться вивертатися.

Ось чому надзвичайно важливо говорити з дітьми з **РАНЬОГО** віку та **ЧАСТО**. Коли дитина вже досягне підліткового віку, ми, батьки, вже досить зручно почуватимемося при обговоренні теми усиновлення завдяки принаймні частому повторюванню! Отже, яким чином сказати все **ЧЕСНО**?

Дитині за всі попередні роки багато разів розповідали історію про усиновлення. Вона знає, що її рідна мама померла, коли їй було 22 роки. Тепер дитині 13 років, і ось вона вперше за весь час запитує, як та від чого померла її мама. Дитина розуміє, що 22 роки – вік, коли померати ще рано, і хоче знати всю історію.

Ви увесь цей час знали, що її мама вчинила самогубство. Ви страшенно боялися моменту, коли доведеться про це розповісти. І цей момент настав. Тут ніяк не викрутишся! Якщо намагатиметеся це зробити, дитина одразу відчує та вимагатиме негайної відповіді або усамітниться разом зі своїми страхами та переживаннями. Якщо ви не говоритимете або застосуєте старе як світ «Я скажу тобі, коли підроснеш», це спонукатиме дитину саму вигадувати щось, аби заповнити порожнечу. А те, що вона собі уявлятиме, буде набагато гіршим за правду. Окрім того, небажання говорити відверто означає, що тут є чого соромитись.

Тому ви говорите. «Твоя мама покінчила життя самогубством, коли тобі було 16 місяців». Тепер ви «зондуєте ґрунт». «Чому ти саме зараз про це подумала?», «Ти вже про це думала певний час?», «Що примусило тебе про це запитати?» – ви намагаєтеся зрозуміти, що відбувається з дитиною в цей момент, та перевірити, які запитання містяться в основному із них. «Я знаю, що ти розумієш, що означає слово самогубство, але що ти при цьому відчуваєш?». Ваша дочка імовірно за все поставить наступне логічне запитання: «Чому вона це зробила?». Це таке запитання, у відповіді на яке батьки абсолютно можуть не хвилюватися, якщо доведеться визнати, що вони не знають, «чому». Потім ми можемо помислити над цим **РАЗОМ** з дитиною. «Ти можеш собі уявити, навіщо людина забирає своє життя? Я не знаю, чому вона це вчинила. Мені також дуже важко це зрозуміти». Ви продовжуєте «зондувати» та йти за вхопленою ниточкою, тому що вона приведе вас до розуміння, що думає та що відчуває дитина.

Ми, батьки, повинні знайти в собі мужність показати дитині-підлітку, що ми є досить сильні люди, щоб говорити на такі теми. Якщо дитина побачить, що ми уникаємо цього або вагаємося в поясненнях, вона вважатиме, що у цьому питанні розбиратися небезпечно, і, можливо вона це робить востаннє. Однак це не означає, що дитина припинить свої роздуми.

Цей метод також є ефективним для застосування до дітей, які потрапили до нас із атмосфери жорстокого ставлення та бездоглядності. «Я не знаю, чому твій рідний батько так жорстоко до тебе ставився. Ти така чудова дитина. В мене розривається серце, коли я думаю про те, що хтось міг до тебе так ставитись. Але давай поміркуємо. Що може примусити дорослого підняти руку на дитину?». Це є тонка еквілібристика між намаганням не критикувати особу, яка є рідним батьком вашої дитини, але водночас не потурати діям особи, яка завдала шкоди дитині.

Основна думка, яку ми повинні донести до дитини чітко та в повному об'ємі, що вона не винна. Вона була маленькою дівчинкою і не могла вплинути на те, що сталося. Дорослі, що були тоді в твоєму житті, прийняли дуже погані рішення, і ти потрапила у безвихідь.

Якщо дитина захоче більше дізнатися про свою історію, ніж ви знаєте, подумайте разом, як це можна зробити. Можливо, можна написати листа з конкретними запитаннями, не називаючи імена, до агенції з питань усиновлення? Напишіть своє ім'я та адресу і почекайте, що з цього буде. Якщо дитина каже, що хоче знайти своїх рідних батьків, запевніть її, що ви допоможете їй у цьому, коли вона виросте. Тим самим ви даєте дитині зрозуміти, що ви розумієте її бажання знати більше, вас це не лякає і ви підтримуватиме її у майбутніх пошуках.

На деякі запитання, які ставить вам дитина, відповісти неможливо. Ніхто з нас не знає, що може примусити людину робити так, а не інакше. Найбільше, що ми можемо зробити, — це припущення, пояснити дитині та разом із нею прийняти той факт, що є речі, які ми не можемо пояснити або виправдати. Вони просто існують. А потім знову починайте «зондувати»!

Коли дитина досягає підліткового віку (якщо не раніше!), вона вже з'ясувала, що для того, щоб її усиновили до цієї сім'ї, спочатку треба, щоб інша сім'я від неї відмовилась. Ми можемо дещо прикрасити цей факт, але дитина все одно знає і відчуває себе відштовхнутою та покинутою. Факт лишається фактом: дитина народилася у людей, які не могли або не хотіли тримати її в безпеці або просто залишити в себе. Дитина це знає. Ми, батьки, повинні розуміти, що дитина знає та відчуває. Ніхто не говорить, що це легко, оскільки усе наше єство прагне уберегти дитину від будь-яких негараздів, а розмови на такі теми несуть в собі ВІДЧУТТЯ небезпеки. Але основне, що це — історія дитини, і приховувати її від неї не можна. Наша функція — логічно викласти цю історію, зв'язати її з контекстом та слідкувати, які почуття ця історія викликає у дитини... та в нас самих! Ми повинні розповісти усі відомі нам факти та допомогти дитині-підлітку примиритися з тим, що було «тоді», саме у той суперечливий час підліткового віку, коли вона намагається знайти своє власне «я».

Щоб прийняти минуле, потрібен час. Це прийняття зростає з кожним наступним обговоренням та мірою дорослішання та становлення не лише дитини, а і сім'ї усиновлювачів. Ключ до нього — відкритість завжди і в усьому. Нам пощастило, що до нас влаштували дитину на усиновлення, що історія дитини стає нашою, яку з плином часу ми неодмінно повинні вплести у мереживо нашої сім'ї.

Принципи ведення з дітьми бесіди про усиновлення

Eileen Nittler, MSW

Ви не можете позбавити дитину болю усиновлення. Навіть не намагайтеся. Нікому не подобається бачити, як сумує його дитина, але усиновлення та відмова від дитини приносять не лише втрату, але й радість. Ви можете підтримати дитину та підтримати її почуття, вислухати її та не відчувати себе зрадженим, коли вона почуватиметься ображеною з приводу втрати своїх рідних батьків.

В такій ситуації дитині можна, наприклад, сказати: «Мені шкода», «Про це можна подумати», «Іноді діти переживають за своїх рідних батьків», «Я бачу, що тобі сумно».

Деякі фрази менш доречні, наприклад: «Не думай про це», «Тепер все скінчилося», «Але ж ми тебе так любимо!», «Тепер ми твої батьки».

Коли дитина порушує якесь питання, пов'язане з усиновленням, не реагуйте занадто гостро. Потягніть час. Цей принцип є доречним для будь-якої складної розмови! Потренуйтеся (якщо потрібно, попрактикуйтеся) у тому, щоб перша негайна відповідь була нейтральною. Наприклад, коли ваш 15-річний син заявляє, що вступає до екологічно-терористичного угруповання, кричати не треба. Правильно прореагувати, приміром, так:

⇒ «А!», «Ясно», «Чудове рішення!», «Хочеш про це поговорити?»

⇒ Можна також сказати: «Це дійсно важливе рішення, треба подумати, перш ніж оцінити його. Давай разом сядемо після обіду, я буду більш підготовленим, щоб говорити з тобою».

Переконайтеся, що ви розумієте, про що запитує дитина. Класична історія: дитина запитує «Що таке секс?» (англійське «sex» означає в тому числі і «стать» – примітка укладачів). Після того, як мама довго пояснює, як робляться діти, дитина запитує: «Але на цій формі написано «Ч» і «Ж», то хто ж я?» Отже, перш ніж вам доведеться пояснити, можете сказати: «Розкажи мені, що ти вже знаєш про це». Ставте запитання також дітям, щоб ви змогли правильно відповісти на запитання дітей.

Подавайте інформацію у формі, що відповідає віку та рівню розвитку дитини. Дітям потрібно буде чути розповідь неодноразово, але мірою їх зростання потрібно буде її змінювати, все більше насичуючи деталями. Необхідно точно встановити, на якому рівні розвитку знаходиться дитина, перш ніж почати пояснення. Дошкільнята люблять чути позитивні речі, але не витримують довгих пояснень. Десь у віці п'ять–сім років діти починають розуміти, що означає відмова від дитини. У підлітковому віці діти набувають нових навичок пізнання, в тому числі здатність мислити абстрактно, що розширює форми спілкування. Усі усиновлені діти повинні знати історію свого життя до свого 18-річчя, і набагато краще, коли вони почують це від вас, а не дізнаються в агенції.

З повагою ставтеся до рідної сім'ї вашої дитини та її культури, а якщо не знаєте відповіді на запитання, не намагайтесь вгадати. Ваша дитина про своїх рідних батьків може ставити такі запитання, на які ви не хочете відповідати, особливо якщо знаєте правду, яка може боляче вразити дитину. Але знайдіть спосіб сказати правду. Признайтеся, що на всі запитання у вас відповідей немає. Розкажіть те, що знаєте. Не придумуйте оптимістичні відповіді на зразок «Я впевнена, що з ними зараз усе гаразд», якщо цього не знаєте. Якщо деталі вам не відомі, скажіть загальну фразу: «В цілому більшість людей хочуть дочок, але їм потрібні сини, щоб доглядати за ними в старості».

Порушувати теми усиновлення, рідних батьків та обставин, за яких дітей покинули батьки, – ваш обов'язок. Не треба вважати, що ваша дитина не думає про це тільки тому, що вона про це не запитує. Ваша задача – зробити так, щоб дитина знала, що може обговорювати з вами ці теми, не ображаючи вас. Ось деякі поради щодо того, як вдома можна безпечно говорити про усиновлення, рідних батьків та їхню відмову від дитини.

⇒ Говоріть про усиновлення з першого ж дня та зробіть так, щоб це стало звичною частиною вашого сімейного життя.

- ⇒ Вдома повинні бути книги та інші матеріали про усиновлення.
- ⇒ Читайте разом із дитиною книгу її життя (див. далі).
- ⇒ Невимушено згадуйте про рідних батьків дитини (завжди позитивно). «Цікаво, чи твоя рідна мама так само гарно сміялася, як ти?», «Як ти думаєш, від кого в тебе такі здібності до музики? Точно не від мене!», «Чи хотів би ти підписати їй листівку до дня матері та тримати її у своєму альбомі?», «Впевнена, що твоя рідна мама думає про тебе в день твого народження. А ти думаєш про неї?»
- ⇒ Ознайомтеся з культурними традиціями та надбаннями вашої дитини та зробіть їх надбанням вашої сім'ї. Зробіть так, щоб ваша дитина знала, що рецепт приготування певної страви походить з країни її народження.

Книги життя, карти життя та інші засоби для проведення розмови з дитиною про її історію. Книга життя – це не альбом з наклейками. Це – історія життя та усиновлення дитини. Часто вона починається так: «Дитина народилася...», або «У маленькому містечку на схилах центральної частини ...». Це та книга, де зібрана уся інформація про дитину (або якщо ви не знаєте історію дитини, ви можете внести туди інформацію про культуру та фотографії (країни), про її життя в прийомній сім'ї чи інтернаті, про рідних батьків, про переїзд, вечірки тощо. Для дитини краще зробити другий екземпляр в кольорі, а оригінал тримати в хорошому стані та в порядку. Нехай дитина часто переглядає цю книгу. Мірою зростання та розвитку дитини додавайте до цієї книги нові сторінки. Для ведення книги життя є маса ресурсів, а розпочати її ніколи не пізно!

Згідно зі словами Бет О'Маллей, яка є авторкою ідеї книг життя, ці книги є:

- ⇒ конкретним засобом для проведення змістовної розмови;
- ⇒ опорою в обговоренні складних тем – таких, як причини відмови батьків від дитини;
- ⇒ свого роду ритуалом прив'язаності та гарантією безпеки усиновлення;
- ⇒ способом впорядкувати мову усиновлення;
- ⇒ засобом зменшення фантазування про рідних батьків, якщо є інформація про них;
- ⇒ допомогою в розвитку почуття власної гідності та довіри у підготовці до підліткового віку.

Позитивна мова усиновлення. Певні слова зумовлюють реакцію, що має негативні асоціації. Важливо зважати на те, як правильно говорити про усиновлення в позитивному ключі.

Замість:

Справжні батьки
Тримати дитину
Віддати на усиновлення
Усиновлена дитина

Вживайте:

Рідні батьки
Виховувати дитину
Скласти план усиновлення
Моя дитина

Приклади запитань та тверджень, які можна почути від усиновлених дітей (Eileen Nittler, MSW):

- «Чому вона мене не хотіла?» (6 років)
- «Де вона зараз?» (5 років)
- «Чи є в мене брати або сестри?» (10 років)
- «А що, мене ніхто не хотів?» (13 років)
- «А якщо мої рідні батьки спробують приїхати і забрати мене?» (6 років)
- «А скільки я коштував?» (14 років)
- «А моя рідна мама думає про мене?» (5 років)
- «Як ти думаєш, моя рідна мама скучила за мною?» (6 років)
- «А чому мій рідний тато не одружився з моєю рідною мамою?» (7 років)
- «А вона плакала, коли залишала мене?» (6 років)
- «Чи можу я написати їй листа?» (9 років)
- «Ти не мій справжній тато!» (12 років)
- «Я їду назад, щоб знайти її» (10 років)
- «Моя справжня мама не примушувала б мене прибирати мою кімнату!» (11 років)
- «Мене ніхто не любить, тому що я усиновлений» (8 років)
- «Коли я виросту, то хочу бути схожим на тебе, тато» (3 роки)
- «А ми справжня сім'я?» (7 років)
- «А вона мене любила?» (4 роки)
- «А ти любиш мене?» (4 роки)
- «А можна мені любити і тебе, і мою рідну маму?» (6 років)
- «Чому вони народили дитину, якщо не могли про неї піклуватися?» (13 років)
- «Усиновлення закінчиться, коли мені виповниться 18?» (10 років)
- «А ти також збираєшся мене покинути?» (5 років)
- «Я точно знаю: ти жалкуєш, що усиновила мене!» (16 років)
- «Якби ж ти мене ніколи не всиновляла!» (16 років)
- «А, може, я загубився, і мої рідні батьки не могли мене знайти?» (8 років)
- «Ти, напевно, вкрала мене у бідних людей» (15 років)
- «Я був не тим, кого ти хотіла» (14 років)
- «А чому ти захотіла мене всиновити?» (6, 11, 16 років)

Первинна травма

Ненсі Веррієр

Ненсі Веррієр, психолог, прийомна мати – автор книги «Первинна травма: до розуміння прийомної дитини» (1993), в якій розглядаються наслідки розлуки новонародженої дитини з біологічною матір'ю.

«Немовля не існує саме по собі» – цими словами Дональд Віннікот визнає

існування дитини в психологічному, емоційному, духовному єднанні з матір'ю, в якому інтуїтивно набуваються знання і здійснюється взаємний обмін енергією. Немовля і матір, не зважаючи на фізичне розлучення, психологічно є одним цілим. Немає потреби говорити про те, що дитина, яка залишилася без матері після народження, відчуває надмірні переживання. Чи хтось колись задумувався над цим?

Якби на святвечір 1969 року, коли ми принесли додому триденну дівчинку, яку ми удочерили, хтось сказав би мені, що ростити усиновлену дитину не зовсім те ж саме, що й біологічну, я б, як і інші новоспечені усиновителі, посміялася б над цим і відповіла б: «Звісно, ніякої різниці не може бути! Що може розуміти таке крихітне немовля? Ми будемо любити її і дамо їй чудовий дім». Я була впевнена, що любов подолає все. Я не врахувала лише одного: нам було набагато простіше дарувати доньці любов, аніж їй приймати її.

В душі повинна бути довіра для того, щоб звичайним шляхом приймати любов і, не зважаючи на те, що ми любили і намагалися надати їй відчуття безпеки, вона тяжко страждала від тривожності і проявляла себе зухвалою поведінкою. Вона старалася спровокувати нас на те відторгнення, якого вона так боялася, тобто вона намагалася відторгнути нас сама перш ніж її покинуть. Здавалося, що дозволити себе любити і бути любимою для неї було надзвичайно небезпечно. І вона не довірялася, щоб її не зрадили знову.

За десять років своїх досліджень я зрозуміла, що спосіб поведінки, який обрала для себе моя донька, був одним із двох діаметрально протилежних типів реакції дитини на те, що її покинула матір. Інший, здебільшого, зводиться до бажання годити, пасивності або відчуження. І хоча життя поряд з дитиною, яка веде себе зухвало, очевидно, складніше, ніж з дитиною, яка має готовність годити і є немов «зручною», я все ж рада, що вона чинила саме так, привертаючи нашу увагу до свого болю. І ми змогли, нарешті, через роки спроб справитися з цим власними силами та надати їй необхідну допомогу. Це стало початком шляху, який змінив усе наше життя.

Але ж на початку її терапії я й не підозрювала, що всиновлення якось стосується того, що відбувалося з моєю донькою. Не зважаючи на те, що я вважалася хорошим вчителем, завжди добре знаходила спільну мову з учнями, мала біологічну доньку, в якій подібних проблем не було, я звинувачувала в усьому себе. Що я робила не так? Чому моя донька поводитися зі мною так вороже і агресивно вдома, а на людях – прихильно і ніжно? Чому вона така вперта й істерична? Чому вона так затято домагалася контролю над будь-якою ситуацією? Чому не могла прийняти ту любов, яку давала їй я? І вся її демонстративна поведінка призначалася мені, її матері. Джеймс Мелфелд, психолог з центру “Bay Area» пояснив це так: «Всі ці фокуси – це намагання дитини поєднатися з матір'ю». Водночас усі наші спроби зближення зустрічалися несамовито руйнівними спалахами – так вона перевіряла і перевіряла на міцність нашу любов і прихильність.

Пол Брініх пояснив: якщо дитина була відторгнута біологічними батьками, немає нічого дивного в тому, що вона намагається перевірити, наскільки надійні її усиновителі. Але проблема в тому, що від такої поведінки її тривожність не зменшується. Навпаки, вона збільшує свої вимоги, що починають керувати її поведінкою, яка все більше стає деструктивною і все менш прийнятною, доки нарешті не призведе до розв'язки, якої вона так боялася.

Оскільки ми змогли надати нашій дочці кваліфіковану допомогу (чого не просто було добитися, якщо враховувати недооцінку важливості факту усиновлення професійним психотерапевтичним співтовариством), нашій сім'ї вдалося уникнути розростання проблеми до величини трагедії, як це відбувається в багатьох інших сім'ях, де зухвала поведінка дитини закінчується тим, що вона або йде з дому, або її звідти гонять. Ми ж спостерігали, як наша донька з антисоціальної, зухвалої, відчуженої дитини виросла в товариську, чуттєву, люблячу молоду жінку.

Цей шлях дався нам нелегко. Коли після трьох років терапії її підсвідоме відчуття розлучення з матір'ю стало поступово усвідомлюватися, вона чинила опір цьому з такою силою, нібито все її життя залежало від того. Адже дозволити собі усвідомити ці почуття означало ще й зрозуміти, що вона сприймала свою чутливість та «ущербність» як наслідок того, що мати відмовилася від неї. Якби вона змогла примиритися з цими почуттями, то зберегла б свою цілісність, уникнувши розпаду. Її рана була глибокою, опір — великим, а потреба в розумінні — величезна.

Коли я знайшла ключі до того, що відбувалося в душі моєї доньки, я зацікавилася проблемами інших сімей усиновителів, у яких відчувалося відчуження між батьками і дітьми. Наступні бесіди з психотерапевтом моєї доньки, лікарем Лорен Педерсон, поклали початок моєму дослідженню усиновлення.

Викладені мною ідеї прийшли до мене спочатку як інтуїтивне прозріння про те, що відбувалося з моєю донькою. Як на того, хто потрапив в сім'ю відразу після народження без тимчасового влаштування, хто був бажаним і кого любили, вона, здавалося, накопичила занадто багато болю. Щоб віднайти джерело цього болю, я звернулася до літератури, але ті теорії, з якими я ознайомила, не дали мені жодних відповідей. Пояснення виглядали поверхневими і спрощеними. Занадто багато ігнорувалося, можливо, тому, що не було ані практичних порад, ані підтвердження тих чи інших положень, мабуть, через те, що важко підтвердити чи хоча б проілюструвати науковими даними реальний стан речей.

У будь-якому разі, хоча деякі ідеї мали сенс, вони все ж не зовсім відображали те, що я спостерігала і про що здогадувалася у ситуаціях з моєю донькою. Можливо, вона — виняток? Я так не думала. В її болю було щось первісне, щось таке, що не піддавалося простому поясненню, яке лежить на поверхні. Це було щось «невимовне», про що не можна було прочитати в літературі з усиновлення, — про це можна було лише здогадуватися. Ніхто не писав про це. В дослідженні природи цього «невимовного» мені довелося вийти за межі теми усиновлення і звернутися до сфери пре- і перинатальної психології: до природи прихильності і травми розставання, відмов і втрат.

Вже давно відомо, що спеціальні установи і тимчасове направлення в сім'ї не підходять для влаштування покинутих дітей. Відсутність постійного опікуна позбавляє дитину необхідних умов для нормального психологічного розвитку: безперервності стосунків, задоволення емоційного голоду і стимуляції. Чим більше опікунів, тим менша можливість прихильності і тим очевидніший емоційний холод. Часто діти припиняють рости, розвиватися, а в крайньому разі — помирають. Очевидно, дитині обов'язково потрібний постійний опікун. І чим швидше він з'явиться, тим краще.

Отже, усиновлення видається найкращим вирішенням проблем для трьох сторін: біологічної матері, яка не може, не хоче чи не відчуває у собі сили потурбуватися

про дитину; для покинутої дитини; для бездітної пари, яка мають бажання її виховувати. За змістом усиновлення дасть щасливе вирішення ситуації для кожного. Але часто реальність виявляється далекою від ідеалу. Не зважаючи на тривалість стосунків з усиновителями, багато усиновлених дітей почувають себе небажаними, вони не спроможні довіритися новим стосункам і часто демонструють почуття тривоги і проблемну поведінку.

Вражає статистика: кількість усиновлених дітей становить 2 – 3 відсотки від загальної кількості покинутих дітей, але кількість малолітніх правопорушників і пацієнтів психіатричних лікувальних закладів становить уже 30 – 40 відсотків. Усиновлені діти більше схильні до правопорушень, безладного статевого життя, втеч із дому, аніж їхні однолітки, які живуть разом з рідними батьками. Вони також відчують більше складнощів як у навчанні, так і в соціальному плані. Що саме приводить усиновлених дітей в групу більшого психологічного ризику?

Шукаючи причини, деякі психологи прямо вказують на батьків-усиновлювачів – на їхні почуття сексуальної пригніченості, підсвідому нездатність примиритися з фактом безпліддя, відразу до батьківства, відторгнення дитини, зневіру в тому, що дитина дійсно належить їм, прагнення надмірно опікувати дитину і, як наслідок, ускладнювати процес її індивідуалізації. Але всі ці фактори, за виключенням безпліддя, можуть також впливати на стосунки з біологічними дітьми.

Хоча подібні явища зустрічаються в сім'ях усиновлювачів, я погоджуся з думкою, що особлива чутливість усиновлених дітей не може цілковито пояснюватися недоліками їхнього виховання. Дослідники вказують на «разючу закономірність проблем поведінки серед усиновлених дітей, незважаючи на умови, в яких вони виховувалися». Але у чому ж тоді причина такої особливої чутливості?

Т. Беррі-Брезелтон закликає не зневажати важливість внутрішньоутробного періоду життя людини, не ставитися до цього так, ніби дитина «вже зрілою вийшла у світ з голови Зевса», тому, що цим самим ми нехтуємо значною частиною її розвитку, який тісно пов'язаний з її біологічною матір'ю. Чому багато усиновлених дітей намагаються знайти свою матір, яку вони навіть не пам'ятають? Чи це – просто медична статистика, чи це – генетична допитливість, і якщо це так, то чому дитина намагається знайти саме матір? Як сказала одна жінка, батько – це просто чоловік, який любив її, а тісні зв'язки були лише з нею.

Я впевнена, що саме цей зв'язок, який встановився за дев'ять місяців перебування в утробі, дуже міцний, і я припускаю, що його розрив призводить до первинної (або нарцисичної) травми, який проявляє себе почуттям втрати (депресії), недовіри до навколишнього світу (тривожності), емоційними проблемами і/або проблемами поведінки, до труднощів у стосунках з іншими близькими людьми. Також я припускаю, усвідомлено чи підсвідомо, але дитина впевнена, що мати її саме кинула, і це руйнівним чином впливає на почуття її як особистості, на самооцінку і відчуття особистої цінності.

Література з питань дитячого розвитку не розрізняє кровних і усиновлених дітей. Хоча різниця очевидна: усиновлені діти, ледь прийшовши в життя, вже пережили біль та жах розлуки з матір'ю. Вони налаштовані вороже до навколишнього світу, а зв'язок з новою матір'ю сприймають як такий, що може минути. Підсвідомо вони можуть відчувати себе неповноцінними, не гідними любові і турботи біологічних батьків.

І це в той час, коли прийомні батьки сприймають дитину як «обрану», а себе — як «справжніх» батьків, а дитина не в змозі повністю забути досвід прихильності до першої матері, з якою вона розлучилася. Те, якими словами ми описуємо все, що відбувається, і які причини цього ми називаємо, різко відрізняється від почуттів, що переживає дитина: «Те, що мене бажали батьки-усиновлювачі, не може порівнятися з тим, що мене покинула біологічна мати». Отже, відмову дитина сприймає як зраду.

Деякі психіатри впевнені, якщо дитина усиновлена відразу після народження, це гарантовано попередить травмування при відділенні від матері. Саймон і Сентурія пишуть: «Думки про возз'єднання з біологічною матір'ю, мабуть, є відповіддю на депресію, яка породжується фантазіями про розлучення». Хоча ми вважаємо фантазією думки про відмову усиновителів, потрібно зазначити, що прецедент відторгнення вже є і може відчуватися лише підсвідомо. Те, що відчуває дитина, не фантазія, а наслідок попереднього досвіду, який може повторитися знову. Стоун сформулював запитання, яке висловлене, чи ні — звучить так: «Чому моя рідна мати не залишилась зі мною?» і майже завжди супроводжується підсвідомою тривогою: «Вона могла так вчинити, а ти?». Чи можна дивуватися тому, що усиновлені діти йдуть життям з постійним очікуванням, коли ж знову загримить грім? І наскільки цей страх впливає на їхній розвиток?

Джон Боулбі вважає, що загроза відмови є найжорсткішим страхом, від якого може страждати дитина, і констатує, що діти, які пережили не одне розлучення або загрозу втрати, стають агресивними і некерованими. Харіет Мактігер зауважила, що страх розлуки — один із найбільш розповсюджених в дитинстві і домінує в тематиці дитячої міфології. Чи можливо, що досвід пережитого розлучення загрожує новим розлученням, як домоклів меч нависає над головами усиновлених дітей, але може зовсім не усвідомлюватися ними?

Я вважаю, що так воно і є, що саме ця загроза підтримує відчуття підвищеної тривожності, яке так часто можна спостерігати у прийомних дітей. Тривожність і страх — не одне й те ж саме. Голдстайн описує так: страх загострює відчуття і штовхає на вчинок, а тривожність паралізує їх і спонукає до бездіяльності. Психологи називають такий стан замороженим. Прийомні діти, які опинилися у стані такої тривожності, не знають, як жити далі. Діти, які пережили розлуку, рано засвоюють обережність, підозрілість, надмірну пильність. Це дає їм сили намагатися уникнути нового відкидання, але не сприяє формуванню їхнього справжнього Я. Навпаки, відчуття власного Я викривлюється, про що розповімо пізніше.

У пошуках способу визначити і вирішити специфічні проблеми усиновлення склалися дві популярні позиції. Одна з них стверджує, що проблеми усиновлення дітей — результат зовнішніх... змін у законодавстві і процедурі усиновлення. Доступність статистики можна розцінювати як спосіб уникнути ганьби та образливості «таємниці усиновлення». На допомогу адаптації дітей рекомендовано максимально відкритий діалог прийомних дітей та батьків з усіх питань, пов'язаних з усиновленням.

Незалежні, відкриті усиновлення дають надію на майбутнє, позбавляючись від стигми «таємниці», від прогалин у родових історіях, дозволяючи дитині та її біологічній матері підтримувати якийсь контакт. Як відомо, можна підтримувати стосунки з біологічними родичами у формі обміну листами, фотографіями, очних зустрічей. І хоча таке всиновлення вважається більш вдалим, ніж прийнята раніше «таємниця», я, працюючи з такими родинami, знаю, що і в них є чимало проблем.

Принаймні дві проблеми лежать на поверхні: 1. Якщо в родині більше однієї усиновленої дитини, одна може більше контактувати з біологічними родичами, ніж інша; 2. Якщо в біологічній родині ростуть інші діти, котрих не віддавали на усиновлення, це неминуче викликає у дитини почуття, що вона була «недостатньо хорошою, щоб залишитися з ними».

Надійшла й така відносно нова пропозиція: скасувати усиновлення як таке, повністю замінивши його на опіку. Це дозволить дитині не лише зберегти власне ім'я і родинну спадщину, а й надасть їй постійну домівку. І хоча я готова аплодувати такій чесності, яку пропонує ця ідея, але, боюся, що це більш нагадує тимчасові стосунки, і дитина взагалі не зможе відчувати, що вона живе з родиною. І в будь-якому разі без відповіді залишається запитання: «Чому я живу з ними, а не з тобою?».

Є ще одна тенденція вивчати і вирішувати проблеми усиновлення. Відповідно до цієї теорії все залежить від того, як ми говоримо про усиновлення: про існування двох мам, про причини розлучення з першою, про ті почуття, які виникли у дитини. Створюється відчуття, що усиновлення — це лише теорія, і якщо ми не будемо про нього говорити, то його нібито не буде. Єдина причина, яка спонукає нас говорити про це, є те, що дитина може дізнатись про це сама. Відповідно, краще, якщо ми будемо чесними. І запитання говорити про це, чи ні, замінюється іншим запитанням: коли про це говорити?

Точаться нескінченні суперечки про те, коли ж розповідати дитині про усиновлення. Як тільки вона буде в змозі зрозуміти людську мову? Ще раніше? В малолітстві? Чи пізніше?

«Говоріть про це чим раніше, тим краще, щоб вона не думала, що це ганебна таємниця, яку приховують від неї, а сприймала цей факт позитивно», — радять деякі спеціалісти. «Усиновлення є дуже складним явищем, зміст якого дитина не зрозуміє, то ж з цими розмовами краще зачекати, поки дитина не зможе зрозуміти їхньої суті» — заперечують інші. І сперечаються, і сперечаються!

Проблема у тому, що в запалі цих суперечок учасники забувають про дещо важливе: про вже пережитий дитиною біль. Дитину вже покинула біологічна мати, її передали в руки зовсім чужим людям. Те, що їй в цей момент було лише кілька хвилин чи годин від народження, не має жодного значення. 40 тижнів вона складала з матір'ю єдине ціле, саме до неї вона прив'язана біологічно, генетично, історично, але що є ще важливішим — психологічно, емоційно, духовно.

Маршалл Скечер посилається на статистику, згідно з якою 86,9% всиновлених дітей з готовністю реагують на повідомлення про факт усиновлення. Що ж це, як не приховане знання того, що відбулося? Ті усиновлені діти, які дізнались про своє походження вже в підлітковому віці чи будучи дорослими, не надто й здивувалися. Одна дама зауважила, що все життя вона інтуїтивно відчувала, що вона «прийомна» дитина. Ще один чоловік зазначив, що завжди відчував, що не зовсім «вписується» в свою родину, що щось відбувається не так. І всі ті реакції, які приписують шоку від звістки про те, що дитина усиновлена, насправді слід швидше пояснювати шоком від зради та неправди, які оточували людину всі ці роки.

Подібна зрада зовсім не сприяє встановленню довірливих стосунків між батьками і дітьми, навпаки, надає стосункам атмосфери нереальності, обману. Френсіс Уїкс у своїй книзі «Внутрішній світ дитинства» пояснює, що надзвичайно небезпечно ство-

ривати в житті дитини атмосферу недовіри і брехні. Діти, в основному, — це створіння з розвиненою інтуїцією і відчуттями. Пізнаючи предмети навколишнього світу чуттєво, вони сприймають свої і чужі внутрішні процеси інтуїтивно.

Донован та Макінтайр, автори нової прекрасної книги «Зцілення травмованої дитини», попереджають про небезпеку батьківських таємниць. Вони пишуть: «...зазвичай ми легко демонструємо батькам, що проблеми поведінки дитини відображають її підсвідоме знання — дуже часто досить точне і детальне — про те, що хочуть від неї приховати. І далі батьки мають змогу переконатися, яку величезну роль це підсвідоме знання відіграло в розвитку цієї гострої ситуації».

Але далі, в розділі про дитячі втрати, вони пишуть: «Стандартне ставлення до усиновлення в нашій країні диктує, як правило: повідомити дитині про те, що вона прийомна, якомога раніше». Піддаючи глузуванню цю усталену настанову, вони безглуздо стверджують, цитую: «Якщо це така потреба в знаннях, то і батьки кровних дітей зобов'язані інформувати їх про те, що вони «біологічні». Малюкам немає жодної потреби «знати» про те, що вони прийомні».

Мені видається надзвичайно дивним таке протиріччя, воно демонструє наскільки глибоко вкоренилося заперечення цього страждання, яке витерпіли прийомні діти. Оберігання цієї таємниці позбавляє їх фактів, на які можна вилити підсвідомі почуття втрати. Часто вони вважають себе ненормальними, хворими, схибленими через те, що випробували ці почуття. Власна поведінка ставить у безвихідь їх самих. Поведінка зазвичай виказує реакцію дитини на втрату, це «узаконений прояв гіркого досвіду».

Всиновлення для дітей — не концепція, з якою потрібно ознайомитися, не теорія, яку потрібно засвоїти, не ідея, яку потрібно розвинути. Це їхній справжній досвід, з приводу якого вони відчували і відчувають деякі суперечливі почуття, і це абсолютно природно і законно. Їхні почуття — це їхня реакція на найбільш руйнівний досвід за все їхнє життя — втрату матері. Той факт, що він не міг бути виказаним, його не полегшує, а лише ускладнює зцілення. Адже про це майже неможливо говорити, а дехто навіть думати про це не може. Багато усиновлених дітей взагалі не відчувають, що вони були народжені, а спустилися на землю з космосу, чи їх витягли з ящика письмового столу. Дозволити собі думати про своє народження або хоча б відчувати його як факт біографії — означає і необхідність думати про те, що відбулося за цим, а цього вони аж ніяк не хочуть.

Зрозуміло, що усиновлені діти не хочуть думати про хворобливий досвід розлуки з матір'ю. А як же психологи, до яких вони звертаються по допомогу? Як же ми? Що ж відбувається, коли вони звертаються за порадою і чують, що факт їхнього усиновлення жодним чином не стосується їхніх проблем? Нам заборонено навіть думати про те, що виховання в сім'ї усиновлювачів і біологічній можуть різнитися, і через цю заборону більшість навіть не згадує про те, що вони були усиновленими. А якщо навіть і згадують, то переважне число спеціалістів після поверхневого огляду значимості усиновлення в ранньому віці, в подальшому просто ігнорують її як невід'ємну частину тих труднощів, які демонструє усиновлена дитина.

Терапія, зазвичай, будується на відстеженні сімейної динаміки без будь-яких роздумів над тим, чому пережита в ранньому дитинстві травма могла вплинути на дитину, на її стосунки з новими батьками і на наступні стосунки зі значимими людьми. Джоан Смолл, психолог, автор книг, яка виховувалася в родині усиновлювачів,

назвала таких терапевтів «професійними пристосуванцями» і зауважила, що вони, ігноруючи ранній досвід дитини, часто демонструють поведінку співзалежності, коли вони «мимоволі залучаються до тієї ж неадекватної поведінки — замовчування, надмірної опіки, згладжування гострих кутів і заперечення, як і сім'я усиновлювачів, яка намагається заперечувати свою відмінність від інших».

Психологи часто згадують перші три роки життя дитини як найважливіший період в її емоційному розвитку. Теперішнє розуміння пренатальної психології переконало більшість у тому, що внутрішньоутробне життя, яке вдало протікає, є запорукою благополуччя дитини. Але як тільки справа стосується усиновлення, одразу в знаннях проступають білі плями. Склалося певного типу заперечення, що в момент народження, в наступні кілька днів, тижнів, місяців життя дитина, яка розлучена з матір'ю чи віддана в руки незнайомих, може глибоко страждати від цього. У чому ж причина того, що ми так довго не приймаємо очевидне?

Чи багато з нас пам'ятають перші три роки життя? Чи означає відсутність пам'яті, що ці три роки ніяк не вплинули на нас, нашу особистість, наше сприйняття, ставлення? Скільки людей, які стали в дитинстві жертвами сексуальних домагань, пам'ятають про ці домагання? Чи повіримо ми у те, що людина, яка успішно заховала ці спогади від усвідомлення, застрахована від того, що вони матимуть вплив на її подальші стосунки з людьми? У випадках жорстокого ставлення, домагань ми безумовно визнаємо, що ці факти мають тривалий вплив на життя людини, перемогти який можуть тільки роки терапії. А що ж для дитини, котрій чи не найбільшою жорстокістю є розлука з матір'ю?

Ось історія з книги Джудіт Уіорст «Необхідні втрати». Маленький хлопчик лежить на лікарняному ліжку. Він охоплений страхом і болем. Опіки покривають 40% маленького тіла. Неможливо таке уявити, але хтось облив його спиртом і підпалив. Він плаче і хоче до мами. Мати і підпалила його.

Здається зовсім неважливо, яку матір втратила дитина, наскільки небезпечно жити з нею, б'є мама чи обнімає. Розлука з нею гірша, ніж її обійми, коли навкруги вибухають бомби. Розлука з нею буває навіть гіршою, ніж життя з нею, коли вона сама — бомба.

Я ніскільки не переконую залишати дітей з тими матерями, які їх підпалюють, я лише хочу, щоб ми зрозуміли, що ми робимо, коли забираємо їх від неї.

Цікаво, але в літературі немає різниці між словами мати і «головний опікун». Часто автор навіть оговорює, що під словом «мати» він розуміє будь-яку фігуру, яка виконує материнські функції. Іншими словами, припускається, що мати може бути заміненою будь-яким іншим «головним опікуном» без яких-небудь психологічних наслідків для неї і для дитини.

Але для таких дітей та їхніх матерів розлука й усиновлення — це реальні переживання, від яких їм так і не вдається повністю оправитися. Звісно, дитина прихилиться і до іншого опікуна, але замість безпечного і безтурботного відчуття єднання, стосунки з новими батьками можна, за словами Боулбі, визначити як «тривожну прихильність». Він зауважує, що «опинившись разом з людиною, яка виконує функції матері, надійною, яка опікає її з великою любов'ю, з часом вона прихилиться до неї майже як до рідної матері». Оце «майже» відчувають деякі матері, які прийняли малюка як рідного, але яких він у відповідь так і не зміг до кінця прийняти.

Є причина вважати, що під час вагітності мати розвиває надзвичайне відчуття своєї дитини. Дональд Віннікотт називає цей феномен «початкове поринання у материнство». Він вважав, що до кінця вагітності «мати поступово досягає такого ступеню чутливості, який створює умови для проявів малюка у відповідь, для його подальшого розвитку, для руху». Він підкреслює, що тільки мати може знати, що відчуває і чого потребує малюк, оскільки вона — у постійному контакті з ним. Гормональна, фізіологічна, емоційна підготовленість матері забезпечує дитині почуття безпеки, яке вона може отримати лише від матері. Природним чином відчуття безпеки плода в утробі переходить у відчуття безпеки малюка на руках матері, а в однорічного малюка — просто від її близькості. Це відчуття безпеки розвиває в ньому відчуття власної цілісності, «правильності». Джин Лідлофф, автор книги «Концепція континууму», вважає, що потреба знову відчути зв'язок, «запам'ятати» одне одного відразу після пологів, яка обумовлена гормонами, обов'язково повинна бути задоволеною. «Якщо «запам'ятовування» не відбулося, якщо дитину забрали, коли мати хоче попестити її, прикласти до грудей, обняти, притулити до серця ... що відбувається? Незадоволена потреба в контакті з малюком породжує почуття горя».

Очевидно, горе відчуває не лише мати, а й дитина. Так відбувається, коли порушується природний ритм, перервано послідовність подій, як у випадку відмови від дитини, коли вона залишається з відчуттям невдоволеності, втрати. І прийомна матір виявляється у заздальгідь невигащному стані, тому що не розуміє усієї глибини пережитого дитиною горя і того, що її можливості як матері обмежені. Їй ніколи не говорили, що її дитина може страждати від травми, від глибокого відчуття втрати, і що зараз вона знаходиться на стадії переживання свого горя. Її безпека була під загрозою, довіра — підірвана, їй складно чи навіть неможливо знову когось полюбити.

Можливо, зараз буде доречним згадати, що я розрізняю поняття зв'язку і прихильності, які в літературі часто підміняють одне іншим. Я вважаю, що вочевидь всі діти відчувають прихильність до своїх матерів-усиновлювачок, адже від цього залежить їхнє життя. Але взаємний зв'язок встановлюється не так легко. Він припускає глибоку взаємодію на всіх рівнях людських проявів. На ранніх етапах розвитку малюка цей зв'язок підтримує в ньому відчуття благополуччя, цілісності, які необхідні для його здоров'я та розвитку. Порушення зв'язку, який зародився з біологічною матір'ю ще в утробі, дуже впливає на дитину. Я вважаю, що втрату матері дитина переживає як часткову втрату себе самої.

На початку сімдесятих років Маргарет Малер в США та Еріх Ньоманн в Ізраїлі висунули напрочуд схожі теорії, які стосуються психологічного розвитку людини. Стисло їхні ідеї зводились до того, що фізичне і психологічне народження людини відбувається не одночасно. Людина, у порівнянні з іншими ссавцями, народжується на світ незрілою, тому впродовж кількох місяців після цього залишається в стані психологічного злиття з матір'ю. Не зважаючи на те, що фізично дитина вже народилася, її Я ще не відокремилось від материнського, психологічно вона — ще всередині материнського Я. Малер називає цей період стадією симбіозу, вона впевнена, що ця здатність дитини до подвійного поєднання з матір'ю є «первинним ґрунтом для формування усіх подальших стосунків у її житті». Ньоманн також мав на увазі, що подвійне поєднання матері та малюка відіграє рішучу роль в становленні інших стосунків з людьми: «Мати, перебуваючи в первинних взаєминах з дитиною, не тільки грає

роль її Я, а загалом вона і є її Я... Первинні стосунки лежать в основі всіх наступних залежностей, прихильностей та стосунків».

Флоренс Клотье зауважує, що окрім задоволення звичайних потреб, усиновлена дитина ще потребує компенсації травми, яка залишилась після втрати біологічної матері. Вона втратила ці базові взаємини з матір'ю, котра після фізичного відокремлення одне від одного, оберігає та годує її поза маткою в цьому новому чужому світі. Так дитина пізнає його ворожість, що мати може зникнути, а любов – минає.

І якщо мати не може повністю забезпечити дитину піклуванням, то дитина сама починає виконувати ці функції. Це явище називається передчасним розвитком Его. Після насильницького, травматичного відокремлення від матері дитина змушена обходитися сама та існувати окремо.

Замість тривалого поступового процесу розвитку, Его дитини формується передчасно, до того, як вона до цього готова. І хоча завдяки цьому немовля здатне вижити в світі, який після пережитої зради видається ворожим, це не можна вважати нормою. Деякі психологи прямо говорять про те, що розлучення матері з дитиною, яка не досягла тримісячного віку, має патологічний характер. Цей компенсуючий фактор, який забезпечує виживання, спричиняє ще й почуття тривожності, надмірної настороженості. Дитина не відчуває себе в безпеці, безтурботності первинних стосунків з матір'ю. І хоча цей фактор втрачає свою цінність як засіб виживання, якщо малюк потрапляє в прийомну сім'ю, дитина вже не здатна відчути це. Вона знає, що може втратити турботу будь-коли. Дитина стає надто настороженою, а це означає, що вона постійно вивіряє у своєму оточенні таку поведінку, яка зможе убезпечити її від повторного розриву.

Багато всиновлених дітей часто говорять про неможливість покластися на когось, про необхідність розраховувати тільки на свої сили, аніж про віру в надійність своїх опікунів. Вони переживають ці відчуття, скільки пам'ятають себе, та навіть ще раніше. Ось що можна почути: «Це начебто я сіла в своєму ліжечку і сказала собі: «Я не можу нікому довіряти, я маю піклуватися про себе сама». Вона більше не відчувала ні благополуччя, ні безпеки. Її втрату не компенсувати ніколи.

Ще один наслідок підвищеної тривожності, який спершу не був озвучений в моєму дослідженні, згадали майже всі опитувані. Це – психосоматичні прояви або хронічні захворювання, які з'явилися в дитинстві й продовжувалися в зрілому віці. Частіше за все мені називали такі хронічні соматичні розлади: біль у шлунку, мігрені або головний біль, астму та алергію, здригання або тики та проблеми зі шкірою.

Найчастіше жалілися на біль у шлунку. Це говорить багато про що, якщо знаєш про залежність між процесами травлення та емоційним станом. Цю залежність завжди спостерігали впродовж історії, вона віддзеркалюється в народних висловах про неможливість будь-що «перетравити», про те, що від певних ситуацій може «нудити», чи можна бути «ситим по горло». В усіх цих розладах можна побачити наслідок тривожності, яка породжена підсвідомим страхом усиновлених дітей, що їх можуть кинути, позбавити харчування.

Ролло Мей звертає нашу увагу на «тісний зв'язок процесів травлення з потребою в турботі, підтримці, на їхню залежність від атмосфери любові – все це дитина отримує, коли її годує матір». Він стверджує, що необхідно відрізнити почуття страху і відчуття тривожності для успіху лікування психосоматичних розладів. Він підкрес-

лює, що «страх не спричиняє хворобу, якщо можна врятуватись втечею». З іншого боку, якщо людина продовжує залишатись у невирішеній конфліктній ситуації, то страх перетворюється в тривожність і починає супроводжуватись психосоматичними симптомами.

Можна по-різному реагувати на небезпеку: чинити опір чи рятуватись втечею. Але якщо (як у випадку усиновлення) людина не зберегла усвідомлених спогадів про джерело свого страху, вона може відчувати його як блукаючу тривожність, в стані якої система травлення працює з перевантаженнями. Внаслідок цього починає непокоїти біль, з'являється розлад функціонування. До того ж, на відміну від іпохондрії, коли симптоми проявляються під дією уяви, ці захворювання досить реальні, але викликають не органічні, а емоційні проблеми.

Грінейкр наблизила дискусію до ситуації усиновлення, запропонувавши пояснення, що ця постнатальна травма дитини призводить до відчуття тривожності. Вона підкреслює, що досвід перших днів життя «залишає сліди в соматичній пам'яті, які накладаються на наступний досвід, і таким чином можуть посилювати психологічне напруження».

Випадки блювоти, діареї, головного болю та гострої депресії, безсоння, які наставали після відмови біологічної матері, можна розцінювати як реактивацію в соматичній та емоційній пам'яті, повторне програвання первинної органічної реакції на втрату. Ось приклад менш гострого, але більш розповсюдженого явища: жінка, яка виросла в сім'ї усиновлювачів, розповідає, що «просто захворює», коли вони з чоловіком розлучаються на три тижні. Вона пояснює це тим, що їй не вистачає друга, з яким можна поговорити, але така хвороблива реакція свідчить про глибше коріння. Інші усиновлені діти розповідали мені, що вони часто починали хворіти, коли були змушені розлучатися з матір'ю, щоб поїхати до табору або провідати рідних. Один чоловік розповідав, що коли він їхав до коледжу, то відчував величезну тривогу аж до фізичного нездужання, а жінка розповіла мені, що впродовж медового місяця кілька разів телефонувала мамі, але все одно почувалася погано. Ці приклади демонструють, як може реактивуватися та пам'ять, про яку згадує Грінейкр.

Тривожність від відчуття нестійкості матері найчастіше проявляється двома протилежними видами поведінки: або провокуючим, агресивним та імпульсивним, або пасивним, угодницьким, безініціативним. Коли в сім'ї двоє дітей, їхня поведінка майже завжди протилежна, незалежно від характеру, статі та порядку народження. Дитина, яка поводить себе демонстративно, бореться зі страхом бути покинутою, і не лише повідомляє батькам про свої почуття, але й постійно перевіряє міцність їхньої прихильності. Такі діти частіше потребують психотерапевтичної роботи.

Більшість центрів не знають, як працювати з такими дітьми. Переважно тому, що складно зрозуміти істинну причину їхньої поведінки. Надто рідко психологи усвідомлюють, що усиновлені діти несвідомо реагують на страшний досвід: втрату біологічної матері. Отже, відсутній контекст, в якому потрібно розглядати їхні почуття та вчинки. Але ж причини їхньої поведінки цілком підлягають поясненню і є зрозумілими з огляду на їхній досвід.

Наприклад, прийомні батьки скаржаться на те, що діти часто «виступають» у свій день народження. Починається з радісного збудження, але може закінчитися зривом свята. Але чи можна дивуватися тому, що багато усиновлених дітей саботують

святкування свого дня народження? Хто захоче святкувати той день, коли його покинула мати? Звичайно, передусім, вони ніколи не признавалися собі, що насправді відбувається з ними, чому вони це роблять. З розповіді дитини: «Я не знаю, чому я так чинив. Я знаю, що мама дуже старалась, так хотіла, щоб нам було весело. Але не знаю, чому я злився і сумував водночас. Я просто не міг веселитися. Мені хотілось втекти і сховатися».

Моя дочка ніколи не зривала дня народження, який у неї за чотири дні до Різдва. Але коли їй виповнилося 20, вона сказала мені, що кожного року вона відчуває наступні за ним три дні (до того, як її принесли додому), як найгірші у році. Вона відчуває цілковиту безпросвітність, беспорядність, самотність і пригніченість. Таким чином, вона кожного року повертається до пережитих в дитинстві відчуттів. Для усиновлених дітей (так само, як і для їхніх біологічних матерів) день народження – не свято, а нагадування про горе і втрату.

Інші проблеми поведінки, а саме злодійство і приховування, потреба контролювати все навкруги, брехня тощо – теж цілком зрозумілі з огляду на травматичний досвід початку життя. Той факт, що подібна поведінка не допомагає вирішенню жодних нагальних потреб, а, навпаки, робить життя дитини та її батьків відчутно тяжчим та ніяк не знецінює емоцій та реальних мотивів, які стоять за нею. Поведінку дитини слід трактувати як метафору пережитого нею досвіду. Потрібно визнати реальність та обґрунтованість тих почуттів, які диктують дитині таку манеру поведінки, а потім навчити її проявляти свої почуття в менш деструктивній формі – так можна домогтися реального покращання ситуації. Можна відзначити, що дитина, яка поводить себе деструктивно, зухвало, у такий спосіб намагається привернути увагу до свого болю. Вона відчуває хаос в самій собі, і тому створює хаос навколо себе. Багато батьків-усиновлювачів, не розуміючи, що відбувається з дитиною, потрапляючи в свій власний страх відкидання, сварять дитину, замість того, щоб визнати важливість її почуттів. Це лише підсилює відчуття непорозуміння, яке знову і знову штовхатиме дитину на зухвалі витівки, щоб привернути увагу до свого болю.

А що ж до тих тихонь, які нікому не завдають проблем? Якщо дитина пережила страшну, передчасну втрату матері, вона боїться втратити й осередок самого себе. Ця втрата центру власного Я спричинює формування фальшивого Я, такої собі перебільшено важливої особи, яка, на переконання дитини, врятує її від нового відкидання. Проте якщо дитина зовні легко пристосувалася до нового оточення, буває нелегко побачити ту шкоду, якої можна завдати відчуттю власного Я. Про це згадує Харріет Мактігер: «Хоча психологічні наслідки дитячої травми можуть проявитися через багато років, всі ці роки особистість перебуває у пригніченому стані, навіть якщо все приховано маскою зовнішнього благополуччя».

Це зовнішнє благополуччя виключає можливість оплакати і пережити первинну втрату, яка, за словами Мактігер, «співпадає з формуванням фальшивого Я, натомість як закупорені почуття не мають виходу». Ця тенденція до формування фальшивого Я важлива з огляду на вивчення захисного механізму, який допомагає усиновленим дітям упоратися з тим, що трапалося, і заслуговує на подальше вивчення, оскільки часто вважається за «хорошу пристосованість». Ми не повинні заспокоюватися від того, що ця дитина не страждає від болю. «Пристосованість» може означати повне виключення.

Я спостерігала за терапією дорослих, які виростили в прийомних сім'ях. Ті з них, які не вели себе зухвало, розповідали, що відчувають, ніби дитина, якою вони колись були, «померла», і що тепер вони мусять стати іншими, стати кращими, щоб їх не покинули знову. Багато з них намагаються догоджати всім в усьому, постійно шукаючи похвали. Дітьми вони були ввічливими, готовими допомогти, чарівними і цілковито позитивними. Але замкнені всередині них біль і страх жили, тому що нікому не потрібна «померла» дитина може повернутися в їхнє життя, якщо вони розслабляться. Вони не можуть по-справжньому полюбити когось, тому що вони перестали бути самими собою. Вони розповідали про те, що не могли будь-кому виказувати своє ставлення до чого-небудь, особливо негативного. Слухняність, «зручність» дитини можуть бути оманними. Вона не завдає неприємностей, тому видається безпроблемною. І хоча вона видається ніжною, люблячою, потрібно звернути увагу, наскільки легко вона може виражати негативні емоції: злість, сум, ворожість, розчарування, щоб переконатись, що любов у ній дійсно є. Чи є це проявами глибокої прихильності, яка ґрунтується на відчутті безпеки, чи це прояви їхньої тривожності через те, що їх можуть покинути знову? Батькам здається, якщо дітям добре жити з ними, то це й є любов. Ті діти, які почувують себе у безпеці поряд з батьками, можуть легко дозволити собі виражати і негативні емоції. Замість того, щоб вселяти думку дитині, що вона не повинна мати таких почуттів, задача батьків і психолога — навчити її висловлювати їх у прийнятний спосіб.

Важливо усвідомити, що почуття дитини — законні та адекватні. Дізнавшись про причини, які спонукали біологічну матір відмовитися від неї, дитина зрозуміє це на рівні розуму, проте це не переможе і не послабить його почуттів. Моя дочка, коли нарешті дозволила собі усвідомити біль втрати своєї біологічної матері, сказала: «Я розумію, що вона була змушена відмовитися від мене, мамо, але чому мені від цього не легше?». Я відповіла їй, що доводи розуміє розум 14-річної дівчинки, а почуття, які промовляють в ній, — це почуття новонародженого немовляти, який відчув втрату матері, котра покинула його назавжди. Дитині все одно, чому мати зробила це, вона просто відчуває себе покинутою, і цей малюк все життя живе всередині кожного усиновленого.

Тривожність дитини зумовлена недовірою до сталості стосунків з усиновлювачами, і її прояви необхідно адекватно оцінювати з тим, щоб правильно визначити проблему усиновленого і знайти її вирішення. Часто, спостерігаючи в усиновлених дітях прагнення до відчуження, їхній страх перед прихильністю, неправильно інтерпретують їхню поведінку як страх поглинання, а самих усиновлених відносять до категорії людей пограничного стану. Ця помилка вкрай прикра, тому що терапія в такому разі повинна бути абсолютно протилежною, аніж для справжніх випадків пограничних станів. Ігнорування для усиновленого — не інтрапсихічна концепція, це його досвід, а тому опрацювання проблем усиновлення, втрати, довіри, відчуження слід проводити в ключі цього досвіду.

Вперше в літературі відчуження було описане Фрейдом в його теорії «сімейного роману». Коли дитина починає побоюватися, що батьки можуть її покинути, вона уявляє собі, що є насправді дитиною інших батьків, які люблять її беззастережно, все їй дозволяють. Ця фантазія має більш реальні підстави для тих дітей, у яких дійсно дві пари батьків. Замість того, щоб сприймати і переваги, і недоліки в одних батьках, дитина приписує все позитивне одним, а все негативне — іншим. Часто

вона заочно ідеалізує біологічну матір, але іноді позитивний образ дістається новій матері, а негативний – біологічній, яка її покинула.

Найчастіше, використовуючи механізми зворотного напрямку та заміщення (коли почуття до однієї людини спрямовуються на іншу, доступнішу: чоловік кричить на дружину, хоча насправді сердиться на начальника), дитина проектує негативний образ на матір, котра її усиновила, щоб відпрацювати свої почуття ворожості, злості та відкинутості. Адже прийомна матір, на відміну від біологічної, – поряд.

Іноді сприйняття дитиною матері-усиновлювачки коливається між образом матері, яка рятує та покидає, і тоді дитина виказує амбівалентні почуття: то згоди, то ворожості у ставленні до матері. Ці почуття оберігають дитину від надмірної вразливості і можливого відчаю, але викликають здивування як у матері, так і у дитини, а також заважають установленню справжніх почуттів любові та ненависті стосовно батьків і себе.

Якщо усиновлювачка не зовсім впевнена в тому, що вона – мама своїй дитині (і я вважаю, що ця невпевненість деякою мірою не безгрунтова), то дитина може докласти немало зусиль для того, щоб ще більше розхитати ситуацію. Врешті-решт, «зла мачуха» – це не справжня мама, і тому дитині не обов'язково зважати на неї. Нова мама може усіяко годити дитині і дозволяти їй неприпустимі витівки, створюючи таким чином хибне коло відторгнення, злості, тривоги і капітуляції, а це знову спричинятиме відчуття безладу і призводитиме до нових витівок.

Іноді цей сценарій програється навпаки, якщо дитина, яку переконали в тому, що вона «особлива», відчуває, що мусить відповідати уявному образу, бути ідеальною, щоб зберегти батьківську любов. Ця потреба винятковості може непосильно тиснути на дитину, яка намагається відповідати засвоєним очікуванням, що найчастіше є недосяжними. Внаслідок цього дитина відчуває себе нікчемною та такою, що не відповідає уявленням дорослих щодо себе. Це є підсиленням відчуттям того часу, коли вона стала непотрібною для першої матері. Потреба бути ідеальною для своїх батьків-рятівників придушує в дитині власне Я, для виконання їхніх бажань. Складається відчуття, що це – необхідна умова виживання: «Або ти будеш хорошою, або тебе позбавляться».

Невпевненість у своїй «хорошості» може переживатися тим гостріше, чим менше дитина сприймає справжнє значення любові. Багатьом дітям говорять, що біологічні матері відмовились від них, тому що любили і бажали для них тільки хорошого. Це формує такий розумовий контекст для головного почуття: якщо когось люблять, його кидають. Перед усиновлювачами постає дилема: вони хочуть показати біологічну матір позитивною, але не знають, як досягти цього, не поєднуючи любов і відторгнення. Фраза «твоя мама любила тебе і тому віддала» не здається дитині логічною. Матері, які люблять своїх малюків, не віддають їх.

Ця дилема гостро постає перед дитиною з тієї причини, що вона відчайдушно потребує любові, хоча це і здається їй небезпечним. Потреба захиститися від подальшого руйнування спонукає її тримати дистанцію у відповідь на зближення. Навіть змальовуючи стосунки з матір'ю як вдалі в цілому, посилаються на їх емоційну порожнечу. Типову відповідь на запитання про ступінь близькості з матір'ю дала жінка, у якої з матір'ю склались досить довірливі стосунки. Вона намагалася наслідувати її, але зазначила: «Я не можу обговорювати з нею власні переживан-

ня». Вона розповіла, що повністю ігнорувала власні почуття і цілковито намагалася годити своїй матері.

У випадку з моєю дочкою я помітила, що їй було легше говорити зі мною вночі, коли її захист слабшав, або ж по телефону. Фізична віддаленість між нами давала їй необхідне відчуття безпеки, щоб висловити те, що було в неї на душі. Вона могла дозволити собі бути довірливою в розмові лише тоді, коли її не лякала моя присутність. І тільки останнім часом, через роки психотерапії і тієї роботи, яку ми зробили разом, моя дочка може сісти поряд зі мною і «ризикнути» моєю любов'ю.

Коли я усиновила мою старшу дочку, ніхто не міг сказати мені, що вона перенесла травму, яка накладе серйозний відбиток на всі аспекти наших відносин. А якби хто і сказав, можливо, я б просто не повірила. Майбутні усиновителі, які приходять до мене на консультацію, точно не хочуть вірити. Важко сприйняти те, що змінити нам не під силу. І ми не можемо викреслити травму розлучення з першою матір'ю. Але ми можемо інше – зрозуміти страждання дитини, прийняти її почуття і знайти шляхи виходу з цього болю.

Усиновлення, яке оголошене як найкраще соціальне вирішення проблеми небажаної вагітності, не є панацеєю, як би ми того не хотіли. Зв'язок малюка з його біологічною матір'ю – фізіологічний, емоційний, містичний, духовний – буде існувати завжди. І розлучення все життя створюватиме проблеми, пов'язані зі зрадою і втратою, відкиданням, довірою, вірністю, соромом і почуттям провини, довірливості, ідентичністю, владою, пануванням і контролем.

Деякі діти реагують на цю первинну втрату агресією або демонстративною, імпульсивною, провокуючою поведінкою, тоді як інші замикаються, виказують пасивність, погоджуються з усім. Травмовані і ті, й інші, але на біль і тривогу реагують по-різному. І ті, й інші бажають бути прийнятими і любимими, і бояться відкидання і зради. Одні підштовхують себе до неминучого, інші хочуть застрахуватися від цього. Неважливо, чи говорить в дитині її істинне чи удаване Я, яке, в що вона несвідомо вірить, допоможе їй уникнути майбутнього болю, відкидання і розчарування.

Те, як ми реагуємо на ці проблеми, має величезне значення для розвитку й емоціонального здоров'я дитини.

Для тих дітей, які дійсно не можуть жити зі своєю біологічною сім'єю, усиновлення все ще залишається найкращим вирішенням, але, разом з тим, нагально необхідно, щоб усиновителі, психологи та суспільство в цілому визнали неоднозначність цього рішення. Необхідно зрозуміти, що всі усиновлені діти перенесли травму втрати на початку свого життя, і що цей досвід має величезне значення для їхніх наступних відносин.

Так, біль сильний, але і зцілення можливе. Це довгий шлях, але ми повинні здолати його разом: біологічна мати, усиновлена дитина та її нові батьки. Ми не можемо змінити минуле, воно назавжди буде частиною нашої історії. Жалкувати за ним – даремно втрачати енергію, так само, як турбуватися про майбутнє (замість того, щоб планувати його). І те, й інше виснажує сили, потрібні нам для того, щоб бути тут і зараз, щоб дійсно бути один біля одного, щоб приймати, розуміти і поділяти почуття один одного. Давайте будемо жити зараз, і нехай почнеться зцілення.

«Книга життя»

Віра Фальберг, М. Д.

Кожна людина має свою унікальну історію

Важко вирости психологічно здоровим індивідумом без власної історії. Традиційно сім'я є сховищем знань про дитину. Діти, які є відокремлені від рідних сімей, не мають щоденного доступу до такого джерела інформації, як своя власна історія. Їм стає складніше розвинути в собі міцне відчуття власного «я» та зрозуміти, яким чином минуле може вплинути на їхні теперішні дії та поведінку. Без цього їм буде складніше робити свідомий вибір та відповідати за власні вчинки. З цієї причини ми вважаємо, що «Книгу життя» слід створювати для кожної дитини. Ніколи не буває занадто пізно чи занадто рано почати створювати таку книгу.

«Книга життя» створена для того, щоб дати дитині змогу зрозуміти, які важливі події мали місце в житті дитини, дати можливість справлятися з почуттями, що викликають ці події, та більш повно залучитися до планування свого власного майбутнього. Часто першим кроком є пізнання того, як сама дитина пояснює та розуміє ситуацію, що склалася. Це означає, що треба прислухатися до дитини. Якщо ми не будемо цього робити, ми не знатимемо, чи слід дати більше інформації, чи скоригувати те, як дитина її сприймає. Кожного разу, коли читають «Книгу життя», дитина може розуміти почуте дещо по-новому, що залежатиме від її інтелектуальних здібностей та психологічних потреб. Ми хочемо, щоб дитина зрозуміла: «Ти важлива (важливий). Важливі твої почуття та думки» (Ryan, 1985).

«Книга життя» може:

- ⇒ відображати хронологію життя дитини;
- ⇒ зміцнювати почуття власної гідності та формування власного «я»;
- ⇒ допомогти дитині поділитися своєю історією з іншими;
- ⇒ допомагати у вирішенні питань, пов'язаних із розлукою;
- ⇒ визначити зв'язки між минулим, сьогоднішнім та майбутнім;
- ⇒ сприяти розвитку прив'язаності;
- ⇒ зміцнювати довіру до дорослих;
- ⇒ допомагати дитині розпізнати та справитися з сильними емоціями, пов'язаними з минулими подіями в житті;
- ⇒ відокремлювати дійсність від фантазій та «магічного мислення»;
- ⇒ визначити позитивні, а також негативні моменти, пов'язані з сім'єю, звідки дитина походить.

З чого складається «Книга життя»?

«Книга життя» – це виклад життя дитини, переданий через слова, фотографії, малюнки та документи. У кожній «Книзі життя» повинні згадуватись рідна мати та батько дитини. Навіть фраза «Ми не маємо інформації про твого рідного батька» принаймні означає, що він взагалі існує і що про нього можна говорити.

Діти люблять, коли є інформація про те, як вони народилися, якою була їхня вага та довжина при народженні, в який день тижня вони народилися та у якому пологоді.

вому будинку. Якщо є змога, потрібно розмістити в книзі її фотографію у віці немовляти. В книзі слід зазначити також те, чи були при народженні якісь проблеми.

У кожній книзі слід зазначити, чому та як дитина потрапила до сім'ї усиновителів чи в прийомну сім'ю, яким чином приймалися подальші рішення. У багатьох випадках дорослі намагаються прикрасити причини влаштування дитини. Таке уникнення правди може спричинити виникнення проблем у подальшому житті. Сам той факт, що дорослі не можуть рішуче поділитися інформацією про минуле дитини, припускає, що це минуле надто жахливе, і дитина з ним справитися не зможе. Але що не було в минулому, це дитина вже пережила та продовжує жити далі. Вона вже продемонструвала свої навички виживання. А факти слід подати у такій формі, яка б дозволила дитині зрозуміти та прийняти своє минуле, зміцнити почуття самоповаги, а не навпаки. Маючи досвід, дорослі можуть навчитися представляти навіть негативний життєвий досвід у вигляді позитивних намагань, які пішли неправильним шляхом. Інформацію слід висловлювати зрозумілою для дитини мовою.

Потрібно розмістити в книзі фотографії рідних батьків. Якщо вони існують в єдиному екземплярі, слід їх продублювати, а копію відкласти на збереження. Інформацію про батьків та братів та сестер потрібно зібрати якомога швидше. Якщо при проведенні оцінки сім'ї заповнювалася генограма сім'ї, її копію теж слід додати до книги.

Більшість малюків у ранньому дитинстві роблять щось таке, що здається досить кумедним та може стати основою для цікавих сімейних історій. Розмова про такі речі ясно показує дитині, що вона може і буде мінятися. Моделі поведінки індивідуальні у кожної дитини, і коли дитина стає дорослою, над цим можна від душі посміятися. Конкретні докази змін потрібно включати до «Книги життя» кожної дитини.

Джерела інформації про рідну сім'ю

Члени рідної сім'ї є джерелом отримання фотографій, пам'ятних предметів та різноманітної інформації. Рідні батьки повинні зрозуміти, що вони мають щось запропонувати дитині, навіть якщо вони її не виховуватимуть. Прохання батьків-усиновлювачів про надання фотографій та інформації впевнює рідних батьків у тому, що вони є важливим компонентом життя дитини. Такі прохання можна передавати безпосередньо або через агенцію. Інформація, яку можуть збирати усиновлювачі або прийомні батьки, може містити:

- ⇒ основні етапи розвитку дитини;
- ⇒ захворювання, щеплення, травми, госпіталізація;
- ⇒ способи, в які дитина виявляє свою прихильність;
- ⇒ способи поведінки дитини, коли вона щаслива або збуджена;
- ⇒ перелік того, що лякає дитину;
- ⇒ найкращі друзі, улюблені види діяльності та іграшки;
- ⇒ день народження та релігійні свята;
- ⇒ подорожі;
- ⇒ родичі, які є важливими в житті дитини;
- ⇒ що цікавого вміє робити дитина;

- ⇒ прізвиська;
- ⇒ домашні улюбленці;
- ⇒ зустрічі з рідними;
- ⇒ як звати вчителів, до якої школи дитина ходила;
- ⇒ успішність;
- ⇒ особливі заняття – участь у дитячих організаціях, членство в клубах, туризм;
- ⇒ церква та недільна школа;
- ⇒ фотографії усіх прийомних батьків, їхніх будинків та домашніх тварин.

Як створювати «Книгу життя»

Немає правильного чи неправильного способу створення «Книги життя». Як унікальна кожна дитина та її історія, так і «Книга життя» щоразу буде унікальною. Деяким дітям подобається починати від народження або навіть раніше, скажімо, з того, як познайомились батьки. Іншим більше до вподоби починати з теперішнього часу, розповісти в книзі про нинішню сім'ю, школу, друзів, уподобання та антипатії. Деяким навіть подобається починати з планів на майбутнє. Кожен із цих підходів має свої переваги.

Для книги можна застосувати альбоми для фотографій з прозорими пластиковими сторінками. Деякі користуються зошитами із сторінками з кольорового паперу. Деякі дорослі користуються готовим шаблоном, а деякі роблять все самі. Деякі вставляють в книгу фотокопії певних сторінок або надруковані сторінки, які потрібно заповнити. Зазвичай велике значення мають конкретні слова, що записуються у «Книгу життя». Хоча багатьом дітям подобається ідея «щоденника для усіляких дрібниць», для дитини, в якій погано розвинуте почуття власної гідності, слово «дрібниці» може мати негативний підтекст. Тому ми намагаємося не вживати терміну «щоденник для дрібниць». Ми також навмисно уникаємо терміну «назавжди», який для дитини може бути також незрозумілим. Терміни «доглядати» та «ростити» однаково добре тлумачать поняття постійності влаштування, якого ми прагнемо для дітей, тому ми віддаємо перевагу саме цим термінам.

Коли діти не бажають бути активно залученими до створення своєї «Книги життя», дорослим слід більш творчо підійти до цієї справи. Можна відвідати ті місця, які є важливими в житті дитини, та сфотографувати їх: район, де дитина раніше проживала, пологовий будинок, де вона народилася, будівля суду, в якому було прийняте рішення щодо долі дитини тощо.

Якщо у дорослого немає повної інформації, як часто і буває, можна заохочувати та підтримувати емоційні «дослідження». Коли в словах дитини є припущення чи здогадування на кшталт «Здається, моя мама не любила мене так, як мою сестричку», дорослий може відповісти, скажімо, так: «Може й так. Деяким батькам важко любити усіх своїх дітей. У мене немає інформації про те, чи дійсно це було так, як ти говориш. А, можливо, ти подумаєш про інші причини, чому вийшло так, що ти з батьками не могли жити разом?» Така відповідь дає змогу гіпотетично визначити можливі причини, чому діти і батьки не можуть жити разом, та розширяє можливості мислення дитини.

Застосування «Книги життя» відповідно до віку

До чотирьох років батьки можуть застосовувати «Книгу життя» у тих ситуаціях, в яких зазвичай застосовується альбом новонародженого. Можна переглядати фотографії, говорити про перші враження батьків від знайомства з дитиною, або про перші зустрічі з рідними батьками, якщо вони відбувалися: усе це буде свідченням того, що батькам приємно говорити про походження та життя дитини.

Розповідати факти у вигляді історії життя набагато цікавіше для маленьких дітей, ніж просто читати, оскільки дітки можуть заплутатися, коли згадувати про другу маму або тата, з якими вони не мають зв'язку. Усиновлювачам краще називати рідних батьків маленької дитини на ім'я. Коли дитина подорослішає та зрозуміє зв'язок між вагітністю та народженням дитини, у розповідь можна буде ввести терміни «рідна мама» та «рідний тато».

Від чотирьох до семи діти розуміють поняття практикуватися як опанування новою навичкою. «Книга життя» може забезпечити дитині можливість практикуватися у веденні розмови про важливі речі або у розвагах із батьками, читанні книжок тощо. Батьки також практикуються, тому дитині треба дати зрозуміти, що вчитися будувати близькі стосунки повинні і діти, і дорослі, і разом вони повинні над цим працювати.

Від восьми до дванадцяти «Книга життя» може бути засобом, що допомагає дитині вигадати «історію-ширму», щоб зберегти право на особисте життя та контролювати справжню історію власного життя. Дітям потрібен засіб для пояснення іншим, чому вони не живуть разом зі своєю рідною сім'єю. «Історія-ширма» — це скорочена, не надто відкрита версія правдивої історії. Дітям потрібно, щоб їм дозволили ввічливо відмовити у відповіді на запитання особистого характеру, що ставлять їм чужі або малознайомі люди. Їм потрібно дати змогу запитати себе: «Чи цій людині дійсно потрібна така інформація?» Якщо це не так, вони можуть сказати: «Мабуть, я краще не буду про це говорити», або «Це дуже особиста інформація», або відповісти «А чому ви про це запитуете?» Надаючи дитині можливість заздалегідь попрактикуватися у відповідях, ви тим самим допомагаєте їй не бути залежною від подібних запитань у майбутньому.

Підлітковий вік робить очевиднішим вплив травм та розлук, що дитина зазнала в дитинстві. Знову постають питання відокремлення/індивідуалізації. Психологічні завдання раннього підліткового віку дуже схожі на такі, що доводиться вирішувати у віці від одного до п'яти. Таке повторення несе в собі і хороше, і погане. Погане полягає в тому, що незадоволені потреби дитинства повертаються та тривожать підлітків у гіперболізованій формі; хороше ж полягає в тому, що з'являється потенціал для того, щоб торкнутися потреб раннього віку та задовольнити їх більш належним чином, і у такий спосіб сприяти правильним змінам у житті молодої людини. Хоча дорослі не можуть змінити те, що відбувалося у житті молодої людини на початку її життя, вони можуть допомогти їй розвинути в собі компенсаторні навички (Beuer 1990). Підлітки мають здатність мислити гіпотетично. Думаючи «наперед», вони можуть визначити той час, коли згадки про минулі травми знову можуть виринути в їхньому житті, та підготуватися до цього. Вони можуть почати розпізнавати навички, необхідні для створення можливості вибору, чого могли не мати їхні рідні батьки. Вони можуть більш реалістично сприймати вибір, який зробили люди, пов'язані

з їхнім життям, та це спонукатиме їх до того, що вони самі братимуть на себе відповідальність за свій власний вибір. Дорослі можуть допомогти молодій людині поглянути в майбутнє та визначити той час, коли може виникнути відлуння подій, що сталися на початку їхнього життя.

Рікс (1985) зауважив, що особи, які змогли вибачити за минуле та/або логічно та зрозуміло говорити про події, що формували їхнє життя, мали більший шанс формування міцних стосунків із власними дітьми. Як допомогти підліткам підійти до моменту прощення? Звідки ми можемо знати, що вони готові до цього? Інформація про різноманітні стосунки в сім'ях у поєднанні із наданням підтримки у прийнятті радше свідомих, ніж несвідомих рішень, допоможе молодим людям залишити позаду складнощі їхнього минулого, не піддаючи його осуду. Трізеліотіс (1983) визначив три основні сфери, що пов'язані із формуванням особистості у підлітковому віці. Перша витікає із відчуття у дитячому віці, що ти потрібен і тебе люблять. Друга — знання власної історії, а третя — відчуття, що тебе сприймають як людину, котра чогось варта та гідна. «Книга життя» значною мірою може допомогти досягти принаймні двох із вищезазначених цілей.

Передруковано з дозволу Раст, Альянсу з питань усиновлення.

10. Дитина в сім'ї. Процес адаптації. Стадії адаптації, особливості кожної стадії

Щоб зрозуміти процес адаптації, слід уявити, що вас раптово перемістили в нове, абсолютно незнайоме місце, причому це відбулося поза вашим бажанням і без попередньої підготовки. Що ви відчуваєте при цьому? Мабуть, ваш стан близький до шокового, а ви розгублені.

Тривалість цього стану залежить від особливостей вашої нервової системи. Хтось, обернувшись, спробує знайти затишне місце і звідти роздивитися незнайому обстановку, а хтось, навпаки, почне виявляти активність. Варіанти поведінки можуть бути різними: від намагання втекти і повернутися на попереднє місце до повного ступору. Коли шоківий стан пройде, ви, мабуть, почнете оглядатися навколо, помічати, що і хто знаходиться поряд з вами, намагатися освоїтися на новому місці. Якщо поряд будуть люди, ви звернетесь до них із запитаннями. Вас зацікавлять предмети і речі, що вас оточують. Ви їх почнете досліджувати та діяти відповідно до ситуації. Подальше пристосування до життя на новому місці залежатиме від вашого досвіду, умінь, знань, бажання жити в цьому місці, від того, як будуть задовольнятися ваші потреби. На процес звикання до змінених умов будуть впливати особи, які опиняться поряд, їхня підтримка та допомога, щирість або ворожість стосовно вас.

Потрапивши у нові умови, усиновлена дитина (навіть маленька) та її нові батьки будуть відчувати приблизно такі ж стани, які називають *адаптацією* — *процесом звикання, пристосування, людей одне до одного, до умов, що змінилися, нових обставин*.

Відчувати, що таке адаптація, кожній людині доводилось у житті не один раз (при вступі у шлюб, зміні місця проживання, зміні місця роботи тощо).

Адаптація в новій сім'ї — процес двосторонній, оскільки звикати одне до одного доводиться і дитині, яка опинилась у новій обстановці, і дорослим.

Подумайте кому легше адаптуватися: тому, хто залишився у звичній обстановці, чи тому, хто потрапив у нові умови?

Особливості адаптації дітей до нових умов

Адаптація у різних дітей відбувається по-різному. Багато залежить і від віку дитини, і від рис її характеру. Велику роль відіграє досвід попереднього життя. Якщо дитина до усиновлення жила в сім'ї, проблеми будуть одні. Дитина, яка своє невелике життя прожила в дитячому закладі, інакше реагуватиме на нові умови. Перші реакції та самопочуття у кожної дитини буде різним. Хтось буде збудженим, в піднесеному настрої, намагатиметься усе роздивитися, помацати, а якщо хтось буде поряд — попросить показати, розповісти про навколишнє. Під впливом нових вражень може виникнути надзвичайне збудження, бажання побавитися. А хтось у новій обстановці злякається, буде тулитися до дорослого, намагаючись начебто вберегтися від хвилі нових вражень. Хтось лише поглядом кине на предмети та речі, боячись доторкнутися до них. Одержавши від дорослого якусь річ, притисне її до себе або сховає в куточок, щоб не загубилася.

Як же зробити так, щоб дитина, переступивши поріг вашої домівки, захотіла в ній залишитися?

Насамперед, зробіть так, щоб дитину нічого не налякало, не спричинило негативних емоцій, боязні. Це може бути і незвичний запах у квартирі, і домашня тваринка, до якої ви звикли, а дитина таку ніде не бачила. Дитина може налякатися ліфта і відмовитися підніматися на ньому.

Колись стався такий випадок: дворічна дівчинка почала плакати, щойно водій завів машину, і всю дорогу до дому не могла заспокоїтися. Плач стишувався, коли машина зупинялась, і ставав сильнішим, коли вона рушала. Дитина з народження перебувала у закладі, і її вивозили на машині лише одного разу – на аналізи.

Найвірогідніше, що і реакція на членів родини у дитини буде різна. Хтось не буде надавати переваги жодному і стане однаково ставитися як до тата, так і до мами. Частіше дитина спочатку віддаватиме перевагу комусь одному. Хтось надасть перевагу татові і мало уваги віддаватиме мамі, інші навпаки, за звичкою будуть горнутися до жінки, а хтось тягнутиметься до бабусі. Чому це відбувається, дорослим буває важко зрозуміти, а діти не можуть пояснити свої почуття. Можливо, їй сподобалися зовнішні ознаки (посмішка, очі, зачіска, одяг), або жінка нагадала своїм зовнішнім виглядом няню із будинку дитини. Увага допитливих зупиниться на чоловікові, тому що в закладі не вистачало чоловічої турботи. Декому ж за час перебування у закладі жінки стали більш звичними, а чоловіки їх лякають.

Але, не дивлячись на таку різницю, в поведінці дітей можна відзначити деякі спільні закономірності. Поведінка і самопочуття дитини не залишатиметься постійним, воно змінюватиметься мірою того, як дитина буде при звичаюватися до нової обстановки. Як відзначають психологи, під час адаптації дитини в нових умовах є декілька стадій.

Першу стадію можна назвати «Знайомство». Для цієї стадії характерна випереджувальна прив'язаність одне до одного. Батькам хочеться обігріти дитину, віддати їй накопичену любов. Дитина відчуває задоволення від свого нового становища, вона готова до життя в сім'ї. Вона із задоволенням виконує все, що пропонують дорослі. Багато дітей відразу ж починають називати дорослих татом і мамою. Але це зовсім не свідчить про те, що вони вже полюбили. Вони лише хочуть полюбити нових батьків.

Ви помітите, що дитина відчуває радість і тривогу одночасно. Це приводить багатьох дітей у надзвичайно збуджений стан. Вони стають непосидючими, не можуть довго зосередитися на чомусь, багато за що хапаються. Зважте: перед дитиною в цей період з'являється багато нових людей, яких вона не в змозі запам'ятати. Не дивуйтеся, що вона іноді може забувати, де тато-мама, не відразу скаже, як їх звати, плутатиме імена, родинні стосунки, питатиме «як тебе звати?», «а що це?» багато разів. І це не тому, що у неї погана пам'ять, або вона недостатньо розумна. Таке відбувається тому, що її мозок поки не в силі запам'ятати та засвоїти безліч нових вражень, які звалилися на неї, або тому, що їй дуже потрібно зайвий раз поспілкуватися, підтвердити, що це дійсно її нові батьки. І в той же час досить часто зовсім несподівано і недоречно діти згадують біологічних батьків, епізоди з колишнього життя, починають спонтанно ділитися враженнями. А якщо спеціально запитувати про минуле, деякі діти відмовляються відповідати або говорять без бажання. Це не свідчить про погану пам'ять, а пояснюється великою кількістю вражень, які дитина не спроможна засвоїти.

Ось як описують стан дітей і власні переживання на цій стадії усиновлювачі.

«Щастя увійшло в дім разом з усиновленою дитиною. Я – мама-початківець, і головне, мабуть, ще попереду. Але – чесне слово! – останні дні я ходжу з пульсуючою думкою: «Так ось що таке Щастя!» І це я, котра і до цього не була змучена життям: коханий чоловік, улюблена робота, прекрасні друзі, численні подорожі країною, світом... А пік цього Щастя відчуваю тоді, коли бачу свого чоловіка із сльозами на очах, який вовтузиться з нашим Міксером (це, вибачте, наша Юля: вона своєю рухливістю, яка підсилюється у хвилини радості, просто напрошується на таке порівняння) або вчить нашого «чолов'ягу» Льошку підтягуватися на руках... Ми всі так любимо одне одного! Так страшно усе це загубити... Ні, ми не сюсюкаємо і не плачемо одне у одного на плечі милуючись – ми живемо! І посваримо інколи Льошку, який лізе в усі щілини, і понервуємо: «Де знову пульт (телефон, дискета, ручка, ключі...)...», а потім погаласуємо всі разом, покидаємо одне в одного усілякими предметами (найбільш підходять для цього маленькі подушечки або м'які кубики). І – чесно – забуваю, що ці діти не нами народжені. Іноді – що ж і таке буває, але дуже-дуже рідко – зайде мова про те, що «бідні дітлахи залишилися сиротами...», а я і не втямлю: про кого це?! А потім – Боже, так це ж про моїх – і хихочу тихенько: нічого собі бідні...».

Сім'ї стикаються з проблемами усиновлення часто зовсім не схожими на ті, які вони передбачали. Деякі усиновлювачі починають відчувати свою безпорадність або смуток з приводу того, що в сім'ї з'явилася не та дитина, яку вони уявляли.

«Здавалося б, усиновлення відбулося. Добру справу зроблено, ура! Але ж ні! Спершу мене, грішним ділом, непокоїла думка, що дитині зі мною гірше, ніж було раніше. Чого тоді б вона здіймала плачі. Я позбавила її звичного оточення та знайомих моделей поведінки, змушую змінюватися, підвищую голос, даю стусана (каюсь, це також було). Я втомлююся від неї на відміну від виховательок, які працюють через дві доби на третю, і більш терплячі до дітей. Я годую її гірше, інакше, чому вона їсть так вибірково, дуже мало і всухом'ятку, важко погоджується лягти спати в денний час, відкидає будь-які пропозиції. Якщо лунає більш тверде «не можна», то зчиняє істерику, плюється, крутить дулі, сідає на підлогу, розхитується і б'ється потилицею об стіну. Мені здавалося, що я не можу контролювати ситуацію, у мене падали руки, я не знала, що робити. Здавалося, що так буде завжди, і що замість того, щоб дати щасливе дитинство сироті, я зіпсувала життя всім рідним. А сироті, з'ясовується, все, що я хотіла запропонувати, і не потрібно, бо в неї склалося своє життя, свої пріоритети, потреби, які я не в змозі задовольнити. Замість ніжності вона кусається, щипається. Замість спілкування – мугикає та відповідає різкими жестами. Як можна любити дитину, котра не вміє любити? Вона відкидає все, що я хотіла зробити для неї, вона навіть сказала мені, що я – не мама. На щастя, я була не одна. Моя мама періодично мене змінювала і зі свіжими силами, без примусу, грайливо, спромагалася зняти напругу».

Дорослі дуже хочуть, щоб процес звикання відбувався якомога більш гладко. Насправді ж у кожній новій родині є періоди сумнівів, підйомів і спадів, тривоги і хвилювань. Доводиться так чи інакше змінювати первинні плани. Ніхто заздалегідь не може вгадати, які несподіванки можуть виникнути.

Другу стадію можна визначити як «Повернення в минуле». Перші враження пішли, ейфорія закінчилася, встановився певний порядок, починається копіткий і тривалий процес притирання, звикання членів родини одне до одного – взаємна

адаптація. Дитина розуміє, що це — інші люди, в сім'ї — інші правила. Вона не зразу може при звичаїтися до нових стосунків. Вона майже беззаперечно корилася пра-вилам, коли це було новим. Але ось новина зникла, і вона намагається поводити себе, як раніше, придивляючись: що подобається оточенню, а що ні. Дуже болісно замається усталений стереотип поведінки.

Ось як виглядала ситуація в останньому прикладі через місяць.

«Хлопчик добре приживається, ми намагаємось полегшити йому перехід від старих звичок до нових. У нього сформовані навички охайності, він багато знає і вміє у дитячих іграх, але б'ється. Практично з перших днів виникли проблеми з харчуванням. У Будинку дитини мені говорили, а також я читала в медичній картці, що апетит у хлопчика хороший. Але коли я його відвідувала, то не годувала, а пригощала солодким (печиво, фрукти, цукерки, соки). Ось уже протягом місяця він не їсть нормально (суп, кашу, пюре, котлети, рибу тощо, що їмо ми). Відмовляється від молока, кефіру, навіть солодкого. Їсть сир, чорний хліб, крекери. Цим і живе. Підріс на 1,5 см, схуднув. Обід у нього складається з хліба з сиром, а потім цукерка на десерт. На підвечірок — печиво із соком. Їсть багато фруктів. Останнім часом почав вимагати виключно солодке. Оскільки у нього був день народження, ми дали йому наїстися досхочу, в надії, що у нього заболить живіт, і він зрозуміє, що це неправильно. Живіт, звичайно, не заболів, а проблема лишається. Він бачить, що ми їмо інше, причому дволітній брат їсть з апетитом і нормально, за одним столом із ним. Він пробує нашу їжу язиком, але жодного разу не ковтнув».

Як зазначають психологи, в цій стадії у дітей можуть бути такі прояви:

- ⇒ фіксація на чистоті, охайності, або навпаки — бруді та неохайності; почуття безпорадності або почуття залежності;
- ⇒ надмірне занепокоєння своїм здоров'ям, перебільшені скарги, підвищена чутливість, відмова від нового, напади злості, плачу, які не можна пояснити, втоми або тривоги, ознаки депресії та подібне.

У дітей, які виховуються у дитячих закладах, за час перебування в них формується свій ідеал сім'ї, і у кожного живе очікування мами й тата. З цим ідеалом пов'язані почуття свята, прогулянок, ігор. Дорослі ж, що зайняті життєвими проблемами, не знаходять часу для дитини, лишають наодинці із собою, вважаючи дорослим («Іди, пограй, знайди заняття...»). Або надмірно опікують, контролюють кожний крок дитини.

Чимало дорослих, які стикнулися з цими проблемами, не мають сил, а головне — терпіння дочекатися, поки дитина зробить те, що їм потрібно. Особливо яскраво в цей період проявляються відсутність знань про особливості віку, вміння встановлювати контакт, довірливі стосунки. Дитина складно обирає потрібний стиль спілкування. Намагання спертися на свій життєвий досвід, на те, як виховували їх, часто зазнають поразки.

Ця розповідь усиновлювачки яскраво свідчить про те, що дорослі, не знайомі з особливостями віку, відчувають значні труднощі.

«Я не можу більше п'яти хвилин стояти на місці в очікування, поки Гриць зверне увагу на мої заклики і не зрушить з місця в потрібному напрямку. Не можу терпіти, як він суне до рота все: черевик, крем, комп'ютерну мишу, щітку масажну, ключі, горщик, щітку для прибирання в туалеті. Якщо кривлюсь і кажу щось на кшталт: «Тьху, кака!»,

він сміється і ще з більшим натхненням тягне до рота. Забираю, даю щось інше, чисте — також зразу до рота. Саджу на горщик — крутить головою — не хочу. Підіймаю, вдягаю штаниці, минає 15 — 20 секунд, починає робити свою справу, мило посміхаючись: «Кха-а-а». Весь час просить: «Дай!» Якщо у нього є ложка, то потрібна друга, третя... Якщо кажу: «Не дам», він проситиме доти, доки не даси. У мене не вистачає терпіння, іноді виникає думка: «Чи спроможна я виховувати це хлопця? Коли народилася дочка, такого не було».

Виявляється різниця й у поглядах батьків на виховання, вплив авторитарної педагогіки, прагнення до абстрактного ідеалу, завищені або занижені вимоги до дитини. Процес виховання розглядається як виправлення вроджених недоліків. Зникає радість спілкування, природність стосунків. Може виникнути прагнення підкорити дитину собі, виявити свою владу. Замість природного прийняття дитини применшуються її чесноти. Замість чутливого реагування на найменші досягнення дитини, починається її порівняння з однолітками, які дуже часто не на користь усиновленої дитини.

Іноді в цей період дитина регресує у своїй поведінці до рівня, що не відповідає її віку. Одні стають занадто вимогливими та вередливими, віддають перевагу іграм з дітьми молодшого віку та домінуванню над ними. Інші виявляють ворожість до нового оточення. У деяких дітей можуть спостерігатися напади злості, плачу, втоми чи тривоги, які не мають пояснень. Відзначається повернення енурезу, шкідливих звичок.

Почуття жертви обставин наводить дитину на думку, що дорослі не піклуються про нього, і вона може захотіти піти з дому. Деякі діти відчувають почуття страху бути обманутими та повернутими в дитячий будинок, і тому відмовляються виходити з дому. Деякі діти бояться тривалий час залишатися в домі без нових батьків, не відпускають їх від себе ні на хвилину, бояться, що вони підуть і не повернуться.

Звикнувши до нових умов, дитина починає шукати лінію поведінки, яка б задовольнила батьків. Цей пошук не завжди вдалий. Щоб привернути увагу до себе, дитина може змінювати поведінку дивним чином. Тому батьків не повинно дивувати, що весела, активна дитина раптом стала капризувати, часто і тривало плаче, починає битися з батьками або іншими дітьми (якщо вони є), навмисне робить те, що не подобається їм. А замкнута, насуплена виявляє інтерес до оточення, особливо, коли за нею ніхто не стежить, або стає надзвичайно активною.

Непідготовлені до цього батьки можуть відчувати шок, переляк. «Ми бажаємо дитині добра — а вона... Ми її так любимо, а вона нас не цінує», — звичайні для цього періоду скарги. Деким оволодіває відчай: «Невже так буде завжди?!» Можуть виникнути і крайні думки: «А навіщо нам взагалі була потрібна ця дитина? Як було тихо і спокійно удвох... Можливо, повернути її туди, звідки взяли, адже вона звикла до того способу життя, дітей?» Виправдовуючи себе, батьки починають шукати в дитині недоліки, що викликані неблагополучною спадковістю: погана пам'ять, важко мислить, занадто рухлива тощо, не підозрюючи, що багато недоліків у розвитку викликані на спадковими факторами, а соціальною занедбаністю дитини, що за умови хорошого сімейного догляду, піклування зникають безслідно. На жаль, є сім'ї, які бачать вихід із такої ситуації у розлученні: «Ти хотів (хотіла), ось і виховуй!». Це лише невеликий перелік проблем, які можуть виникнути в сім'ях, що вирішили взяти на виховання або усиновити чужу дитину або дитину чоловіка (дружини).

Дуже важливо спостерігати за поведінкою дитини, щоб зрозуміти її причини. Корисно звернутися до спеціалістів, психологів або таких самих усиновителів (за раз великі можливості для обміну інформацією надає Інтернет).

Про успішне подолання труднощів адаптаційного періоду свідчать зміни у зовнішності дитини: вираз стає більш усвідомленим, частіше з'являється посмішка, звучить сміх. Дитина є жвавішає, відкривається, немов розквітає. Неодноразово відзначалося, що після вдалого усиновлення у дітей починає рости нове волосся (із тьмяних воно стає блискучим), зникає багато алергічних проявів, припиняється енурез, очевидно є зростання ваги.

Знову звернемося до досвіду усиновлювачів.

«Він почав їсти, у нього з'явилися знайомі місця, дитячі майданчики, намітився розпорядок дня. Почав набагато краще говорити, довше гортати сторінки книжок. Став частіше проситися до туалету (до цього ходив не більше 4-х разів на день). А сьогодні ввечері звернув увагу на пісню «Мама для мамонтеня», яка у нас на дискеті серед інших пісень, і попросив її послухати ще. З іншими піснями такого не було. Здається, запахло щастям. Грицик навчився цілуватися. Складає губки, як дзьобик каченяти, й тягнеться назустріч. Майже оволодів ложкою. Чітко вимовляє «мама», «тато». Вчора вперше заплакав, коли я йшла».

Третя стадія – «Звикання», або «Повільне відновлення». Ви можете помітити, що дитина якось несподівано подорослішала. Якщо раніше її приваблювали малюки, то зараз вона обирає компанії, що близькі їй за віком. Зникає напруга, діти починають жартувати і обговорювати свої проблеми та труднощі з дорослими. Дитина звикає до правил поведінки в сім'ї, дошкільному закладі чи школі. Починає поводити себе так само природно, як і рідна дитина в біологічній родині. Бере активну участь в усіх сімейних справах. Без напруження згадує своє минуле життя. Поведінка відповідає особливостям характеру і повністю адекватна до ситуацій.

Почуває себе вільно, стає більш незалежною і самостійною. У багатьох дітей змінюється зовнішність, стає більш виразним погляд. Діти стають більш емоційними; розгальмовані – більш стриманими, а скуті – більш відкритими. Це ї є форма вияву вдячності батькам, які взяли дитину у свою сім'ю.

Пристосувавшись до нових умов, діти все менше згадують минуле. Якщо дитині гарно в сім'ї, вона майже не говорить про минуле, не хоче до нього повертатися, належно оцінивши переваги життя в новій сім'ї. Діти дошкільного віку можуть запитувати дорослих, де вони так довго були, чому так довго їх шукали? Якщо дитина відчуває до себе хороше ставлення, виникає прив'язаність до батьків і зворотні почуття. Вона без зусиль виконує правила і правильно реагує на прохання. Виявляє увагу та інтерес до всіх сімейних справ, бере посильну участь у них. Сама відмічає зміни, які з нею відбуваються, не без іронії згадує свою погану поведінку (якщо вона була), співчуває батькам. Діти та батьки живуть життям звичайної сім'ї, якщо тільки батьки не відчувають страху перед обтяженою спадковістю і готові адекватно сприймати вікові зміни в дитині.

Ось як відповідає на один із листів усиновлювачка з досвідом.

«Просто потрібний час. Ще трохи-трохи часу. До сина не чіпляйтеся: по-перше, вік такий не надовго, по-друге, стрес незабаром мине. Не ображайтеся на нього – намагайтеся ставитися з гумором і переводьте все в гру, жарт. Донька була в цей час страшенно

вередливою. Я завжди намагалась у її вередуваннях їй допомогти, оскільки бачила, що вона розуміє, що неправа, а зробити з собою нічого не може. І я їй співчувала, дійсно ставилась із розумінням, що вона хороша — дуже — але тільки «вереда» якась з'явилась. І ніколи не зациклювалась на конфлікті, намагалась його відразу згорнути, наприклад погоджувалась одягти те, що хоче вона, тощо. Потім усе минуло. До речі, донька стала просто золотою: жодних забаганок, абсолютно! А бувало аж до смішного доходило. Приходимо до магазину за іграшками (ми дуже любимо їздити в Дитячий світ). Вибираємо іграшки, ходимо по відділах. Раптом помічаю, що іграшки вибираю я, а діти ходять за мною із задоволеним виглядом. Я їм кажу: «Діти, ми ж прийшли за іграшками для вас. Може ви все ж таки щось самі оберете?» А вони мені: «Ну що ти, мамусю, що ти вибереш, те і добре!». Ось і маєш! Скільки не вмовляла — відмовляються. Тобто вони були стовідсотково впевнені, що мама вибере те, що потрібно. Я завжди була на їхньому боці в усіх питаннях, і вони мене, мабуть, сприймали як рівноправного члена своєї команди».

Усиновлені діти своєю поведінкою вже не відрізняються від дітей, які виховуються у біологічних батьків. Якщо і з'являються проблеми, то зазвичай вони віддзеркалюють *кризові етапи вікового розвитку*, через які проходить кожна дитина.

Якщо ж батьки не зуміли знайти шлях до серця дитини і встановити довірливі стосунки, то загострюються колишні недоліки особистості (агресивність, закритість, некерованість) або шкідливі звички (паління, крадіжки, бродяжництво), а також мстивість або демонстрування безпорадності, вимога надмірної уваги або впертість, негативізм. Тобто кожна дитина шукає свій шлях захисту від несприятливих зовнішніх впливів.

Ось приклад п'ятирічного Славка, який потрапив у сім'ю, в якій, окрім нього, було ще три сини та дівчинка, яку удочерили. Слухняний, в міру активний хлопчик в дитбудинку добре контактував з дітьми, жодних невротичних реакцій лікарі не відзначали. Перші два тижні в сім'ї він був тихий, як вода. Трохи оговтавшись, почав чіпати брата-однолітка, потім виливати образи на дівчинку. Дорослі, не витримавши, почали його карати, застосовуючи перерви. Перебуваючи наодинці, хлопчик мочився і випорожнювався під себе. Вночі став неспокійним, піднімався і тинявся по кімнатах або робив дрібні капості іншим дітям. Батькам довелося звернутися по допомогу до психотерапевта. Дитину на деякий час поклали в лікарню, а батькам порадили змінити ставлення до неї, бо доведеться скасовувати усиновлення.

Наступна криза може спостерігатися у *підлітковому віці*. У першій половині підліткового віку відбувається формування ідентичності, дитина прагне незалежності та емансипації. Про початок формування ідентичності свідчить підвищена увага дитини до своїх коренів, її запитання про походження, а також намагання експериментувати зі своєю зовнішністю. Діти відпускають або відрізають волосся, перефарбовують його, винаходять дивовижні зачіски та одяг тощо.

Дитина може змінити своє ставлення до батьків, критикувати їх, особливо коли відчуває образу (до речі, це властиво і біологічним дітям). Усиновлені діти можуть намагатися бути схожими на своїх біологічних батьків. Якщо підліток має обмежену інформацію про свою біологічну сім'ю, він додумує нюанси, яких не достає, намагається бути схожим на уявний образ своїх біологічних батьків. Може здатися, що підліток відкидає цінності, звичаї, зовнішність усиновлювачів і приймає те мірило цінностей, яке, як йому здається, існувало в його біологічній родині.

У підлітковому віці усі молоді люди потребують незалежності. Парадоксально, але підліток, який у глибині душі боїться відокремлення від батьків, може переступати всі можливі межі, зятато відвойовуючи незалежність і стверджуючи свою непричетність до сім'ї. «Ти не можеш указувати *мені*, що робити! Ти мені не мати!» У хвилини загострення стосунків, можливо, ви почуєте слова про те, що йому в рідній сім'ї було б краще, що ви погані батьки. Дитина вважає, що її не люблять або до неї погано ставляться через те, що вона нерідна.

У підлітковому віці дитина продовжує переживати втрату своєї біологічної сім'ї. Цей процес розпочався ще на попередньому етапі розвитку. Друга стадія переживання – агресія. Підліток вступає в цю стадію саме тоді, коли заявляє про своє відкидання ідентичності сім'ї усиновлювачів і відмовляється від її підтримки. Хоча підлітковий вік супроводжується агресивністю у всієї молоді, для усиновлених дітей це почуття має ще більш яскраво виражений характер. Багато батьків зазначають, що дитина стає агресивною приблизно у дванадцять років (дівчатка дещо раніше), а пік агресії припадає не тринадцять або чотирнадцять років.

Ускладнення стосунків між дорослими і дитиною, зміни в поведінці є у будь-якої дитини підліткового віку, коли виникає інтерес до свого «я», історії своєї появи на світ. Між дорослими та дітьми може виникнути відчуження, втрачається щирість, довірливість стосунків. Дитина, що дорослішає, відсторонюється від дорослих, у неї з'являються секрети. Вона може багато чого спробувати, щоб підтвердити своє дорослішання: палити, вживати алкоголь, брутальні слова тощо.

Однолітки приваблюють підлітка більше ніж дорослі, проявляється цікавість до осіб протилежної статі. Таке виникає і з рідними дітьми. Головна причина тому – не спадковість, а особливості розвитку підлітка. Наголошуємо, що це – криза віку. І важливим тут є розуміння проблем дитини, її складнощів. Ні закидів, ні жалю на зразок «І навіщо ми тебе усиновили!» не повинно пролунати з ваших батьківських вуст. На ці слова має бути накладене табу.

Розуміння, терпіння, витримка – провідні принципи поведінки у цей період. Не соромтесь звертатися із своїми проблемами до фахівців, зустрічайтесь із тими, хто так само, як і ви, виховує усиновлену дитину. Ви зрозумієте, що немає безвихідних ситуацій.

Через рік-два, за розумної поведінки дорослих, ви помітите, що ці проблеми підуть, і дитина, коли дорослішатиме, оцінить роль сім'ї у своєму житті.

Тому не чекайте, поки дитина увійде у складний підлітковий вік, постарайтеся якомога більше дізнатися про те, які сюрпризи готує цей кризовий період у розвитку будь-якої людини. Згадайте себе підлітком: можливо, і вам було важко зрозуміти дорослих, і вам було складно з вашими батьками, вчителями, іншими дорослими навколо вас.

Адаптація батьків-усиновлювачів

Отже, у сім'ю увійшла нова дитина. До її появи дорослі були впевненими, що готові до розв'язання усіх проблем, готові любити дитину такою, якою вона буде. Ілюзії та деяка ейфорія, впевненість у тому, що вистачить сил для подолання усіх труднощів, – типові стани, що характерні для більшості нових батьків. Майже всі впевнені у своїх виховних здібностях і в тому, що зможуть успішно їх застосувати

на благо чужої дитини. Особливо це притаманне тим батькам, які були успішними у вихованні власних дітей і зуміли створити атмосферу тепла та любові у своїй сім'ї. Але поява чужої дитини — це серйозне випробування для усієї сім'ї. В усиновлювачів немає вихідних і відпусток, вони не зможуть відпочити від дитини і розслабитися. Окрім того, коли з'являється новий член родини, порушується сімейна рівновага, яка часто буває досить крихкою. Це відбувається навіть, коли народжується власна дитина. А про що мовити, коли в сім'ї з'являється незнайома дитина, причому із досить складною долею і часто непростим характером.

Приблизно через місяць картина сім'ї дещо змінюється. У відповідь на запитання: «Наскільки реальна ситуація відрізняється від очікуваної?», більша частина матерів висловлює явне чи неявне невдоволення своєю новою роллю. Негативні емоції, в основному пов'язані зі збільшенням обсягу домашньої роботи, затратою додаткових сил, енергії, часу, виникненням непередбачуваних ситуацій, які впливають на налагоджений побут сім'ї.

Чимало матерів, які мали власних дітей, у розпачі від того, що нова дитина відрізняється від них дітей, щодо неї необхідно вживати інших засобів впливу. Їм багато чого не подобається у поведінці дітей, шокують манери поведінки (розкидання речей, відсутність навичок гігієни, культури вживання їжі тощо). В тих сім'ях, де є власні діти, з'ясовується, що вони не можуть ставитися до дитини так само, як до своєї. Вони змушені робити для неї винятки, жаліти, не сердитися на вередування. Ось висловлювання однієї з жінок: «Я намагаюсь не робити очевидних скидок, але доводиться жаліти, адже дитині так само важко звикати до нас, як і нам до неї. Можливо, я занадто м'яка з нею, тому що іноді «не помічаю» того, що своїм дітям я ніколи б не пробачила».

Незначна частка усиновлювачів висловлює розчарування своєю новою роллю. І хоча вони визнають збільшення навантаження, все одно вони готові продовжувати розпочату справу і з оптимізмом дивляться у майбутнє.

В основному після першого місяця спільного проживання батьки висловлюють позитивне ставлення до ситуації, що склалася, але приблизно половина з них зазначає, що звикання відбувалось нелегко.

Через три місяці багато батьків починають відчувати себе більш впевнено і комфортно, вони позитивно оцінюють свій досвід і визнають ситуацію в родині як достатньо хорошу. Вони більш упевнені у своїх силах, їм вдалося знайти свої власні способи довірливого спілкування з усиновленою дитиною. Відзначають також значні позитивні зрушення у дитини.

Але є сім'ї, в яких стосунки з дитиною не змінилися на краще. В них спостерігається розчарування і в дитині, і в своїх силах. Усвідомлення власної поразки супроводжується стресовим станом матері.

Поява усиновленої дитини може негативно вплинути на взаємини між членами сім'ї. Наприклад, дитина нервує чоловіка, і він відмовляється від будь-яких сосунків з нею. Дитина може проявляти вибірковість, віддавати перевагу одному з членів сім'ї, наприклад, батькові, відкидаючи матір. Усиновлена дитина може негативно впливати на дітей, які є в сім'ї, або спричиняти між дітьми конфліктні стосунки (ревності, суперництво). Особливо багато проблем виникає там, де усиновлена дитина старша за рідних дітей.

У цілому через 3 місяці існування такої сім'ї вимальовується досить суперечлива картина. Матері ще сповнені ентузіазму і відчують певне задоволення своєю новою роллю. Батьки, звісно, – менш оптимістичні.

Вирішальним у житті сімей є 6-місячний період. Задоволення від нової ролі великою мірою залежить від того, наскільки дорослі змогли зрозуміти і прийняти дитину. По завершенню 6 місяців багато батьків відчують набагато менше оптимізму і зазначають, що їм стало важче, ніж у перші дні.

Їхнє задоволення власними діями набагато менше, ніж раніше. Спочатку здається, що дитина прекрасно звикає до нової обстановки, з усіма погоджується, робить те, чого від неї чекають. І раптом вона перестає бути абсолютно слухняною, все частіше висловлює власні погляди і починає висувати власні вимоги. Це свідчить про те, що вона почуває себе комфортно, стає сама собою. Навіть якщо батьки розуміють, наскільки важливими і суттєвими є зміни, що відбуваються з дитиною, від цього їм не легше долати все нові і нові труднощі. Тепер вони набагато частіше говорять про погіршення поведінки, ніж відзначають позитивні зрушення, вони менш упевнені та задоволені, ніж раніше.

Оптимізм зменшується, тому що більшість батьків починають розуміти всю серйозність і глибину дитячих проблем, і не завжди ефективний результат своїх намагань змінити поведінку дитини на краще. Мірою того, як вони краще та ближче пізнають дитину, їм стає більш зрозуміло, який вплив на дитину справив попередній життєвий досвід. Саме в цей час важливою є допомога фахівця.

В той же час вони все більше прив'язуються до дитини, і, природно, хочуть зворотної реакції від неї. Батьки очікують від дитини вдячності та визнання за свої «героїчні зусилля», але їхні очікування часто лишаються марними. І тому є важливою підтримка ззовні – соціальних працівників, родичів, педагогів. Вони повинні побачити зміни в дитині на краще, показати, яку користь дало дитині перебування у цій сім'ї, зокрема, дитина стала більш захищеною, у неї покращились ... (перелік успіхів), вона стала більш врівноваженою, спокійною, впевненою, набрала ваги тощо.

Розчарування батьків не означає, що вони погано справляються зі своєю роллю. У цей період батьки найбільше потребують порад та рекомендацій щодо того, як справитися з поведінкою дитини, пояснити її причини, а також схвалення та підтримки.

Важливим етапом у житті сім'ї стає перший рік перебування дитини в ній.

Більшість сімей всиновлюють дитину з упевненістю, що зможуть зробити дитину щасливою. Вони вірять, що під їхнім впливом дитина зміниться на краще. Але коли зміни настають не так швидко, як вони це собі уявляли, батьки губляться і потребують підтримки та пояснення причин. Слід зрозуміти, що повільний і не дуже помітний прогрес – явище закономірне, і немає нічого страшного в тому, що батьки не завжди можуть самотійно подолати конфлікти і труднощі.

Коли здається, що дитина почала краще себе поводити, а батьки дійсно змогли їй допомогти, то це викликає почуття задоволення. «Коли після усіх ускладнень, ти бачиш певні прояви розуміння, якісь крихітні зміни на краще, то відчуваєш себе просто на сьомому небі» – так описує свої почуття один із батьків.

Якщо батьки і надалі вважать свою дитину «важкою» і не бачать позитивних змін,

то, зрозуміло, почувають себе незадоволеними, оскільки опиняються у ситуації, коли докладено чимало марних зусиль. В цей час їм, безумовно, стає потрібною зовнішня допомога.

Однак у цей період значно більше матерів і батьків висловлюють задоволення ситуацією, що склалася в родині, та своєю роллю в ній. Складається враження, що вони набагато впевненіше виконують свої батьківські ролі, ніж бмісяців тому. «Справи йдуть набагато краще – про таке я навіть мріяти не могла 6 місяців тому. Я просто почала розуміти свою дитину. Ми разом можемо вирішувати проблеми, які постають перед нами», – така оцінка ситуації однією з матерів.

Через півтора роки можна сказати: якщо сім'я протрималася у такий складний період, вона зможе надалі досить легко долати проблеми, які виникатимуть.

Але навіть найуспішніші батьки потребують заохочення і віддачі від докладених зусиль. Це може бути почуття любові, яке виявляє або висловлює дитина, її щастя, її бажання жити в цьому домі. Батьки хочуть впевненості в тому, що вони зробили усе можливе, аби допомогти дитині.

Отже, для побудови будь-яких взаємин необхідний час, і це є абсолютно нормальним.

Спільні заняття, ігри, бесіди; надання дитині можливості висловити те, що у неї на серці; розуміння її проблем і проникнення в її інтереси; допомога і підтримка, якщо дитина засмучена, догляд і піклування, якщо вона хвора ... Все це з часом неодмінно створить емоційну близькість між батьками і дитиною.

Перші дні дитини в сім'ї. Деякі рекомендації

Якщо ви усиновили дитину, яка виховувалась у закладі, то у перші дні та тижні перебування в сім'ї у неї, вірогідно, проявлятимуться певні особливості поведінки, що можуть здаватися дивними. Як зменшити деякі проблеми і допомогти, щоб звикання до нових умов було більш сприятливими для дитини?

Майже в усіх дитячих закладах для дітей-сиріт, у зв'язку з особливостями організації їх діяльності, до дітей застосовують поточний метод виховання, який подавляє індивідуальність дитини – формується звичка до жорстких норм та правил. Інший фактор – це практично повна відсутність у таких закладах чоловіків і, відповідно, досвіду спілкування з ними. Різка зміна розпорядку, розширення кола контактів, відрив від звичної обстановки може спровокувати неспокій, розлади сну, апетиту, появу рухових розладів, неадекватні реакції на ваші слова та дії.

Пам'ятайте:

1. У дитини був жорсткий режим, намагайтесь його не відразу і не суттєво змінювати. З'ясуйте, яким був режим у закладі саме для ЦІЄЇ дитини. Які реакції виявляла вона за умови зміни режиму, або які тенденції проявляла в його порушенні. Якщо дитині подобалося засинати пізніше за інших, нехай вдома режим дещо зміститься.
2. З'ясуйте уподобання в їжі, чим дитина харчувалась. Не переживайте, якщо дитина буде відмовлятися від якихось цінних, на ваш погляд, продуктів, наприклад, риби, фруктів, зелені. Не турбуйтеся, згодом вона сама почне усе це їсти.

3. Не варто закидати дитину купою нових іграшок, адже від них дитина не обов'язково буде в захваті. Маленьку дитину незвичні іграшки, навпаки, можуть налякати. При нагоді попросіть у закладі іграшку, до якої дитина звикла. Спробуйте відтворити в домі певні елементи, що знайомі дитині по закладу і викликають у неї знайомі і приємні відчуття.
4. Не перевантажуйте дитину емоційними враженнями. Обмежте зустрічі з іншими дітьми та дорослими. Гості та родичі цілком можуть зачекати тиждень-другий, доки дитина трохи адаптується і почуватиметься вдома впевненіше.
5. Усуньте нові для дитини голосні та різкі звуки, сильні запахи. Винесіть з її кімнати рослини, які мають сильний запах, косметичні засоби.
6. Якщо у вас є домашні тварини, будьте особливо акуратними та намагайтеся, щоб знайомство з ними відбулося спокійно, доброзичливо та за умови хорошого настрою в усіх учасників процесу.
7. Якщо щось дитині особливо подобається в їжі чи розвагах, не намагайтесь видати це все у максимальних кількостях. Принцип «досхочу» тут не спрацює і може привести до серйозних розладів або алергічних проявів у дитини. Помірність і поступовість (особливо спочатку) для дитини є набагато важливішими, ніж компенсація того, чим дитина обділена.
8. Не поспішайте до збільшення пізнавального навантаження. Необхідно, щоб дитина почувала себе в домі захищеною, а головне — забезпечити стабільність та відсутність надлишкової новизни, її і так буде забагато. Навіть старших дітей, як би ви не прагнули дати їм якомога більше і швидше, не поспішайте перевантажувати новими враженнями. Зовсім не обов'язково робити далекі прогулянки або поїздки в музеї, кінотеатри, на свята. Дозвольте їм спочатку добре ознайомитися з домівкою.
9. Не сподівайтесь, що дитина відразу висловить позитивну емоційну прив'язаність. Вірогідніше вона буде виявляти неспокій в разі вашої відсутності.
10. Спершу намагайтеся бути разом з дитиною якомога частіше, розмовляйте з нею, дивлячись в очі. Говоріть про те, що їй цікаво, уважно слухайте все, про що розповідає дитина, намагайтесь різко не реагувати на неприємні розповіді, брутальні слова. Не зупиняйте, якщо дитина розповідає жахи зі свого попереднього життя, грає в ігри, де уявляє себе жертвою. Негатив, який накопився, потребує виходу назовні і не може бути забутим за один день. Виявіть терплячість. Лікує час, увага та любов.

Щоб простіше було уявити стан дитини протягом перших днів її перебування у новому домі, спробуйте уявити, що ви несподівано опинилися на чужій планеті, де безліч нових незрозумілих вражень, а кожен незнайомий предмет приховує загрозу... Може допомогти відчувати себе у безпеці лише той, хто поряд.

11. Покарання: «за» і «проти»

Карати дитину чи укласти з нею угоду ?

Мабуть, немає на світі дитини, яка б нормально сприймала покарання, як і навряд чи знайдуться батьки, які б із величезним задоволенням карали своїх дітей. Проте виключити покарання із системи впливу на дитину неможливо. Для того, щоб покарання не нашкодило дитині, а стало корисним, сприяло б налагодженню контакту між дітьми та батьками, слід все продумати, оцінити й обрати для правильну форму, урахувавши індивідуальні особливості дитини.

Хороші батьки не поспішають негайно карати дитину за найменшу помилку. Набагато важливіше та доцільніше уважно розглянути ситуацію, в якій було вчинено провину, і зрозуміти істинні психологічні причини поведінки дитини.

Часто батькам буває корисно стримати свою безпосередню реакцію на провину, а інколи зовсім відмінити покарання, адже дитина має право на помилку, слабкість, недосконалість.

Часом відмова від покарання може стати досить ефективним засобом впливу на поведінку дитини. Наприклад, якщо дитина розуміє, що вчинила неправильно і сама сповіщає про це дорослих, то, вочевидь, вона глибоко переживає свою вину. У таких випадках батькам можна відмовитися від очікуваного дитиною покарання, що само собою змусить її ще раз пережити негативні емоції. Але користуватися цим методом потрібно дуже обережно, оцінивши здатність дитини переносити емоційні перенавантаження. Для однієї дитини такі переживання будуть корисними, для іншої – занадто болісними. Методом позбавлення покарання користуються ті батьки, авторитет, яких дуже вагомий, а думка значуща, в іншому разі такий метод не буде дієвим. Іноді замість традиційних суворих засобів впливу краще використати несподівані дії, експромт, що потребує постійного пошуку та розширення знань та уявлень про особливості психіки дитини.

Як чинити, коли дитина не слухає, не виконує ваших розпоряджень, не прислуховується до умовлянь? Передусім подумайте, можливо, ви самі дозволили малюку сприймати вашу вказівку як щось необов'язкове, адже обов'язкове і беззаперечне виконання правил та вимог виробляється шляхом систематичного і постійного контролю. Якщо його не було, досягти швидкого результату дуже важко. Спробуйте з'ясувати, що завадило дитині виконати вказівку. Якщо ви впевнені, що таких причин немає і покарання невідворотне, пам'ятайте, що воно вимагає від вас тактовності та обережності. Які ж форми покарань можна застосувати?

Розглянемо декілька найбільш типових способів покарання.

На жаль, у багатьох сім'ях найбільш розповсюдженою формою покарання досі залишається *фізичне покарання*, засноване на страху дитини перед болем. Традиційно вважається, що фізичне покарання – ефективний засіб впливу на дитину.

Дійсно, побиття дитини може підкорити її волі батьків. У момент покарання дитина готова зробити і пообіцяти все, що завгодно, аби убезпечити себе від болю. Проте поряд з тим, що фізичні покарання ображають, озлоблюють, залякують та

принижують дитину, вони, зазвичай не розв'язують конфлікт, а лише створюють ілюзію його розв'язання.

Завинивши, дитина розуміє, що вчинила щось негарне. Фізичне покарання позбавляє дитину почуття провини, але не змушує аналізувати свою поведінку, а швидше формує настанову: не потрапляй на очі!

Побиття здатне зламати волю дитини і перетворити її в покірну, безініціативну особистість, яка легко підкорюється. Такій дитині буде важко протистояти чужій волі, яку виявлятиме більш сильна людина. Це збільшує ризики потрапляння дитини до злочинних угруповань або груп людей, що зловживають наркотиками, алкоголем тощо.

Можливий також інший варіант розвитку подій. Негативні емоції, які переживає дитина під час покарання, вона повертає проти батьків, озлоблюється, починає противитися всьому, що йде від них, вступає з ними в протиборство. В результаті у старших дітей може виникнути порушення норм поведінки: вони стають агресивними, брутальними, зухвалими (у тому числі у взаєминах з однолітками), навіть іноді тікають з дому. Молодші діти намагаються відіграти негативні емоції: карають улюблених ляльок, сварять ведмедиків, ставлять в куток зайчиків. Якщо ваша дитина робить щось подібне, є сенс задуматися над своєю лінією виховання.

Крім усього зазначеного, кожний батько і кожна мати повинні чітко усвідомлювати і пам'ятати, що згідно із пунктом 7 статті 150 Сімейного кодексу України *«забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини»*. Тобто застосування зазначених вище покарань є протизаконною дією, за яку може настати адміністративна чи карна відповідальність.

Досить розповсюдженою формою покарання є *позбавлення дитини частки батьківської любові та уваги*. Це дуже серйозне покарання, враховуючи дефіцит батьківської уваги, який відчувають чимало дітей. До того ж діти дуже чутливі до емоційного стану дорослого. Легке незадоволення батьків може бути тлумачитися як величезна трагедія: я поганий, мене більше не люблять і це назавжди. Це може зруйнувати віру дитини в себе та свої сили, негативно позначитися на її бажанні та вмінні налагоджувати теплі стосунки з іншими людьми.

Заборона займатися улюбленою справою — дивитись улюблені мультфільми, гуляти або грати в цікаві ігри — ще один засіб покарання дитини. Варто зазначити, що цей вид покарання може призвести до бажаного результату лише у тому разі, коли дитина вважає цю заборону обґрунтованою і пов'язано з провинною. Однак часто дитина не бачить зв'язку між своїм вчинком та потребою змінити поведінку на кращу, тому образа та роздратування від неможливості займатися улюбленою справою переноситься на «першопричину» цих емоцій — батьків. Навіть коли дитина просить пробачення, це не завжди свідчить про те, що вона визнала свою провинну, можливо, сподівається, що батьки відмінять покарання. Це може стати передумовою для подальшого приховування своїх справжніх почуттів від батьків та демонстрацією лише того, що їм подобається.

Ще один спосіб покарання — це *навішування ярликів на дитину та публічне обговорення її провин*. Наприклад, дитина впускає та розбиває чашку. Реакція мами: «От

безрукий!». І репліка присутній подрузі: «Що за кара? Все, що до рук потрапить — ламає!». Дитина почуває себе відкинутою і непотрібною і може звикнути до постійного відчуття вини з будь-якого приводу. Це може призвести до емоційних зривів та інших негативних наслідків, і, безумовно, не сприятиме створенню теплих довірливих стосунків у сім'ї. Також не варто про конфлікт з дитиною говорити родичам та знайомими в присутності дитини, публічно закликаючи їх до допомоги. Це не переконає дитину в тому, що вчиняти надалі таким чином не можна, а лише продемонструє, що батьки не спроможні самі впоратися з вирішенням проблеми. Такий підхід може спричинити до падіння авторитету батьків в очах дитини.

Отже, з розглянутих вище прикладів типових способів покарання видно, що жоден з них раз і назавжди не вирішує проблем, пов'язаних з провинною дитини. Таким чином, питання про покарання залишається відкритим. Однак давайте замість пошуку способу покарання дитини, який би став панацеєю в усіх конфліктних ситуаціях, спробуємо розглянути альтернативу покаранню в його звичному розумінні.

У дитячій психології існує цікава *концепція покарань та заохочень*, викладена психологом Р. Дрейкурсом в книзі «Щастя вашої дитини». Відповідно до цієї концепції не існує покарань як таких, а є лише наслідки тих чи інших вчинків. Наслідки можуть бути двох видів: природні та логічні. *Природні наслідки* настають самі собою. Це «один з видів покарання, що йде від самого життя, і тим більш цінний, оскільки звинувачувати в подібних випадках дитині, окрім самої себе, немає кого». Так коротко і точно охарактеризувала природні наслідки неслухняності російський психолог Ю. Б. Гіппенрейтер.

Р. Дрейкурс назвав чотири особистісні мети поганої поведінки:

- ⇒ намагання привернути до себе увагу дорослого,
- ⇒ намагання самоствердитися (виявити силу),
- ⇒ бажання помститися (конкретній людині або усьому світові),
- ⇒ бажання подолати нудьгу (Dreikurs, 1947, р. 321-328).

Що слід зробити, щоб природні наслідки почали працювати? Перед тим, як дозволити подіям розгортатися неконтрольовано, необхідно поставити собі декілька запитань: «*Що трапиться, якщо я не буду втручатися?*», «*Що може трапитися найжахливішого, якщо я не буду втручатися?*». Якщо ви одержите не такі вже страшні відповіді і готові пережити результати свого невтручання, то можна розпочинати:

- ⇒ припиніть нагадувати дитині, що потрібно робити;
- ⇒ не кажіть дитині, якими будуть наслідки, нехай все відбудеться так, як відбудеться;
- ⇒ не будьте злостивим, коли виникнуть природні наслідки.

Проте не в усіх ситуаціях можна застосувати природні наслідки. Наприклад, природний розвиток подій може бути небезпечним для дитини, або для його спрацювання потрібно дуже багато часу, і дитина не пов'яже причину та наслідок.

У таких ситуаціях використовують *логічні наслідки*. Вони не витікають природним чином, а *призначаються батьками*.

Логічні наслідки спрямовані на те, щоб покращити майбутню поведінку, а не карати за минулу поведінку. Не намагайтесь застосовувати логічні наслідки під час розпалу

конфлікту. Це призведе до логічного покарання. Замість цього слід вийти з конфлікту, заспокоїтися, і лише потім зробити шість кроків побудови логічного наслідку.

Логічний наслідок — це угода, укладена між дорослим та дитиною як рівноправними партнерами. За деякою схожістю з покараннями логічні наслідки (ЛН) мають низку відмінностей.

ЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ	ПОКАРАННЯ
...це дії, які чинять дорослі, щоб захистити свої межі	...спонукає дитину робити те, що їй не хочеться
...допомагають дитині побачити наслідки своєї поведінки	...спрямоване на те, щоб провчити дитину
...допомагають дитині усвідомити різні варіанти поведінки, які вона може обирати, виявляючи більше зацікавленості оточуючих	...змушує дитину відчувати себе погано через скоєне, щоб вона не схотіла це більше повторити
...найбільш ефективні, оскільки кожний згоден з рішенням, а наслідки подобаються всім	...змушує дитину страждати або сердитися на себе чи інших за свою поведінку
...це спосіб для батьків бути добрими, але разом з цим твердими	...несе з собою неповагу, злість і образу
...вчать дитину розуміти, як її поведінка впливає на оточуючих	...не є логічним, оскільки не пов'язане з конкретними діями дитини (або її помилкою)
...дають дитині можливість просити вас про допомогу у вирішенні проблеми	...це вияв деспотизму, що змушує дитину почувати власне безсилля
...вчать дитину розуміти себе і відповідально ставитися до своєї поведінки	...вводить дитину в оману і робить її злостивою

Розглянемо кроки побудови алгоритму досягнення логічного наслідку.

1. Дуже точно формулюємо проблему. Наприклад, *Петрик виїхав на дорогу з інтенсивним рухом транспорту*.
2. Подумайте про три якості дитини, які ви найбільше любите, і чітко сформулюйте їх. Можете навіть записати їх. Якщо ви погано налаштовані на дитину, це допоможе вам змінити своє ставлення та запобігти логічному покаранню. Якщо ви не можете пригадати такі якості протягом 10 секунд, — це свідчення того, що стосунки порушені. Припиніть займатися ЛН і займіться покращанням стосунків — це зараз найважливіше.

3. Говоріть про вашу проблему, а не про проблему дитини. Якщо ситуація непокоїть саме вас, а не дитину, відповідно, проблема є у вас, а не у неї, і більш чесно говорити про себе. Впевніться, що ви обговорюєте реально існуючу проблему. Спитайте, як на вас діє поведінка дитини? Чого ви дійсно хочете? Не вибачайтесь за те, що вас щось непокоїть, а наполягайте на тому, чого ви прагнете.

«Я злякалася, коли побачила, що ти їдеш дорогою, де їздять автобуси. Я звернула увагу, що сперечаюся з тобою, чи варто виїжджати на дорогу на велосипеді. Я не хочу більше про це сперечатися і боюся, що ти потрапиш під машину».

Це твердження відображає мамині почуття. Дитина повинна зрозуміти, що мама турбується про її безпеку.

4. Разом з людиною, залученою до конфлікту, складіть список можливих способів його вирішення. Напишіть їх. Завжди, коли це можливо, знаходьте взаємовигідні рішення. Не обмежуйте свої фантазії лише реальними пропозиціями. Допустіть все, що можливо. Єдине правило – не критикувати і не відкидати жодної ідеї. Записуйте всі пропозиції. Хваліть одне одного за пропозиції: «Хороша ідея!», «Ніколи б не здогадався!» Будьте відкритими до нового способу мислення, до інших поглядів. Не розпочинайте обговорення, якщо у вас є потаємне бажання все зробити по-своєму. Якщо ви будете готові до будь-яких пропозицій, у вас можуть виникнути ідеї, які виходять за межі буденності. Якщо ваша дитина відмовляється запропонувати свої варіанти, будьте готовими самі дати достатню кількість альтернатив, щоб дитині було з чого обирати.
5. Виберіть одну пропозицію або декілька для вирішення проблеми. Впевніться, що обидві сторони погоджуються з цим рішенням. Домагайтеся того, чого б ви хотіли. Не погоджуйтеся з тим, що вам не подобається. У кожного є своє право на заборону. Впевніться, що кожен правильно розуміє, про що ви домовляєтеся.
6. Подякуйте вашій дитині за те, що вона погодилась на перемовини. Тепер викладіть логічні наслідки. Спитайте дитину, як вона вважає, що ви повинні зробити, якщо вона не виконає домовленості. Прислухайтеся до пропозиції і будьте готовим прийняти її, якщо вона дійсно вирішує проблему. Якщо пропозиція дитини вас не влаштовує, скажіть: *Я не хочу робити це. Можливо, я зроблю це...* і розкажіть, що ви зробите. Будьте впевненим, що ви тверді та доброзичливі одночасно, що ваше рішення логічно співвідноситься із ситуацією. Наприклад: *«Якщо ти вирішиш кататися на вулиці, я заберу велосипед і запропоную тобі гратись в інші ігри. Пізніше ти знову зможеш кататися, але на майданчику».*
7. Подивіться на результати. Ви відчуваєте, що саме зараз час для вирішення проблем? Чи вчите ви дитину, що треба брати відповідальність на себе за свою поведінку в майбутньому? Чи караєте її за минулу поведінку?

Обов'язковою у складанні алгоритму логічного наслідку є відповідь на запитання: *як на мене впливає поведінка дитини? Чого я насправді хочу? Наприклад, коли дитина в магазині влаштовує істеріку, у чому незручність мого положення? Я відчуваю, що всі на мене дивляться і думають: вона погана мати? Або: Я відчуваю азарт: ти вередуєш, а я тебе все одно переможу!* З боку ситуація виглядає однаково, але

внутрішнє відчуття батьків є абсолютно різним, а, отже, і проблеми батьків в цій ситуації також різні.

Дев'ять правил для всіх:

1. *Покарання не повинно шкодити здоров'ю* – ні фізичному, ні психічному. *Покарання має бути корисним.*
2. *Якщо є сумніви щодо покарання – не карайте.* Навіть якщо ви зрозуміли, що занадто м'які, довірливі та нерішучі. Жодної «профілактики», жодних покарань «про всяк випадок»!
3. *За одночасне – одне.* Навіть якщо поганих вчинків водночас скоєно декілька, покарання може бути суворе, але тільки одне, за все відразу, а не по одному за кожний вчинок.
4. *Строк давності.* Краще не карати, ніж карати із запізненням.
5. *Покарали – пробачили.* Інцидент вичерпано. Сторінку перегорнуто. Про старі гріхи – ані слова. Не заважайте розпочати нове життя.
6. *Без приниження.* Що б не трапилось, якою не була б провина, покарання не повинно сприйматися дитиною, як ваша перемога над її слабкістю, як приниження. Якщо дитина вважає, що ви – не справедливі, дія покарання буде зворотною.
7. *Дитина не повинна боятися покарання.* Дитина має боятися не вашого гніву, вона повинна боятися образити вас.
8. *Дитина повинна розуміти, за що її карають.*
9. *Караючи, засуджуємо вчинок, а не особистість дитини.*

Покарання – не за рахунок любові. Що б не трапилось, не позбавляйте дитину заслуженої похвали і вигороди, ніколи не забирайте подарунків, зроблених вами або будь-ким.

Можна відмінити тільки покарання. Якщо дитина завинила, але одразу ж допомогла – похваліть її.

Ще один важливий момент у покаранні дитини – реалістичність вказаного часу. Покарати дитину у віці 1 – 2 років на тиждень (наприклад, позбавити чогось) – безглуздо. Вона через годину забуде, за що її покарали, і не усвідомить, що таке тиждень і яка його тривалість.

Найголовніше. Перед тим, як покарати, подумайте, чому ви вирішили покарати свою дитину? Поміркуйте, робите ви це спересердя, від образи, бажаючи помститися, чи відчуваєте свою безпорадність? Потім зупиніться, заспокойтеся і спробуйте переосмислити вашу реакцію. Спитайте себе: «Чого ж насправді я хочу навчити свою дитину зараз, негайно?» Це слід зробити для того, щоб дитина знала, що її покарали лише тому, що вона поводила себе негідно, і що це тільки її провина, що ви жалкуєте про потребу вжити суворі заходи і не одержуєте задоволення від покарання дитини, але обставини склалися таким чином, що по-іншому вчинити ви не можете.

Чому діти говорять неправду

Щоб уникнути «брехливого» розвитку дитини, дорослим треба розуміти, чому діти говорять неправду, уміти визначати «брехливі» випадки і, головне, правильно долати неправдивість.

«Брехливий» вік

Чесність входить до набору якостей, які батьки хотіли би бачити у своєї дитини. Тому будь-яка дитяча брехня породжує у дорослих гнів та обурення. За свідченням дитячих психологів, говорити неправду для маленької дитини є нормою, а знімати тривогу варто лише у випадках свідомої брехні. Межа між неусвідомленою видумкою і усвідомленою брехнею залежить від вікового розвитку дитини.

Молодше 5 років: до 3 – 4 років діти не здатні брехати, оскільки у них не розвинена «внутрішня» мова (здатність у думках відіграти ситуацію). Говорити неправду дитина починає в період активного розвитку мови та уяви (4 – 5 років). У цьому віці малюк ще не здатний відрізнити реальність від фантазій, тому, стверджують фахівці, називати дитячі видумки брехнею некоректно, оскільки схильність п'ятилітньої дитини «прибріхувати» більше свідчить про її розвинену уяву, ніж про якість характеру.

Від 6 років і старше: ближче до 6 років, коли формується логічне мислення, діти можуть відрізнити правду від неправди. У цьому віці дитина вже розуміє, що брехати негарно. На думку психологів, з цього моменту дитяча неправда відображає психологічне неблагополуччя самого брехунця.

Страх народжує брехню

Брехня-спасіння. На запитання «Чому діти брешуть?» психологи відповідають, що у восьми випадках з десяти брехня – це захисна реакція дитячої психіки. Більшість дітей приховують правду, бо бояться бути покараними. Причому в очах дитини емоційним покаранням є навіть мамине розчарування. Часто приховування шкільної неуспішності – результат того, що дитина боїться не відповідати батьківським вимогам. Окрім твердження «брехня народжується зі страху», існують також інші пояснення.

Брехня-наслідування: якщо ви просите дитину на телефонний дзвінок відповідати, що вас немає дома, або не купуєте дитячий квиток у транспорті, видаючи семилітнє чадо за п'ятилітнє – то легалізуєте брехню. Відкривши одного разу для себе батьківську брехню, дитина безпомилково засвоїть – «брехати можна», і її подальша чесність буде такою ж відносною.

Брехня-маніпуляція: властива більш старшим дітям (після 6 років), вона є продовженням брехні-спасіння від покарання. «Вдало» збрехавши батькам зі страху, дитина розуміє, що її придумані «хороші» оцінки або перекладання провини на сусіда по парті для мами більш бажані, ніж правда. Навчившись керувати за допомогою неправди маминим настроєм, дитина поступово відпрацьовує «технологію брехні» на всіх, хто її оточує (однолітки, вчителі), швидко прогресуючи у хронічного брехуна.

Брехня-хвалькуватість: дитяча хвалькуватість неіснуючими досягненнями (хорошими оцінками, фізичною силою) найчастіше є компенсацією дефіциту батьківської любові. За оцінками психологів, кожна хвалькувата дитина, яка говорить

неправду, це недохвалена дитина-жертва марнославства дорослих (маминої мрії про доньку-відмінницю і татового бажання мати мужнього сина).

«Ловимо» брехню

На думку психологів, щоб навчитися відділяти дитячу брехню від правди, батьками треба розуміти «секретний» набір знаків брехні. Свідомо приховуючи правду, маленькі брехуни не можуть контролювати мимовільну мову тіла. Про фальш свідчать такі тілесні сигнали:

Зоровий контакт. Класична ознака брехні – відведення очей. Маленька дитина старанно уникає прямого зорового контакту, а трохи старший брехун може занадто старанно його підтримувати, відкрито дивлячись на співрозмовника протягом усієї розмови.

Поза і жести. Психологи виділяють низку типових реакцій нещирості: малорухомість та відсутність жестів, стриманий без інтонацій голос (характерно для дітей з 7 – 8 років та підлітків) або навпаки – відкрита неприродна зверхність, навіть коли дитина бачить, що батьки схвильовані; мимовільні доторкування до рота, носа, підборіддя, кінчика вуха, потирання очей, часте покашлювання під час розмови і т. ін.; руки в кишенях або долоні, складені «під себе»; «закриті» пози – маленький брехун може згорнутися клубочком або взяти іграшку на коліна, «прикриваючись» від батьківського допиту.

В пошуках чесності

Розкриття дитячої брехні вимагає від батьків максимальної делікатності. Замість покарань психологи радять дотримуватися таких правил.

- ⇒ Не варто влаштовувати допит, щоб довести дитині її брехню. Ваші запитання-пастки лише провокують брехню та двозначність. Не потрібно всіляко витягувати зізнання, відразу скажіть, що ви знаєте про провину: «Я знаю, ти зламав іграшку». Така визначеність виключає варіант брехні з боку дитини та демонструє їй, як треба відкрито говорити про неприємні речі.
- ⇒ Ваша реакція на брехню повинна бути емоційно відкритою. Покажіть дитині, що її поведінка вас засмучує. Ваше щире розчарування слугуватиме дитині достатнім покаранням.
- ⇒ Ніколи не сваріть дитину за солідарну брехню (коли вона сказала неправду заради друга).
- ⇒ Нерідко дитяча брехня може передавати приховану правду. Проаналізувавши разом з дитиною причини брехні, батьки можуть з'ясувати її приховані страхи та бажання.

Коментарі фахівців

Дитячий психолог

Від семи до п'ятнадцяти років дитяча брехня може або прогресувати, або, навпаки, з допомогою батьків корегуватися. Будь-який дитячий психолог скаже, що головною причиною дитячої брехні є батьківський тиск – занадто великі вимоги та суворі заборони. Намагаючись уникнути покарання за провину, дитина говорить

неправду, а пізніше, коли отримує «винагороду» за свою брехню, вдається до все більш «вишуканих» способів брехні. Так утворюється замкнене коло.

Грамотною профілактикою можуть слугувати декілька простих правил:

⇒ уникайте будь-якої агресії, навіть підвищення голосу під час розмови;

⇒ правильно присоромте за провину, засуджуйте вчинок, а не особистість дитини.

Нерідко самі батьки провокують брехню, не притримуючись елементарних правил чесності і тактовності. Забуті гроші або зниклі ключі стають прекрасним приводом для звинувачення дитини, яку одного разу «зловили» на нещирості. Звинувачуючи дитину в пропажі, дорослі несвідомо перекладають не неї свій промах. Мало хто з дорослих, усвідомивши, що претензії не мали під собою ґрунту, визнає свою безвідповідальність та вибачиться перед дитиною.

Репутації брехуна дитина набуває з подання дорослих, тому постійні підозри або нагадування про провини, які вже були скоєні, неприпустимі, оскільки на підсвідомому рівні закріплюють у дитини «роль» брехуна. Батькам варто засвоїти, що навіть найгірший брехун завжди має шанс на реабілітацію.

Психотерапевт

Патологічна брехня може виникати у дорослих людей тільки певних типів – коли людина захищається від своєї агресії, боячись її прояву, і коли вона дає волю агресії легко, без внутрішнього опору.

У першому випадку люди відчувають страх перед власними деструктивними почуттями та бажаннями. Це – пасивно-агресивні особистості. Для них важливо справляти враження і дуже важко «бути», оскільки вони важко розуміють самих себе, не завжди усвідомлюють свої справжні почуття. У дитячому розвитку ці люди не могли до кінця відділитися від батьківської фігури і в результаті сформувати свою чітку індивідуальність. Їм доводиться створювати уявний образ себе перед оточенням (і що найбільш сумно – перед самим собою). Тому вони перебільшують, брешуть, їм важко прямо досягати своєї мети, іноді вони перетворюються на прихованих інтриганів.

Другий варіант патологічного брехуна – соціопатична особистість. Змушену брехню звичайної людини можні визначити за мікрорухами, підвищенням голосу, паузами, змінами дихання, «зайвими» словами в мові – е, ось, значить, ну... У психопата відсутній внутрішній механізм стримування – він бреше і свідомо маніпулює людьми. Може відчувати тріумф та піднесення. Є таке поняття «захоплення від омани», до чого належить і авантюризм. Брехуна не мучить почуття провини, навпаки ці люди в захваті від себе, якщо їм вдалося когось ввести в оману. Соціопати зростають у сім'ях, де батьки виявляли насильство, не визначали норми поведінки, були вкрай непослідовними у стосунках. Несподівані виховні сплески сприймалися дитиною як акти агресії. У дуже забезпечених сім'ях інший механізм формування брехливого соціопата: його батьки завжди зайняті, їм не до дитини, вона має усе, окрім уваги та тепла. Гроші для неї – сурогат батьківського піклування. На фоні дефіциту любові та всездозволеності зростає менш агресивна та деструктивна людина, але з маніпулятивним механізмом. Висловлюючись образно, у цих людей відсутня совість як вбудований в психічну структуру голос батьків.

Для соціопатів єдиним авторитетом є сила. Не отримавши в дитинстві потрібної безпеки та тепла, вони не розуміють, що таке доброта і любов, і сприймають ці якості як слабкість. У вищому світі таких людей приваблює влада. Зараз навіть говорять про політичну психопатію. Безумовно, бажання домінувати ще більше підкріплюється владними повноваженнями, хоча в глибині душі ці люди відчують невпевненість у своїх якостях і заслугах. Для них єдиний спосіб впоратися зі світом та людьми – підкорити їх, без цього у соціопата виникне відчуття хаосу та загрози.

Як визначити такого брехуна? Психопат дуже чутливий до рангів: він владний з людиною, що стоїть нижче його, і годить тому, хто вищий рангом. Йому властива та ж неправдива самодостатність, що й пасивному брехуну: він намагається виглядати таким, яким би його хотіли бачити. Тому психопатичні особистості при першій зустрічі можуть бути щедрими та приємними. Незнайома людина лякає їх, і вони прагнуть увійти в довіру. Якщо людина повірить, брехливий тип намагатиметься «залізти» на її територію, у нього немає гальма, окрім зовнішньої сили. Тому з таким людьми необхідно чітко вибудовувати межі в спілкуванні та роботі.

Насильство та його вплив на дітей

Що ми зазвичай розуміємо під насильством?

Найчастіше насильством ми вважаємо тільки фізичне насильство.

Нам навіть важко припустити, як часто ми самі демонструємо насильство або стаємо його жертвами.

Виявляється, насильство – це ще й:

- ⇒ погрожування нанесенням собі або іншому тілесних ушкоджень;
- ⇒ невиразні погрози на зразок: «Ти у мене дограєшся!»;
- ⇒ погрози піти, забрати дітей, не давати грошей, подати на розлучення, щось розповісти;
- ⇒ заподіяння шкоди домашнім тваринам (щоб помститися партнеру);
- ⇒ ламання та знищення особистих речей;
- ⇒ уживання брутальних слів;
- ⇒ приниження, образи, постійне підкреслення недоліків;
- ⇒ контролювання, обмеження у спілкуванні, стеження;
- ⇒ заборона лягати спати або насильне пробудження;
- ⇒ звинувачення у всіх проблемах;
- ⇒ критика думок, почуттів, дій;
- ⇒ ігнорування.

Насильством щодо дітей, крім цього, вважається:

- ⇒ нехтування дитиною;
- ⇒ нехтування обов'язками стосовно дитини;
- ⇒ відсутність у сім'ї доброзичливої атмосфери (психологічна ізоляція);

- ⇒ недостатнє забезпечення дитини доглядом та опікою;
- ⇒ втягування дитини у з'ясування стосунків між батьками і використання її з метою шантажу;
- ⇒ недостатнє задоволення потреб дитини в їжі, одязі, освіті, медичній допомозі за умови, що батьки (опікуни) матеріально спроможні це зробити;
- ⇒ вживання алкогольних напоїв (наркотиків) до втрати самоконтролю;
- ⇒ нездатність забезпечити дитині необхідну підтримку, увагу, прихильність.

Усе це не рідкість у наших сім'ях, тому не розглядаємо це як щось особливе. Так поводитися наші батьки, батьки їхніх батьків. Така поведінка стала і для нас звичною. На жаль, часто ми просто не замислюємося над тим, як це може впливати на нас самих і наших дітей.

Коли виникає конфлікт, дорослі часто так захоплюються ним, що думають тільки про те, як відстояти свої погляди. Їм байдуже, що відбувається в навколишньому світі. Діти, безумовно, не можуть бути сторонніми спостерігачами.

Чи знаєте ви, що: діти бачать, чують та пам'ятають більше, ніж вважають дорослі. Нам здається, що дитина в цю хвилину не бере участі у конфлікті (захоплена грою, дивиться телевизор, перебуває в іншій кімнаті тощо). Але насправді діти завжди знають, коли їхні батьки сваряться.

Діти різного віку по-різному реагують, але на ВСІХ дітей – навіть на немовлят – впливає домашнє насильство.

Будь-яке домашнє насильство – незалежно від того, спрямоване воно безпосередньо на дитину чи на іншого члена сім'ї, травмує дитину!

Як діти реагують, коли вони стають свідками насильства в сім'ї?

Діти відчувають провини, сором і страх, ніби вони відповідальні за насильство, яке їм доводиться спостерігати.

Діти відчувають сум.

Діти відчувають гнів, тому що вони неспроможні змінити те, що відбувається в сім'ї.

Як ці переживання відбиваються на поведінці дітей?

Вони можуть:

- ⇒ реагувати надто агресивно;
- ⇒ не визнавати авторитетів;
- ⇒ бути пасивними чи пригніченими;
- ⇒ мати вигляд знервованих або заляканих;
- ⇒ скаржитися на головний біль, біль у шлунку, постійне відчуття втоми та сонливість тощо.

Пам'ятайте!

У сім'ї дитина пізнає, як взаємодіяти з іншими людьми, як ставитися до себе і до оточення, як упоратися з труднощами.

Які «уроки» може отримати дитина, котра потерпає від домашнього насильства?

Діти-свідки насильства в сім'ї засвоюють, що:

1. Насильство — це засіб розв'язання конфліктів або отримання бажаного. Цю навичку вони переносять у навколишнє середовище: спочатку в дитячий садок і школу, потім — у дружні і близькі стосунки, а потім — у свою сім'ю та на своїх дітей.
2. Негативні форми поведінки в суспільстві — найвпливовіші.
3. Тиск і агресія призводять до бажаного результату, тому люди не шукають способів взаємодії з іншими. Вони не знають, що можна домогтися бажаного, не обмежуючи прав іншого.
4. Довіряти людям, і особливо дорослим, — небезпечно.
5. У своїх сім'ях вони не мають прикладу позитивних стосунків, тому їм важко встановити близькі стосунки з іншими людьми.
6. Вони не спроможні розуміти почуття інших людей.
7. Свої почуття і потреби не можна проявляти відкрито.
8. Дитина не може відкрито виразити в сім'ї свої справжні почуття, тому що до неї просто нікому немає діла, або за цим на неї чекатиме покарання.
9. Врешті-решт, вона втрачає цю навичку — виявляти свої справжні почуття.
10. Дієві тільки негативні почуття; вони привертають увагу, піднімають авторитет, тому тільки їх і варто проявляти.

Внаслідок цього дитина:

- ⇒ або приховує свої почуття в сім'ї, знаходячи їм вихід на вулиці, у школі;
- ⇒ або керується принципом — мовчи, терпи і принижуйся.

У сім'ях, де у стосунках із дітьми переважають:

- ⇒ контролювання,
- ⇒ нехтування дитячими потребами,
- ⇒ тиск,
- ⇒ приниження один одного,
дитина може вирости агресивною або такою, що не зможе відстояти себе.

Тому ми повинні частіше думати про те, кого ми хочемо виховати.

Ми весь час повинні пам'ятати, що дитина — це наше дзеркало.

Якщо дитина стала свідком проявів насильства в сім'ї

1. Допоможіть їй поділитися своїми почуттями з кимсь із дорослих. Дуже важливо, щоб це була людина, якій сама дитина довіряє (якщо дитина не довіряє батькам, це може бути хтось із рідних, учителів, друзів сім'ї тощо). Якщо дитині буде з ким поговорити, її страхи та почуття самотності зменшаться.
2. Важливо вислухати дитину до кінця, не перебиваючи та не оцінюючи її думки. Необхідно дати дитині можливість просто висловити те, що на душі.
3. Дуже важливо, щоб дитина зрозуміла, що розповідь про болісні почуття полегшує цей біль.

4. Обговоріть із дитиною ситуацію, що склалася, її причини, можливі наслідки.
5. Іноді діти вважають себе винними в тому, що сталося між батьками. Допоможіть дитині зрозуміти, що в тому, наприклад, що батьки сваряться, немає її провини.
6. Якщо ви відчуваєте, що не в змозі допомогти дитині, зверніться до сімейного психолога.

Пам'ятайте!

По-справжньому допомогти дитині ви зможете лише тоді, коли допоможете також собі.

Припинити домашнє насильство у своєму домі можливо, навчившись поважати думки інших, їхні індивідуальні особливості, інший стиль поведінки.

Це тільки деякі поради. Спробуйте скористатися ними, або знайдіть свої. Не впадайте у розпач, якщо щось не виходитиме. З часом у вас все буде гаразд. Все у ваших руках. Від вас залежить, залишиться все по-старому чи зміниться на краще.

Види насильства над дітьми та його вплив на дітей

Фізичне насильство — дії або відсутність дій з боку батьків або інших дорослих, в результаті яких фізичне або розумове здоров'я дитини порушується або опиняється під загрозою нанесення шкоди. Наприклад, тілесні покарання, удари долонею, штовхання, дряпання, опіки, душіння, зухвалі хапання, застосування палиці, різки, ременя, холодної та вогнестрільної зброї тощо.

Вплив на дитину (поведінкові та психологічні індикатори):

- ⇒ при враженні будь-яких частин тіла відбувається порушення в органах відчуттів, затримка розвитку, малорухомість;
- ⇒ діти можуть ставати агресивними, тривожними, що впливатиме на їхні стосунки з іншими людьми;
- ⇒ можуть бути надзвичайно сором'язливими, не виявляти цікавості, уникали однолітків, боятися дорослих і грати виключно з маленькими дітьми, а не з ровесниками;
- ⇒ страх фізичного контакту, небажання йти додому;
- ⇒ стривоженість, коли чують плач маленьких дітей, нервові тики, смоктання пальців, розхитування.

Медичні індикатори фізичного насильства над дитиною

1. Рани та синці:

- ⇒ різні за часом виникнення;
- ⇒ на різних частинах тіла (наприклад, на спині та грудях одночасно);
- ⇒ незрозумілі за походженням;
- ⇒ мають особливу форму предмета (наприклад, форму пряжки ременя, долоні, лозини).

2. Відмова від медичної допомоги, протиріччя у даних про виникнення пошкодження.

3. Госпіталізація, що повторюється.

У підлітковому віці, під час дорослішання, в сімейному житті особи, які зазнавали фізичного насильства, можуть бути жорстокими з оточенням. Надзвичайно важливою відмінністю жертв фізичного насильства у дорослому віці є нездатність долати проблеми, а також шукати та одержувати допомогу від людей, що оточують. Коли дитина-жертва не отримує від власних батьків допомоги, це руйнує її здатність до пошуку допомоги та взаємин з людьми у майбутньому.

Дорослі, які пережили в дитинстві насильство, так само, як і більшість жертв життєвих травматичних подій, страждають або від заниженого, або підвищеного контролю над своїми почуттями, імпульсами, рівнем тривожності. З'ясувалось, що коли діти-жертви досягають дорослого віку, вони мають суттєвий ризик психопатології.

Риси, що характеризують дорослого, який у дитинстві не зміг впоратися з травмою насильства:

- ⇒ жорстокість, насильство, відсутність турботливості в сім'ї;
- ⇒ хаотична або дезорганізована сім'я;
- ⇒ втрата інтересу і неприйняття підлітка сім'єю;
- ⇒ низька якість спілкування членів сім'ї між собою;
- ⇒ руйнівна поведінка щодо себе.

Відсутність турботи про дітей (економічне насильство) – неувага до основних потреб дитини в їжі, одязі, житлі, медичному обслуговуванні, догляді, витраті сімейних коштів.

Вплив на дитину (поведінкові та психологічні індикатори):

- ⇒ не росте, не набирає вагу відповідно до віку або втрачає її;
- ⇒ дитина постійно голодує, жебракує або краде їжу;
- ⇒ кинута, без догляду, не має відповідного одягу, житла;
- ⇒ не прищеплена, потребує послуг стоматолога, не дотримується гігієни;
- ⇒ не ходить до школи, пропускає уроки, приходиться у школу занадто рано та іде з неї дуже пізно;
- ⇒ втомлюється, апатична, має відхилення в поведінці.

Психічне насильство (емоційно погане ставлення до дитини):

- ⇒ звинувачення на адресу дитини (лайка, крики);
- ⇒ применшення її успіхів, приниження гідності;
- ⇒ відторгнення дитини;
- ⇒ тривале позбавлення дитини любові, ніжності, турботи та безпеки з боку батьків;
- ⇒ примушення до самотності;
- ⇒ вчинення в присутності дитини насильства щодо дружини (чоловіка) або інших дітей;
- ⇒ викрадання дитини;
- ⇒ завдання болю домашнім тваринам з метою залякування дитини.

Вплив на дитину (поведінкові та психологічні індикатори):

- ⇒ затримка у фізичному, мовному розвитку, затримка росту (у дошкільнят та молодших школярів);
- ⇒ імпульсивність, запальність, шкідливі звички (смоктання пальців, вискубування волосся), злість;
- ⇒ настрої суїциду (спроби вчинити самогубство), втрата сенсу життя, мети в житті (у підлітків);
- ⇒ поступливість, відсутність орту впливам;
- ⇒ нічні жахи, порушення сну, страх темряви, боязнь людей, їхнього гніву;
- ⇒ депресії, смуток, безпорадність, безнадія, загальмованість.

Сексуальне насильство над дітьми — будь-який контакт або взаємодія між дитиною та людиною, що старша за віком, в якому дитина сексуально стимулюється або використовується для сексуального збудження. Це:

- ⇒ пестощі, еротизоване піклування;
- ⇒ демонстрація статевих органів, використання дитини для сексуального збудження дорослого;
- ⇒ згвалтування, оральний або генітальний секс;
- ⇒ сексуальна експлуатація (порнографічні фотокартки, порнофільми за участі дітей);
- ⇒ примушення до проституції.

Вплив на дитину (поведінкові та психологічні індикатори):

- ⇒ дитина виявляє незвичні (дивні, дивакуваті), занадто складні, незвичайні сексуальні знання або дії;
- ⇒ може сексуально чіплятися до дітей або дорослих;
- ⇒ може скаржитися на запалення, свербіння, біль в геніталіях;
- ⇒ може скаржитися на фізичне нездужання;
- ⇒ вагітність дівчинки;
- ⇒ дитина може заразитися на інфекції, що передаються статевим шляхом;
- ⇒ приховує свої статеві контакти зі старшими або однолітками із-за безпорадності та звикання, а також погроз з боку того, хто кривдить.

Пам'ятайте!

Якщо хоча б на один із наведених вище пунктів є відповідь «ТАК», необхідно звернутись по допомогу до фахівців (психолога, соціального працівника).

Якщо дитина говорить, що над нею вчиняється насильство:

- ⇒ Повірте їй. Вона не буде брехати про пережиті знущання, особливо, якщо розповідає дуже емоційно, з подробицями — емоції відповідають пережитому стану.
- ⇒ Не піддавайте її осуду, адже насильство вчинила інша людина, а ваша дитина постраждала.
- ⇒ Уважно, спокійно та терпляче вислухайте її, демонструючи, що розумієте всю важкість її переживань.

⇒ Не зменшуйте її болю, говорячи, що «не трапилось нічого страшного, все мине...».

⇒ Не відкидайте дитину. Якщо дитина, звернувшись до вас, зустрине осуд, гнів, страх, це може завдати їй ще більшого болю, ніж саме насильство.

Управління поведінкою дитини

Вчіться спостерігати за тим, на що здатна дитина, і як вона себе поводить

Це не повинно бути пасивне спостереження. Активно слухати і дивитись — означає дійсно звертати увагу на те, що дитина говорить і робить, що намагається зробити, що вже засвоїла, а що поки недосяжне для її розуміння. Спостереження допоможе вам оцінити, як іде розвиток дитини, вчасно помітити ті або інші проблеми в її поведінці.

Якщо ваша дитина поводиться, на ваш погляд, неприйнятно, спробуйте спокійно підійти до розв'язання цієї проблеми. Поміркуйте, що може почувати ваша дитина, що змушує її так себе поводити: налякана, зла, нещасна, зникла, відчуває себе відторгнутою, непотрібною, нелюбимою? Яка, на ваш погляд, причина її почуттів?

Якщо ви запитаете дитину, чому вона так себе поводить, то навряд чи одержите зрозумілу відповідь, оскільки дитина буде або захищатися, або не зможе нічого пояснити, або говориме будь-що, аби до неї не чіплялися.

Вам доведеться самотійно здогадуватися про причини незвичної поведінки.

Подумайте, що ви можете зробити, щоб допомогти вашій дитині почуватися краще.

Намагайтеся розрізнити особистість дитини та її поведінку

Пам'ятайте: поганих дітей немає, є їхня неприйнятна поведінка. Оцінювати намагайтесь не особистість, а вчинок, справу, поведінку. Не кажіть: «Ти хороший хлопчик, дівчинка», краще скажіть, що вам сподобалось у поведінці дитини. «Мені сподобалось, як ти сьогодні охайно склав іграшки», «Спасибі, що допоміг мені прибрати», або «Мені не сподобалося, що ти розкидав свої речі», уникаючи таким чином загальних оціночних суджень: «Ти хороший» або «Ти неохайний», фіксуйте увагу дитини на конкретних результатах її дій, вчинків.

Дуже важливо у спілкуванні з дитиною звертати увагу на найменші досягнення, успіхи, хороші слова, вчинки, щоб вона повірила у хороше ставлення дорослих до неї. Якомога частіше висловлюйте схвалення бажаної поведінки дитини. Це необхідно для самоствердження та зміцнення віри у себе.

Встановлюйте зрозумілі для дітей правила поведінки

Усім дітям потрібно дотримуватися дисципліни. Вона допомагає дітям залишатися в розумних межах та підвищує самооцінку, допомагаючи дитині стати у своїй поведінці відповідною до очікувань оточення.

Контроль над поведінкою може допомогти установити довірливі стосунки між вами та усиновленою дитиною, особливо якщо засоби контролю використовуються для підтримки, а не покарання. Покарання зазвичай використовується, щоб

притупити обурення дорослих, але воно не вчить дитину новій, корисній поведінці, яка може замінити собою небажану.

Реакція на негативні прояви у поведінці повинна бути нейтральною або беземоційною. Спробуйте виключити міміку на обличчі, уникайте контактів очима, залишайтеся мовчазним. Діти іноді вчиняють негарно з єдиною метою – домогтися уваги дорослого будь-якою ціною. Тому в подібній ситуації дайте їм відчуття відсутності вашої уваги, яку вони так цінують. Нехай дитина впевниться, що найкращий спосіб заслужити довіру – гарно себе поводити. Якщо дитина завинила, слід підкреслити, що не вона особисто викликає недовіру, а її поведінка, вчинок: «Ти мені подобаєшся, а ось твоя поведінка – ні». Тоді дитина знатиме, що її люблять, і намагатиметься уникати поведінки, що піддається осуду.

Абсолютно неприйнятно залишати дитину саму або ігнорувати – вона може подумати, що її відкидають. Найважливіше у цій ситуації – донести до дитини, що ви її розумієте і сприймаєте її негативні почуття, але не схвалюєте поганої поведінки. Це не означає, що дитину «хвалять» за неприйнятні вчинки, але абсолютно точно, що чим менше дитина заслуговує на любов, тим більше вона її потребує.

Не порівнюйте вашу дитину з іншими дітьми

Всі дорослі і діти є неповторними особистостями. У кожного – свій темп, своя планка розвитку. Не порівнюйте різних дітей, порівнюйте поведінку, вчинки однієї дитини: сьогодні ти зробив краще або гірше, ніж учора. Приймайте дитину такою, якою вона є, бо вона – неповторна.

Не намагайтеся зробити її кращою, ніж вона є. Ваші ідеали можуть бути для неї недосяжними. Найгірше із найгіршого у вихованні – це передрікати дитині, що з неї нічого не вийде або що у неї поганий характер – не такий, як у іншої дитини.

Приділяйте постійну увагу дитині

Спілкуючись з дитиною, намагайтеся бути з нею на одному рівні, щоб вона не відчувала себе залежною. Розмова повинна відбуватися очі в очі. Тримайтеся ближче до дитини, намагайтеся не підвищувати голос. Уважно вислуховуйте дитину, дивіться на неї, очима та мімікою реагуйте на її слова. Використовуйте прийом відображеного слухання, підтверджуючи її почуття шляхом повторення того, що ви почули. Якщо дитина говорить, що вона не любить прибирати іграшки, ви можете відреагувати: «Я бачу, що тобі не подобається прибирати іграшки...». Разом з цим уникайте давати оцінку словам та діям дитини.

Умійте допомогти, підтримати в потрібну хвилину

Якщо дитина починає нову справу, слід намагатися створити сприятливі умови для досягнення успіху і передбачити можливі ускладнення. Наприклад, коли вона хоче навчитися перелазити через перешкоду, непомітно підтримайте; допомагайтеся зловити м'яч; виберіть таку відстань, щоб дитина могла це зробити.

Підбадьорюйте дитину і схвалюйте її дії, щоб вона досягла мети у своїй діяльності. Важливо відразу провести дитину через успіх, ніж потім реагувати на невдачі і розраховувати, що вона навчиться на помилках. Успіх породжує впевненість і бажання зробити так або ще краще. Невдача відбиває бажання інколи надовго, якщо не назавжди. Продумуйте, як будете діяти, якщо успіху не буде досягнуто, – втішати

або пропонувати спробувати ще раз; відкласти на деякий час те, що не вдалося, а потім за сприятливої ситуації повернутися до справи ще раз.

Намагайтеся частіше ставити дитину в ситуацію вибору та прийняття власного рішення

У ситуації вибору можна домогтися, щоб дитина зробила те, чого не хотіла спочатку. Наприклад, якщо потрібно, щоб вона з'їла кашу, а вона цього не хоче, спитайте: «Тобі покласти п'ять ложок каші чи сім?». Але не пропонуйте вибір, там, де його немає. Якщо потрібно іти гуляти, напийте: «Ти підеш гуляти чи залишишся вдома?» Краще спитайте: «Де ми гулятимемо – в парку чи на майданчику?». Підтримайте, якщо дитина пропонує свій варіант прогулянки.

Не давайте обіцянок, які ви не зможете виконати

Скажіть дитині, що ви зробите усе можливе, щоб виконати обіцянку, але нічого не обіцяйте у категоричній формі. Якщо за певної причини обіцянка не була виконана, поясніть ситуацію дитині, щоб вона зрозуміла, що дорослі також можуть помилятися.

Схема управління поведінкою:

- чіткі, доступні правила;
- приклад правильної поведінки;
- увага до дитини;
- схвалення і підтримка;
- послідовність у діях;
- запобігання проблемам;
- роз'яснення дитині наслідків небажаної поведінки.

12. Як спілкуватися з дитиною

Що лежить в основі взаєморозуміння, можливості знайти спільну мову, одержати задоволення від стосунків? Насамперед, ставлення до дитини, та й не тільки до дитини, якщо йдеться про стосунки з дорослою людиною.

Чи є якісь передумови, завдяки яким ставлення стане базою формування взаємодії? Так. Це прийняття дитини. Це безумовна любов до дитини. Просто тому, що вона є, а не тому, що поводить себе добре, відмінно навчається, слухняна тощо. Важливо поважати дитину як особистість, поважати її думку і почуття, і демонструвати цю повагу. Важливо бути щиро зацікавленим до її світу і її життя. Саме щиро, природно, а не вимушено. Тоді дитина відчуває себе потрібною, улюбленою. Тоді вона готова довіряти батькам, ділитися і дружити з ними.

Отже, у першу чергу є важливим наше ставлення до дитини.

Що можуть робити батьки, аби дитина сама сприймала себе як улюблену, гарну і здібну?

Постійно помічайте гарне в дитині, акцентуйте увагу на тому, що у неї виходить, а простіше кажучи, більше схвалювати її справи і вчинки. Слід частіше пригортати дитину, гладити, говорити їй, як ви її любите, як вона потрібна вам, як добре, що вона у вас є.

Досвід свідчить, що завжди можна знайти привід похвалити дитину, головне — цього захотіти. Спробуйте підрахувати, скільки разів на день ви похвалили дитину, а скільки разів висловили своє незадоволення. Схвалення і заохочень у стосунках повинно бути як мінімум у 2 рази більше, ніж покарань і критики. Частіше говоріть дитині «можна», «давай спробуємо», «ти це зможеш», «у тебе гарно виходить», ніж «не можна», «обережно», «не смій», «не роби», «ні» і т.д.

Такий підхід не означає, що ви не повинні сердитися на дитину чи повинні приховувати свої почуття. Однак варто *виражати своє невдоволення певною дією дитини, але не дитиною в цілому. Можна засуджувати вчинки, але не почуття дитини*. Навіть якщо дитина відчуває такі почуття, як гнів, роздратування, які зазвичай вважають поганими, не піддавайте її осуду. Якщо вона їх відчуває, це означає, що є причини для цього. Ви можете шукати ці причини самі чи разом з дитиною.

Похвала має бути конкретною. Часто батьки бояться «захвалити», щоб дитина не стала самозакоханою, впевненою в тому, що на світі є тільки вона і її потреби. Ви можете не просто казати «ти чудовий», «ти найкрасивіша (найрозумніша, найдобріша і т.п.)». Хваліть за конкретні дії: «Чудово, що допоміг помити посуд, а то я ще довго не могла б відпочити», «Спасибі, що сама витерла пил».

Хвалити слід не тільки за «великі» справи. Вчіть дітей радіти і цінувати маленькі успіхи теж. Можна ввечері разом обговорювати, що гарне і радісне відбулося за день, завести щоденник успіхів, придумати разом, як ви будете відзначати, коли дитина впорається з чимось вперше у своєму житті. Наприклад, якщо дитина вперше сама прийшла додому зі школи, можна відзначити цю подію разом чимось солодким. Або придумати інші способи разом вчитися помічати гарне.

Часто дітям важко сказати, за що вони могли б похвалити себе сьогодні чи що відбулося гарного. Вони губляться, говорять, що нічого такого гарного, що варто схвалення, не зробили. Тільки поступово з'ясовується, що вони допомогли другові, вдало зіграли у гру, одержали гарну оцінку, швидше ніж завжди змогли зібратися, побачили особливо гарне дерево, і мають ще багато гарних вражень та справ. Просто вони не звикли зауважувати на те гарне, що вони зробили.

Багато дорослих зі смутком говорять, що вирости на принципі «Якщо ти зробив чи зробила щось добре чи навіть чудове, то це нормально, так і повинно бути, якщо погане — це жахливо». А схвалення і захоплення їхніми діями та вчинкам вони майже ніколи не чули. Для цього треба було зробити щось надзвичайне.

У деяких ситуаціях, особливо, коли стосунки між батьками і дітьми стали напруженими, батькам важко буває помітити щось гарне в дитині, похвалити її.

Наприклад, дитина не робить вчасно уроки. І починається важка війна нагадувань, критики, погроз з боку батьків і опору, відмов, відтягування, істерик, чи просто ігнорування — з боку дитини. Ви можете спробувати змінити стратегію, запитавши, що цікавого відбулося за день, помітити щойно побудовану модель машинки чи новий малюнок, складені речі, просто обійняти дитину, розповісти щось про свої справи. Можливо, з перших же ваших спроб вона і не почне ставитися до уроків більш відповідально, але це буде кроком до побудови добрих відносин, що дадуть шанс вирішити проблему.

Ваша дитина унікальна!

НЕ порівнюйте свою дитину з іншими

Коли ви порівнюєте свою дитину з іншими, ви тим самим нібито говорите, що вона гірша за інших, через що знижується самооцінка дитини. Часті порівняння призводять до того, що дитина і сама починає себе весь час порівнювати з іншими не на свою користь. У дитини може з'явитися відчуття: що б вона не робила, все одно вона не стане такою, як Петро, Марійка чи ще хтось. А тоді навіщо старатися, аби щось покращувати. І дитина починає поводитися таким чином, щоб підтвердити свій образ «не зовсім гарної».

Порівнюйте, якою дитина була вчора, і чому вона вже навчилася сьогодні, що вже робить краще, ніж раніше. Тоді ви зможете зрозуміти, як вона розвивається і чим ви їй можете допомогти.

Настанова на позитив

Мама десятирічного хлопчика дуже хвилюється, яким виросте її син. Вона зауважує, що він часто невпевнений у собі, йому буває важко спілкуватися з однолітками, він часто агресивний, у поведженні — не керований. Хлопець зовні і за темпераментом дуже схожий на свого батька, з яким мама давно і болісно розлучилася. Маму дуже лякає така схожість, вона боїться, що її син, коли виросте, стане поводитися так само, як і його батько. Їй дуже хочеться виховати сина відкритим для людей, товариським, сильним, впевненим у собі. Але її страх, що це не вийде, призводить до того, що вона весь час припиняє його дії, виховує за принципом, як не треба робити. Внаслідок цього хлопчик вважає себе поганим, багато чого боїться, повертає до себе увагу тільки негативними способами — бійкою, вередуванням.

Що робити в такій ситуації? Дуже важливо говорити, як треба робити, а не як не треба. Замість фрази «*Ти такий замкнений, не треба мовчати*» краще сказати «*Ти можеш говорити про те, що думаєш. Це чудово, що в тебе є своя думка! Мені буде цікаво її почути*».

Всі батьки дуже лякаються, коли помічають, що дитина поводить себе агресивно, краде, бреше, занадто замкнена, брутальна. Та й як тут не тривожитися. Але насправді така поведінка – сигнал, що дитині чогось не вистачає, щось відбувається всередині неї, що змушує її поводити себе так, що вона чогось не розуміє. В таких випадках перелякані батьки приділяють багато негативної уваги, намагаючись «вигнати бісів». Це ще більше може посилювати негативну поведінку. Спробуйте усі свої звернення до дитини замінити на позитивні.

Помічайте та приймайте особливості своєї дитини

Ваша дитина моторна чи повільна? Стійка до стресу чи дуже чутлива? У неї більше розвинута образна пам'ять чи пам'ять на словесну інформацію? Їй краще дається математика чи малювання? Спокійна чи дуже рухлива? Може заплакати, якщо ви спокійний, але суворим голосом зробите їй зауваження, чи ледь відреагує на ляпас або інше покарання. Чи потрібно дитині багато контролю, чи вона настільки слухняна і сама вміє себе тримати в рамках, що ваш контроль потрібний лише мінімально?

Кожна з цих особливостей не означає, що ваша дитина краща чи гірша за інших. Вона просто така, яка є. Навряд чи вам вдалося б зробити тихоню з дуже активної дитини – усе, що ви зможете зробити, це направляти її енергію, давати їй правильний вихід, навчити її контролювати свої дії. Якщо ви сприймете те, що дитина повільна, ви зможете допомогти їй навчитися розраховувати час, щоб встигати.

Хлопчику 10 років, він – чутливий, ніжний мрійник, який тонко сприймає навколишній світ, цікавиться книгами. Його захоплюють заняття танцями, а батько вважає це заняттям вдалим лише для дівчат і хоче, щоб він ходив на боротьбу чи футбол. У тата є чітке уявлення про те, яким повинен бути чоловік. Йому дуже важко прийняти той факт, що його сина цікавить не те, що було важливим для самого батька в дитинстві. А хлопець страждає, відчуває себе «неправильним», хоче бути гарним в очах батька, хоча, йому не подобається те, що батько йому пропонує.

На консультацію звертається мама першокласниці. Жінка дуже активна, багато чого в житті досягла сама, швидка, рухлива, наполеглива. Їй здається, що з її дитиною щось не так, тому що дівчинка повільно збирається, довго думає над уроками, повільно реагує на слова та дії. А дівчинка просто повільна від природи. Мама весь час її намагається поквалити, в результаті дівчинка починає все робити ще повільніше, стає плаксивою, дратівливою. Через особливості свого темпераменту вона не може виконати вимоги мами. Від того, що її кваплять, у неї виникає перенапруга. Якщо дати дівчинці робити все у своєму темпі, враховувати її повільність під час збирання до школи, вона цілком успішно з усім зможе впоратися.

Іноді батькам буває особливо важко прийняти в дитині ті якості, які їм самим у дитинстві завдавали багато неприємностей.

Іноді важко примиритися з тим, що дитина поводить себе зовсім не так, як поводитися вони. Якщо мама чи тато в дитинстві були тихими і слухняними, їм важко прийняти рухливість, активність і самостійність дитини, і вони, скоріше за все, будуть розглядати її якості як «розв'язність і впертість».

Висувайте до дитини реальні вимоги

Спробуйте поставитися до дітей, як до квітів – нехай вони ростуть у тому темпі, що їм задала природа. Форсувати розвиток дитини так само неможливо, як змусити квіти зростати швидше. Вимоги до дитини не повинні бути завищеними.

Досить часто відбувається так. До 6 років до дитини ставляться, як до маляти – балують, все за неї роблять, дозволяють їй вередувати, а коли настає час підготовки до школи, вимоги істотно посилюються. Від неї починають вимагати відповідальності, самостійності, дорослості. Та чи може вона з'явитися раптово? Усі ці якості варто виховувати поступово, адже важливо враховувати вікові і просто індивідуальні особливості дитини.

Залучайте дитину до спільного вирішення проблем

Дітям подобається брати участь в усьому. Залучайте дитину до прийняття рішень – як провести вихідні, коли і куди піти на прогулянку, що подарувати мамі на день народження. Люди терпіти не можуть, коли їх змушують, але якщо людина вирішує самостійно – інша справа. Дитина почуває себе учасником події, а не об'єктом примусу.

Мама 7-річного хлопчика знайшла чудове рішення, щоб подолати постійне «скиглення» дитини і прохання щось йому купити. Одного разу вона докладно обговорила з ним їхній бюджет на місяць. Вона радилася з ним, від чого, на його думку, можна відмовитися, щоб йому щось купити, скільки можна виділити на купівлю дріб'язків. Чи потрібно говорити, що кількість вередувань дитини різко скоротилася.

Надавайте дитині можливість вибору

Для розвитку самостійності дитини й уміння приймати рішення корисно надавати їй можливість вибрати між двома способами поведінки чи дій. Замість того, щоб сказати, «Прибери машинку і конструктор», запитайте: «Ти хотів би спочатку прибрати конструктор, а потім машинку чи навпаки?» Це дозволяє дитині контролювати ситуацію і не суперечити волі батьків.

Якщо дитина звертається до вас за порадою чи запитує, яке прийняти рішення, і вам дуже хочеться підказати, що їй робити, спробуйте втриматися від готової відповіді. Спробуйте допомогти їй прийняти рішення самостійно.

Вірте у свою дитину

Родина збиралася переїжджати на нову квартиру. Мама тривожилася, що у хлопця, і так доволі не товариського, можуть виникнути труднощі з пошуком друзів. На це інша мама і досвідчений психолог порадили їй змінити тривогу на віру в те, що у її дитини все складеться, а вже потім шукати способи допомогти для неї.

Отже, ми з'ясували, як ставлення до дитини може поліпшити спілкування з нею. Тепер безпосередньо розглянемо способи спілкування з дитиною.

Які звернення дитина краще чує

Досить часто конфлікти з дитиною виникають тоді, коли дитина не чує батьківських прохань чи вказівок. Це може бути пов'язане з проблемою стосунків між вами і дитиною. Наприклад, коли спілкування в основному зводиться до вимог і

вказівок, тоді дитина протестує проти цього і виявляє впертість. Чи, навпаки, коли батьки потурають дитині, не привчають її до того, що в неї є якісь обов'язки.

Важливо також коли ми просимо дитину щось зробити.

Формулюйте позитивні звернення до дитини

Кажіть дитині *що* робити, замість того, щоб вказувати, чого не робити. Наприклад, замість: «Не дряпай меблі», треба сказати: «Злізь зі столу».

Не поєднуйте в одному проханні чи вказівці декілька

Давайте вказівки по одній, а не всі разом. Розділяйте великі прохання чи вказівки на декілька невеликих. Наприклад, замість: «Прибери свою кімнату», скажіть: «Склади кубики в коробку», «Поклади одяг у шафу».

Говоріть дитині точно, що потрібно зробити

Замініть такі вислови, як «Будь гарним» чи «Роби правильно», більш точними, такими як «Говори пошепки» чи «Будь ласка, сядь за стіл».

Звертайтеся до дитини спокійно

Діти повинні навчитися реагувати на нормальний тон голосу, а не на крик, авторитарний тон чи благання.

Говоріть чемно і з повагою

Прохання і вказівки повинні бути чіткими і зрозумілими, в них не повинно бути неповаги до дитини. Дуже допомагає слово «будь ласка».

Прохання і вказівки повинні бути такими, щоб дитина була здатна їх виконати.

Важливо, щоб прохання і вказівки збігалися з фізичними і розумовими можливостями дитини. Трирічна дитина не зможе зав'язати самостійно шнурки, а п'ятирічна вже спроможна це зробити. Просто так дитина не стане акуратною. Якщо до цього вона сама не прибирала кімнату, то в неї ще не має таких навичок. Її треба спочатку навчити цьому, а потім вже вимагати допомоги у прибиранні.

Використовуйте команди і накази тільки тоді, коли вони дійсно потрібні

Прямі команди слід використовувати лише тоді, коли дійсно важливо, щоб дитина їх виконала. Наприклад, в екстреній ситуації, коли хтось одержав травму, або потрібно щось дуже термінове зробити.

Використовуйте вибір, коли це можливо

Пропонуйте дитині, якщо є можливість, вибирати, що одягти – сині чи жовті панчохи, що з'їсти на сніданок, як провести час.

Пояснюйте, чому ви просите чи вимагаєте

Пояснення краще давати до прохання чи вказівки. Не варто їх давати між проханням і його виконанням, оскільки діти можуть намагатися втягнути батьків у дискусію, щоб не робити того, що батьки просять.

Хваліть!

Не забувайте похвалити і подякувати дитину за зроблене. Адже, якщо ми просимо про щось чужу людину і вона виконує наше прохання, ми обов'язково говоримо їй «спасибі».

Коли дитина переживає сильні почуття

(за матеріалами книги Ю. Б. Гіппенрейтер «Общайся с ребенком КАК?»)

Коли дитина переживає сильні почуття, їй боляче, страшно, соромно, вона гнівається. Перше, що ви можете зробити, – це дати зрозуміти, що ви чуєте і бачите, що вона відчуває.

Щоб дитина зрозуміла, що ви поруч з нею, готові зрозуміти і підтримати її, ви можете використовувати спосіб, що називається «активне слухання».

Активно слухати – це повертати дитині в розмові те, що вона вам сказала, позначивши її почуття.

Ось приклади того, як ви можете допомогти дитині поділитися почуттями та більше розповісти про те, що саме її хвилює.

Дівчинка: *Я не буду носити це страхіття!*

Мама (спокійно): *Тобі не подобаються ці брюки..* (повторення почутого).

Дівчинка: *Вони ні з чим не гармонують!*

Дитина: *Я ніколи не буду з ним спілкуватися!*

Батько: *Ти не хочеш з ним водитися* (повторення почутого).

Дитина: *Так! Він дразнить мене!*

Батько: *Ти розлютився.* (Позначення почуттів дитини. При цьому батько не за-суджує різку й агресивну реакцію дитини)

⇒ Якщо дитина звертається до вас з чимось важливим для неї, намагайтеся приділити їй свою увагу цілком, не відволікаючись ні на що інше. Якщо дитина маленька, ви можете сісти поруч з нею. Якщо у вас немає часу зараз обговорювати з дитиною щось, скажіть їй, коли саме у вас буде можливість для цього.

⇒ Не варто ставити дитині запитання. Краще, щоб ваша реакція була в стверджувальній формі. Фраза, сформульована як запитання, не виражає співчуття. Скоріше сприймається як розслідування з боку батьків.

⇒ «Тримати паузу» – означає дайте можливість дитині розібратися зі своїми переживаннями, просунутися в подоланні своєї проблеми.

Чим корисне активне слухання:

⇒ ви показуєте дитині, що ви поруч з нею, розумієте її;

⇒ воно допомагає дитині більше розуміти себе, свої почуття, і знаходити рішення;

⇒ ви показуєте дитині конструктивний спосіб вираження своїх почуттів і вирішення проблеми.

Є почуття, які прийнято вважати поганими. Наприклад, гнів чи роздратування, особливо, щодо дорослого (вчителя, родича, батьків). Але заборона на такі почуття не може усунути самі почуття. Вони залишаються всередині і накопичуються. І періодично вириваються з такою силою, що їх вже неможливо стримати.

Активне слухання дає дитині можливість усвідомити свої почуття. Дитина «одержує дозвіл» на вираження таких почуттів і вчиться виражати їх конструктивно. Ви можете створювати й інші КАНАЛИ ДОЗВОЛЕНОВОГО – дати дитині

змогу вдосталь покричати від злості і викричати її, побити подушку чи грушу для биття, порвати папір.

Звичайно, спочатку може бути не просто використовувати активне слухання. Адже більш звичними є такі реакції:

- ⇒ *Поради, як поводитися, готові рішення* – «А ти дай здачі», «Я б на твоєму місці...» – дитина не відчуває підтримки, може думати, що її почуття стосовно ситуації неправильні. Така позиція не допомагає дітям більше розповісти про свою проблему, сприяє тому, що вони ще більше замикаються в собі і своїх почуттях. Часто у відповідь на поради виникає негативна реакція, пов'язана з тим, що наступають на бажання дитини бути самостійною. Про це краще поговорити потім, коли почуття заспокояться. Тоді варто дати пораду, поділитися досвідом, обговорити, що варто і чого не варто робити.
- ⇒ *Критичні зауваження, догани, звинувачення*: «З тобою завжди щось трапляється», «Сама винна!» – такі фрази зазвичай дають тільки сильну захисну реакцію і відмову від розмови, зневіру в тому, що батьки можуть почути, збільшують почуття провини, а також призводять до зниження впевненості дитини в собі.
- ⇒ *Мораль, повчання*: «Треба було думати», «Навіщо ти з ними зв'язувався» викликають у дітей почуття тиску та меншовартості, коли з ними відбулося щось неприємне.
- ⇒ *Обзивання, висміювання* – «Боягуз, ти що, здачі дати не міг?», «А ти хіба завжди правий?».
- ⇒ *Випитування, розслідування*: «Ні, ти все-таки скажи», «Ну чому ти мовчиш?», «Що все ж таки трапилось?» краще замінити на стверджувальні фрази. Наприклад, «Тобі зараз важко говорити про те, що відбулося».
- ⇒ *Співчуття на словах, умовляння*: «Я тебе розумію» й інші подібні фрази можуть пролунати занадто формально для дитини. Іноді краще просто обійняти засмучену дитину.

Коли дитину переповнюють емоції, такі реакції заважають дитині відчути, що її розуміють. Спільним для всіх таких реакцій є те, що вони не допомагають дитині виразити почуття і залишають її наодинці зі своїми переживаннями.

Коли батьки дуже зайняті

Майже всі сучасні батьки працюють. Багато хто працює дуже багато і важко. Час непростий. У стрімкому темпі буднів багатьом батькам важко вибрати час для спілкування з дитиною.

Дитина може використовувати різні деструктивні способи, щоб привернути до себе увагу. Давайте розглянемо, що відчуває дитина, коли батьки дуже зайняті і приділяють їй мало часу й уваги, та які варіанти поведінки допоможуть і вам, і дитині.

По-перше, дитина може не розуміти, чому батьків, чи одного з батьків постійно немає. Вона може почувати себе непотрібною, самотньою, беззахисною.

По-друге, дитина має потребу в передбачуваності і стабільності. Їй дуже важко, коли батьки непередбачено затримуються чи від'їжджають кудись.

Часто діти починають хворіти, погано вчитися, розкидати речі, красти — все тільки для того, щоб хоча б такою своєю поведінкою привернути до себе увагу.

Один хлопчик навмисне кидав взуття посередині передпокоїв, оскільки знав, як любить порядок його батько. Але це був єдиний спосіб привернути до себе увагу батька, нехай і негативну.

- ⇒ Визначте час протягом дня чи тижня (у залежності від віку і ситуації), який ви можете присвятити своїй дитині, не відволікаючись ні на які інші справи. Дитина повинна знати, що у цей час вся ваша увага належить їй і нікому (нічому) іншому.
- ⇒ Важливо дати дитині зрозуміти, що навіть коли мами чи тата немає поруч, вони пам'ятають про неї і люблять її. Ви можете подарувати якийсь талісман, дрібничку, що завжди буде з дитиною, через яку вона зможе відчувати вашу підтримку.
- ⇒ Спробуйте розповісти дитині про свої справи, про те, що вас захоплює в них. Тоді дитина зможе відчути свою причетність і значимість, оскільки батьки діляться з нею своїми думками.
- ⇒ Намагайтеся попереджати свою дитину про те, коли в неї буде можливість вас побачити чи коли вас не буде. Завжди краще, якщо дитина знатиме, як з вами зв'язатися у разі потреби.

Часто батьки відчувають почуття провини через те, що в них просто не залишається сил і часу на дитину. Адже, крім роботи, є ще інші справи: господарство, турбота про своїх батьків, потреба просто відпочити і розслабитися. Існує переконання, що «гарні батьки — це ті, котрі проводять з дитиною дуже багато часу». Звичайно, добре, коли це можливо. Але що робити, якщо цього часу немає? Досвід показує, що справа не тільки в кількості. Дитині може бути достатньо зовсім небагато часу, щоб почувати себе потрібною і улюбленою батьками. Уся справа в тім, чим наповнити цей час.

Багато дітей зі смутком говорять, що їхніх батьків цікавить тільки їхнє навчання. Багато хто просто ненавидить щовечірній допит батьків «Як справи в школі? Що ти сьогодні одержав (одержала)?». Схоже, що можливі проблеми в навчанні настільки хвилюють і лякають батьків, що вони витісняють інтерес до того, що захоплює зараз дитину, що її хвилює, що засмучує і тривожить.

Не будемо заперечувати важливість хорошої освіти, але дитина — не тільки учень. Спробуйте поцікавитися захопленнями дитини і взяти в них участь, і ви побачите, що дитина більш охоче йтиме на контакт із вами. Поцікавтеся її мріями, фантазіями, емоційними переживаннями, відносинами, уявленнями про майбутнє. Якщо вас зовсім не цікавить те, що цікавить вашу дитину, допоможіть їй знайти когось (знайомих, гурток, літературу), щоб вона могла б поділяти свої захоплення, і дитина побачить, що ви — друг і помічник. Часто через уроки вже не лишається часу на стосунки — розмови, ігри, обговорення прочитаного тощо.

Якщо у вас кілька дітей, вкрай важливо, щоб кожний знав, коли у нього буде можливість поспілкуватися з батьками наодинці, без братів і сестер.

Одна мудра жінка, що виховувала сама чотирьох синів, працювала і вчилася, домовилася з дітьми так. Кожний з дітей знав, що вона проводить з ним, і тільки з

ним, один вихідний на місяць. Кожен хлопець знав, що це час, коли він може поговорити з мамою про те, що для нього важливо. Завдяки цьому рішенню, навіть при такому завантаженні, вона змогла зберегти відносини з кожним із синів і знайти час, щоб підтримати кожного.

Батькам про батьків

У нашому суспільстві дуже розвинутий стереотип, що коли з'являється дитина, батьки повинні відмовитися від себе, свого особистого простору, своїх інтересів і потреб і присвятити себе вихованню дитини.

Особливо розповсюджений цей стереотип серед жінок. Чоловіки, як правило, все ж зберігають свою територію. З одного боку, безумовно, поява дитини припускає обмеження для батьків. З іншого — навіть для самої дитини важливо, щоб батьки мали своє життя, не підкоряли себе цілковито дитині, вміли відстоювати своє право на особистий час, відпочинок, свої власні потреби. Тоді дитина вчиться поважати чужі права і має приклад того, як треба поважати свої права.

Привчайте дитину змалечку поважати право іншої людини на власний час і простір, в тому числі найближчих людей — матері та батька.

На жаль, дуже часто матері підлітків скаржаться на те, що вони на дитину все життя поклали, в усьому собі відмовляли, а вона не цінує, не чує, не зважає... Отже, в результаті того, що мама забула про себе, дитина не навчилася враховувати бажання інших.

Діліться з дитиною своїми почуттями. Не завжди дитина може сама зрозуміти і правильно здогадатися про те, який у вас настрій, самопочуття, про те, що ви хочете побути наодинці із собою. Говоріть їй про це. Ви можете навіть запропонувати якісь умовні знаки, що будуть свідчити про ваш настрій чи ваші потреби. Попередьте дитину, що справа не в ній, що вона не винна, що мама чи тато зараз не спроможні грати чи розмовляти, і що це тимчасово. Вам просто потрібно побути наодинці із собою, а потім ви знову зможете бути разом.

Коли ви ділитесь з дитиною своїми почуттями і проблемами, дитина скоріше навчиться ділитися своїми почуттями і проблемами з вами. Їй не потрібно буде влаштовувати істеріку, для того щоб показати, що вона розлютилася на брак уваги.

Навчайте дитину підтримувати вас. Це дуже важливо для вас обох.

Навіть якщо ви розумієте, що не так поведетеся з дитиною зараз чи раніше, спробуйте позбавитися *почуття провини*. Якщо вам здається, що ви недостатньо розуміли свою дитину, мало приділяли їй увагу, піклувалися про неї чи щось пояснювали, спробуйте зараз зробити це краще. Провина віддаляє нас один від одного, пригнічує, іноді навіть може призвести до того, що люди будуть діяти ще гірше.

Експериментуйте, і ви знайдете нові рішення. Якщо ви бачите, що вас щось не задовольняє у спілкуванні з дитиною, залучайте свою творчість, намагайтеся щось зробити.

Якщо ви вдарили дитину у нападі гніву, а потім каєтеся в цьому, ви можете сказати: *«Вибач мені. Це грубий і поганий спосіб показати тобі, як я розсердилася. Давай сядемо і поговоримо про те, чому тобі так важко виконувати мої прохання»*.

Допомагайте дитині стати самостійною і полегшуйте власне життя. Пам'ятайте,

що варто бути уважними до того, на якому етапі розвитку своїх здібностей і можливостей знаходиться ваша дитина. Визначте:

- ⇒ що дитина вже в змозі робити самостійно;
- ⇒ що може робити сама, але має потребу у вашій підтримці і допомозі;
- ⇒ що ще не може робити, але ви б хотіли, щоб у найближчому майбутньому вона навчилася робити це сама.

І не беріть на себе зайву відповідальність. Вам стане легше, а дитина поступово вчитиметься бути самостійною. Наприклад, традиційною є проблема, коли батьки змушені постійно робити уроки разом з дитиною, без них дитина їх просто не робить чи робить неухважно.

Як навчити робити уроки самостійно? Якщо спочатку ви готуєте уроки разом, то потім запропонуйте дитині самій робити, а ви посидьте поруч, допоможіть, якщо треба, а потім разом перевірте. Потім запропонуйте їй спочатку перевірити усе самій, а потім – разом. Так ви зможете поступово відмовитися від перевірок, довіривши дитині функцію контролю. Потім можете домовитися, що ви будете зрідка заглядати до неї, коли вона буде робити уроки самостійно.

Важливо тільки бути уважними до того, чи готова дитина вже впоратися з тим, що від неї очікують.

Коли ви відчуваєте, що дитина своєю поведінкою – вередуванням, брутальністю, неслухняністю – зводить вас з глузду, спробуйте згадати про активне слухання.

Також у нагоді стануть **Я-ВИСЛОВЛЮВАННЯ**. Я-висловлювання – це повідомлення про свої почуття від першої особи. Спробуйте замінити такі фрази, як «*Ти зводиш мене з глузду*», «*Ти огидно поводишся*», на «*Я серджуся, коли не бачу жодної реакції на свої слова*». Ви можете помітити, що в цій фразі немає звинувачення дитини. Ви просто говорите про себе і свої почуття. Отже, *ви не стримуєте своїх почуттів*. Вони не накопичуються, щоб зрештою вирватися через крик або сльози. Дитина засвоює урок щодо того, як можна виразити почуття. І дитина, як і будь-яка інша людина, скоріше буде готова вас почути, оскільки я-висловлювання не роблять її винною і поганою.

У ситуаціях, коли дитина стикається з труднощами, коли вона не слухається, коли вам важко пояснювати, чому ви вводите ті чи інші обмеження, ви можете розповісти дитині про те, що ви самі відчували в дитинстві у таких ситуаціях.

Щоб дитина менше вибивала вас з колії, треба *зрозуміти причини її поведінки і пояснити їх собі і дитині*.

Наприклад, діти часто діють імпульсивно. Коли вони роблять ірраціональні вчинки, вони себе відчувають жахливо, самотньо і дуже розгублено. Вони думають, що ніхто і ніколи так себе не поведив і, тим більше, ніхто ніколи себе так не почував.

Розповідає мама: «*Коли ми були на риболовлі з друзями, Вітя (6 років) раптом закинув снасті одного з друзів на середину річки. Він стояв і посміхався, як дурень. Першою реакцією було роздратування: «Що за неможлива дитина, зробив гидоту і ще посміхається. Невже він не розуміє, що його вчинок жахливий».* Тільки потім я побачила в його очах страх і розгубленість. Він почував себе винним та розгубленим і не знав, як спокутувати свою провину. Посмішка виникла від напруги і розгубленості. Я сказала йому, що бачу, як він переживає, що зробив дурницю, що знає: так не

можна було вчинити, що він може попросити пробачення і допомогти виловити снасті».

Навіть якщо ваші розуміння і пояснення почуттів дитини не будуть абсолютно точними, вона відчує, що її намагаються зрозуміти, а не просто вважають поганою.

Пояснити поведінку дитини може бути непросто. Особливо це стосується поведінки «важких» дітей, до яких найчастіше відносять тих, які поводять себе неслухняно, агресивно, замкнено. Ці діти частіше стають причиною роздратування і нерозуміння, відчуття, що вони «навмисне злять», «не хочуть слухати і розуміти», «байдужі». Найчастіше все оточення їх звинувачує.

Важливо знати: такі діти майже завжди є особливо чутливими, вразливими і багато чого розуміють. Причинами зазначеної поведінки можуть бути такі.

- ⇒ Боротьба за увагу – дитина знаходить те, до чого батьки найбільш чутливі, і починаються проблеми саме в цій сфері (здоров'я, навчання тощо).
- ⇒ Боротьба за самоствердження проти зайвої влади й опіки батьків. Коли у вихованні є надлишок вказівок, зауважень, критики, заборон, побоювань, тривоги. Дитина неслухняністю й упертістю починає використовувати всі засоби, щоб показати, що він чи вона – самостійна особистість.
- ⇒ Бажання помститися за образи, які завдали батьки (розлучення, поява молодших дітей, ігнорування або відштовхування дитини) чи інші люди.
- ⇒ Втрата віри у власний успіх – коли дитина має негаразди, наприклад, у відносинах з однокласниками, вона починає погано вчитися.

Розуміючи ці причини, батьки можуть бачити в «проблемній» поведінці сигнал про потребу у допомозі. І якщо спілкування з дитиною перестало бути радісним і таким, що задовольняє вас, зайшло в глухий кут, не впадайте у відчай. Можна просто намагатися зрозуміти, що відбувається з вашою дитиною.

Зрозуміти причину ви можете, спираючись також на свої власні почуття.

- ⇒ Найчастіше батьки відчують роздратування щодо дитини, якщо причиною «поганої» поведінки дитини є те, що їй не вистачає уваги.
- ⇒ Якщо причиною неслухняності є боротьба за самоствердження, батьки частіше відчують гнів.
- ⇒ Якщо дитина бажає помститися своєю поведінкою, то вас, як батьків, охоплює образа.
- ⇒ Якщо ж ви відчуваєте безсилля, безнадійність, розпач, то імовірно за все, ваша дитина не може впоратися з певними ситуаціями і відчуває себе неповноцінною.

Як батьки можуть реагувати на поведінку дитини?

- ⇒ Якщо вашій дитині не вистачає уваги – ви можете пошукати способи прояву до неї позитивної уваги, які були б приємні і вам, і дитині. А її традиційні вивітки краще взагалі залишити без уваги.
- ⇒ Якщо ж дитина бореться за самоствердження, надавайте їй право на власні рішення і навіть помилки.

⇒ Якщо дитина своєю поведінкою мстить вам за щось, доречним може бути запитання: «Який біль відчуває дитина?»

⇒ Дуже непросто знайти вихід із ситуації, коли дитина зневірилася у власному успіхові, а ви відчуваєте себе безсилим. Ви можете допомогти знайти ту сферу, де дитина має успіх або може стати успішною, знаходити той рівень завдань, з яким дитина в змозі впоратися та отримати задоволення від досягнутого. Критику варто звести нанівець. У такій ситуації дитина гостро потребує підтримки.

Вірте, що у вашої дитини, у вас як у батьків та просто як у людей, все буде добре!

Головне – відчути себе разом з дитиною. Разом – ви сила. Разом ви в змозі пережити будь-яку важку ситуацію і знайти вихід. Пам'ятайте, що ви і ваша дитина найближчі та найрідніші люди один для одного. Навіть у часи, коли вам важко знайти спільну мову, відшукуйте в собі сили залишитися поруч та підтримати один одного. Частіше згадуйте, що ви творча людина. Прислухайтеся до своєї уяви та інтуїції. Вони в змозі підказати вам рішення

13. Статеве виховання в різні вікові періоди

Звідки я взявся?

Будь-яку дитину рано чи пізно цікавить питання своєї появи на світ. Проте, всупереч думці, що побутує, не всі діти ставлять це запитання батькам. Частіше дорослі непокояться і готуються заздалегідь: що відповідати, якщо малюк спитає про це? А якщо не запитує – це погано чи добре? І чи потрібно щось розповісти? Неспокій батьків цілком зрозумілий: на них лежить нелегке завдання раннього статевого виховання дитини, і справитися з ним непросто. З часом до цього процесу приєднається дитячий садочок школа, друзі, телевізор, Інтернет і реклама, але першими в черзі вихователів стоять мама і тато.

Дитяча сексуальність

Кожна людина протягом життя має психосексуальний розвиток, тобто формує і розвиває свою уяву про сексуальність та особисті сексуальні уподобання.

Новонароджений малюк активно реагує на дотики, коли хтось із батьків його пригортає до себе, погладжує, і особливо – коли мама годує груддю. Посмішки, гулькотіння, комплекс пожвавлення та інші ознаки чуттєвого задоволення з боку дитини, що недавно з'явилася на світ, не здаються дорослим чимось еротичним, проте це і є прояв дитячої сексуальності.

Чим старшою стає дитина, тим краще розвивається її моторна координація, ручки стають більш слухняними. І маля, якому декілька місяців від народження, починає дотикатися і досліджувати свої статеві органи. Помітивши це, батьки часто починають хвилюватися, вважаючи, що це може слугувати раннім проявом нестримної сексуальності або якоїсь патології. Насправді подібна поведінка є абсолютно нормальною. Дитя вивчає своє тіло, його можливості, відчуття.

Варто особливо підкреслити: дуже часто усиновлені діти можуть вдаватися до мастурбації. Недостатність любові, уваги, тактильних контактів у закладі, перебування в обмеженому просторі активізує пошук задоволення. Мастурбація і є найбільш природним виявом самозадоволення. Наголошуємо: це не прояв розбещеності дитини і не відхилення в розвитку.

У віці 1 – 2 років діти вже достатньо добре скеровують свої рухи і можуть почати мастурбувати цілеспрямовано в тій чи іншій формі (у тому числі без допомоги рук). Це теж варіант норми (відсутність мастурбації в дитинстві не є відхиленням від норми!). Конкретних «норм» частоти мастурбації немає, але якщо батьки застають малюка за цим заняттям регулярно, є сенс звернутися до дитячого спеціаліста – психолога, сексолога – спочатку без дитини. Часто така нав'язлива мастурбація може свідчити про дискомфорт в тазовій частині (в тому числі про звичайні глисти).

У 2 роки малюк знає назви частин свого тіла, у 2,5 здатний відрізнити хлопчика від дівчинки і починає усвідомлювати свою статеву приналежність та її незмінність. До 4 років у дитини формується досить повне усвідомлення своєї статевої приналежності; нерідко поряд з цим збільшується інтерес до геніталій – як своїх, так і інших людей. Важливо, щоб в цей період дитині не нав'язали ставлення до тіла загалом та

статевих органів зокрема як до чогось соромного. У віці від 4 до 5 років діти починають ясно усвідомлювати свою наготу і соромляться роздягатися. З цього віку дорослим потрібно ставитися до відправлення своїх потреб як до інтимної справи. Дитина починає розуміти багато суспільних сексуальних табу. Стають доречними і корисними бесіди, щоб вона краще засвоїла соціальні норми. Незамінною допомогою стають спеціальні дитячі книги та відеофільми. Загальні вимоги до них такі: зрозуміла мова, жодного насильства, багато ілюстрацій в книзі або динамічна дія у фільмі, і, безумовно, зміст і форма подання, що в цілому відповідають прийнятним у сім'ї принципам виховання. За приклад можна привести книгу В'єрджинії Дюмон: «Звідки я взявся? Сексуальна енциклопедія для дітей 5 – 8 років», яка в усьому світі вважається одним із кращих зразків такої літератури, адресованої дітям.

У старшому дошкільному віці дитина починає активно наслідувати когось із дорослих, частіше одного з батьків. Від того, який досвід вона одержить з прикладів, що подає оточення, залежатиме її здатність до емоційної близькості з іншими людьми.

Зрозуміло, що діти, які виховувались у закладі, або родині, де з негативними звичками, можуть мати певні проблеми і недоліки в статевому вихованні. Такі діти потребуватимуть більш уважної і копіткої роботи батьків. Серед цих дітей можуть бути й такі, хто зазнавав фізичного та сексуального насильства. Безумовно, в останньому випадку, батьки потребуватимуть допомоги спеціалістів – психологів, медиків.

Поговоримо як дорослі, хоча говорити зі своєю дитиною про статеві стосунки нелегко. Батьків непокоїть, що можна сказати занадто багато або занадто мало, дуже рано або дуже пізно, вони не можуть вирішити, які слова потрібно і можна вживати, а які – ні. Коли, як і що говорити дитині?

Насамперед, дорослі повинні засвоїти таке.

Як особистість людини невіддільна від її сексуальності, а сексуальність – від особистості, так і статеве виховання невіддільне від виховання загалом. Дитину не потрібно виховувати сексуально, її треба просто виховувати.

Повноцінне статеве виховання повинно починатися заздалегідь, до початку статевого дозрівання у дитини. Саме в ранньому віці закладаються первинні засади підсвідомого ставлення до всього, що оточує її в житті.

Дати дітям грамотне, відповідне до віку уявлення про інтимну сторону життя не важче, ніж навчити багато чому іншому. А дотримання деяких досить простих правил допоможе досягти успіху.

Найважливіше, що необхідно донести до дитини: *що б не сталося, вона завжди може про це розповісти хоча б одному з батьків*. Дома її вислухають, їй повірять і захистять. Дитина повинна довіряти (*а усиновлена – навчитися довіряти*) мамі й татові, а батьки повинні бути гідними цієї довіри.

Дорослі повинні провести внутрішню роботу з собою, взявши контроль над власними комплексами та проблемами. Безумовно, позбавитися від них таким чином не вдасться, але головна мета батьків – не передати їх дитині і створити передумови для захисту від них. Досягти цього не так уже й важко, оскільки статеве виховання не передбачає обговорення особистих сексуальних уподобань батьків або розповідей про їхній досвід статевого життя. Такі питання зі своїми дітьми не варто обговорювати у будь-якому віці, навіть коли вони стануть мамами і татами.

Йдеться лише про ставлення до тіла і зачаття як такого. В нормі це ставлення повинно бути позитивним: в тілі немає нічого поганого, а у факті зачаття – нічого соромного. Всі люди зачаті одним і тим самим способом: злиттям яйцеклітини і сперматозоїда.

Згадки про власне дитинство, безумовно також допоможуть батькам. Консультація психолога або сексолога (а можливо і обох спеціалістів, якщо є така нагода) буде дуже доречною.

Відповідати треба на конкретне запитання дитини, не намагаючись у відповідь привнести власний сексуальний досвід.

Головне – природність.

Слід обов'язково пояснити дитині, що секс і все, що з ним пов'язане, – це природна інтимна сторона життя кожної людини, заснована на любові та задоволені. І цю сторону життя в жодному випадку не слід сприймати як щось неправильне, брудне, ганебне. Як це донести до дитини?

По-перше, обговорювати ці питання потрібно в природній манері, як і будь-яку іншу тему. Це набагато краще, ніж виділяти окремий час, намагаючись перетворити процес виховання в курс лекцій та семінарів. Нав'язливий пошук вдалого часу та місця вірогідно позбавить дитину бажання ставити запитання на цю тему, в той час як інтерес до неї зберігатиметься.

По-друге, не слід боятися, що дитина почує забагато. З її пам'яті вивітриться те, що вона не зрозуміла. Не потрібно обмежуватися лише біологічними фактами – дитині варто знати про емоційну складову цього питання. Дуже важливо уникати довгих монологів: дитина не спроможна залишатися надовго уважною.

По-третє, не треба боятися першим заводити розмову, якщо є відчуття, що цей момент за якихось причин зручний для подібної теми. В статевому вихованні діє загальний принцип будь-якого розвитку: щоб стати ефективним воно повинно не лише відповідати на поставлені запитання, а запобігати їм, допомагаючи дитині правильно їх формулювати. Якщо батькам здаватиметься, що тема, яку вони зараз зачепили, дитині не цікава, обговорення можна відкласти. Проте обов'язково треба дати зрозуміти дитині, що вона сама може повернутися до розмови: «Гаразд, коли буде цікаво – запитаєш сам».

Підбираємо правильні слова

Чимало сексологів наполягають, щоб батьки самі правильно називали статеві органи, уникаючи для їх позначення «дитячих» слів, і привчали до цього дитину. Можливо, декому з дорослих варто самому навчитися з однаковою інтонацією, не червоніючи, вимовляти «пеніс» – так само, як слова «рука», «голова». Зате діти, котрі буквально з пелюшок звикли до специфічних термінів, надалі не відчуватимуть сором'язливості ні в кабінеті лікаря, ні в подружньому ліжку. Проте інколи, навіть фахівцям з передовими поглядами, важко саме так повсякденно говорити з дитиною, пояснюючи, як слід проводити гігієнічні процедури.

Вдалим виходом з цього буде деякий компроміс: дитину варто навчити правильним назвам, щоб за необхідності (наприклад, на випадок хвороби) вона могла їх вживати, а в повсякденному житті користуватися прийнятими в сім'ї, позбавленими оціночного відтінку назвами. До досягнення підліткового віку використання

анатомічної термінології у відповідних ситуаціях повинно стати для дитини звичайною справою.

Невинні запитання

Відомо, що у кожної дитини настає вік, коли вона намагається усвідомити себе і навколишній світ. І запитання «звідки я взявся» — в черзі інших, і є наслідком звичайної допитливості, а не інтересу до того, чим цікавитися ще зарано. При цьому для дівчинки відповідь на це запитання більш важлива, ніж для хлопчика, оскільки вже у віці 3 — 4 років малюки усвідомлюють, що діти з'являються тільки у жінок, і що у майбутньому саме дівчатка стають мамами.

Батькам слід заохочувати дитину до будь-яких запитань. Правдиві і зрозумілі відповіді часто вичерпують або знижують цікавість до цієї теми, як і до багатьох інших, а, як уникання обговорення нерідко розпалює таємну, ретельно приховану цікавість. Дитина не повинна відчувати незручності, коли запитує «про це». Запитуючи конкретно, вона має право отримати чітку відповідь у доступній для неї формі. Після відповіді варто переконатися, що дитина її зрозуміла. Якщо батьки не в змозі відповісти на все, що цікавить дитину в цій сфері, краще зізнатися в цьому і пообіцяти знайти відповідь. Можна звернутися до людини з більшим досвідом, до спеціальної літератури. А перед тим, як відповісти на поставлене запитання, треба подумати, чи ця відповідь є правильною. На запитання: «Де беруться діти?», варто відповісти: «Дітей народжують мами», а не розповідати про процес зачаття та проходження пологів.

Чим старшою стає дитина, тим більше у неї повинно бути можливостей для дискусій з усіма членами сім'ї. Їй необхідно відчувати, що висловлювати свою думку і ставити запитання — нормально. В будь-якій ситуації життєво важливо, щоб свої міркування та ідеї дитина висловлювала вголос, щоб вони були почуті. Окрім того, малюку потрібно знати, що будь-які, навіть дуже «незручні» теми, можна спокійно обговорювати в сім'ї, і що вона завжди може сказати про те, що її непокоїть, і завжди буде почутою. Це має значення не лише для свободи особистості, але і для фізичної безпеки дитини.

Не дивлячись на детальні відповіді дорослих «згідно з віком», дитина не залишає цю тему. Тимчасовий наполегливий інтерес до будь-якого явища — це нормально, а відтінок непристойності розмовам про тілесні явища надають насамперед дорослі. В той же час, чим далі заходить цікавість дитини, тим стриманішими і тактовнішими повинні бути реакції батьків. Наприклад, мама може пояснити дитині, де знаходиться отвір, через який народжується дитина, і навіть схематично намалювати його, якщо пояснень недостатньо. Але не можна показувати цей отвір на тілі дитини. А на повторні запитання треба пояснити, що так не роблять — просто не можна й усе. Спокій, витримка з боку дорослих повинні зробити свою справу. Якщо ж дитяча цікавість ніяк не зменшується, варто з'ясувати, чи не одержує дитина небажане інформаційне підживлення ззовні (наприклад, від приятеля), чи не травмувала її вразливу психіку якась подія. В цьому може допомогти розібратися дитячий психолог, сексолог, психіатр.

Гра «в лікарню»

В дошкільному віці діти часто грають «в лікарню». Більшість малюків обмежуються «уколами» (як традиційно «найбільш страшним» у захворюванні), вживанням ліків та подібними процедурами. Але іноді діти можуть роздягатися, розглядати та торкатися статевих органів одне одного. Це нормальне вікове явище. Багато вчених прийшли до думки, що фазу статевих ігор (тобто ігор, пов'язаних із розгляданням і навіть доторканням до тіл одне одного, в таму числі й іншої статі) дитина має пройти обов'язково, що розвиток дітей, які позбавлені статевих ігор, має прогалини. Дорослим, які застали дітей за такою грою, не слід відразу ж розганяти всю компанію, давати волю гніву або страху і намагатися надалі тотально контролювати дитяче спілкування. Набагато корисніше під час гри обмежитися тактовним спостереженням, а після (краще не зразу, але в той же день) поговорити з дитиною, не загострюючи на цьому увагу: чи виділяє вона цю гру серед інших, які почуття вона викликала, що в ній сподобалось, а що ні, чи хоче вона грати ще.

У нормі відверта цікавість до роздягання, взаємного розглядання та дотиків триває недовго, і ці прояви у дитини можна помітити один-два рази або епізодично. Сама гра при цьому не викликає у дітей ніяковості (а зніяковіння в бесіді з батьками має поверхневий характер) і не видається дошкільнятам чимось особливим. Справжнім приводом для тривоги в подібних випадках можуть бути:

відтінок нав'язливості або агресивності з боку хоча б одного учасника;

участь у грі дитини на 3 – 4 роки старшої за інших (не говорячи вже про статево-дорослих осіб);

участь у грі дитини, яка суттєво відрізняється від інших фізичними розмірами (якщо дитина дуже мала або занадто велика стає об'єктом нав'язливої цікавості або насмішок).

6-річні діти можуть імітувати статевий акт – в цьому віці інтерес до нього максимальний – але примушування до таких дій є однозначно поза межами норми, так само, як і намагання ввести або введення будь-яких предметів в анус або вагіну собі чи іншим дітям. І, звичайно, якщо для дитини така гра виявилася неприємною, батьки разом з нею повинні продумати, як в подальшому її уникати.

Зусилля в статевому вихованні втрачають будь-який сенс, якщо батьки не мають з дитиною спільної мови. Немає нічого жахливого, якщо дорослі не можуть подолати ніяковість і розповісти сину або дочці про статевий акт та відверто відповісти на запитання дитини: «І ви з татом також ?!» Набагато гірше, якщо дитина думає, що запитувати про це не можна – отже, у неї немає довіри до мами і тата. Безглуздо прищеплювати дитині ставлення до свого тіла як до чогось цінного, якщо вона зазнає фізичних покарань або приниження. Син або дочка ніколи не зрозуміють, які почуття дорослим може дати інтимна близькість, якщо все їхнє дитинство проходить на фоні батьківських суперечок. Є речі, які ніхто, крім батьків, дати людині не може. Треба не лише любити свою дитину, а й щохвилини пам'ятати про те, що ви її любите.

Після сексуального насильства: зцілення може надати родина

Цю статтю було адаптовано Дайаною Ріггз із статті «Після сексуального насильства: цілюща сила прийомних родин», надрукованої Three Rivers Adoption Council у співпраці з доктором філософії Вейном Дуеном, магістром соціальної роботи Шеррі Ендерсон та магістром громадської охорони здоров'я Крісті Едкінс.

Батьки вчать дошкільнят, які дотики є гарними, які є поганими для того, щоб вони могли уникнути сексуального насильства або розповісти про нього. Але в усиновлювачів та прийомних батьків зазвичай немає можливості для попередження насильства. Коли дитина, яка зазнала сексуального насильства, приєднується до їхньої родини, єдине, що вони можуть зробити, — це забезпечити безпечне та цілюще оточення, а також навчити дитину безпечним шляхам проявів своїх почуттів, допомогти розібратися із сексуальністю.

Деякі дослідники соціального захисту дітей зазначають, що не менше 80 відсотків дітей, що перебувають на вихованні у прийомних сім'ях, певною мірою пережили сексуальне насильство. Сексуальне насильство — це певна діяльність чи взаємодія між дитиною та дорослою людиною, метою якої є сексуальне збудження чи розбещення однієї чи обох сторін або контроль над сексуальністю дитини.

Діти, що приїжджають до прийомних батьків або їдуть звідти до усиновлювачів, зазвичай піддавалися систематичному насильству. Часто це відбувалося там, де не було порядку, де дитина була незахищеною. Цей тип насильства міг починатися, коли дитина була дуже маленькою, а його вчиняв батько чи інша доросла людина, яка часто виїжджала з дому та поверталася туди.

Чи зазнавала моя дитина сексуального насильства?

Якщо соціальний працівник, який займався вашою дитиною, нічого не зазначив щодо сексуального насильства, а також якщо немає ніяких записів, які могли б це підтвердити, чи можна бути впевненим у тім, що ваша дитина не зазнала цієї форми насильства? Мабуть ні. Сексуальне насильство часто залишається непоміченим і не зазначеним у документах. Діти зазвичай не мають бажання розмовляти про насильство через почуття провини та сорому, або через страх того, що насильник покарає їх.

Спочатку поведінка дитини, яка пережила сексуальний напад, схожа на поведінку дитини, що зазнала фізичного насильства або недбалого ставлення. Діти, які піддавалися сексуальному насильству, можуть бути злими, ніяковіти щодо ролей та обов'язків батьків, не довіряти дорослим, перебувати у депресії або бути гіперактивними. Існують специфічні симптоми того, що дитина пережила сексуальне насильство: такі діти зазвичай дуже чутливі до дотиків (уникнення дотиків, або ж надмірна непристойна нав'язливість); чутливість до оголення тіла (дитина проти оголення або ж дуже хоче носити відвертий одяг); або ж проявляти сексуальну поведінку чи знання, які не притаманні дитячому віку.

Отже, навіть якщо сексуального насильства не виявлено в історії дитини, прийомні батьки та усиновлювачі мають бути готовими до того, що їм доведеться зіткнутися із питаннями сексуальності та сексуального насильства.

Створюємо цілюще оточення

Обговорення насильства може стати початком процесу зцілення, але діти не будуть говорити про насильство, доки не почуватимуться безпечно. Дитині може знадобитися деякий час, щоб вона побачила, що ваші слова про безпеку повністю підтримуються діями.

Якщо ваша дитина проявляє ознаки попереднього насильства, наприклад, торкаючись брата чи сестри певним чином, обов'язково зробіть усе можливе для того, щоб навчити її правильній поведінці. Наприклад, ви можете сказати спокійним тоном: «Я розумію, що ти хочеш почуватися ближчим до своєї сестри, але ми не стаємо ближче у такий спосіб у нашій родині. Давай поговоримо про те, як ми показуємо свою любов в нашій родині». Якщо такі недоречні дотики повторюватимуться знову, ви можете (знову спокійним тоном) сказати: «Пам'ятаєш, ми розмовляли про те, як ми показуємо любов у цій родині? Те, що ти зробив зараз (назвіть недоречну поведінку) – це не спосіб стати ближчим у цій родині. Чи можеш ти запам'ятати деякі способи, за допомогою яких ми показуємо свою любов?».

Оскільки діти, що піддавалися сексуальному насильству, звикли встановлювати стосунки з іншими на основі сексуальності, а також отримувати оцінку від інших за свою сексуальність, несексуальна поведінка, якої притримуються здорові родини для вираження прив'язаності та для пошуку підтримки, може бути їм абсолютно незрозумілою. Для того, щоб заново вчити дитину, яка зазнала насильства, цим незнайомим нормам, вам необхідно буде застосувати терпіння та наполегливості, а також бути відкритим для запитань та почуттів. Уникайте того, щоб гнівно сварити дитину за неправильну сексуальну поведінку або робити негативні коментарі, які можуть змусити її піддати сумніву власну безпеку чи віддалитися.

Розмовляємо про насильство

Деякі діти можуть бути нездатні до розмов про насильство протягом тривалого періоду, але можуть виражати сильні почуття гніву або суму. Коли дитина демонструє ці емоції, підтримайте почуття дитини та упевніть її в тому, що вона зовсім не винна в тому, що відбулося в минулому, і зараз перебуває у безпеці. Ви можете сказати: «Я знаю, що з тобою трапилось дещо жахливе. В цьому не було твоєї провини. Ти зараз у безпеці. Ми любимо тебе і зробимо все, що від нас залежить, щоб захистити тебе».

Ця ситуація також надає вам чудову можливість для подальшої розмови: «Я знаю, тебе образили, та я розумію, що ти гніваєшся. Коли ти захочеш мені розповісти, що сталося, я готова (готовий) вислухати.» Або спробуйте більш прямий підхід: «Мені дуже прикро, що з тобою трапилось дещо жахливе, я б дуже хотіла (хотів) зрозуміти, що трапилось, адже тоді я зможу краще допомогти тобі. Я можу припустити, що хтось тебе торкався та зробив тобі боляче».

Якщо ваша дитина не готова до розмови, не наполягайте. Ніколи не намагайтесь знову розпочати розмову про минуле насильство. Коли ваша дитина буде нарешті готова поділитися з вами своїми переживаннями, зробіть усе, щоб ця розмова була комфортною для дитини, щоб вона відчувала вашу підтримку, наскільки це можливо.

⇒ *Використовуйте приватну обстановку.* Особистий простір дитини було порушено, отже ви маєте проявляти повагу до особистого життя вашої дитини.

- ⇒ *Прийміть відкриту позицію, розмовляйте з дитиною на її рівні, або навіть на трошки нижчому.* Вам необхідно виглядати доступним та розуміючим. Якщо ви хочете доторкнутися до дитини, або потримати її на руках, попросіть в неї дозволу та сформулюйте прохання, як вашу потребу. Наприклад, «Я тобі так співчуваю, я б лише хотіла (хотів) тебе обійняти. Ти не будеш проти?» Слово «лише» дає дитині зрозуміти, що дотик буде досить обмеженим. Вона вирішить, чи хоче вона, щоб її обійняли, щоб відбувся якийсь інший контакт, чи взагалі жодного контакту.
- ⇒ *Контролюйте ваші емоції.* Намагайтеся не показувати своєї реакції, але не применшуйте проблему. Якщо дитина буде думати, що злість спрямована на неї, вона буде ще більше відчувати свої сором та провину.
- ⇒ *Заохочуйте дитину до того, щоб вона ділилася почуттями.* «Я рада (радий), що ти мені про це розповідаєш, а також, що ти довіряєш мені настільки, щоб ділитися почуттями. Я також знаю, що це досить важко для тебе, але те, що з тобою трапилось, – це частина твого життя, а я хочу знати про тебе все. Нічого з того, що ти мені скажеш, не зможе змінити моєї любові до тебе».
- ⇒ *Заспокоюйте дитину вербально.* Постійно повторюйте, що насильство – це не провина дитини. «Дорослі несуть відповідальність за те, що вони роблять з дітьми, а ти не могла зробити нічого по-іншому. Ти – дитина, і ти не зробила нічого неправильного».
- ⇒ *Ставте запитання.* Це може бути досить важко через шок та недовіру, однак покажіть, що ви дійсно хочете дізнатися, що сталося, спокійно запитуючи про історію життя дитини.
- ⇒ *Дайте дитині дозвіл на почуття.* Жертви сексуального насильства зазвичай переживають суміш почуттів провини, сорому, страху та задоволення. Дайте дитині знати, що ці почуття є нормальними.
- ⇒ *Узагальнюйте досвід.* Розкажіть вашій дитині, що багато інших дітей – хлопчиків та дівчаток – також пережили подібне насильство.
- ⇒ *Довіряйте.* Діти нечасто розповідають деталізовані історії про сексуальне насильство, а якщо ви до того ж перша особа, якій дитина розповідає свою історію, ваша миттєва реакція та швидкий відгук є життєво необхідними. Негативна реакція може спричинити низьку самооцінку дитини та зруйнувати усі шанси зцілення.

Теми для поточного спілкування

Навіть якщо ваша дитина ніколи не ділиться деталями минулого досвіду насильства, залишайтеся відкритим до подальшого спілкування. Ви маєте розвинути тему сексуальності чесно, відверто, із повтореннями і не ухиляючись від теми, незалежно від того, наскільки це може суперечити вашій особистій філософії.

Дитині, яка зазнала сексуального насильства, необхідно постійно нагадувати та розповідати про таке.

- ⇒ *Межі.* Діти, що зазнали сексуального насильства, мають знати про те, що вони можуть встановлювати особисті межі щодо дотиків, які інші члени родини будуть поважати. Вони також мають запам'ятати, що вони не можуть пору-

шувати особисті межі інших дітей дотиками сексуального характеру, і вони не мають задовольняти сексуальні потреби батьків або інших дорослих.

- ⇒ *Секс.* Хоча діти, які зазнали сексуального насильства, можуть знати досить багато про конкретні сексуальні дії, вони можуть нічого не знати про анатомію та сексуальне функціонування. Розкажіть про основи чоловічої та жіночої анатомії, нормальний статевий розвиток, здорове вираження сексуальності та про те, звідки беруться діти.
- ⇒ *Шляхи вираження приязні.* Як було зазначено вище, діти, що зазнали сексуального насильства, мають навчитися несексуальним шляхам проявів приязні та прив'язаності. Батьки можуть показати декілька різних видів контактів, які є проявами любові, – легкі обійми, поплескування по плечу, тримання за руку.

Про що говорити з дитиною у період статевого дозрівання

При досягненні пубертатного віку діти, що зазнали сексуального насильства, можуть знову пережити емоції, які були викликані актом насильства. В цей час прийомні родини та родини усиновлювачів мають виявляти бажання відкрито та часто розмовляти про зміни розвитку у пубертатний період, спогади про попередню травму та шляхи управління та вираження сексуальності. Теми обговорення мають бути такими.

- ⇒ Кожен несе відповідальність за своє тіло. Повторюйте і пояснюйте те, що кожен несе відповідальність за своє тіло та поведінку, а також те, що чоловіки та жінки можуть контролювати свої сексуальні імпульси. Розробіть правила та домовленості для того, щоб допомогти вашому підлітку бути відповідальним за свої дії у різних ситуаціях.
- ⇒ Виховання здорової несексуальної особистості. Оскільки діти, що зазнали сексуального насильства, можуть бути впевненими у тому, що сексуальність є їхньою єдиною цінною якістю, батьки мають допомогти їм розвинути інші інтереси та таланти протягом дитинства, а також підтримувати здорову позашкільну діяльність у підлітковому віці. Дослідження показують, що молодь із великою кількістю інтересів та позашкільною діяльністю менше схильна до сексуальної активності. Соціальна активність дає можливість формування нормальної самооцінки та надає підліткам можливість самовиражатися іншим, не сексуальним шляхом.

Одна мати дівчинки-підлітка, яка зазнала сексуального насильства, змогла замінити бажання дочки мати дитину на її догляд за собакою та мишею. Дівчинка мала організувати догляд за тваринами лише тоді, коли її не було вдома – ніхто не доглядав за тваринами, поки вона не просила про це. Коли собаці потрібно було гуляти вранці, дівчинка мала вигуляти собаку, незважаючи на своє бажання поспати. Підтримуючи свою дочку-підлітка у догляді за тваринами та взаємній прив'язаності, мати змогла запобігти ранньому материнству дочки та більш серйозним проблемам, пов'язаним із цим.

- ⇒ Формування здорової сексуальної особистості. Діти, які зазнали насильства від осіб тієї ж статі, можуть мати певну невизначеність із власною сексуальною орієнтацією. Допоможіть їм зрозуміти, що перший сексуальний досвід не обов'язково має диктувати сексуальну орієнтацію, а також, що відчуття себе багатогранною особистістю є ключем до здорових стосунків.

⇒ Встановлення здорових сексуальних стосунків. Діти, що зазнали сексуального насильства, потребують рольових моделей дорослих, які ставляться одне до одного із повагою та приязню. Батьки можуть показати приклади певної взаємодії, а також встановити сексуальні норми сім'ї («У цій родині тільки ми з татом займаємось сексом, і ми займаємось сексом лише одне з одним»). Відверті розмови про секс та стосунки, як показують в кіно та на телебаченні, також можуть допомогти забезпечити правильне ставлення до життя.

Підтримка батьків

Батькам, чиї виховання чи переконання досить сильно ускладнюють обговорення питань про секс, дуже потрібна стороння підтримка – терапія чи тренінги, що допоможе їм краще сформулювати запитання, пов'язані з історією насильства над їхніми дітьми. Групи підтримки батьків, які всиновлюють дітей, також можуть їм допомогти. Батьки, які мають досвід спілкування з дітьми, які зазнали сексуального насильства, можуть дати поради про те, як краще обговорювати сексуальне насильство з дітьми, і як краще управляти певними типами їхньої поведінки.

У батьків також може виникнути бажання показати дитину лікарю, який має досвід роботи із усиновленими дітьми, а також знайомий із питаннями, пов'язаними із сексуальним насильством – він може допомогти у зціленні дітей.

За належної підтримки, прийомні батьки та усиновлювачі можуть допомогти дітям, які зазнали сексуального насильства, пережити це та стати здоровими дорослими. Навчання родин, які будуть тверезо сприймати реальність проблем сексуального насильства над дітьми, може розірвати це ганебне коло.

14. Говоримо про усиновлення з повагою

Висловлюємось позитивно

Patricia Johnston

Мова, що стосується усиновлення та виявляє повагу до нього, має на меті відобразити максимум гідності, відповідальності та об'єктивності щодо рішень, які приймають рідні батьки та батьки-усиновлювачі при обговоренні питань планування сім'ї та усиновлення дітей. Вперше запроваджена Маріеттою Спенсер, соціальним працівником із Мінеаполісу як позитивна, або конструктивна мова усиновлення, еволюціонуючи впродовж останніх 20 років, допомагає ліквідувати надпотужний емоційний заряд, що впродовж багатьох років служив справі підтримання у суспільстві міфу про те, що усиновлення є «другосортним» і не є кращою альтернативою для усіх осіб, що залучені до нього, адже ці особи не мають шансу дізнатися, що таке «справжня» сім'я. Застосування цієї лексики підтверджує, що залучені до усиновлення особи є чуйними та відповідальними людьми, мають право чинити так, як вважають за потрібне, та несуть відповідальність за свої дії, а також завдяки виключенню з цієї лексики емоційно заряджених слів, які іноді можуть викликати підсвідоме відчуття суперництва чи конфлікту, допомагає налагодити взаєморозуміння між членами кола усиновлення.

Така мова починається з концепції сім'ї. Історично люди вважаються членами однієї родини, якщо задовольняються одна або декілька умов: вони пов'язані кровними узами (батько та син), законом (чоловік та жінка), вони соціальними звичаями (жінка та сестра її чоловіка), вони пов'язані любов'ю. Нас абсолютно не дивує зв'язок двох осіб в сім'ї, не пов'язаних генетично, за умови, якщо задоволені один або декілька інших критеріїв і якщо це не стосується усиновлення.

Хоча в усиновленні батьки та дитина пов'язані любов'ю та законом, той факт, що вони не пов'язані кровно, часто означає, що деяким людям не хочеться визнавати такі стосунки справжніми та стабільними. Тому такі люди користуються визначниками («Це всиновлений син Біла») в тих ситуаціях, в яких вони навіть не подумали б давати схожі визначення стосовно сімей, де немає усиновлених дітей («Це син Біла, народжений від невдачі контрацептивного методу» або «Це дочка Мері від кесарського розтину»). Вони мають тенденцію сприймати зв'язок усиновлення як не повний та нестабільний («А у вас є власні діти?», чи «А ти зустрічався із своєю справжньою мамою?», чи «Вони справжні брат та сестра?»). Люди вважають, що стосунки в усиновленні є тимчасовими («А агенція забере його назад, коли з'ясувалося, що він інвалід?» чи «А що, якщо його справжні батьки захочуть забрати його назад?»).

Мірою зміни концепції сім'ї важливо бути послідовним у ствердженні, що будь-які дві особи, які вирішили жити разом, несуть відповідальність один за одного і за сім'ю. Пара, що вирішила не мати дітей, і мати або батько-одинак з дітьми, є такими ж сім'ями, як і одружена пара, що народила шестеро дітей.

Насправді усиновлення є таким самим методом входження до сім'ї, як і народження. Це є метод планування сім'ї тією же мірою як контрацептивні таблетки чи

аборт. Хоча для позитивної асиміляції вплив усиновлення слід постійно визнавати через надання допомоги особі, яку усиновили, або тому, хто усиновив, усиновлення не слід характеризувати як «певну умову». У багатьох статтях або ситуаціях, які не зосереджують першочергової уваги на усиновленні (наприклад, під час представлення в новинах, статті чи в некролозі відомої в ділових колах особи чи знаменитості), неправильно згадувати усиновлення взагалі. У ситуаціях, коли доречно згадати про факт усиновлення, правильно буде сказати «Кеті була всиновлена» (відмітити спосіб, у який вона потрапила до своєї сім'ї). Побудова фрази у теперішньому часі («Кеті є всиновленою») означає, що усиновлення є вадою, з якою треба миритися.

Люди, які виховують дитину, є її батьками: її мати, батько, мамуся, татусь і т.д. Люди, які зачали та народили дитину, є її *біологічними батьками: біологічною мамою та біологічним татом*. Формально ми всі маємо біологічних батьків, але не всі ми живемо під їхньою опікою. Проте все частіше ті батьки, що обрали усиновлення для дітей, яких вони народили, але вирішили не виховувати, просять, щоб терміни *біологічні батьки* — *біологічна мама та біологічний тато* застосовувалися виключно до тих осіб, які вже прийняли таке рішення. З цієї позиції неправильно називати вагітну жінку, вагітність якої не була запланована, біологічною матір'ю. Поки вона не народила, вона є *мамою, що чекає дитину*. Її можна буде назвати *біологічною матір'ю* лише тоді, коли вона народить та прийме рішення виховувати свою дитину далі.

Характеризуючи сімейні зв'язки, побудовані на усиновленні, бажано ніколи НЕ ВЖИВАТИ такі терміни, як *справжній батько, справжня мати, справжня сім'я*, тобто такі терміни, в яких закладається підтекст, що стосунки в усиновленні є штучними та непостійними; те саме стосується термінів «дійсний» батько чи «дійсна» дитина, які змушують думати, що якщо люди не є генетично пов'язані, то вони не є єдиним цілим, зв'язки між ними є менш важливими, ніж кровні. Дійсно, при усиновленні у дитини завжди буде ДВІ «справжні» сім'ї: одна — де вона народилася, а друга — яка її усиновила. Свідомо вживаючи спеціальні слова, ніхто не скаже про дитину *ваша власна дитина*, тому що це нестиме підтекст, що генетичні зв'язки є міцнішими та тривалішими, а зв'язки усиновлення — експериментальними та тимчасовими.

Характеризуючи процес прийняття рішення, крізь який проходять біологічні батьки, розглядаючи варіант усиновлення у випадку небажаної вагітності, краще користуватися термінологією, яка відображає їх відповідальність та самостійність у прийнятті своїх рішень.

У минулому біологічні батьки дійсно майже не могли впливати на результат позашлюбної вагітності. У минулі часи вони здавалися на волю обставин, віддавали, залишали та навіть іноді покидали своїх дітей. Ці емоційно насичені терміни, що малюють в уяві образи немовлят, яких видирають із рук розпачливих батьків, вже не актуальні, за винятком тих окремих випадків, коли суд позбавляє біологічних батьків батьківських прав без їхньої згоди у зв'язку із жорстоким поведінням щодо дитини або відсутністю догляду.

У теперішні часи, коли позашлюбна вагітність та виховання дитини матір'ю-одиначкою стають все більш прийнятними, біологічним батькам в цілому надається адекватне консультування та достатня інформація про вибір, який вони можуть зробити, і застосування мови, що виявляє повагу до усиновлення, підтверджує ці реалії. Все частіше мірою того, як агенції відходять від ролі звільнення від «тягаря»

та «дарування» дітей, а радше виступають в ролі посередника, піддається критиці фраза *влаштувати на усиновлення*. Терміни, яким віддається перевага і які характеризують рішення, що приймаються біологічними батьками стосовно усиновлення, є такі: *скласти план усиновлення, планувати усиновлення* або *обрати усиновлення* («Лінда для своєї дитини обрала усиновлення»). Біологічні батьки, які пройшли ефективно консультування та вирішили не на користь усиновлення, дітей не *залишають в себе* (діти – це не те, чим вони володіють), а *вирішують їх виховувати* («Після обдумування варіантів мати вирішила виховувати свою дитину сама»).

Процес, за яким сім'ї готуються до того, щоб стати батьками, часто називають *вивчення ситуації в сім'ї*. Цей термін несе в собі застарілу концепцію процесу, що має підтекст «пошук бур'янів» чи «формування певного ставлення». Сьогодні все більше агенцій бачать свою роль як роль помічника, а не «власителя долі». А тому перевага віддається терміну *підготовка батьків* – це процес, впродовж якого агенція та потенційні усиновителі знайомляться та розпочинають спільну працю у напрямку розширення сім'ї.

Мірою того, як обидві пари батьків розглядають шляхи планування усиновлення, вони можуть робити вибір щодо збереження права на невтручання в особисте життя в рамках *традиційного* чи *конфіденційного* (не закритого) усиновлення, або можуть вирішити підтримувати певний контакт між біологічними батьками та усиновителями в рамках процесу, який називають *відкритим усиновленням*. Деякі усиновителі виховують дітей, які народилися за межами США, і цей стиль усиновлення називається *міжнародним усиновленням*. Старий термін *іноземне усиновлення* тепер не рекомендується. Так само про усиновителів, які вирішують виховувати одну дитину або кілька дітей старшого віку, братів та сестер або дітей, які мають фізичні чи психічні відхилення, говорять, що вони виховують *дітей з особливими потребами*, цей термін здається менш руйнівним для почуття власної гідності цих дітей, ніж старий термін *діти, яких важко влаштувати*.

Усиновлення не є якоюсь перешкодою, проте це процес, що триває впродовж всього життя. Часто ми чуємо чи бачимо історії про *возз'єднання* людей, які пов'язані генетично, але виростили в різних сім'ях. У більшості таких випадків такі приклади не несуть в собі увесь спектр розуміння того, що зазвичай означає термін «возз'єднання». В той час, коли діти, яких усиновили в старшому віці, дійсно можуть оцінити це як возз'єднання, то більшість дітей, яких усиновили у дуже маленькому віці, не мають спільних спогадів про минуле та спільного досвіду, який можна «возз'єднати». Більш об'єктивним терміном, що визначав би зустріч дитини та біологічних батьків, які планувати це усиновлення (термін, який не передбачає нереалістичних сподівань від цієї події, не означає конкуренції за прихильність між біологічними батьками та батьками-усиновлювачами), є *зустріч*.

Цей короткий вірш Ріти Лоуз, що вперше побачив світ на сторінках журналу OURS: Magazine of Adoptive Families (*Журнал для сімей усиновлювачів*), який тепер називається Adoptive Families (*Сім'ї усиновлювачів*), намагається в гумористичному світлі показати вплив негативної мови усиновлення.

Визначення чотирьох термінів усиновлення

Справжня дитина – будь-яка дитина, котра не є штучною.

Реальна мати – будь-яка мати, котра не є уявною.

Твоя власна дитина — будь-яка дитина, котра не є дитиною когось іншого.

Усиновлена дитина — справжня дитина з реальною мамою, яка є лише моєю!

Мова, що виявляє повагу до усиновлення, — це дуже серйозна справа. Так само, як ми ретельно добираємо слова для реклами, щоб представити позитивний імідж нашого продукту, в політиці дуже обережно вживаємо терміни, які б позитивно сприймалися певним класом чи групою, щодо яких ці терміни застосовуються, так і ті з нас, хто вважає, що усиновлення — це прекрасний та нормальний спосіб формування сім'ї та альтернатива іншим формам планування сім'ї, що передбачає відповідальність та повагу, просять вас уважно добирати слова, коли ви говорите про тих із нас, кого торкнулася тема усиновлення!

СІМЕЙНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (витяги)

ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

(назва розділу IV в редакції Закону N 3497-IV (3497-15) від 23.02.200)

Глава 18. УСИНОВЛЕННЯ

Стаття 207. Поняття усиновлення

1. Усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого статтею 282 цього Кодексу.

2. Усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя.

Стаття 208. Особа, яка може бути усиновленою

1. Усиновленою може бути дитина (стаття 6 цього Кодексу).

2. У виняткових випадках суд може постановити рішення про усиновлення повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування.

У цьому разі суд бере до уваги сімейний стан усиновлювача, зокрема відсутність у нього своїх дітей, та інші обставини, що мають істотне значення.

Стаття 209. Усиновлення дитини, яку не забрали з пологового будинку чи підкинули, або яка була знайдена

(назва статті 209 із змінами, внесеними згідно із Законом № 3497-IV (3497-15) від 23.02.2006)

1. Дитина, покинута в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовилися забрати з них батьки, інші родичі, може бути усиновлена після досягнення нею двомісячного віку.

2. Дитина, яку було підкинута чи знайдено, може бути усиновлена після спливу двох місяців з часу її знайдення.

Стаття 210. Усиновлення братів та сестер

1. Якщо на обліку для можливого усиновлення перебувають рідні брати та сестри, вони не можуть бути роз'єднані при їх усиновленні.

За наявності обставин, що мають істотне значення, суд за згодою органу опіки

та піклування може постановити рішення про усиновлення когось із них або усиновлення їх різними особами.

2. Якщо усиновлення для дитини не є таємним, брат та сестра мають право знати про нове місце її проживання.

Стаття 211. Особи, які можуть бути усиновлювачами

1. Усиновлювачем дитини може бути повнолітня дієздатна особа.

2. Усиновлювачем може бути особа, що старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років. У разі усиновлення повнолітньої особи різниця у віці не може бути меншою, ніж вісімнадцять років.

3. Усиновлювачами можуть бути подружжя, а також особи, зазначені у частинах п'ятій та шостій цієї статті. Усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі.

4. Особи, які не перебувають у шлюбі між собою, не можуть усиновити одну і ту ж дитину. Якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини.

5. Якщо дитина має лише матір, вона не може бути усиновлена чоловіком, з яким її мати не перебуває у шлюбі. Якщо дитина має лише батька, вона не може бути усиновлена жінкою, з якою він не перебуває у шлюбі. Якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини.

6. Якщо дитина має лише матір або лише батька, які у зв'язку з усиновленням втрачають правовий зв'язок з нею, усиновлювачем дитини може бути один чоловік або одна жінка.

7. Кількість дітей, яку може усиновити один усиновлювач, не обмежується.

Стаття 212. Особи, які не можуть бути усиновлювачами

1. Не можуть бути усиновлювачами особи, які:

- 1) обмежені у дієздатності;
- 2) визнані недієздатними;
- 3) позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені;
- 4) були усиновлювачами іншої дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним з їхньої вини;
- 5) перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері;
- 6) зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами;
- 7) не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу);
- 8) страждають на хвороби, перелік яких затверджений Міністерством охорони здоров'я України.

2. Крім осіб, зазначених у частині першій цієї статті, не можуть бути усиновлювачами інші особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини.

Стаття 213. Особи, які мають переважне перед іншими право на усиновлення дитини

1. За наявності кількох осіб, які виявили бажання усиновити одну і ту ж дитину, переважне право на її усиновлення має громадянин України:

- 1) в сім'ї якого виховується дитина;
- 2) який є чоловіком матері, дружиною батька дитини, яка усиновлюється;
- 3) який усиновлює кількох дітей, які є братами, сестрами;
- 4) який є родичем дитини.

2. Крім осіб, зазначених у частині першій цієї статті, переважне право на усиновлення дитини має подружжя.

Стаття 214. Облік дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, передані під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї громадян

(назва статті 214 в редакції Закону № 3497-IV (3497-15) від 23.02.2006)

1. Керівники закладів, у яких перебувають діти, які можуть бути усиновлені, передані під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї громадян, службові особи органів опіки та піклування, а також інші особи, яким стало відомо про дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, зобов'язані протягом семи робочих днів подати інформацію про них до відповідних відділів та управлінь районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих комітетів міських, районних у містах рад (частина перша статті 214 в редакції Закону № 3497-IV (3497-15) від 23.02.2006).

2. Районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі комітети міських, районних у містах рад, якщо не виявилось осіб, які бажали б усиновити дитину або взяти її під опіку чи піклування, протягом одного місяця від дня надходження відомостей про них зобов'язані подати відповідну інформацію до Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

3. Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, якщо не виявилось осіб, які бажали б усиновити дитину або взяти її під опіку чи піклування, протягом одного місяця від дня надходження інформації про дітей, які можуть бути усиновлені, передають її для централізованого обліку до урядового органу державного управління з усиновлення та захисту прав дитини у складі центрального органу виконавчої влади з питань сім'ї та молоді (далі – урядовий орган державного управління з усиновлення та захисту прав дитини) (частина третя статті 214 із змінами, внесеними згідно із Законом № 3097-IV (3097-15) від 16.11.2005).

4. Порядок (1377-2003-п) здійснення централізованого обліку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, передані під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї громадян, та порядок передачі дітей на усиновлення встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Статтю 214 доповнено частиною згідно із Законом № 3497-IV (3497-15) від 23.02.2006.

5. За невиконання вимог, встановлених у частинах першій – третій цієї статті, подання недостовірних відомостей, а також за дії, пов'язані з приховуванням дитини від усиновлення, керівники закладів, у яких перебувають діти, інші службові особи несуть відповідальність, встановлену законом.

Стаття 215. Облік осіб, які бажають усиновити дитину

1. Облік осіб, які бажають усиновити дитину, ведеться відділами та управліннями районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих комітетів міських, районних у містах рад, на які покладається безпосереднє ведення справ щодо опіки та піклування, Міністерством у справах молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, службами у справах неповнолітніх обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а також урядовим органом державного управління з усиновлення та захисту прав дитини у порядку (1377-2003-п), встановленому Кабінетом Міністрів України (частина перша статті 215 із змінами, внесеними згідно із Законом № 3097-IV (3097-15) від 16.11.2005).

2. Облік іноземців та осіб без громадянства, які бажають усиновити дітей, ведеться виключно урядовим органом державного управління з усиновлення та захисту прав дитини у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (частина друга статті 215 із змінами, внесеними згідно із Законами № 3097-IV (3097-15) від 16.11.2005, № 3497-IV (3497-15) від 23.02.2006).

Стаття 216. Заборона посередницької, комерційної діяльності щодо усиновлення дітей

1. Посередницька, комерційна діяльність щодо усиновлення дітей, передання їх під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї громадян України, іноземців або осіб без громадянства забороняється.

Стаття 217. Згода батьків на усиновлення дитини

1. Усиновлення дитини здійснюється за вільною згодою її батьків.

2. Згода батьків на усиновлення дитини має бути безумовною. Угода про надання усиновлювачем плати за згоду на усиновлення дитини батькам, опікунам чи іншим особам, з якими вона проживає, є нікчемною.

3. Згода батьків на усиновлення може бути дана ними лише після досягнення дитиною двомісячного віку.

4. Якщо мати чи батько дитини є неповнолітніми, крім їхньої згоди на усиновлення потрібна згода їхніх батьків.

5. Письмова згода батьків на усиновлення засвідчується нотаріусом.

6. Мати, батько дитини мають право відкликати свою згоду на усиновлення до набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Стаття 218. Згода дитини на усиновлення

1. Для усиновлення дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити (абзац перший частини першої статті 218 із змінами, внесеними згідно із Законом № 3497-IV (3497-15) від 23.02.2006).

Згода дитини на її усиновлення дається у формі, яка відповідає її вікові та стану здоров'я (абзац другий частини першої статті 218 із змінами, внесеними згідно із Законом № 3497-IV (3497-15) від 23.02.2006) .

2. Дитина має бути проінформована про правові наслідки усиновлення.

3. Усиновлення провадиться без згоди дитини, якщо вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення.

4. Згода дитини на усиновлення не потрібна, якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками.

Стаття 219. Усиновлення дитини без згоди батьків

1. Усиновлення дитини провадиться без згоди батьків, якщо вони:

- 1) невідомі;
- 2) визнані безвісно відсутніми;
- 3) визнані недієздатними;
- 4) позбавлені батьківських прав щодо дитини, яка усиновлюється.

2. Усиновлення дитини може бути проведено без згоди повнолітніх батьків, якщо судом буде встановлено, що вони, не проживаючи з дитиною понад шість місяців без поважних причин, не проявляють щодо неї батьківської турботи та піклування, не виховують та не утримують її.

Стаття 220. Згода другого з подружжя на усиновлення дитини

1. На усиновлення дитини одним із подружжя потрібна письмова згода другого з подружжя, засвідчена нотаріально.

2. Усиновлення дитини може бути проведене без згоди другого з подружжя, якщо він визнаний безвісно відсутнім, недієздатним, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення (частину третю статті 220 виключено на підставі Закону № 524-V (524-16) від 22.12.2006).

Стаття 221. Згода опікуна, піклувальника на усиновлення дитини

1. На усиновлення дитини, над якою встановлено опіку або піклування, а також на усиновлення дитини, над батьками якої встановлено опіку або піклування, потрібна письмова згода опікуна або піклувальника, незалежно від згоди батьків.

2. Якщо опікун або піклувальник не дав згоди на усиновлення дитини, така згода може бути дана органом опіки та піклування.

3. Усиновлення може бути проведене без згоди опікуна, піклувальника або органу опіки та піклування, якщо суд встановить, що усиновлення дитини відповідає її інтересам.

Стаття 222. Згода закладу охорони здоров'я або навчального закладу на усиновлення дитини

1. На усиновлення дитини, яка не має батьків і перебуває у закладі охорони здоров'я або навчальному закладі, потрібна письмова згода цього закладу. Усиновлення може бути проведене без згоди цього закладу, якщо суд встановить, що усиновлення дитини відповідає її інтересам.

Стаття 223. Заява про усиновлення дитини

1. Особа, яка бажає усиновити дитину, подає до суду заяву про усиновлення. Подання такої заяви через представника не допускається.

2. Заява про усиновлення може бути відкликана до набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Стаття 224. Рішення суду про усиновлення

1. Суд, постановляючи рішення про усиновлення дитини, враховує обставини, що мають істотне значення, зокрема:

- 1) стан здоров'я та матеріальне становище особи, яка бажає усиновити дитину, її сімейний стан та умови проживання, ставлення до виховання дитини;
- 2) мотиви, на підставі яких особа бажає усиновити дитину;
- 3) мотиви того, чому другий із подружжя не бажає бути усиновлювачем, якщо лише один із подружжя подав заяву про усиновлення;
- 4) взаємовідповідність особи, яка бажає усиновити дитину, та дитини, а також те, як довго ця особа опікується вже дитиною;
- 5) особу дитини та стан її здоров'я;
- 6) ставлення дитини до особи, яка бажає її усиновити.

2. При дотриманні всіх умов, встановлених цим Кодексом, здатності особи, яка бажає усиновити дитину, забезпечити стабільні та гармонійні умови для життя дитини суд постановляє рішення, яким оголошує цю особу усиновлювачем дитини.

3. Суд не може відмовити особі в усиновленні на тій підставі, що вона вже має або може народити дитину.

4. Суд, постановляючи рішення про усиновлення повнолітньої особи, враховує мотиви, на підставі яких особи бажають усиновлення, можливість їхнього спільного проживання, їхній сімейний стан та стан здоров'я, а також інші обставини, що мають істотне значення.

Стаття 225. Момент здійснення усиновлення

1. Усиновлення вважається здійсненим у день набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

2. За бажанням усиновлювача державний орган реєстрації актів цивільного стану видає на підставі рішення суду Свідоцтво про усиновлення (1367-2002-п), зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України.

Стаття 226. Право на таємницю усиновлення

1. Особа має право на таємницю перебування на обліку тих, хто бажає усиновити дитину, пошуку дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення та її розгляду, рішення суду про усиновлення.

2. Дитина, яка усиновлена, має право на таємницю, в тому числі і від неї самої, факту її усиновлення.

3. Особа, яка була усиновлена, має право після досягнення нею чотирнадцяти років на одержання інформації щодо свого усиновлення.

Стаття 227. Право на приховання факту усиновлення від дитини, яка усиновлена

1. Усиновлювач має право приховувати факт усиновлення від дитини, яка ним усиновлена, і вимагати нерозголошення цієї інформації особами, яким стало відомо про неї як до, так і після досягнення дитиною повноліття.
2. Усиновлювач має право приховувати від дитини факт її усиновлення, якщо розкриття таємниці усиновлення може завдати шкоди її інтересам.
3. Якщо усиновлюється дитина, яка не досягла семи років, службові особи при виявленні її згоди на усиновлення зобов'язані вживати заходів щодо забезпечення таємниці усиновлення від самої дитини.

Стаття 228. Забезпечення таємниці усиновлення

1. Особи, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків доступна інформація щодо усиновлення (перебування осіб, які бажають усиновити дитину, на обліку, пошук ними дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення, розгляд справи про усиновлення, здійснення нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини тощо), а також інші особи, яким став відомий факт усиновлення, зобов'язані не розголошувати її, зокрема і тоді, коли усиновлення для самої дитини не є таємним (частина перша статті 228 із змінами, внесеними згідно із Законом № 3497-IV (3497-15) від 23.02.2006).
2. Відомості про усиновлення видаються судом лише за згодою усиновлювача, крім випадків, коли такі відомості потрібні правоохоронним органам, суду у зв'язку з цивільною чи кримінальною справою, яка є у їх провадженні.
3. Таємниця усиновлення забезпечується також відповідно до статей 229-231 цього Кодексу.
4. Особи, які розголосили таємницю усиновлення, несуть відповідальність, встановлену законом.

Стаття 229. Право усиновлювача бути записаним матір'ю, батьком дитини

1. Особа, яка подала заяву про усиновлення, може виявити бажання бути записаною у Книзі реєстрації народжень матір'ю, батьком дитини або повнолітньої особи.
2. Якщо усиновлюється дитина, яка досягла семи років, то для запису усиновлювача матір'ю, батьком потрібна згода дитини, крім випадку, передбаченого частиною четвертою статті 218 цього Кодексу.
3. Суд задовольняє таку заяву усиновлювача у рішенні про усиновлення, якщо це відповідає інтересам дитини.

Стаття 230. Право усиновлювача на зміну відомостей про місце народження та дату народження дитини

1. Особа, яка подала заяву про усиновлення, може виявити бажання змінити відомості про місце народження та дату народження дитини.

2. Дата народження дитини може бути змінена не більш як на шість місяців.
3. У рішенні про усиновлення суд змінює відомості про місце народження та дату народження дитини, якщо це відповідає її інтересам.

Стаття 231. Зміна прізвища, імені та по батькові особи, яка усиновлена

1. Якщо усиновлювачами є одночасно жінка та чоловік і якщо вони записуються батьками дитини, відповідно змінюються прізвище та по батькові дитини. За заявою усиновлювачів може бути змінено ім'я дитини. Для такої зміни потрібна згода дитини. Така згода не вимагається, якщо дитина живе в сім'ї усиновлювачів і звикла до нового імені.
2. Якщо усиновлювач записується батьком дитини, відповідно змінюється по батькові дитини.
3. Якщо усиновлюється повнолітня особа, її прізвище, ім'я та по батькові можуть бути змінені у зв'язку з усиновленням за заявою усиновлювача та усиновленої особи.
4. Про зміни, передбачені у цій статті, суд зазначає у рішенні про усиновлення.

Стаття 232. Правові наслідки усиновлення

1. З моменту здійснення усиновлення припиняються особисті та майнові права і обов'язки між батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими її родичами за походженням. При усиновленні дитини однією особою ці права та обов'язки можуть бути збережені за бажанням матері, якщо усиновлювачем є чоловік, або за бажанням батька, якщо усиновлювачем є жінка.
2. Якщо після смерті одного з батьків дитини або розірвання шлюбу з особою, визнаною судом недієздатною, другий з батьків дитини вступив у повторний шлюб і його дружина, чоловік у повторному шлюбі бажають усиновити дитину, баба, дід дитини з боку того з батьків, хто помер або визнаний недієздатним, рідні брати, сестри дитини мають право подати до суду заяву про збереження між ними та дитиною, яку усиновлюють, правового зв'язку (абзац перший частини другої статті 232 в редакції Закону № 524-V (524-16) від 22.12.2006).
Суд розглядає таку заяву одночасно із заявою про усиновлення і задовольняє її, якщо це відповідає інтересам дитини.
3. З моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права і обов'язки між особою, яка усиновлена (а в майбутньому – між її дітьми, внуками), та усиновлювачем і його родичами за походженням.
4. Усиновлення надає усиновлювачеві права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини.
5. Усиновлення надає особі, яку усиновлено, права і накладає на неї обов'язки щодо усиновлювача у такому ж обсязі, який має дитина щодо своїх батьків.

Стаття 233. Внесення змін до актового запису про народження дитини, яка усиновлена

1. На підставі рішення суду про усиновлення в актовий запис про народження дитини або повнолітньої особи державний орган реєстрації актів цивільного стану вносить відповідні зміни і видає нове Свідоцтво про народження з урахуванням цих змін. Свідоцтво про народження, що було видане раніше, анулюється.

Стаття 234. Збереження прав дитини, які вона мала до усиновлення

1. Дитина, яка усиновлена, зберігає права на пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вона мала до усиновлення.

Стаття 235. Нагляд за дотриманням прав дитини, яка усиновлена

1. Орган опіки та піклування здійснює нагляд за дотриманням прав дітей, які усиновлені і проживають в Україні.

2. Нагляд за дотриманням прав дитини, яка усиновлена, здійснюється до досягнення нею повноліття.

Стаття 236. Недійсність усиновлення

1. Усиновлення визнається недійсним за рішенням суду, якщо воно було проведене без згоди дитини та батьків, якщо така згода була необхідною.

2. Усиновлення визнається недійсним за рішенням суду, якщо усиновлювач не бажав настання прав та обов'язків, які виникають у результаті усиновлення (фіктивне усиновлення).

3. Усиновлення може бути визнане недійсним за рішенням суду, якщо воно було проведене на підставі підроблених документів.

4. Усиновлення може бути визнане недійсним за рішенням суду у разі відсутності згоди на усиновлення осіб, зазначених у статтях 220 – 222 цього Кодексу.

5. Якщо одним із подружжя усиновлена дитина другого з подружжя, усиновлення може бути визнане недійсним за рішенням суду, якщо буде встановлено, що на момент усиновлення другий із подружжя не мав наміру продовжувати з ним шлюбні відносини.

Стаття 237. Правові наслідки визнання усиновлення недійсним

1. Усиновлення, визнане недійсним, анулюється з моменту його здійснення.

2. У разі визнання усиновлення недійсним припиняються права та обов'язки, які виникли раніше і встановлені законом для усиновлювача, його родичів та усиновленої дитини.

3. У разі визнання усиновлення недійсним відновлюються права та обов'язки між дитиною, її батьками та іншими родичами за походженням.

4. У разі визнання усиновлення недійсним дитина, яка не досягла чотирнадцяти років, за бажанням батьків або інших родичів передається їм.

У разі визнання усиновлення недійсним щодо дитини, яка досягла чотирнадцяти років, місце її подальшого проживання визначається за її згодою.

У разі якщо передання дитини батькам або іншим родичам неможливе, вона передається на опікування органу опіки та піклування (частина четверта статті 237 в редакції Закону № 524-V (524-16) від 22.12.2006).

5. У разі визнання усиновлення недійсним відновлюються прізвище, ім'я та по батькові дитини, які вона мала до усиновлення.

За бажанням дитини вона має право надалі іменуватися прізвищем, ім'ям та по батькові, які вона одержала у зв'язку з усиновленням.

6. Суд може постановити рішення про стягнення аліментів на дитину з особи, яка була її усиновлювачем, на строк не більш як два роки, якщо дитина не має батьків або батьки не мають змоги її утримувати, за умови, що усиновлювач може надавати матеріальну допомогу.

Стаття 238. Скасування усиновлення

1. Усиновлення може бути скасоване за рішенням суду, якщо:

- 1) воно суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання;
- 2) дитина страждає недоумством, на психічну чи іншу тяжку невиліковну хворобу, про що усиновлювач не знав і не міг знати на час усиновлення;
- 3) між усиновлювачем і дитиною склалася, незалежно від волі усиновлювача, стосунки, які роблять неможливими їхнє спільне проживання і виконання усиновлювачем своїх батьківських обов'язків.

2. Скасування усиновлення не допускається після досягнення дитиною повноліття. Усиновлення може бути скасоване після досягнення дитиною повноліття, якщо протиправна поведінка усиновленого, усиновлювача загрожує життю, здоров'ю усиновлювача, усиновленого або інших членів сім'ї.

3. Усиновлення повнолітньої особи може бути скасовано судом за взаємною згодою усиновлювача і усиновленого або на вимогу одного з них, якщо сімейні відносини між ними не склалися.

4. Усиновлення скасовується від дня набрання чинності рішенням суду.

Стаття 239. Правові наслідки скасування усиновлення

1. У разі скасування усиновлення припиняються на майбутнє права та обов'язки, що виникли у зв'язку з усиновленням між дитиною та усиновлювачем і його родичами.

2. У разі скасування усиновлення відновлюються права та обов'язки між дитиною та її батьками, іншими родичами за походженням.

3. У разі скасування усиновлення дитина передається за бажанням батьків або інших родичів їм, а якщо це неможливо, вона передається на опікування органі опіки та піклування.

4. У разі скасування усиновлення з підстави, зазначеної у пункті 1 частини першої статті 238 цього Кодексу, якщо дитина не передається батькам, за нею зберігається право на проживання у житловому приміщенні, в якому вона проживала після усиновлення.

5. У разі скасування усиновлення дитина має право на збереження прізвища, імені та по батькові, які вона одержала у зв'язку з усиновленням. За бажанням дитини їй присвоюється прізвище, ім'я, по батькові, які вона мала до усиновлення.

6. У разі скасування усиновлення з підстави, зазначеної у пункті 1 частини першої статті 238 цього Кодексу, якщо дитина не передається батькам, суд може постановити рішення про стягнення аліментів на дитину з особи, яка була її усиновлювачем, за умови, що останній може надавати матеріальну допомогу.

Стаття 240. Особи, які мають право на звернення до суду з позовом про скасування усиновлення або визнання усиновлення недійсним

1. Право на звернення до суду з позовом про скасування усиновлення чи визнання його недійсним мають батьки, усиновлювач, опікун, піклувальник, орган опіки та піклування, прокурор, а також усиновлена дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Стаття 241. Порядок поновлення актового запису про народження у разі визнання усиновлення недійсним або скасування усиновлення

1. Після набрання чинності рішенням суду про визнання усиновлення недійсним або скасування усиновлення суд у місячний строк зобов'язаний надіслати копію рішення до державного органу реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини.

2. Державний орган реєстрації актів цивільного стану на підставі рішення суду про скасування усиновлення або визнання його недійсним вносить відповідні зміни до актового запису про народження дитини.

Стаття 242. Позбавлення усиновлювача батьківських прав

1. Якщо усиновлювач був записаний матір'ю, батьком усиновленої ним дитини, він може бути позбавлений батьківських прав за наявності підстав, встановлених у статті 164 цього Кодексу.

2. У разі позбавлення усиновлювача батьківських прав настають наслідки, встановлені статтею 166 цього Кодексу. У разі смерті усиновлювача, позбавленого батьківських прав, дитина одержує право на спадкування на загальних підставах.

3. Батьківські права усиновлювача можуть бути поновлені відповідно до положень статті 169 цього Кодексу.

ПОРЯДОК ВЕДЕННЯ ОБЛІКУ ДІТЕЙ, ЯКІ МОЖУТЬ БУТИ УСИНОВЛЕНІ, ОСІБ, ЯКІ БАЖАЮТЬ УСИНОВИТИ ДИТИНУ, ТА ЗДІЙСНЕННЯ НАГЛЯДУ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ДІТЕЙ ПІСЛЯ УСИНОВЛЕННЯ (витяги)

Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 28.08. 2003 р. № 1377

Облік дітей, які можуть бути усиновлені

1. Керівники закладів, у яких проживають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, а також посадові особи органів опіки та піклування протягом семи днів після отримання відомостей про таких дітей надсилають письмове повідомлення про них до служби у справах дітей районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого комітету міської, районної у місті ради (далі – служба у справах дітей) за місцем походження дитини, а у разі, коли місце походження дитини не визначене, – за місцем її проживання.

Пункт 1 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007.

2. Служба у справах дітей протягом семи днів після надходження повідомлення про дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, заносить дані про неї до книги первинного обліку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (далі – первинний облік), яка ведеться за формою згідно з додатком 1 та електронного банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (далі – електронний банк даних).

Пункт 2 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007.

3. Діти, покинуті в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я, або яких відмовилися забрати батьки чи інші родичі, та підкинуті чи знайдені діти влаштовуються до дитячого закладу на підставі акта, складеного адміністрацією цього закладу у присутності представника органу внутрішніх справ або органами внутрішніх справ за формою, затвердженою МОЗ разом з МВС, а також на підставі рішення районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого комітету міської, районної у місті ради за місцем розташування пологового будинку, іншого закладу охорони здоров'я і документів, підготовлених службою у справах дітей.

У разі переведення або влаштування дитини до дитячого закладу іншого району (міста) разом з відповідними документами подаються відомості про те, в якій службі у справах дітей дитина перебуває на первинному обліку.

Абзац другий пункту 3 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 367 (367-2006-п) від 25.03.2006

4. Якщо протягом місяця після взяття дитини на первинний облік службою у справах дітей за місцем її походження (проживання) не виявилось осіб, які бажають її усиновити або взяти під опіку чи піклування, ця служба за наявності правових підстав для усиновлення складає анкету дитини. Анкета складається також у разі, коли опікун (піклувальник) дає згоду на усиновлення дитини.

Анкета складається за зразком згідно з додатком 2 у трьох примірниках, які засвідчуються начальником (заступником начальника) служби у справах дітей,

головою (заступником голови) районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого комітету міської, районної у місті ради за місцем складення анкети.

До анкети додаються копії свідоцтва про народження дитини, документів, що підтверджують правові підстави для усиновлення, висновок про стан здоров'я згідно з додатком 3, витяг з історії розвитку дитини та фотокартка дитини.

Два примірники анкети з додатками передаються відповідно до Міністерства молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій.

За наявності у дитини, взятої на первинний облік, братів або сестер у правому верхньому куті першої сторінки анкети проставляється штамп «Має братів (сестер)».

Пункт 4 в редакції постанови КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007.

5. Міністерство молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій: на підставі отриманих анкет протягом п'яти робочих днів бере дітей, які можуть бути усиновлені, на регіональний облік; якщо протягом місяця перебування дитини на регіональному обліку не виявилось осіб, які бажують усиновити або взяти її під опіку чи піклування, передає один примірник анкети, засвідчений Головою (заступником) Ради міністрів Автономної Республіки Крим, головою (заступником) обласної, Київської та Севастопольської міської держадміністрації, до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини.

Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини протягом п'яти робочих днів на підставі отриманих анкет бере дітей, які можуть бути усиновлені, на централізований облік.

У разі потреби в уточненні відомостей про дитину Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини надсилає необхідні запити до Міністерства молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, районних служб у справах дітей за місцем взяття дитини на первинний облік. У таких випадках строк постановки дитини на централізований облік продовжується, але не більше ніж на 20 робочих днів.

Пункт 5 доповнено абзацом згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007.

6. У разі зміни правового статусу дитини, яка перебуває на централізованому обліку (поновлення батьківських прав, усиновлення тощо), служба у справах дітей за місцем зміни статусу дитини протягом п'яти робочих днів повідомляє про це письмово службу у справах дітей, де дитина перебуває на первинному обліку, відповідно Міністерство молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій та Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини і вносить інформацію про зміну правового статусу дитини до електронного банку даних.

Пункт 6 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1213 (213-2007-п) від 10.10.2007

7. Служба у справах дітей за місцем взяття дитини на первинний облік дитини після закінчення річного строку перебування дитини на первинному обліку

протягом семи робочих днів надсилає до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини уточнену інформацію про правовий статус, місце проживання дитини і висновок про стан її здоров'я, фізичний та розумовий розвиток, складений за формою згідно з додатком 3.

Пункт 7 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007

8. Діти знімаються з первинного, регіонального та централізованого обліку дітей, які можуть бути усиновлені, в разі (абзац перший пункту 8 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007):

- 1) поновлення батьківських прав;
- 2) усиновлення;
- 3) установлення опіки чи піклування, якщо відсутня згода опікуна чи піклувальника на усиновлення дитини;
- 4) досягнення повноліття;
- 4-1) набуття (надання) повної цивільної дієздатності (пункт 8 доповнено підпунктом 4-1 згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007);
- 5) смерті.

Облік осіб, які бажають усиновити дитину

9. Громадяни України, які бажають усиновити дитину, звертаються з письмовою заявою до служби у справах дітей за місцем свого проживання (абзац перший пункту 9 в редакції постанови КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007).

До заяви додаються такі документи:

- 1) довідка про заробітну плату або копія декларації про доходи, засвідчена в установленому порядку;
- 2) копія свідоцтва про шлюб, якщо заявники перебувають у шлюбі;
- 3) висновок про стан здоров'я кожного заявника, складений за формою згідно з додатком 4;
- 4) нотаріально засвідчена письмова згода на усиновлення другого з подружжя (у разі усиновлення дитини одним з подружжя), якщо інше не передбачено законодавством;
- 5) довідка про наявність чи відсутність судимості, видана органами внутрішніх справ за місцем проживання;
- 6) документ, що підтверджує право власності або користування житловим приміщенням.

Пункт 9 доповнено підпунктом 6 згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007

Усиновлення дітей, які є громадянами України, іноземцями, що перебувають у шлюбі з громадянами України і постійно проживають на території України, проводиться в порядку, передбаченому для громадян України.

Пункт 9 доповнено абзацом згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007.

10. Громадяни України, які проживають за межами України, та іноземці, які бажають усиновити дитину, яка є громадянином України і проживає на її території, звертаються з письмовою заявою до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини.

Крім документів, зазначених у пункті 9 цього Порядку, громадяни України, які проживають за межами України, та іноземці разом із заявою подають:

- 1) висновок компетентного органу країни проживання, який підтверджує їх можливість бути усиновлювачами, із зазначенням житлово-побутових умов, біографічних даних, складу сім'ї, наявності власних дітей, стану здоров'я кандидатів в усиновлювачі та їх ставлення до усиновлення. Якщо висновок видано недержавним органом, до нього додається копія ліцензії на провадження цим органом діяльності, пов'язаної з усиновленням;
- 2) дозвіл компетентного органу країни проживання на в'їзд і постійне проживання усиновленої дитини;
- 3) копію паспорта або іншого документа, що посвідчує особу;
- 4) довідку про наявність чи відсутність судимості, видану компетентним органом країни проживання;
- 5) зобов'язання заявника у місячний строк після в'їзду дитини до країни постійного проживання поставити її на облік у відповідній консульській установі чи дипломатичному представництві України (із зазначенням найменування установи, представництва, її/його адреси) та подавати цій установі, представництву періодичний звіт, складений за формою згідно з додатком 5 (не менше ніж один раз на рік), про умови проживання і виховання дитини, надавати можливість її/його представникові спілкуватися з дитиною.

Зазначені документи підлягають легалізації (крім копії паспорта або іншого документа, що посвідчує особу) у відповідній закордонній дипломатичній установі України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, і подаються разом з їх перекладом на українську мову Державному департаменту з усиновлення та захисту прав дитини.

Порядок та умови прийому документів від громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, а також загальна кількість заяв від кандидатів в усиновлювачі цієї категорії осіб разом з доданими до них документами, які можуть бути прийняті протягом року, визначає Міністерство молоді та спорту.

Пункт 10 в редакції постанови КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007

11. Служба у справах дітей протягом 10 робочих днів після отримання від громадян України заяви про бажання усиновити дитину складає акт про обстеження їх житлово-побутових умов, розглядає питання про можливість усиновлення дитини і готує відповідний висновок. У разі прийняття позитивного рішення ставить на облік як кандидатів в усиновлювачі із занесенням даних про них до книги обліку кандидатів в усиновлювачі, яка ведеться за формою згідно з додатком 6. За бажанням заявників їм видається висновок разом з документами, на підставі яких вони можуть звернутися до Міністерства молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служб у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, будь-якої служби у справах дітей або Державному департаменту з усиновлення та захисту прав дитини, де заявникам роз'яснюються умови усиновлення, права та обов'язки, що виникають у зв'язку з усиновленням.

12. Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини протягом 20 робочих днів розглядає заяви громадян України, які проживають за межами

України, та іноземців, перевіряє документи, що додаються до них, на відповідність вимогам чинного законодавства.

У разі прийняття позитивного рішення Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини бере заявників на облік як кандидатів в усиновлювачі із занесенням даних про них до книги обліку кандидатів в усиновлювачі.

У разі відмови у взятті на облік заявнику надсилається поштою або видається обґрунтована відповідь у письмовій формі разом з поданими ним документами. Підставами для відмови у взятті на облік є невідповідність документів вимогам, визначеним у пунктах 9, 10, 13 цього Порядку, а також наявність у документах незавіренних в установленому порядку виправлень, невідповідність перекладу змісту оригіналу.

Для ознайомлення з інформацією, що міститься у централізованому банку даних дітей, які можуть бути усиновлені, Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини надсилає кандидатам в усиновлювачі письмове запрошення відповідно до затвердженого ним графіка.

У разі коли кандидат в усиновлювачі не з'явився у визначений день до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини, він може бути запрошений повторно за умови, що строк дії документів, які містяться у справі, на момент ознайомлення з інформацією становитиме не менше ніж один місяць.

Пункт 12 в редакції постанови КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007.

13. Строк дії документів стосовно усиновлення - один рік з дня їх видачі, якщо інше не передбачено законодавством країни, в якій видані ці документи.

На день подання Державному департаменту з усиновлення та захисту прав дитини документів стосовно усиновлення строк їх дії повинен становити не менше ніж шість місяців, за винятком тих, для яких законодавством країни, в якій вони видані, встановлено менший строк дії.

Пункт 13 доповнено абзацом згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007.

14. Міністерство молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, служба у справах дітей та Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини надають кандидатам в усиновлювачі - громадянам України інформацію про дітей, які перебувають на первинному, регіональному та централізованому обліку, і видають направлення до відповідного дитячого закладу для знайомства та встановлення контакту з дитиною за формою, що затверджується Державним департаментом з усиновлення та захисту прав дитини.

15. Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини надає громадянам України, які проживають за межами України, та іноземцям-кандидатам в усиновлювачі інформацію про дитину, яка перебуває більше року на централізованому обліку дітей, які можуть бути усиновлені, якщо інше не передбачено законодавством. У разі коли кандидати в усиновлювачі бажають усиновити кілька дітей, для ознайомлення їм надається інформація про дітей, які мають братів і сестер.

Інформацію про дитину надає кандидатам в усиновлювачі Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини після надходження від служби у

справах дітей письмового підтвердження, складеного за поданням керівництва закладу, де проживає дитина, в якому зазначається статус дитини на день надання інформації.

Для організації знайомства та встановлення контакту з дитиною (дітьми) кандидатам в усиновлювачі видається направлення до районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого комітету міської, районної у місті ради за формою, що затверджується Державним департаментом з усиновлення та захисту прав дитини.

Строк дії направлення – десять робочих днів після його видачі.

Разом з направленням кандидатам в усиновлювачі повертаються їх документи, прошнуровані, опечатані та завірені підписом керівника (заступника керівника) Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини, із зазначенням дати та номера, за яким кандидат в усиновлювачі перебуває на обліку. Кандидати в усиновлювачі - громадяни України, які проживають за межами України, та іноземці, які за результатами ознайомлення з інформацією про дитину відмовилися від отримання направлення, можуть звернутися до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини з письмовою заявою щодо повторного ознайомлення з інформацією, що міститься у централізованому банку даних, про дитину, яка може бути усиновлена.

Пункт 15 в редакції постанови КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007.

16. Знайомство з дитиною відбувається у присутності працівників закладу та служби у справах дітей за місцем проживання дитини.

У разі невстановлення кандидатом в усиновлювачі контакту з дитиною районна, районна у м. Києві та Севастополі держадміністрація, виконавчий комітет міської, районної у місті ради у триденний строк письмово повідомляє про це орган, який видав направлення, із зазначенням причин невстановлення контакту.

Кандидат в усиновлювачі, який не встановив контакт з дитиною, повинен повернути Державному департаменту з усиновлення та захисту прав дитини документи, видані разом з направленням.

Пункт 16 в редакції постанови КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007.

17. Кандидати в усиновлювачі – громадяни України, які не змогли встановити контакт з дитиною, можуть звернутися до Міністерства молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, служби у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, будь-якої служби у справах дітей або Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини, а громадяни України, які проживають за межами України, та іноземці - до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини з письмовою заявою про повторне ознайомлення з інформацією про дитину, що міститься у централізованому банку даних дітей, які можуть бути усиновлені.

Можливість повторного ознайомлення з інформацією, що міститься у централізованому банку даних, кандидатам в усиновлювачі може бути надана протягом періоду, що не перевищує 45 календарних днів від дати першого ознайомлення.

Пункт 17 в редакції постанови КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007.

18. Після встановлення контакту з дитиною кандидати в усиновлювачі звертаються до служби у справах дітей за місцем проживання дитини із заявою про бажання усиновити її (абзац перший пункту 18 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007).

Заява складається українською мовою. У заяві зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання кандидата в усиновлювачі, а також прізвище, ім'я, по батькові, вік, місце проживання дитини (абзац другий пункту 18 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007).

19. Керівник дитячого закладу чи особа, в яких проживає дитина, за запитом служби у справах дітей, до якого звернулися кандидати в усиновлювачі із заявою про бажання усиновити конкретну дитину, подає такі документи (абзац перший пункту 19 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007):

- 1) копію свідоцтва про народження дитини (підпункт 1 пункту 19 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007);
- 2) копію свідоцтва про смерть батьків дитини або копію рішення суду про позбавлення їх батьківських прав чи визнання недієздатними (підпункт 2 пункту 19 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007);
- 3) копію нотаріально засвідченої згоди батьків, опікуна чи піклувальника дитини на її усиновлення (підпункт 3 пункту 19 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007);
- 4) згоду дитячого закладу, в якому проживає дитина, на її усиновлення (підпункт 4 пункту 19 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007);
- 5) документи, які підтверджують, що батьки понад шість місяців без поважних причин не проживають з дитиною, не виявляють батьківської турботи та піклування, не виховують та не утримують її;
- 6) копію висновку про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини (підпункт 6 пункту 19 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007);
- 7) довідку керівника дитячого закладу про факт особистого знайомства кандидата в усиновлювачі з дитиною та встановлення контакту між ними.

20. Служба у справах дітей за місцем проживання дитини на підставі заяви кандидата в усиновлювачі та документів, зазначених у пунктах 9, 10, 14, 15 і 19 цього Порядку, протягом 10 робочих днів готує громадянам України висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини для подання до суду, а громадянам України, які проживають за межами України, та іноземцям — для подання до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини для отримання згоди на усиновлення (абзац перший пункту 20 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007).

Висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини, що усиновлюється громадянами України, які проживають за межами України, чи іноземцями, засвідчується головою (заступником голови) районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого комітету міської, район-

ної у місті ради за місцем проживання дитини. У висновку зазначаються країна проживання кандидатів в усиновлювачі, найменування і адреса органу, що видав висновок про їх можливість бути усиновлювачами, номер, за яким кандидати в усиновлювачі перебувають на обліку в Державному департаменті з усиновлення та захисту прав дитини, та правові підстави для усиновлення дитини. До висновку додаються документи, зазначені у пункті 19 цього Порядку (абзац другий пункту 20 в редакції постанови КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007).

21. Після отримання висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини громадяни України, які проживають за межами України, та іноземці звертаються до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини з письмовою заявою про надання згоди на усиновлення дитини (абзац перший пункту 21 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007).

Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини на підставі цих документів протягом п'яти робочих днів розглядає питання про надання згоди на усиновлення дитини, готує висновок і видає його кандидатові в усиновлювачі для подання до суду.

У разі відмови в наданні згоди на усиновлення дитини Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини надає заявнику обґрунтовану відповідь у письмовій формі.

Для отримання згоди Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини на усиновлення дитини, яка має громадянство України, але проживає за її межами, громадяни України, які проживають за межами України, та іноземці подають (через відповідну консульську установу чи дипломатичне представництво України або безпосередньо до Департаменту) документи, зазначені у пунктах 9 і 10 цього Порядку, а також висновок відповідної консульської установи чи дипломатичного представництва України про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини (абзац четвертий пункту 21 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007).

22. У разі усиновлення одним з подружжя дитини другого з подружжя одне з подружжя, яке бажає усиновити дитину, звертається до служби у справах дітей за місцем проживання дитини з відповідною заявою щодо надання висновку про доцільність усиновлення дитини дружини (чоловіка) та відповідність його інтересам дитини. До заяви додаються документи, зазначені у пункті 9 цього Порядку, свідоцтво про народження дитини, свідоцтво про смерть одного з батьків або копія рішення суду про позбавлення батьківських прав чи визнання їх недієздатними та згода батька (матері) на усиновлення, засвідчена нотаріусом. Громадяни України, які проживають за межами України, та іноземці подають також документи, зазначені у підпунктах 1 – 3 пункту 10 цього Порядку.

Служба у справах дітей протягом 10 робочих днів після надходження від громадянина України заяви про бажання усиновити дитину дружини (чоловіка) складає акт про обстеження їх житлово-побутових умов, розглядає питання про доцільність усиновлення дитини і готує відповідний висновок.

Після проведення усиновлення одним з подружжя дитини другого з подружжя

дані про усиновлену дитину вносяться до книги обліку дітей, усиновлених вітчимою або мачухою, яка ведеться за формою згідно з додатком 7 (пункт 22 в редакції постанови КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007).

23. Кандидат в усиновлювачі має право:

ознайомитися з особою справою дитини, яка може бути усиновлена за місцем її проживання (абзац другий пункту 23 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007);

провести додаткове медичне обстеження дитини, яка може бути усиновлена, у державному або комунальному закладі охорони здоров'я в присутності представника дитячого закладу та служби у справах дітей (абзац третій пункту 23 із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007).

24. Усиновлення дітей проводиться на підставі рішення суду.

Суд, що постановив рішення про усиновлення дитини іноземцем, у десятиденний строк після набрання судовим рішенням чинності подає Державному департаменту з усиновлення та захисту прав дитини засвідчену в установленому порядку копію рішення суду.

25. Усиновлювач зобов'язаний особисто забрати дитину з місця її проживання після пред'явлення копії рішення суду про усиновлення у присутності представника служби у справах дітей.

Пункт 25 в редакції постанови КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007).

26. Кандидати в усиновлювачі знімаються з обліку у разі:

1) усиновлення дитини;

2) закінчення строку дії документів стосовно усиновлення;

2-1) неповернення документів у разі невстановлення контакту з дитиною (пункт 26 доповнено підпунктом 2-1 згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007);

2-2) повторної відмови від отримання направлення для знайомства та встановлення контакту з дитиною або невстановлення контакту з дитиною після двох отриманих направлень (пункт 26 доповнено підпунктом 2-2 згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007);

2-3) повторного неприбуття у визначений день до Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини для ознайомлення з інформацією, що міститься у централізованому банку даних дітей, які можуть бути усиновлені (пункт 26 доповнено підпунктом 2-3 згідно з постановою КМУ № 1213 (1213-2007-п) від 10.10.2007);

3) подання кандидатом в усиновлювачі відповідної письмової заяви тощо.

Здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після їх усиновлення

27. Служба у справах дітей за місцем проживання усиновлювача щороку протягом перших трьох років після усиновлення дитини перевіряє умови її проживання та виховання. За результатами перевірки складається звіт, в якому зазначаються відомості про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини, стосунки в родині. Перевірка проводиться із збереженням таємниці усиновлення.

Якщо буде виявлено порушення прав дитини, служба у справах дітей протягом місяця вживає заходів до усунення порушення та у разі потреби звертається з клопотанням до суду про скасування усиновлення.

28. МЗС реєструє усиновлених іноземцями дітей, які є громадянами України, на підставі поданої усиновлювачами копії рішення суду про усиновлення. Форма реєстру затверджується МЗС.

29. Облік дітей, які усиновлені іноземцями і проживають за межами України, та нагляд за дотриманням їхніх прав до досягнення ними 18-річного віку здійснює відповідна консульська установа чи дипломатичне представництво України за дорученням МЗС.

Для здійснення нагляду за дотриманням прав дітей, які усиновлені іноземцями і проживають за межами України, Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини у місячний строк після отримання копії рішення суду про усиновлення дитини надсилає до МЗС копію зобов'язання усиновлювача про постановку дитини в місячний строк після в'їзду до країни постійного проживання на облік у відповідній консульській установі чи дипломатичному представництві України, подання цій установі чи представництву періодичної інформації про умови проживання і виховання дитини, а також надання можливості їй представнику спілкуватися з дитиною.

30. МЗС у місячний строк після отримання документів з Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини надсилає до відповідної консульської установи чи дипломатичного представництва України доручення щодо постановки її на консульський облік та здійснення нагляду за дотриманням її прав.

Консульська установа чи дипломатичне представництво України здійснює нагляд за дотриманням прав усиновленої дитини на підставі доручення МЗС та загальновідомих принципів і норм міжнародного права щодо захисту прав дітей і раз на рік протягом перших трьох років, а потім - через кожні три роки надсилає інформацію до МЗС для подальшої передачі її Державному департаменту з усиновлення та захисту прав дитини.

ЗРАЗОК

**Витяг з Додатку 2
до Порядку ...**

АНКЕТА ДИТИНИ № _____

**(служба у справах дітей районної, районної у м. Києві та Севастополі
держадміністрації, виконавчого комітету міської, районної у місті ради)**

Відомості про дитину: _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

Стать _____ Дата народження _____
(число, місяць, рік)

Місце народження _____
(державна, область, район, населений пункт)

Свідоцтво про народження: номер _____ серія _____ дата видачі _____

Правовий статус _____
(позбавлена батьківського піклування, сирота)

Особливі прикмети _____
(зріст, вага, колір очей, колір волосся тощо)

Особливості характеру _____
(товариська, замкнута тощо)

Місце перебування (проживання) _____
(адреса)

Висновок про стан здоров'я _____

Відомості про батьків:

Мати _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

Дата народження _____
(число, місяць, рік)

Місце перебування (проживання) _____
(адреса)

Соціальна довідка _____
(місце роботи, стан здоров'я)

Батько _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

Дата народження _____
(число, місяць, рік)

Місце перебування (проживання) _____
(адреса)

Соціальна довідка _____
(місце роботи, стан здоров'я)

Відомості про братів, _____
сестер та інших родичів _____
(прізвище, ім'я, по батькові, рік народження)

_____ (місце перебування (проживання))

Правові підстави для усиновлення _____
(свідоцтво про смерть батьків,

_____ наявність акта про підкинення дитини, рішення суду про позбавлення

_____ батьківських прав чи визнання батьків недієздатними, письмова

_____ згода на усиновлення тощо)

Додаткова інформація _____

До анкети додається фотокартка дитини.

ЗРАЗОК

**Додаток 3
до Порядку**

**ВИСНОВОК
про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини**

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Дата і місце народження _____

Місце проживання (перебування) _____
(адреса)

Дані медичного обстеження

Невролог _____
(діагноз) (дата)

Психіатр _____

Дерматовенеролог _____

Хірург (ортопед) _____

Онколог
(за показаннями) _____

Гематолог
(за показаннями) _____

ЛОР _____

Офтальмолог _____

Педіатр _____

Остаточний висновок _____ шифр

Керівник лікувально-
профілактичного закладу _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

М.П. “___” _____ 200_ р.

ЗРАЗОК

**Додаток 4
до Порядку**

**ВИСНОВОК
про стан здоров'я громадянина**

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Дата і місце народження _____

Місце проживання (перебування) _____

(адреса)

Дані медичного обстеження

Дерматовенеролог _____
(діагноз) (дата)

Психіатр _____

Фтизіатр _____

Терапевт _____

Нарколог _____

Дані лабораторного дослідження

Реакція Вассермана _____
(дата, номер, результат)

ВІЛ-інфікованість _____
(відповідно до законодавства) (дата, номер, результат)

Остаточний висновок _____

Керівник лікувально-
профілактичного закладу _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

М.П.

“ ____ ” _____ 200_ р.

ДОРОЖНЯ КАРТА КАНДИДАТА В УСИНОВЛЮВАЧІ

Крокуючи нею, ви неодмінно станете батьками

ТИПИ ПОВЕДІНКИ ДИТИНИ ТА ПРИЧИНИ ЇХ ПРОЯВУ

ІНСТРУКЦІЯ: вкажіть у середньому стовпчику причину, яка могла б зумовити таку поведінку, позначте буквою, що відповідає переліченим причинам (їх може бути декілька)

ТИПИ ПОВЕДІНКИ	Що є причиною	ПРИЧИНИ
1. Їжа: відмовляється їсти, накопичує їжу, об'їдається		А. Моя дитина була свідком такої поведінки у попередній життєвій ситуації
2. Сон: нерегулярний, нічні кошмари, погано засинає		Б. У попередній життєвій ситуації такий сон був наслідком поведінки інших людей стосовно моєї дитини
3. Гра: не звикла до часу для гри, не знає, як поводитися діти		В. Спочатку все було чудово, але зараз дитина сумує за попереднім життям та сердиться, що її позбавили його
4. Організація: не здатна зробити вибір для того, щоб почуватися зручно; потребує великої внутрішньої організації		Г. Щось нагадує моїй дитині про те, що вона мала у минулому та втратила (улюблене заняття, іграшку, особу)
5. Любов: не звикла виявляти любов або сприймати прояв любові інших; незручно відчувається, коли їй дивляться у вічі, торкаються, довго спілкуються наодинці		Д. Моя дитина перевантажена потребою навчатися новому
6. Не можна заспокоїти, коли вона плаче		Е. Моя дитина розчарована через відсутність мовних навичок для спілкування в цій країні
7. Агресивність: б'ється, кусається, щипається		Є. Моя дитина боїться, що її «заберуть» ще раз
8. Замкнутість: не виражає емоцій, зрідка дивиться у вічі		Ж. Моя дитина думає, що в разі поганого поводження її «відправлять» назад, до знайомого оточення, за яким вона скучила

ТИПИ ПОВЕДІНКИ	Що є причиною	ПРИЧИНИ
9. Конкуренція між братами/сестрами: агресивна поведінка або домінування над братом/сестрою		З. Моя дитина відчуває, що нічого не контролює, оскільки їй говорять, що потрібно робити
10. Весь час горнеться до когось		И. Моя дитина почуває себе не такою, як інші
11. Користування туалетом: недостатньо контролює випорожнення або сечовиділення (нетримання), стримування випорожнення або сечовипускання		І. Моя дитина покладається на навички подолання, що були їй потрібні у минулій життєвій ситуації
12. Вибухи гніву		
13. Псування речей		
14. Сексуальна гра: мастурбація, сексуалізована гра з ляльками, іншими дітьми, батьками		
15. Крадіжки		
16. Підпали		
17. Дитині потрібно контролювати ситуацію		

МОДЕЛЬ ПРИСТОСУВАННЯ ДО УСИНОВЛЕННЯ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

Laurel Marlink Quast, LCSW; Lois MacLean, MA

Вік	Що зазвичай турбує	Запитання згідно з рівнем розвитку	Конкретні завдання, що стосуються усиновлення	Роль батьків
Народження 0 – 1	Чи мене нагодують?	Чи я тут в безпеці?	Пристосування до переходу в нову сім'ю	Пам'ятайте, що ви для дитини є незнайомою людиною
	Чи хтось відреагує на мій плач?	Чи задовольнять мої потреби?	Розвиток міцної прив'язаності, особливо в разі пізнього влаштування	Вимовляйте слово «усиновлення»
	Чи маю я безпечне місце для сну?			Почніть вести «Книгу життя» (див. у Посібнику)
	Чи мною хтось опікується?			Будьте надійним, передбачуваним, спокійним у задоволенні потреб дитини
	Чи я в теплі?			
Самостійність 2 – 5	Дитячий садок	Чи я в безпеці окремо від сім'ї?	Початкова інформація про народження дітей	Підкріплюйте інформацію за допомогою ляльок, книжок тощо
	Відокремлення від працюючих батьків	Чи безпечне моє знайомство з навколишнім світом?	Звикання до початкової інформації про усиновлення	Дітям подобається слухати свою історію, постійно її розповідайте
	Ознайомлення з навколишнім світом – чи це безпечно?	Що мені дозволено робити/говорити?		Дайте дитині свободу в її ознайомленні з навколишнім світом за умови дотримання безпеки

Вік	Що зазвичай турбує	Запитання згідно з рівнем розвитку	Конкретні завдання, що стосуються усиновлення	Роль батьків
	Комунікація – чи мене розуміють, коли відповідають на запитання?	Чи мене приймають?	Визнання відмінностей у зовнішності, особливо стосовно міжрасового та міждержавного усиновлення	Допоможіть дитині знаходити в собі риси, притаманні лише їй
	Чи є в мене брати/сестри?	Чи відчуваю я підтримку?		
		Які існують обмеження?		
		Чи можу я сказати про те, що мені потрібно?		
Наступний етап 6 – 12	Чого від мене чекають у школі?	Чи я відповідаю вимогам батьків, оточення?	Починає розуміти, що означає бути усиновленим та які наслідки це має	Не забувайте про вплив ЗМІ на сприйняття дитиною самої себе
	Запитання про власне тіло, або медичні проблеми	Чи я дієздатний?		
	Думка моїх однолітків про мене	Чи я належу до «їхнього кола»? (сім'ї)	Більш глибоке розуміння інформації про народження дітей	Розрізняйте, що в усиновленні дитини є приватною, а що загальнодоступною інформацією
	Мої дні народження			
	Перехідні етапи/втрати в моєму житті		Пошук відповідей на запитання щодо власного походження та причин відмови батьків від дитини	Пам'ятайте, що шкільні завдання можуть поставити дитину в складне становище, наприклад, створення генеалогічного дерева
	Питання про існування або відсутність братів/сестер			

Вік	Що зазвичай турбує	Запитання згідно з рівнем розвитку	Конкретні завдання, що стосуються усиновлення	Роль батьків
	Інформація, яку я бачу/чую в ЗМІ		Вміння при звичаїтися до фізичних відмінностей від інших членів сім'ї	Підживлюйте в дитині відчуття власної гідності та дієздатності
			Вміння справитися із стигмою та реакцією однолітків на усиновлення	
			Вміння справитися із втраченою, пов'язаною із усиновленням	
Дорослішання 13 – 15	Думка однолітків стає більш важливою	Хто я?	Глибше усвідомлення того, що означає бути усиновленим та що є наслідком цього	Обов'язок батьків – говорити з дитиною на теми, що стосуються усиновлення
	Стосунки між жінками/чоловіками	Чи маю я право тут бути (в сім'ї, серед однолітків)?		Дитині може знадобитись більше інформації про себе, своє походження
	Зміни, що відбуваються в організмі дитини	Чи я хочу бути (в сім'ї, серед однолітків)?	Поєднання усиновлення із відчуттям власної індивідуальності	Важливою є будь-яка інформація про походження дитини
	Запитання про власну сексуальність	Де моє місце?		
	Піддавання сумніву авторитетів	Хто керує?	Вміння при звичаїтися до своєї расової	Пам'ятайте, що дитина може використовувати рідних батьків

Вік	Що зазвичай турбує	Запитання згідно з рівнем розвитку	Конкретні завдання, що стосуються усиновлення	Роль батьків
	Межі випробувань		індивідуальності в сім'ї іншої раси	проти усиновителів, щоб допомогти свого
	Визначення інтересів/талантів		Вміння при звичаїтися до фізичних відмінностей від інших членів сім'ї	Допоможіть дитині знайти відповіді на всі запитання
	Рішення щодо освіти/професії			Допоможіть їй з дослідженням власної особистості: біологічної та після усиновлення
			Позбавитися від того, що можна нафантазувати про свою біологічну сім'ю	Надайте свободу і наділіть відповідальністю
			Вміння справитися із втраченою, пов'язаною з усиновленням, особливо в тому, що стосується відчуття особистості	
			Думки про можливість пошуку біологічної сім'ї	
Готовий до дорослого життя 16 і старше	Запитання про взаємини статей Шлюб: чи буде це колись у мене?	Що таке інтимні стосунки? Чи я хочу мати/маю близьку людину?	Глибше усвідомлення наслідків усиновлення: власне зростання та потреба в інтимних стосунках	Бажання дитини мати інтимні стосунки не повинно для Вас бути неочікуваним Визнайте, що ці

Вік	Що зазвичай турбує	Запитання згідно з рівнем розвитку	Конкретні завдання, що стосуються усиновлення	Роль батьків
	Діти: бути дитиною та мати дитину	Де моє місце?	Більше думок про пошуки: початок пошуків своїх біологічних родичів	аспекти можуть виявитись складними: побачення, одруження, расова приналежність, відсутність медичних відомостей, бажання шукати своїх біологічних батьків
	Йти до коледжу чи ПТУ?			
	Професія/робота		Звикання до батьківської ролі у світлі того факту, що дитина була залишена власними батьками	Вагітність стане першим досвідом кровних родинних зв'язків
			Усвідомлення необізнаності у власній генетиці в контексті народження дітей	Пам'ятайте, що дитина продовжуватиме шукати додаткову інформацію про своє походження
			Вміння справитися із втратою, пов'язаною з усиновленням	Не переймайтеся: від вас не відмовляються!
			Вміння справитися з відсутністю базової медичної інформації	
... і старше	Смерть батьків	Чого я в житті досяг?	Більш глибоке усвідомлення наслідків усиновлення стосовно власного старіння	
	Запитання власних дітей	Що робити далі?		Підтримайте Нормалізуйте почуття Не переймайтеся
	Медичні питання	Чи маю я те, чого хотів?	Узгодження з дитиною	

Вік	Що зазвичай турбує	Запитання згідно з рівнем розвитку	Конкретні завдання, що стосуються усиновлення	Роль батьків
	Вирішальні моменти/тепер або ніколи	Що я зробив із власним життям?	створюваної нею психологічної спадщини з її невідомим минулим	
	Спадщина	Що ще я повинен зробити?	Подальші думки про пошуки/можливу смерть рідних батьків	
	Незакінчені справи	Чи я задоволений своїм станом?		
			Вміння справитися із втратою, пов'язаною з усиновленням	
			Кінцевий аналіз наслідків усиновлення в контексті аналізу свого життя	
			Останнє рішення про пошуки біологічних родичів, які ще живі	

У підготовці українського видання посібника «Стаємо батьками» були використані такі матеріали:

посібник «Стаємо батьками» організації Holt International Children Services;
 посібник на допомогу батькам «Усиновлення. Крок за кроком»;
 книга Ю. Б. Гіппенрейтер «Общатся с ребенком КАК?»;
 Інтернет-сайт «Школа прийомних батьків»;
 Інтернет-проект «К новой семье»

Частина II

СТАЄМО БАТЬКАМИ ПОСІБНИК* ДЛЯ ВИКЛАДАЧА (ТРЕНЕРА)**

* Посібник для тренера є складовою посібника для батьків «Стаємо батьками»

** Далі вживається слово «тренер»

ПРОГРАМА ПІДГОТОВКИ КАНДИДАТІВ В УСИНОВЛЮВАЧІ

ТЕМИ	Орієнтовна кількість годин*	Сто-рінка
Вступ 1. Усиновлення: що від природи і що від виховання 2. Про що розповідає історія	1,5 год	278
Сухою мовою Закону 1. Право дитини на сім'ю. Форми сімейного влаштування дітей. 2. Основні акти сучасного законодавства України щодо усиновлення дітей. 3. Діти, які можуть бути усиновленими. 4. Вимоги законодавства до кандидатів в усиновлювачі. 5. Права дитини при усиновленні, права й обов'язки усиновителів, права біологічних батьків, їхніх родичів. 6. Юридичні аспекти таємниці усиновлення. Зміна прізвища, ім'я та по батькові дитини, дати та місця її народження. 7. Представлення інтересів дитини після усиновлення.	3 год	281
Крокуємо до усиновлення 1. Порядок та послідовність усиновлення дитини. Підготовка документів. 2. Ознайомлення з інформацією про дитину. Процедура встановлення контакту з дитиною. Висновок органів опіки та піклування про доцільність усиновлення дитини. Документи дитини. 3. Подання заяви до суду. Судова процедура усиновлення. 4. Порядок оформлення нових документів дитини. 5. Нагляд за дотриманням прав дитини, яка усиновлена.	4 год	286

* Розбивка годин орієнтовна. До їх розрахунку не входять традиційні складові тренінгу: представлення учасників, визначення правил, збір очікувань, обговорення результатів дня, актуалізація знань за пройденими матеріалами тощо

Т Е М И	Орієнтовна кількість годин	Сто- рінка
<p>Медичні діагнози: вирок чи потреба в любові</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Як встановлюються діагнози. Гіпер- і гіподіагностика. 2. Про що запитати у лікаря. 3. Слова в медичній картці. 4. Діагноз: один без батьків, або любов лікує, час допомагає. 5. Генетика: міфи та реальність. 6. Вікові особливості розвитку дитини. 	3,5 год	287
<p>Діти, які нас обирають, або діти народжують батьків</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Що таке сім'я. Етапи розвитку, кризи, функції сім'ї. 2. Батьківські соціальні ролі. 3. Що означає бути усиновлювачами. 4. Особливості дітей, які виховувались в інтернаті, прояви депривації. 5. Дитина як особистість: умовне та безумовне прийняття. 6. Підготовка родичів до прийняття нового члена родини. 7. Пошук дитини. Що треба знати про дитину. 8. Знайомство з дитиною в закладі. Як установити контакт і зблизитися з дитиною. 9. Коли і як розповісти дитині про те, що вона усиновлена. 10. Дитина в сім'ї. Стадії адаптації, особливості кожної стадії. 11. Покарання: «за» і «проти». 12. Як спілкуватися з дитиною. 13. Статеве виховання у різні вікові періоди. 14. Говоримо про усиновлення з повагою. 	10 год	291

ПЕРЕДМОВА

Навчальну програму «Стаємо батьками» побудовано таким чином, щоб висвітлити якомога більше аспектів усиновлення – від безпосереднього здійснення процедури до питань, які поки що не постали перед майбутніми усиновлювачами (вірніше, вони поки що для себе їх не сформулювали), але які обов'язково певною мірою виникнуть у подальшому житті. Розділи посібника для батьків «Стаємо батьками» відповідають темам навчальної програми.

Головна мета тренінгу – допомогти людям, які бажають взяти дитину в сім'ю, усвідомити мотиви усиновлення і те, що воно не закінчується входженням дитини в сім'ю. Важливо зрозуміти, що в цьому процесі будуть змінюватись погляди, звички, усталений ритм життя усиновителів не меншою мірою, ніж усиновленої дитини. Всі події, формування стосунків не будуть відбуватися лінійно. Обов'язково будуть спади і злети, відступи та просування вперед. Цей процес – «тривалістю в життя». І в кожного він буде відбуватися по-своєму.

Наш досвід проведення тренінгів для прийомних батьків, батьків-вихователів, усиновлювачів свідчить про те, що досить часто очікування учасників тренінгу зосереджені виключно на процедурних питаннях, документальному оформленні своїх дій, стосунках з державними службовцями чи соціальними працівниками. Тому очікування, висловлені на початку тренінгу, мають стати для викладача лише певним орієнтиром.

Як правило, учасники будуть різні за віком та мотивацією усиновлення. Завжди в аудиторії будуть люди, які з різних причин не можуть мати дітей. Треба допомогти їм подолати біль, а часто і сором, через неспроможність народити власну дитину, що сприймається ними як недосконалість, вада.

Усиновлення – тема складна і дуже делікатна. Завдання тренера – допомогти учасникам (не образивши їх, але разом з тим і не загладжуючи ситуацію) усвідомити їхні мотиви усиновлення, гармонізувати бажання мати дитину з її правом на недоліки і помилки, правом знати своє минуле.

Посібник для тренера складено у вигляді окремих рекомендацій до проведення занять, у т.ч. у вигляді презентацій, які можна використовувати частинами, залежно від теми, що розглядатиметься. Заняття не нумерувалися. Зазначено лише орієнтовну кількість годин, рекомендованих для висвітлення конкретних тем. Це абсолютно свідомо позиція, адже ми не можемо дати готових, розписаних за хвилинами і рядками занять, оскільки робота з кожною новою групою буде різнитися залежно від складу учасників, їхніх очікувань, етапів проходження процедури усиновлення.

До початку тренінгу бажано провести індивідуальні бесіди або запропонувати під час формування групи заповнити невелику анкету. Проаналізувавши склад і досвід членів групи, тренери самостійно складуть план проведення тренінгів, виходячи із тем навчальної програми «Стаємо батьками» та власного досвіду. Інколи в ході тренінгу доведеться відступати від складеного плану, міняти блоки місцями, зменшувати чи збільшувати час на окремі з них.

Фахівці, які викладатимуть цю навчальну програму, обов'язково повинні знати найголовніші аспекти усиновлення (законодавчі, процедурні, психологічні), вільно орієнтуватися в них і мати досвід проведення тренінгів. Для розкриття теми щодо стану здоров'я дітей варто запросити медичного працівника (педіатра), який володіє знаннями про особливості стану здоров'я дітей, котрі перебувають у закладах. Доречною на окремих заняттях буде участь осіб, які мають позитивний досвід усиновлення чи принаймні досвід прийомних батьків або батьків-вихователів. Залучених до тренінгу учасників слід заздалегідь ознайомити з питаннями, які вони мають висвітлити.

Цей посібник – перша спроба розробити програму та підготувати матеріали для роботи з кандидатами в усиновлювачі. На жаль, в Україні дуже мало досліджень теми усиновлення, стану дітей та дорослих в усиновленні, проблем, що виникають у зв'язку з цим, та шляхи їх подолання. Частина матеріалів – авторські теоретичні розробки та з досвіду практичної роботи, частина – опрацьовані матеріали з цієї проблеми, які вдалося відшукати і вивчити. Матеріали пройшли апробацію в січні 2008 року під час проведення тренінгу для кандидатів в усиновлювачі. В ході апробації були використані деякі відеоматеріали, що не додаються до цього посібника. Радимо фахівцям формувати власну відеотеку з художніх, документальних фільмів, соціальних ток-шоу «Без табу», «Ключовий момент», «Жди мене» тощо.

Сторінки посібника відкриті для вдосконалення та наповнення новим досвідом.

Висловлюємо щирю вдячність американським фахівцям із «Холт Інтернешнл Чілдренз Сервісез» за надані матеріали, що використані авторським колективом під час підготовки українського видання.

З щирими побажаннями успіхів і щастя –

автори та укладачі українського видання:

Людмила Волинець,
Людмила Балим,
Олена Ремень,
Аксана Філіпішина,
Ірина Синельник,
Тетяна Губанова
Інна Савчук.

Деякі побажання та зауваження щодо організації та проведення тренінгів

1. Забезпечте належне обладнання аудиторії (зручні меблі, достатність простору, фліпчарт, блокнот, кольорові фломастери, технічні засоби), розташування учасників півколом для забезпечення зворотного зв'язку.
2. Оптимальна кількість учасників – 12 – 14 осіб.
3. Перед початком пояснить учасникам, що таке тренінг, його основні моменти та особливості проведення, важливість прийняття усіма членами групи основних правил роботи.
4. У ході роботи прагніть моделювати ситуації, а не лише використовувати усне описування чи подавати матеріал у формі лекції.
5. Дотримуйтеся такої техніки інтерпретації матеріалу:
 - підкреслюйте суттєві моменти у висловлюванні членів групи;
 - спонукайте членів групи до самостійного аналізу ситуації;
 - формуйте здатність членів групи вчитися на власному досвіді;
 - узагальнюйте й обробляйте досвід учасників, виділяйте зв'язки, істотні моменти чи протиріччя;
 - розкривайте проблеми конкретної особи через показ розбіжностей між її бажаннями і реаліями життя, правами іншої особи.
6. Вчіться працювати із захисною поведінкою учасників.
7. Регулюйте емоційне навантаження.
8. Не вживайте наукових або інших незрозумілих для слухачів термінів без пояснення.

ХІД ТРЕНІНГУ

Привітання та представлення тренерів

Кожний із тренерів представляється та стисло описує свій досвід. Можна розповісти деякі фрагменти особистої біографії (якщо вдасться – подати інформацію з гумором або емоційно, що сприятиме зняттю напруги учасників та встановленню контакту з ними).

Представлення цілей роботи групи

Визначити цілі роботи групи, які полягають у:

- навчанні та груповому обговоренні різних аспектів усиновлення; проблем, які будуть виникати протягом усього життя; втратам і надбанням в усиновленні;
- підтримці одне одного упродовж всього періоду підготовки до усиновлення, який характеризується непевністю та тривогами;
- формування розуміння, що виховання дитини є процесом, до якого слід готуватися, який потребує безперервного навчання.

Правила роботи групи

1. Збереження конфіденційності.
2. «Тут» і «тепер» (не обговорювати події за межами заняття і тренінгу в цілому).
3. Ставлення з повагою один до одного, подання себе та сприймання інших такими, якими вони є.
4. Самостійне оцінювання власних якостей на основі одержаної в групі інформації.
5. Уникнення оціночних суджень («добре», «погано»), моральних і соціальних оцінок.
6. Щирість, чуйність, доброзичливість, збереження меж (поважати межі кожного; перед обговорюванням делікатних теми одержати в разі потреби дозвіл у членів групи).
7. Виключення суто теоретичних міркувань.
8. Не критикувати.
9. Не запізнюватись.

Правила роботи тренер може заздалегідь записати на великому аркуші. Можна сформулювати їх усією групою (інколи це допомагає активізувати учасників та трохи зняти напруження). Правила закріплюються у зручному місці і залишаються там протягом усього тренінгу.

Представлення членів групи

Можна написати на дошці заздалегідь або запропонувати учасникам поділитись такою інформацією:

- прізвище, ім'я, по батькові;
- склад сім'ї;
- яку дитину сподіваєтесь усиновити;
- що спонукало до прийняття такого рішення.

Кожний з учасників, а також тренер, на бейджі записує ім'я, на яке пропонує звертатися до нього протягом тренінгу.

Збір очікувань

Запропонувати учасникам сформулювати свої запитання та очікування від тренінгу, що пропонують розглянути. Очікування також записуються і закріплюються у зручному місці та залишаються протягом усього тренінгу.

Щодня на початку тренінгу відбувається актуалізація матеріалу, що опрацьовувався попереднього дня. В кінці кожного дня – підбивання підсумків, обговорення думок учасників, їхнього стану, висловлювання побажань. Цю інформацію тренер враховує для проведення занять наступного дня.

ВСТУП (1,5 год)**Усиновлення: що від природи і що від виховання**

Мета: розширити поняття кандидатів в усиновителів про усиновлення та його учасників, вчити бачити і розуміти невраховану в українській практиці (в т.ч. у зв'язку із таємницею усиновлення) складову – біологічних батьків дитини.

З'ясувати, кого учасники тренінгу включають до кола учасників процедури усиновлення. Записати без коментарів. Якщо до складу учасників процедури не будуть занесені біологічні батьки, вправа, що наводиться нижче, буде особливо корисною. Якщо хтось із учасників все ж запропонував включити біологічних батьків, вправа проводиться на підтвердження цієї думки.

Вправа «Дитячі спогади»

1. Запропонувати учасникам пригадати своє дитинство і себе в якомога ранньому віці та розповісти про це. Коли учасники розповідатимуть, фіксувати важливі моменти, особливості поведінки, реакції, важливих людей тощо. Запитувати, чи є якісь риси й особливості, що збереглися в учасників з дитинства; впливи, яких вони зазнали від батьків, родичів. Узагальнити розповіді, підкресливши, що у кожного є індивідуальні особливості, витoki яких формуються у дитинстві.
2. Запропонувати вибрати, що із записаного отримають діти, які прийдуть в сім'ю (позначити).
3. Запропонувати учасникам назвати, що, на їхню думку, дадуть дитині усиновителі. Записати.

Намалюйте на дошці трикутник.

Визначте трьох членів усиновлення: дитина, батьки-усиновителі, біологічні батьки дитини.

Розміщення: запитайте слухачів, на яке місце вони б поставили кожного члена тріади. Вислухавши пропозиції, поінформуйте про правильне розміщення:

- дитина – на вершині трикутника, тому що саме вона знаходиться в центрі процесу усиновлення;
- біологічні батьки та батьки-усиновителі знаходяться у нижніх кутках трикутника, тому що кожен із них має вплив на те, ким є дитина та якою вона виросте.

Перелічте, який вплив на дитину мають рідні батьки та батьки-усиновлювачі. Зазначені далі пункти наведені для того, щоб розпочати обговорення:

- рідні батьки – генетична будова, зародки обдарування, расова приналежність, можливо, виховання у ранньому віці тощо;
- батьки-усиновителі – виховання, домівка, сім'я, нова культура, можливості для розвитку закладеного обдарування, освіта тощо.

Але цим перелік не вичерпується. Попросіть батьків доповнити його, враховуючи результати вправи.

Бесіда про те, як на розвиток дитини впливає закладене від природи та те, що в дитині виховують

Останні теорії та дослідження демонструють, що і перше, і друге, є однаково важливим. Сучасні теорії показують, що на людину впливають:

- *природа* – генетика, перинатальний період (розвиток дитини в утробі матері), допологова допомога, пологова діяльність тощо;
- *виховання* – догляд та піклування про дитину та її взаємодія з навколишнім середовищем впродовж життя.

Зазначити, що у сучасній практиці усиновлення великий обсяг інформації про дитину втрачається, в т.ч. у зв'язку з таємницею усиновлення.

Бесіда про індивідуальні особливості дитини

Діти, незалежно від обставин їхнього життя або виховання, мають певні особливості:

- Швидка адаптація/повільна адаптація

Швидка адаптація – пристосування до обставин мірою їх зміни – дитині подобаються зміни, проте вони їй швидко набридають.

Повільна адаптація – це пристосування до вимушених обставин та ідей: дитині потрібен час, їй подобається жити у своєму ритмі.

- Пасивна/впевнена в собі

Пасивна – сором'язлива, обережна, не схильна до вираження власних поглядів та позиції.

Впевнена у собі – без зволікань виражає свої потреби та бажання, не відчуває остраху в нових або небезпечних ситуаціях, швидко сходиться з іншими людьми.

- Екстраверт/інтраверт

Екстраверт відкрито проявляє емоції, може тонко реагувати на відчуття людей, які його оточують, може бути надто чутливим.

Інтроверт рідко проявляє емоції, не помічає почуття інших людей, може бути за натурою дуже потайним.

Висновок

На особистість дитини впливають як усиновителі, так і рідні батьки.

Кожна дитина – індивідуальна і має власний темперамент.

Роль усиновителів – з'ясувати, які у дитини є особливості, та плекати її вроджені таланти, щоб підкреслити найкращі риси.

Про що розповідає історія

Мета: обговорити значення історії усиновлення для батьків-усиновителів, формувати готовність бути більш відкритими у процесі усиновлення.

У різних людей різні уявлення про усиновлення та про те, яким чином це їх

стосується. Щоб зрозуміти нинішню ситуацію з усиновленням, необхідно поглянути назад, ознайомитися з історією усиновлення та подивитись, які відбулися зміни. Такий огляд може допомогти деяким слухачам (або їхнім друзям та членам сім'ї) позбавитися деяких хибних уявлень про усиновлення.

Завдання

За матеріалами, поданими в посібнику «Стаємо батьками», підготувати невеличку розповідь про історію усиновлення.

Огляд сучасних світових практик усиновлення

У більшості країн світу питаннями усиновлення займаються спеціальні організації – агенції, які в установленому законодавствами країн порядку проходять акредитацію і одержують дозвіл для своєї діяльності. В компетенції агенцій – навчання майбутніх усиновителів, вивчення сім'ї, підготовка рекомендацій і висновків, допомога в пошуку і проведенні усиновлення, супровід сімей після усиновлення.

Наразі в галузі усиновлення більшість агенцій дотримуються однакових принципів.

- *Дитина в центрі уваги.* План усиновлення повинен складатися в інтересах дитини.
- *Відкритість усиновлення.* У переважній більшості випадків є доцільною за умови, що представники сторін здорові, перебувають у стабільному стані та можуть співпрацювати.
- *Доступ.* Усиновлені діти повинні до досягнення повноліття мати доступ до інформації про попереднє життя.
- *Усиновлення дітей іншої раси.* Цей процес є складнішим, ніж усиновлення дітей своєї раси чи народу. Однак зростаючі об'єми ресурсів та прийняття суспільством багатонаціональних сімей полегшить влаштування дітей у сім'ї.

Висновок

Усиновлення з часом еволюціонувало і в багатьох країнах перестало бути секретним, зникло відчуття сорому від розкриття таємниці усиновлення. Для батьків-усиновлювачів важливо визнавати роль рідних батьків, яку вони відіграють у житті дитини, навіть якщо вони усиновляють дитину з іншої країни. Незважаючи на те, що інформації про рідну сім'ю дитини може не бути, батьки-усиновлювачі повинні відчувати зручність у визнанні ролі рідної сім'ї своєї дитини та обговоренні з нею цієї частини її життя.

ТЕМА: СУХОЮ МОВОЮ ЗАКОНУ (3 год)**Право дитини на сім'ю. Форми сімейного влаштування дітей**

Мета: поінформувати учасників про форми сімейного влаштування дітей в Україні, їх особливості. Формувати розуміння, що учасники тренінгу не є одиними: кількість людей, які приймають у свої сім'ї дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, збільшується. В Україні багато успішних сімей, які допомагають дітям подолати дитячі проблеми і психологічні травми.

Рекомендуємо повернутись до записів вправ *«Дитячі спогади»* та запропонувати учасникам сформулювати значення для дитини виховання в сім'ї. Чому, на думку учасників, можливість дитини зростати в сім'ї сформульовано як право? Узагальнити результати обговорення. Наголосити, що в законодавстві України (ст. 6 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування») визначено пріоритети влаштування дітей, які за різних життєвих обставин втратили сім'ю.

Стаття 6. Пріоритети форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

За умови втрати дитиною батьківського піклування відповідний орган опіки та піклування вживає вичерпних заходів щодо влаштування дитини в сім'ї громадян України — на усиновлення, під опіку або піклування, у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу.

До закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, незалежно від форми власності та підпорядкування, дитина може бути влаштована в разі, якщо з певних причин немає можливості влаштувати її на виховання в сім'ю.

Влаштування дитини до закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не позбавляє органи опіки та піклування за місцем походження та за місцем перебування дитини від обов'язку продовжувати діяльність щодо реалізації права цієї дитини на сімейне виховання.

Розповісти про види сімейного влаштування дітей, заповнюючи таблицю. Прокоментувати записи (матеріал див. у відповідному розділі посібника «Стаємо батьками»). Підкреслити, що усиновлення — найкраща форма влаштування, адже дитина набуває прав біологічної дитини та отримує постійну сім'ю.

Перед заповненням таблиці слід пояснити учасникам значення терміну *статус*.

Статус — це визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення й отримання передбачених законодавством пільг, що підтверджується комплектом документів, які засвідчують обставини, за яких дитина не має батьківського піклування.

Завдання

Після заповнення таблиці запропонувати учасниками поміркувати, але відразу не відповідати на запитання: чи доцільно мати кілька різних форм влаштування дітей, якщо ми визнаємо, що усиновлення є найкращим для дитини? Записати на дошці «Для чого розвивати декілька форм влаштування?» Повідомити, що обговорення цього питання відбудеться трохи згодом.

Форми сімейного влаштування дітей-сиріт,

Форма влаштування	Кількість дітей	Вік дітей	Статус дітей	Вік дорослих
Усиновлення	Не обмежена	Не раніше 2-х місяців від народження (для дитини, від якої відмовилися у пологовому будинку), або 2-х місяців від часу знайдення (для залишеної, покинутої дитини) до досягнення повноліття.*	Втрачає статус сироти, перериваються правові відносини з біологічними батьками, набуває прав біологічної дитини усиновителів. Успадковане майно чи пенсія по втраті годувальника зберігаються. Але спадкувати від біологічних батьків чи родичів після усиновлення не може.	Різниця у віці між дитиною та дорослим не менше 15 років.
Опіка/піклування	Не обмежена	До 14 років - опіка; від 14 до 18 - піклування	Не втрачає статусу сироти або позбавленої батьківського піклування	Доросла повнолітня особа
Прийомна сім'я	Від одного до 4-х дітей	До досягнення повноліття, а у разі продовження навчання – до 23 років	Не втрачає статусу сироти або позбавленої батьківського піклування	Доросла повнолітня особа до досягнення пенсійного віку
Дитячий будинок сімейного типу	Від 5 – 10 дітей, враховуючи рідних	До досягнення повноліття, а у разі продовження навчання – до 23 років	Не втрачає статусу сироти або позбавленої батьківського піклування	Доросла повнолітня особа до досягнення пенсійного віку

Заповнюючи таблицю щодо форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, доцільно прокоментувати норму закону про усиновлення дорослої людини

дітей, позбавлених батьківського піклування

Державна допомога на утримання дітей	Виплати дорослим за надання послуг	Хто приймає рішення	Кількість в Україні*
На загальних засадах як для біологічної дитини. Планується запровадження двох видів державної допомоги (допомога при усиновленні незалежно від віку дитини у розмірі як при народженні на першу дитину - одноразова; на усиновлену дитину у розмірі одного прожиткового мінімуму - щомісячна) та оплачувана відпустка одному з батьків тривалістю 90 днів	Немає	Суд за місцем проживання дитини	Орієнтовно 35 тис. усиновлених дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування
Один прожитковий мінімум на дитину. Якщо дитина має пенсію по втраті годувальника, аліменти тощо, виплачується різниця між розміром цих виплат і одним прожитковим мінімумом.	Немає. Опіка/піклування переважно у сім'ях родичів.	Орган опіки та піклування (районна державна адміністрація, виконком міської, районної у місті ради) або суд	Понад 64 тис. дітей
Два прожиткові мінімуми на дитину. Якщо дитина має пенсію по втраті годувальника, аліменти тощо, виплачується різниця між розміром цих виплат і два прожиткові мінімуми.	Одному з батьків – 35 % від суми загальних нарахунків на кожну дитину, але не більше 1,5 прожиткові мінімуми.	Орган опіки та піклування	1617 прийомних сімей, понад 2,5 тис. дітей
Два прожиткові мінімуми на дитину. Якщо дитина має пенсію по втраті годувальника, аліменти тощо, виплачується різниця між розміром цих виплат і два прожиткові мінімуми.	Обом батькам разом – 35% від суми загальних нарахунків на кожну дитину, але не більше ніж п'ять прожиткових мінімумів. Орган, який утворює ДБСТ, надає для проживання житловий будинок або багатокімнатну квартиру на правах службового житла.	Орган опіки та піклування	300 ДБСТ, близько 2 тис. дітей

* Увага: дані за 2007 рік. Число щомісяця змінюється

Основні акти сучасного законодавства України щодо усиновлення дітей

Мета: Дати загальну інформацію про вимоги законодавства щодо усиновлення. Формувати розуміння того, що знання норм закону сприяє чіткому і організованому проходженню підготовчих етапів усиновлення, допоможе кандидатам більш продуктивно вибудувувати стосунки з посадовцями.

Незважаючи на те, що пересічний громадянин у повсякденному житті не часто має справу з усиновленням, для загальної обізнаності кожна людина має знати основні моменти щодо цього, тим більше, якщо замислюється над можливістю усиновити дитину.

В Україні, як і в будь-якій цивілізованій країні, у сфері усиновлення діють національне законодавство та міжнародне, до якого Україна приєдналася або яке ратифікувала. Слід зазначити, що відповідно до Конституції України міжнародні акти мають вищу юридичну силу.

Серед актів міжнародного законодавства – Конвенція ООН про права дитини.

До національного законодавства з питань усиновлення належать: Сімейний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Закони України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», а також постанова Кабінету Міністрів України № 1377 від 28.08.2003 року «Про затвердження Порядку ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, та здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення», інші нормативно-правові акти.

У цих документах можна знайти відповіді на запитання: що таке усиновлення; яке значення та наслідки воно має для дитини і батьків; яка дитина може бути усиновленою; хто може усиновити дитину; куди треба звертатися, щоб усиновити дитину; які документи необхідні для усиновлення; як відбувається процес усиновлення; куди треба звертатися, щоб остаточно оформити документи на усиновлену дитину після розгляду справи судом, та на багато інших.

Завдання

Запропонувати учасникам з урахуванням одержаної інформації та своїх знань сформулювати, як вони розуміють поняття усиновлення.

Записати на дошці: «Усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду».

Діти, які можуть бути усиновленими

(з використанням слайдів однойменної презентації)

В Україні за даними державної статистики налічується понад 100 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Всі вони мають право на сім'ю.

Завдання

Обговорити написану на дошці фразу «Навіщо розвивати кілька форм влаштування?»

Презентація «Діти, які можуть бути усиновленими»

Під час презентації зазначити, що законодавство визначає *12 обставин*, за яких діти набувають статусу *позбавлених батьківського піклування*:

- 1) батьків позбавлено батьківських прав;
- 2) діти відібрані у батьків без позбавлення батьківських прав;
- 3) батьків визнано безвісно відсутніми;
- 4) батьків визнано недієздатними;
- 5) батьків оголошено померлими;
- 6) батьки відбувають покарання в місцях позбавлення волі;
- 7) батьки перебувають під вартою на час слідства;
- 8) батьки розшукуються органами внутрішніх справ через ухилення від сплати аліментів та відсутність відомостей про їх місцезнаходження;
- 9) тривала хвороба батьків, яка перешкоджає їм виконувати батьківські обов'язки;
- 10) якщо діти підкинуті, а їхні батьки невідомі;
- 11) батьки відмовилися від дітей;
- 12) безпритульні діти.

Усиновленими можуть бути тільки діти-сироти, а також діти, позбавлені батьківського піклування, за таких обставин:

- 1) батьки позбавлені батьківських прав;
- 2) батьків визнано безвісно відсутніми;
- 3) батьків визнано недієздатними;
- 4) батьків оголошено померлими;
- 5) діти підкинуті, а їхні батьки невідомі;
- 6) батьки відмовилися від дітей (не забрали з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я).

Висновок

Не всі діти, позбавлені батьківського піклування, можуть бути усиновленими. Але право на сім'ю мають всі діти. Отже розвиток сімейних форм влаштування є надзвичайно важливою справою (можна використати слайди «Реалізація права на виховання в сім'ї»).

Вимоги законодавства до кандидатів в усиновлювачі

Розгляд цієї теми доцільно провести з опорою на досвід учасників тренінгу. Розділити учасників на групи, запропонувати сформулювати і записати відомі їм вимоги законодавства до кандидатів в усиновлювачі. Кожна група презентує свої напрацювання або доповнює пропозиції інших. Результати роботи груп слід порівняти з вимогами законодавства, які тренер заздалегідь записує на аркуші (можна використати слайд «*Хто може усиновити дитину*»).

За матеріалами посібника «Стаємо батьками» у формі короткої лекції подаються такі теми:

- Права дитини при усиновленні, права і обов'язки усиновителів, права біологічних батьків, їхніх родичів.
- Юридичні аспекти таємниці усиновлення. Зміна прізвища, ім'я, по батькові дитини, дати та місця її народження.
- Представлення інтересів дитини після усиновлення.

ТЕМА: КРОКУЄМО ДО УСИНОВЛЕННЯ (4 год)

Мета: Допомогти учасникам спланувати свої дії, що спростить проходження окремих етапів усиновлення. Проілюструвати, що вимоги посадових осіб до порядку оформлення та розгляду документів не є проявом їх упередженого ставлення до кандидатів в усиновлювачі.

Заняття проводиться з використанням презентації «Дорожня карта усиновлювача» та з урахуванням досвіду учасників.

Важливо зняти тривожність потенційних усиновлювачів з приводу так званих бюрократичних процедур та допомогти побудувати стосунки зі службовцями. Проблеми, які виникають під час вирішення питань у різних інстанціях, пов'язані з тим, що емоційні стани кандидатів в усиновлювачі і працівників установ різняться між собою. Іноді прагнення усиновити дитину призводить до завищених очікувань щодо людей, з якими доведеться контактувати. Фахівці не зобов'язані любити усиновлювачів. Вони зобов'язані професійно, тактовно і відповідно до вимог закону з'ясувати готовність і спроможність кандидатів до усиновлення, підготувати відповідні документи або надати вмотивовану відмову.

Під час презентації слід детально обговорити особливості кожного кроку. Наприклад, на етапі подання заяви та документів у службу у справах дітей слід назвати документи, що мають подавати кандидати в усиновлювачі (див. матеріали посібника «Стаємо батьками»); на етапі обстеження житлово-побутових умов пояснити, що мета такого відвідування посадовцями не лише скласти акт обстеження, а і поспілкуватися з усіма членами сім'ї, з'ясувати їхнє ставлення до усиновлення, готовність прийняти дитину тощо.

Слід обов'язково звернути увагу учасників, що ст. 235 Сімейного кодексу України передбачає таку процедуру, як нагляд за дотриманням прав усиновленої дитини:

1. *Орган опіки та піклування здійснює нагляд за дотриманням прав дітей, які усиновлені і проживають в Україні.*
2. *Нагляд за дотриманням прав дитини, яка усиновлена, здійснюється до досягнення нею повноліття.*

Як бачимо, в законі не визначено, у який спосіб такий нагляд має здійснюватися. У будь-якому разі він не може порушувати норму закону про таємницю усиновлення. Доцільно питання, пов'язані із забезпеченням нагляду, заздалегідь обговорити із фахівцем служби у справах дітей за місцем проживання, з яким кандидати контактують у процесі підготовки усиновлення.

ТЕМА: МЕДИЧНІ ДІАГНОЗИ: ВИРОК ЧИ ПОТРЕБА В ЛЮБОВІ (3,5 год)

Мета: надати інформацію про стан здоров'я та особливості дітей, сприяти усвідомленню того, яким чином це впливає на їхню поведінку та пристосування до сім'ї. Допомогти усиновлювачам зрозуміти свої сильні сторони, ресурси чи обмеження. Формувати розуміння, що ризик генетичних захворювань у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не вищий, ніж у дітей, які мають батьків.

Для висвітлення цих тем бажано запросити медичного працівника, який може дати загальну інформацію про спадковість та генетичні захворювання, а також якому відомі особливості стану здоров'я дітей у закладах. Допомогти подолати міф: «якщо батьки – злочинці, то і дитина буде злочинцем». У разі опрацювання цих тем без участі медика використати для підготовки матеріали посібника «Стаємо батьками».

Корисною може бути вправа «*Чи знаєш ти своє коріння*». Не оголошуючи назви вправи та її мети, запропонувати учасникам записати на папері прізвища, імена та по-батькові своїх батьків, дідусів, бабусь, прадідів, прабабусь тощо. Запитати, що вони знають про стан здоров'я родичів, особливості поведінки, можливо, негативних звичок. Обговорити, які прояви цих особливостей у стані здоров'я та поведінці, характері учасників тренінгу.

Спадковість і здоров'я

Не варто відкидати надзвичайно важливу роль спадковості для здоров'я людини. Але поширені уявлення про неухильне зростання спадкових хвороб, мало не про «генетичне виродження» – не лише перебільшені, але просто неправдиві. Спадкові хвороби в історії людства були завжди, вони виникають скрізь приблизно з однаковою частотою. «Нових» спадкових хвороб теж немає: просто деякі із-за того, що рідко трапляються, раніше не були відомі або не асоціювались із генетичними, зараз вже можуть бути визначені.

Усіх, безумовно, хвилює успадкування розумових здібностей, рис характеру, схильностей (у тому числі поганих). Чи відіграє роль спадковість? Не будемо лукавити – безумовно. Проте надзвичайно велика та невід'ємна роль середовища: оточення, виховання, традицій. Тому, до речі, важко вивчати генетику за цими ознаками. Коли ми бачимо сімейну подібність, ми часто не можемо назвати провідну причину: це – спадковість чи зовнішні чинники, впливи середовища? Проте щодо «гена злочинності», «гена жорстокості» тощо, – реальних підтверджень не має.

Щодо більшості хвороб, пов'язаних із генетикою, усиновлені діти – «не гірші» за інших. Однак чи потрібна консультація лікаря-генетика? Така консультація не буде зайвою. Особливо, якщо є обставини, що спричиняють занепокоєння відносно спадкових хвороб. Не бійтеся прийти до генетика. Цілком вірогідно, що ваші хвилювання виявляться марними.

Діагноз: один без батьків, або любов лікує, час допомагає

Розглядаючи цю тему, доцільно запросити когось із успішних усиновителів, прийомних батьків, батьків-вихователів, в сім'ях яких уже декілька років живуть прийняті діти. Розповідь про стан здоров'я дитини, коли вона прийшла в сім'ю, її потреби, лікування, догляд за нею й одержаний результат допоможе кандидатам зрозуміти, що не можуть діти відповідати уявному, створюваному образу. Стан здоров'я кожної дитини має свої особливості. Здорових дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в ідеалі немає, адже кожна дитина, розлучившись з батьками, одержала значну психологічну травму, що не може не вплинути на загальний стан здоров'я дитини. Крім того, одержана інформація допомагатиме кандидатам оцінити свої можливості щодо готовності прийняти дитину у свою сім'ю.

Про що запитати лікаря

Цю частину тренінгу доцільно провести у формі «мозкового штурму», або розділити учасників на підгрупи, кожна з яких формулюватиме свої запитання, які в ході узагальнення уточнює та доповнює тренер.

Ось так виглядає орієнтовний перелік запитань.

- Що саме означає встановлений дитині діагноз?
- Яка повна назва хвороби, на яку страждає дитина, чи є синоніми цій назві?
- Яка система або орган вражений?
- Як зазвичай проявляється хвороба? Чи є симптоми, які зараз відсутні, але можуть з'явитися пізніше? За яких умов вони можуть з'явитися?
- Що можна зробити, щоб запобігти виникненню цих симптомів або щоб їх прояв відбувався у більш м'якій формі?
- Які існують методи лікування виявленої хвороби? У чому різниця або схожість між ними?
- Яким чином та на які органи діють ліки, що призначені? Які побічні ефекти можуть виникнути під час їх вживання?
- Чи можлива немедикаментозна терапія?
- Якщо хвороба хронічна, який у неї перебіг?
- Який прогноз хвороби?
- Як буде змінюватися схема лікування дитини з її дорослішанням?
- Як хвороба проявляється у підлітковому віці, в період статевого дозрівання?
- Що можна почитати на цю тему?

Вікові особливості розвитку дитини

Виділимо кризові етапи вікових періодів розвитку дітей:

- новонароджений період;
- криза першого року життя;
- криза трьох років;
- період статевого дозрівання.

Новонароджений період триває від моменту появи дитини на світ до чотирьох тижнів її життя. У цей час виникають різні рефлекторні реакції, пристосовані до нових умов життя, – самостійного дихання і кровообігу, харчування, іншої температури довкілля. Починають самостійно працювати легені, серце, печінка, нирки. Кістки новонародженої дитини містять мало мінеральних солей, тому вони дуже м'які і легко викривлюються через неправильний догляд.

У новонародженої дитини підвищений обмін речовин, частота дихання становить 40 – 60 дихальних рухів за одну хвилину, а серцевих скорочень – 120 – 140 ударів за хвилину. Система травлення, зокрема її залози, – недорозвинена, тому найменші порушення у годуванні або питному режимі можуть спричинити його тяжкі розлади. Нервова система також недорозвинена.

Грудний період триває від чотирьох тижнів до року. У цей час дитина розвивається дуже швидкими темпами. За рік довжина її тіла у середньому збільшується на 25 см. Маса здорової дитини за 4 місяці подвоюється, а до року збільшується втричі. Швидко розвивається опорно-руховий апарат. У два місяці дитина вже може на 1 – 2 хвилини підняти голівку, у чотири – перевернутися зі спини на живіт. У 6 місяців вона може самостійно сидіти, у 7 – повзати, у 8 – триматися за перекладину ліжка, ставати на ніжки, а в 10 – 11 місяців починає ходити. Швидко розвивається нервова система і психіка.

У шість – вісім місяців у здорової дитини з'являються перші зуби (до року їх має бути 6).

У цей період важливо повноцінно годувати дитину, загартовувати її, фізично виховувати, бо приблизно у середині грудного періоду вона втрачає той природний імунітет, який отримала від матері, і за умов неправильного догляду може почати хворіти.

Ясельний період – це період від одного до трьох років. До 2-х років у дитини повинні з'явитися 20 молочних зубів. У цей час дитина постійно рухається, тому важливо фізично виховувати її та загартовувати її тіло. Потрібно дотримуватися графіка профілактичного щеплення, аби запобігти вірусним та інфекційним хворобам.

Дошкільний період триває від 3 до 6 – 7 років. Зріст дитини збільшується на 6 – 8 см на рік, а маса тіла – на 2 кг. З 5 – 6 років молочні зуби починають замінюватися на постійні. Психічна діяльність набуває значного розвитку. Дитина добре говорить, малює олівцями, знає багато віршів і пісень. У неї формуються риси характеру. У цей період потрібно готувати дитину до школи, привчати до самостійності.

Молодший шкільний період – 6 – 12 років. Діти швидко ростуть, тому їм потрібно добре харчуватися, багато рухатися, більше перебувати на свіжому повітрі.

Коли дитина йде до школи, у неї відразу збільшується психічне і фізичне навантаження. Нерво-психічне напруження молодшого школяра, недотримання правильного режиму дня, недостатній відпочинок, малорухливий спосіб життя призводить до виснаження нервової системи дитини, зниження її імунітету.

Школяр має правильно розподіляти час, потрібний для виконання уроків, урізноманітнювати свої заняття, робити на 10 – 15 хвилин перерви між ними. Щоб запобігти викривленню хребта, слід стежити за поставою. Для відновлення сил та

працездатності є важливим нормальний сон. У разі недосипання значно знижується розумова і фізична працездатність, увага та пам'ять. Дитина починає гірше вчитися, стає неспокійною, неслухняною. Дитині 7 – 10 років слід спати 10 – 15 годин, 11 – 13 років – 8 – 9,5 годин.

Старший шкільний, або підлітковий період, – це вік статевого дозрівання (від 12 – 13 до 17 – 18 років). Організм готується до дорослого життя. За нормальних умов статеве, фізичне і психічне дозрівання відбувається паралельно, причому у дівчат приблизно на два роки раніше, ніж у хлопчиків.

У цьому віці швидкими темпами збільшується зріст і маса тіла. Подальший розвиток м'язової системи відбувається за рахунок діаметра м'язового волокна. Характеризуючи вищу нервову діяльність підлітків, необхідно відзначити, що на початку цього періоду зберігаються процеси загального збудження та послаблення всіх видів гальмування. У деяких підлітків спостерігається психічна нерівноваженість.

Рациональний режим дня, заняття спортом створюють умови для правильного перебігу цього періоду. До 18-річного віку встановлюється гармонійне співвідношення кори і підкіркових відділів головного мозку і відзначається високий ступінь функціональної досконалості нервової системи.

ТЕМА: ДІТИ, ЯКІ НАС ОБИРАЮТЬ, АБО ДІТИ НАРОДЖУЮТЬ БАТЬКІВ (10 год)

Мета: допомогти кандидатам в усиновлювачі зрозуміти, що означає бути усиновлювачем; подолати почуття ізольованості та відмінності від інших; гармонізувати очікування щодо «уявної» дитини, яку вони хочуть усиновити, з потребами, які є у дітей; активно оцінювати свій потенціал як усиновителя; допомогти усвідомити, що після усиновлення в сім'ї відбуватимуться зміни, можливо, доведеться перерозподіляти між членами сім'ї усталені обов'язки; формувати готовність до запитань, відповіді на які треба шукати самостійно; формувати готовність бути більш відкритими, контактувати у разі потреби із соціальним, медичним працівником.

Матеріали, які можуть бути використані під час проведення занять за цією темою:

- ⇒ Посібник для батьків «Стаємо батьками»;
- ⇒ презентація «Рольова карта батьківства» (використовується як вправа, в процесі якої учасники заповнюють запропоновані схеми і формують карту батьківства);
- ⇒ презентація «Прив'язаність»;
- ⇒ презентація «Адаптація дитини в сім'ї»;
- ⇒ вправа «Перевізник людей».

Вправа «Перевізник людей»

Мета: продемонструвати, які почуття виникають у дитини, коли рвуться усталені зв'язки, прив'язаність до рідних і близьких людей.

Дати завдання учасникам протягом декількох хвилин подумати про свій дім та життя в ньому.

Записати, що найбільше подобається вдома; назвати людей, з якими ви живете, як обладнано дім, хто сусіди?

Очевидно, дома є щось або хтось, хто вам не подобається. Визначте, що це: поведінка членів сім'ї; ремонт, який треба зробити; старі меблі, що потребують заміни; конфлікти, які виникають, тощо. Запишіть все, що спало вам на думку.

Що ви відчуваєте, коли користуєтесь речами або перебуваєте в обставинах, які вас дратують?

Поки ви думали і записували, що саме вам не подобається, хтось постукав у двері. Ви відчиняєте. На порозі стоїть «перевізник людей» — це людина, яка має повноваження переміщувати людей з одного місця до іншого. Робить це, коли хтось незадоволений обставинами, які є у нього вдома. Він говорить вам, що ви залишаєте свій дім і житимете у новому домі з новою сім'єю. Ця нова сім'я буде краща за нинішню.

Нічого з того, що вам не подобалось, там не буде. Ця сім'я впевнена, що ви будете з нею щасливим. Опишіть свої почуття.

Комусь із вас ця ідея подобається (уявіть, ви можете позбавитися того, що вас дратувало!). Декому не сподобається (це ж, нарешті, мій дім, моя сім'я!). Але ви не можете вже нічого змінити. У вас 15 хвилин, щоб зібратися. Ви можете взяти що завгодно, за виключенням людей або тварин – лише те, що вміститься у невеличку торбинку. Напишіть, що ви візьмете.

Ви готові піти. Зачекайте! Зайшли ваші рідні, друзі. Вони бачать вас готовим залишити дім, а поруч – незнайому людину. Ви повинні сказати їм, чому ви йдете, що відчуваєте. Напишіть:

Чому я йду

Що я відчуваю

Коли ви йдете з дому з «перевізником людей», оберніться. Подивіться на вашу сім'ю, друзів – людей, яких ви залишаєте. Напишіть, що, на ваш погляд, вони думають про ваші дії.

Ви у машині, виїжджаєте зі свого району. Їдете до нового місця. «Перевізник людей» мовчить. Ви дивитесь у вікно: ось магазин, де ви купували продукти, ось дитячий майданчик, ось знайомий. Ви бачите, що їдете до місця, де стоять гарні, престижні будинки. Здається, там може бути непогано. Запишіть запитання, які виникають у вас стосовно нового місця.

Хоча ви і хотіли б запитати «перевізника», але ви боїтесь його і водночас сердитесь на нього через те, що він забрав вас із дому. Ви їдете мовчки. Опишіть свої почуття.

Ви приїхали: нова вулиця, новий будинок. Повільно виходите з машини, витягаєте свою торбинку. Повільно ідете до дверей. «Перевізник» стукає у двері. Опишіть ваші почуття.

Двері відчиняються. Нова сім'я стоїть на порозі. Вас зустрічають двоє маленьких дітей і новий чоловік або дружина. Вони щасливі, бо дуже хочуть, щоб ви стали частиною їхньої сім'ї. Вони впевнені, що ви будете щасливим. Опишіть свої почуття.

«Перевізник» збирається йти. Він говорить, що ви зможете повернутися додому після того, як там зміниться те, що вам не подобалося. Всі ваші контакти з родиною повинні відбуватися через нього. Запишіть ваші почуття.

Можливо, ви не вірите, що це відбувається з вами. Або думаєте, що жодних проблем немає, моя сім'я і мої друзі змінять необхідне, і тоді я повернуся. Можливо, ви сердиті на «перевізника» та членів вашої нової сім'ї. Або невдоволені тим, що дозволили себе втягнути в цю ситуацію. Можливо, ви непокоїтеся, чи зможуть ваші рідні або друзі змінити все, що вас не влаштовувало, і витягти вас звідси. Можливо, ви дійсно були нещасливим вдома і раді, що приїхали в нову сім'ю. Або, можливо, ви непокоїтеся за тих, кого залишили, відчуваєте провину, і ваші почуття суперечливі.

Якими б не були ваші почуття – ви тепер тут. Дім хороший, люди раді вам і намагаються зробити вас щасливим. Але ви сумуєте за своєю родиною, друзями та вашою домівкою. Вам цікаво, коли повернеться «перевізник». Ви хочете дізнатися, як змінилася ситуація вдома, коли ви зможете повернутися.

Минуло декілька тижнів. Ви не розумієте, чому так довго не повертається «перевізник». Ви непокоїтеся, чому ваша сім'я, друзі не докладають зусиль, щоб повернути вас. Опишіть свої почуття.

Давайте зупинимо роботу з уявою. Подивимося на вашу ситуацію. Ви знаєте, що залишили дім не по-справжньому. Ви знаєте, що ці події насправді не відбувалися. Ви знаєте, що не зважаючи на деякі речі, які вас дратують у вашій сім'ї або вашому домі, ваших друзях, ви згодні з тим, що немає місця кращого, ніж ваш дім.

***Примітка.** Замість записів почуттів можна запропонувати учасникам по черзі говорити про них. Інколи це допомагає підсилити емоції і перебіг почуттів.*

Модель пристосування до усиновлення впродовж життя **Вправа «Лото»**

Обладнання:

- Схема Моделі пристосування до усиновлення впродовж життя;
- Картки «Лото» (11) рекомендуємо покрити ламінатом або плівкою, аби ними можна було довше користуватися;
- Картки для виклику гравців у «Лото»;

Вправа базується на Моделі етапів розвитку Еріксона.

Модель пристосування до усиновлення впродовж життя є варіантом етапів розвитку стосовно усиновленої дитини. Таблиця дає можливість батькам передбачити, які запитання можуть виникнути на кожному з етапів розвитку дитини. Беручи участь у цій вправі, сім'ї повинні користуватися переліком етапів розвитку дитини та її рівнем обізнаності про усиновлення.

Модель пристосування до усиновлення впродовж життя

Laurel Marlink Quast, LCSW; Lois MacLean, MA

Вік	Що зазвичай турбує	Запитання згідно з рівнем розвитку	Конкретні завдання, що стосуються усиновлення	Роль батьків
Народження 0 – 1	Чи мене нагодують?	Чи я тут в безпеці?	Пристосування до переходу в нову сім'ю	Пам'ятайте, що ви для дитини є незнайомою людиною Вимовляйте слово «усиновлення» Почніть вести «Книгу життя» (див. у Посібнику) Будьте надійним, передбачуваним, спокійним у задоволенні потреб дитини
	Чи хтось відреагує на мій плач?	Чи задовольнять мої потреби?	Розвиток міцної прив'язаності, особливо в разі пізнього влаштування	
	Чи маю я безпечне місце для сну?			
	Чи мною хтось опікується?			
	Чи я в теплі?			
Самостійність 2 – 5	Дитячий садок	Чи я в безпеці окремо від сім'ї?	Початкова інформація про народження дітей	Підкріплюйте інформацію за допомогою ляльок, книжок тощо Дітям подобається слухати свою історію, постійно її розповідайте Дайте дитині свободу в її ознайомленні з навколишнім світом за умови дотримання безпеки
	Відокремлення від працюючих батьків	Чи безпечне моє знайомство з навколишнім світом?	Звикання до початкової інформації про усиновлення	
	Ознайомлення з навколишнім світом – чи це безпечно?	Що мені дозволено робити/говорити?		

Вік	Що зазвичай турбує	Запитання згідно з рівнем розвитку	Конкретні завдання, що стосуються усиновлення	Роль батьків
	Комунікація – чи мене розуміють, коли відповідають на запитання?		Визнання відмінностей у зовнішності, особливо стосовно міжрасового та міждержавного усиновлення	Допоможіть дитині знаходити в собі риси, притаманні лише їй
	Чи є в мене брати/сестри?			
	Чого від мене чекають у школі?		Починає розуміти, що означає бути усиновленим та які наслідки це має	Не забувайте про вплив ЗМІ на сприйняття дитиною самої себе Розрізняйте, що в усиновленні дитини є приватною, а що загальнодоступною інформацією
	Запитання про власне тіло, або медичні проблеми			
	Думка моїх однолітків про мене		Більш глибоке розуміння інформації про народження дітей	Пам'ятайте, що шкільні завдання можуть поставити дитину в складне становище, наприклад, створення генеалогічного дерева
	Мої дні народження			
	Перехідні етапи/втрати в моєму житті		Пошук відповідей на запитання щодо власного походження та причин відмови батьків від дитини	Втрати батьків можуть проявитися знову
	Питання про існування або відсутність братів/сестер			

Вік	Що зазвичай турбує	Запитання згідно з рівнем розвитку	Конкретні завдання, що стосуються усиновлення	Роль батьків
	Інформація, яку я бачу/чую в ЗМІ		Вміння при-звичаїтися до фізичних відмінностей від інших членів сім'ї	Підживлюйте в дитині відчуття власної гідності та дієздатності
			Вміння спра-витися із стиг-мою та реак-цією од-нолітків на усиновлення	
			Вміння спра-витися із втра-тою, пов'яза-ною із усинов-ленням	
Дорослі-шання 13 – 15	Думка од-нолітків стає більш важли-вою	Хто я?	Глибше усві-домлення того, що означає бути усиновле-ним та що є наслідком цього	Обов'язок батьків – говорити з дитиною на те-ми, що стосуються усиновлення
	Стосунки між жінками/ чоловіками	Чи маю я право тут бути (в сім'ї, серед однолітків)?		Дитині може знадобитись більше інформації про себе, своє походження
	Зміни, що відбуваються в організмі дитини	Чи я хочу бути (в сім'ї, серед однолітків)?	Поєднання усиновлення із відчуттям власної індиві-дуальності	Важливою є будь-яка інформація про походження дитини
	Запитання про власну сексуальність	Де моє місце?		
	Піддавання сумніву авто-ритетів	Хто керує?	Вміння при-звичаїтися до своєї расової	Пам'ятайте, що дитина може використовувати рідних батьків

Вік	Що зазвичай турбує	Запитання згідно з рівнем розвитку	Конкретні завдання, що стосуються усиновлення	Роль батьків
	Межі випробувань		індивідуальності в сім'ї іншої раси	проти усиновителів, щоб допомогти свого
	Визначення інтересів/талантів		Вміння при звичаїтися до фізичних відмінностей від інших членів сім'ї	Допоможіть дитині знайти відповіді на всі запитання
	Рішення щодо освіти/професії			Допоможіть їй з дослідженням власної особистості: біологічної та після усиновлення
			Позбавитися від того, що можна нафантазувати про свою біологічну сім'ю	Надайте свободу і наділіть відповідальністю
			Вміння справитися із втраченою, пов'язаною з усиновленням, особливо в тому, що стосується відчуття особистості	
			Думки про можливість пошуку біологічної сім'ї	
Готовий до дорослого життя 16 і старше	Запитання про взаємини статей Шлюб: чи буде це колись у мене?	Що таке інтимні стосунки? Чи я хочу мати/маю близьку людину?	Глибше усвідомлення наслідків усиновлення: власне зростання та потреба в інтимних стосунках	Бажання дитини мати інтимні стосунки не повинно для Вас бути неочікуваним Визнайте, що ці

Вік	Що зазвичай турбує	Запитання згідно з рівнем розвитку	Конкретні завдання, що стосуються усиновлення	Роль батьків
	Діти: бути дитиною та мати дитину	Де моє місце?	Більше думок про пошуки: початок пошуків своїх біологічних родичів	аспекти можуть виявитись складними: побачення, одруження, расова приналежність, відсутність медичних відомостей, бажання шукати своїх біологічних батьків Вагітність стане першим досвідом кровних родинних зв'язків Пам'ятайте, що дитина продовжуватиме шукати додаткову інформацію про своє походження Не переймайтеся: від вас не відмовляються!
	Йти до коледжу чи ПТУ?			
	Професія/робота		Звикання до батьківської ролі у світлі того факту, що дитина була залишена власними батьками	
			Усвідомлення необізнаності у власній генетиці в контексті народження дітей	
			Вміння справитися із втратою, пов'язаною з усиновленням	
			Вміння справитися з відсутністю базової медичної інформації	
... і старше	Смерть батьків	Чого я в житті досяг?	Більш глибоке усвідомлення наслідків усиновлення стосовно власного старіння	
	Запитання власних дітей	Що робити далі?		Підтримайте Нормалізуйте почуття Не переймайтеся
	Медичні питання	Чи маю я те, чого хотів?	Узгодження з дитиною	

Вік	Що зазвичай турбує	Запитання згідно з рівнем розвитку	Конкретні завдання, що стосуються усиновлення	Роль батьків
	Вирішальні моменти/тепер або ніколи	Що я зробив із власним життям?	створюваної нею психологічної спадщини з її невідомим минулим	
	Спадщина	Що ще я повинен зробити?	Подальші думки про пошуки/можливу смерть рідних батьків	
	Незакінчені справи	Чи я задоволений своїм станом?		
			Вміння справитися із втратою, пов'язаною з усиновленням	
			Кінцевий аналіз наслідків усиновлення в контексті аналізу свого життя	
			Останнє рішення про пошуки біологічних родичів, які ще живі	

Ця таблиця в основному базується на роботах Brodsky «Lifelong Search for Self» («Пошуки себе тривалістю в життя») та Carole L. Demuth «The Bio-Clock: Key Times in an Adopted Persons Life» («Біогодинник: ключові моменти в житті усиновленої дитини»).

Підказка: продумайте невеликий подарунок для першого, хто виграє у «Лото».

Хід гри

- Попросіть сім'ї відкрити свої посібники для батьків та знайти *Модель пристосування до усиновлення впродовж життя*. Ознайомте слухачів із структурою таблиць та поясніть, чому ця інформація є важливою для усиновлювачів.
- Поясніть, що ця вправа допоможе їм ознайомитися з кожним із етапів.
- Дайте кожному із слухачів картку для гри «Лото». Всього є 11 різних карток. Якщо слухачів більше ніж 11, дайте одну картку на подружню пару. Кожен із слухачів (пар) матиме свою окрему картку.
- Кожному слухачеві дайте фішки (сухі квасолинки, нарізаний папір тощо) у невеличких стаканчиках.
- Поясніть правила гри: якщо на картці є завдання, що зачитує викладач, слухач або пара закриває фішкою відповідне місце картки. Перший слухач або пара, яка закrije усі п'ять квадратиків одного ряду, вигукує «Лото!» та стає переможцем.
- Покладіть картки для виклику гравців у широку вазу. Діставайте картки по одній та зачитуйте етап, вік та норми розвитку.
- Продовжуйте тягнути картки та зачитувати інформацію, поки хтось не закrije 5 квадратів (повний ряд) по діагоналі, вертикалі чи горизонталі.

Опитування

Попросіть слухачів знову звернутися до Моделі пристосування до усиновлення впродовж життя.

Розгляньте колонку під назвою «Роль батьків». Ця інформація призначена для того, щоб допомогти батькам зрозуміти свою роль у становленні особистості дитини та як цей процес пов'язаний із усиновленням.

Картка «Лого»: етапи розвитку

Малюк 0 – 1	Самостійність 2 – 5	Наступний етап 6 – 12	Дорослішання 13 – 15	Готовий до дорослого життя 16 і далі
Чи мене нагодують?	Розлука з батьками, поки вони працюють	Пам'ятайте, що шкільні завдання можуть бути складними, наприклад, складання схеми родоводу	Чи маю я право тут бути? (в сім'ї)	Що таке близькі стосунки, в т.ч. інтимна близькість?
Чи хтось підійде до мене, якщо я плакати-му?	Дослідження «Чи безпечний світ навколо мене?»	Зміцніть у дитини почуття гідності та впевненості в собі	Рішення щодо освіти/кар'єри	Не переймайтеся, від вас не відмовляються!
Звикання до переїзду в іншу домівку	Визнання різниці у зовнішньому вигляді (особливо у разі усиновлення дитини іншої раси)	Вміння долати почуття втрати, пов'язані з усиновленням	Зв'язок усиновлення з власним «я»	Вміння долати почуття втрати, пов'язані з усиновленням
Чи мені тепло?	Звикання до першої інформації про усиновлення	Думка моїх однолітків про мене	Будь-яка інформація є дуже важливою	Пам'ятайте, що у дитини буде бажання мати близькі (дружні, інтимні) стосунки з іншими людьми
Чи задовольняють мої потреби?	Які існують обмеження?	Інформація, яку я бачу/чую в мас-медіа	Не забувайте, що діти можуть «використовувати» наявність рідних батьків проти усиновлювачів, щоб домогтися свого	Кар'єра/робота

Картка «Лото»: етапи розвитку

Малюк 0 – 1	Самостійність 2 – 5	Наступний етап 6 – 12	Дорослішання 13 – 15	Готовий до дорослого життя 16 і далі
Розвиток міцної прив'язаності, особливо в разі пізнього влаштування в сім'ю	Звикання до першої інформації про усиновлення	Зміни/втрати у моєму житті	Думка однолітків набуває більшого значення	Усвідомлення наслідків усиновлення відносно власного зростання та розвитку інтимних стосунків
Початок ведення «Книги життя»	Дитячий садок	Чи я щось можу?	Визначення інтересів/талантів	Визнайте складність наступних аспектів: побачення, одруження, відсутність медичних відомостей, бажання шукати своїх біологічних родичів?
Чи є в мене безпечне місце, де б я міг виспатись?	Виявлення поваги до етнічних рис зовнішності дитини: відповідні ляльки, книжки тощо	Починає розуміти значення та наслідки усиновлення іншими батьками	Чи я хочу тут бути?	Народження власної дитини стане першим досвідом кривих зв'язків
Чи я у безпеці?	Чи мене приймають?	Чи мені тут місце? (в сім'ї)	Більш глибоке розуміння значення та наслідків усиновлення	Занепокоєння, пов'язане з стосунками з усиновлювачами, оточенням
Чи мною хтось опікується?	Спілкування: чи мене розуміють, коли відповідають на мої запитання?	Вміння справитися із стигмою та реакцією однолітків на факт усиновлення	Обов'язок батьків обговорювати з дитиною теми, пов'язані з усиновленням	Шлюб: чи буде це у мене?

Картка «Лото»: етапи розвитку

МаЛюк 0 – 1	СамОстійність 2 – 5	НасТупний етап 6 – 12	ДорОслішання 13 – 15	Готовий до дорослого життя 16 і далі
Чи я в безпеці?	Що мені можна говорити/робити?	Вміння призивчатися до зовнішньої несхожості з іншими членами сім'ї	Стосунки між чолові- ками та жінками	Чи хочу я мати/маю людину, з якою в мене близькі (дружні, інтим- ні) стосунки?
Будьте надійними, передбачливими, спокійними у задово- ленні потреб дитини	Визнання різниці у зовнішньому ви- гляді (особливо в разі усиновлення дитини іншої раси)	Чого від мене очікують у школі?	Фізичні зміни в організмі	Подальше обдумуван- ня пошуків; початок пошуків своїх біологіч- них родичів
Чи мене нагодують?	Допоможіть дитині знайти власну індивідуальність	Запитання про моє тіло та медичні запитання	Підавання сумніву авторитетів	Занепокоєння з причини неповних медичних даних або їх відсутності
Звикання до переїзду в іншу домівку	Чи безпечно мені озна- йомлюватися з навко- лишнім світом?	Моделюйте, що в усиновленні дитини є приватною, а що загальнодоступною інформацією	Межі випробувань	Незнання своєї генетичної спадковості в контексті народжен- ня власних дітей
Використовуйте в розмовах слово «усиновлення»	Початкова інформація про народження дітей	Чи відповідаю я вимогам/сподіванням усиновлювачів?	Вміння призивчатися до зовнішньої несхожості на інших членів сім'ї	Де моє місце?

Картка «Лого»: етапи розвитку

Малюк 0 – 1	Самостійність 2 – 5	Наступний етап 6 – 12	Дорослішання 13 – 15	Готовий до дорослого життя 16 і далі
Чи є в мене безпечне місце для сну?	Дайте дитині свободу в безпечному дослідженні навколишнього світу	Думка однолітків про мене	Питання власної сексуальності	Діти: бути дитиною та мати дитину
Пам'ятайте, що ви для дитини – незнайома людина	Спілкування: чи мене розуміють, коли відповідають на мої запитання?	Мої дні народження	Дитині може бути потрібно більше інформації про її походження	Кар'єра/робота
Початок ведення «Книги життя»	Розлука з батьками, поки вони на роботі	Пошук відповідей на запитання щодо свого походження та причин відмови батьків	Вміння визнавати свою расову приналежність у сім'ї усиновлювачів іншої раси	Звикання дитини до своєї ролі матері/батька у світлі того, вона була покинута батьками
Чи хтось відреагує на мій плач?	Чи безпечно мені бути самостійним?	Пам'ятайте про вплив мас-медіа на те, як себе сприймає дитина	Де моє місце?	Пам'ятайте, що дитина продовжуватиме шукати додаткову інформацію про своє походження
Чи мені тепло?	Чи можу я висловити свої потреби?	Більш багатостороннє розуміння народження дітей	Хто тут головний?	Йти мені до інституту чи до ПТУ?

Картка «Лото»: етапи розвитку

МаЛюк 0 – 1	СамОстійність 2 – 5	НасТупний етап 6 – 12	ДорОслішання 13 – 15	Готовий до дорослого життя 16 і далі
Початок ведення «Книги життя»	Чи відчуваю я підтримку?	Запитання про те, чи є у мене брати або сестри	Не забувайте, що діти можуть «використовувати» рідних батьків проти усиновлювачів, щоб домогтися свого	Усвідомлення наслідків усиновлення щодо власного зростання та розвитку інтимних стосунків
Чи мене нагодують?	Які існують обмеження?	Інформація, яку я бачу/чую в мас-медіа	Рішення щодо освіти/роботи	Де мое місце?
Розвиток міцної прив'язаності, особливо у випадку пізнього усиновлення	Дослідження – «чи безпечний світ навколо мене?»	Можуть знову проявитися втрати батьків	Стосунки між чоловіками та жінками	Незнання свого генетичного спадку в контексті народження власних дітей
Чи задовольняють мої потреби?	Дітям подобається слухати про себе. Постійно розповідайте їм про них	Інформація, яку я бачу/чую в мас-медіа	Вміння визнавати свою расову приналежність у сім'ї усиновлювачів іншої раси	Вміння справитися із втратою, пов'язаною з усиновленням
Чи мною опікуються?	Чи маю я братів або сестер?	Вміння справитися із стигмою та реакцією однолітків на усиновлення	Вміння справитися із втратою, пов'язаною з усиновленням, особливо в плані розуміння власного «Я»	Занепокоєння, пов'язане із стосунками

Картка «Лого»: етапи розвитку

МаЛюк 0 – 1	СамОстійність 2 – 5	НасТупний етап 6 – 12	ДорОслішання 13 – 15	Готовий до дорослого життя 16 і далі
Пам'ятайте, що ви для дитини – незнайома людина	Виявлення поваги до етнічних рис зовнішності дитини: відповідні ляльки, книжки тощо	Чого від мене очікують у школі?	Думка однолітків набуває більшого значення	Звикання дитини до своєї ролі матері/батька в світлі того, що вона була покинута батьками
Чи хтось відреагує на мій плач?	Розлука з батьками, поки вони на роботі	Запитання про моє тіло та медичні запитання	Зв'язок усиновлення із власним «я»	Занепокоєння з причини неповних медичних даних або їх відсутності
Чи мені тепло?	Дослідження «Чи безпечний світ навколо мене?»	Запитання про те, чи є у мене брати або сестри	Вміння призначитися до зовнішньої несхожості з іншими членами сім'ї	Одруження: чи буде це у мене?
Чи я у безпеці?	Початкова інформація про народження дітей	Можуть знову проявитися почуття втрати батьків	Хто тут головний?	Кар'єра /робота
Чи задовольняють мої потреби?	Що мені можна говорити/робити?	Зміцніть в дитині відчуття її гідності та впевненості в собі	Межі випробувань	Народження власної дитини стане першим досвідом кривих зв'язків

Картка «Лото»: етапи розвитку

Малюнок 0 – 1	Самостійність 2 – 5	Наступний етап 6 – 12	Дорослішання 13 – 15	Готовий до дорослого життя 16 і далі
Звикання до переїзду в іншу домівку	Дітям подобається слухати про себе. Постійно розповідайте їм про них.	Моделюйте, що в усиновленні дитини є приватною, а що загальнодоступною інформацією	Фізичні зміни в організмі	Діти: бути дитиною та маги дитину
Розвиток міцної прив'язаності до особливо в разі пізнього усиновлення	Дайте дитині свободу в безпечному дослідженні навколишнього світу	Чи підходжу я?	Запитання щодо власної сексуальності	Йти мені до коледжу чи до ПТУ?
Чи є в мене безпечне місце для сну?	Чи відчуваю я підтримку?	Мої дні народження	Чи я хочу тут бути?	Що таке близькість, у т. ч. інтимна?
Чи мною опікуються?	Які існують межі?	Зміни/втрати в моєму житті	Де моє місце?	Не переймайтеся, від вас не відмовляються!
Використовуйте в розмовах слово «усиновлення»	Спілкування: чи мене розуміють, коли відповідають на мої запитання?	Вміння призначитися до зовнішньої несхожості з іншими членами сім'ї	Впорядкуйте запитання до дитини	Подальше обдумування пошуків: початок пошуків своїх біологічних родичів

Картка «Лото»: етапи розвитку

Малюк 0 – 1	Самостійність 2 – 5	Наступний етап 6 – 12	Дорослішання 13 – 15	Готовий до дорослого життя 16 і далі
Використовуйте в розмовах слово «усиновлення»	Початкова інформація про народження дітей	Більш глибоке розуміння факту народження дітей	Чи я хочу тут бути?	Звікання дитини до своєї ролі матері/батька в світлі того, що вона була покинута батьками
Почніть ведення «Книги життя»	Звікання до першої інформації про усиновлення	Моделюйте, що в усиновленні дитини є приватною, а що загальнодоступною інформацією	Де моє місце?	Вміння долати почуття втрати, пов'язані з усиновленням
Будьте надійними, передбачливими, спокійними у задоволенні потреб дитини	Дайте дитині свободу в безпечному дослідженні навколишнього світу	Пам'ятайте, що шкільні завдання можуть бути складними, наприклад, складання схеми родоводу	Хто тут головний?	Занепокоєння з причини неповних медичних даних або їх відсутності
Чи мною опікуються?	Виявлення поваги до етнічних рис зовнішності дитини: відповідні ляльки, книжки тощо	Вміння призвичаїтися до зовнішньої несхожості з іншими членами сім'ї	Більш глибоке розуміння значення та наслідків усиновлення	Не переймайтеся, від вас не відмовляються!
Чи я у безпеці?	Чи можу я висловити свої потреби?	Вміння справитися зі стигмою та реакцією однолітків на усиновлення	Поеднання усиновлення із власним «я»	Пам'ятайте, що у дитини буде бажання мати близькі, дружні стосунки з іншими людьми

Картка «Лото»: етапи розвитку

Малюк 0 – 1	Самостійність 2 – 5	Наступний етап 6 – 12	Дорослішання 13 – 15	Готовий до дорослого життя 16 і далі
Чи я у безпеці?	Чи безпечно мені бути самостійним?	Запитання про те, чи є у мене брати або сестри	Межі випробувань	Що таке близькість, у т. ч. інтимна?
Чи задовольняють мої потреби?	Чи безпечно мені досліджувати світ навколо мене?	Інформація, яку я бачу/чую в мас-медіа	Визначення інтересів/талантів	Чи хочу я мати/маю людину, з якою в мене близькі, дружні, інтимні стосунки?
Звикання до переїзду в іншу домівку	Що мені можна робити/говорити?	Чи відповідаю я вимогам/сподіванням?	Рішення щодо освіти/кар'єри	Де мое місце?
Розвиток міцної прив'язаності, особливо у разі пізнього усиновлення	Чи мене приймають?	Чи я на щось спроможний?	Хто я?	Більш глибоке усвідомлення наслідків усиновлення стосовно власного зростання та розвитку інтимних стосунків
Пам'ятайте, що ви для дитини – незнайома людина	Чи відчуваю я підтримку?	Чи підходжу я?	Чи маю я право тут бути?	Подальше обдумування пошуків: початок пошуків своїх біологічних родичів

Картка «Лото»: етапи розвитку

Малюк 0 – 1	Самостійність 2 – 5	Наступний етап 6 – 12	Дорослішання 13 – 15	Готовий до дорослого життя 16 і далі
Чи мене нагодують?	Дитячий садок	Чого від мене очікують у школі?	Думка однолітків набуває більшого значення	Занепокоєння, пов'язане із стосунками
Чи хтось відреагує на мій плач?	Розлука з батьками, поки вони на роботі	Запитання про моє тіло та медичні запитання	Стосунки між чоловіками та жінками	Шлюб: чи буде це у мене?
Чи є в мене безпечне місце для сну?	Дослідження «Чи світ навколо мене безпечний?»	Думка моїх однолітків про мене	Фізичні зміни в організмі	Діти: бути дитиною та мати дитину
Чи мною опікуються?	Спілкування: чи мене розуміють, коли відповідають на мої запитання?	Мої дні народження	Питання власної сексуальності	Йти мені до коледжу чи до ПТУ?
Чи мені тепло?	Чи є в мене брати або сестри?	Зміни/втрати в моєму житті	Підавання сумніву авторитетів	Кар'єра/робота

Картка «Лото»: етапи розвитку

МаЛюк 0 – 1	СамОстійність 2 – 5	НасТупний етап 6 – 12	ДорОсліпання 13 – 15	Готовий до дорослого життя 16 і далі
Пам'ятайте, що ви для дитини – незнайома людина	Виявлення поваги до етнічних рис зовнішності дитини: відповіди ляльки, книжки тощо	Пошук відповідей на запитання щодо свого походження та причин відмови батьків	Спростування неправильних уявлень/фантазій про рідну сім'ю	Не переймайтеся, від вас не відмовляються!
Використовуйте в розмовах слово «усиновлення»	Дітям подобається слухати про себе. Постійно розповідайте їм про них.	Запитання про те, чи є у мене брати або сестри	Обдумування можливості пошуку біологічної сім'ї	Діти: бути дитиною та мати дитину
Будьте надійними, передбачливими, спокійними у задоволенні потреб дитини	Чи відчуваю я підтримку?	Запитання про моє тіло та медичні запитання	Допомога в дослідженні власного «я» – біологічного та в аспекті усиновлення	Що таке близькість, у т. ч. інтимна?
Чи задовольнять мої потреби?	Чи є в мене брати або сестри?	Чи я щось можу?	Вміння подолати почуття втрати, пов'язаною з усиновленням, особливо в плані розуміння власного «я»	Подальше обдумування пошуків: початок пошуків своїх біологічних родичів
Чи мені тепло?	Чи можу я висловити свої потреби?	Модельте, що в усиновленні дитини є приватною, а що загальнодоступною інформацією	Свобода та відповідальність	Де моє місце?

Картки для виклику гравців у «Лото»

Сам <u>О</u> стійність 2 – 5 Спілкування: чи мене розуміють, коли відповідають на мої запитання?	Сам <u>О</u> стійність 2 – 5 Чи мене приймають?	Сам <u>О</u> стійність 2 – 5 Чи маю я братів або сестер?	Сам <u>О</u> стійність 2 – 5 Чи відчуваю я підтримку?
Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Чого від мене очікують у школі?	Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Чи відповідаю я вимогам/сподіванням?	Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Починає розуміти значення наслідків усиновлення іншими батьками	Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Пам'ятайте про вплив мас-медіа на те, як себе сприймає дитина
Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Запитання про моє тіло та медичні запитання	Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Чи я щось можу?	Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Інформація, яку я бачу/чую в мас-медіа	Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Запитання про те, чи є у мене брати або сестри
Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Думка моїх однолітків про мене	Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Чи підходжу я?	Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Більш глибоке розуміння народження дітей	Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Моделуйте, що в усиновленні дитини є приватною, а що загальнодоступною інформацією
Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Мої дні народження	Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Вміння справитися із втратою, пов'язаною з усиновленням	Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Зміцніть у дитини відчуття її гідності та впевненості у собі	Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Вміння при звичаїтися до зовнішніх відмінностей інших членів сім'ї
Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Зміни/втрати у моєму житті	Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Вміння справитися із стигмою та реакцією однолітків на усиновлення	Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Пошук відповідей на запитання щодо свого походження та причин відмови батьків	Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Пам'ятайте, що шкільні завдання можуть бути складними, наприклад, складання схеми родоводу
Нас <u>Т</u> упний етап 6 – 12 Втрати батьків можуть проявитись знову	Дор <u>О</u> слішання 13 – 15 Не забувайте, що діти можуть «використовувати» рідних батьків проти усиновителів, щоб домогтися свого	Дор <u>О</u> слішання 13 – 15	Дор <u>О</u> слішання 13 – 15

ДорОслішання 13 – 15 Думка однолітків про дитину набуває більшого значення	ДорОслішання 13 – 15 Хто я?	ДорОслішання 13 – 15 Більш глибоке розуміння значення та наслідків усиновлення	ДорОслішання 13 – 15 Обов'язок батьків – обговорювати з дитиною теми, пов'язані з усиновленням
ДорОслішання 13 – 15 Стосунки між чоловіками та жінками	ДорОслішання 13 – 15 Чи я маю право тут бути?	ДорОслішання 13 – 15 Рішення щодо освіти/кар'єри	ДорОслішання 13 – 15 Спростування неправильних уявлень/фантазій про рідну сім'ю
ДорОслішання 13 – 15 Фізичні зміни в організмі	ДорОслішання 13 – 15 Чи хочу я тут бути?	ДорОслішання 13 – 15 Поєднання усиновлення із власним «я»	ДорОслішання 13 – 15 Дитині може бути потрібно більше інформації?
Дорослішання 13 – 15 Запитання щодо власної сексуальності	ДорОслішання 13 – 15 Де моє місце?	ДорОслішання 13 – 15 Свобода та відповідальність	ДорОслішання 13 – 15
ДорОслішання 13 – 15 Піддавання сумніву авторитетів	ДорОслішання 13 – 15 Хто тут головний?	ДорОслішання 13 – 15 Вміння визнавати свою расову приналежність у сім'ї усиновлювачів іншої раси	ДорОслішання 13 – 15 Важливою є будь-яка інформація про походження дитини
ДорОслішання 13 – 15 Межі випробувань	ДорОслішання 13 – 15 Вміння справитися із втратою, пов'язаною з усиновленням, особливо в плані розуміння власного «я»	ДорОслішання 13 – 15 Допомога в дослідженні власного «я» – біологічного та в аспекті усиновлення	ДорОслішання 13 – 15 Обдумування можливості пошуку біологічної сім'ї
ДорОслішання 13 – 15 Визначення інтересів/талантів	Готовий до дорослого життя 16 і далі. Пам'ятайте, що у дитини буде бажання мати близькі, дружні стосунки з іншими людьми	Готовий до дорослого життя 16 і далі Не переймайтеся, від вас не відмовляються!	Готовий до дорослого життя 16 і далі Вміння справитися із втратою, пов'язаною з усиновленням

<p>Готовий до дорослого життя 16 і далі Занепокоєння, пов'язане із стосунками з оточенням</p>	<p>Готовий до дорослого життя 16 і далі Що таке близькість, в т.ч. інтимна?</p>	<p>Готовий до дорослого життя 16 і далі Більш глибоке усвідомлення наслідків усиновлення щодо власного зростання та розвитку інтимних стосунків</p>	<p>Готовий до дорослого життя 16 і далі Кар'єра/робота</p>
<p>Готовий до дорослого життя 16 і далі Шлюб: чи буде це у мене?</p>	<p>Готовий до дорослого життя 16 і далі Чи хочу я мати/маю людину, з якою в мене близькі (дружні, інтимні) стосунки?</p>	<p>Готовий до дорослого життя 16 і далі Пам'ятайте, що дитина продовжуватиме шукати додаткову інформацію про своє походження</p>	<p>Готовий до дорослого життя 16 і далі Визнайте складність наступних аспектів: побачення, шлюбу, відсутність медичних відомостей, бажання шукати своїх біологічних родичів</p>
<p>Готовий до дорослого життя 16 і далі Діти: бути дитиною та мати дитину</p>	<p>Готовий до дорослого життя 16 і далі Де моє місце?</p>	<p>Готовий до дорослого життя 16 і далі Подальше обдумування пошуків: початок пошуків своїх біологічних родичів</p>	<p>Готовий до дорослого життя 16 і далі Незнання свого генетичного спадку в контексті народження власних дітей</p>
<p>Готовий до дорослого життя 16 і далі Йти мені до коледжу чи до ПТУ?</p>	<p>Готовий до дорослого життя 16 і далі Звикання дитини до своєї ролі матері/батька в світлі того, що вона була покинута батьками</p>	<p>Готовий до дорослого життя 16 і далі Занепокоєність з причини неповних/відсутності медичних даних</p>	<p>Готовий до дорослого життя 16 і далі Народження власної дитини буде першим досвідом кровних зв'язків</p>

ТИПИ ПОВЕДІНКИ ДИТИНИ ТА ПРИЧИНИ ЇХ ПРОЯВУ

ІНСТРУКЦІЯ: вкажіть у середньому стовпчику причину, яка могла б зумовити таку поведінку, позначте буквою, що відповідає переліченим причинам (їх може бути декілька)

ТИПИ ПОВЕДІНКИ	Що є причиною	ПРИЧИНИ
1. Їжа: відмовляється їсти, накопичує їжу, об'їдається		А. Моя дитина була свідком такої поведінки у попередній життєвій ситуації
2. Сон: нерегулярний, нічні кошмари, погано засинає		Б. У попередній життєвій ситуації такий сон був наслідком поведінки інших людей стосовно моєї дитини
3. Гра: не звикла до часу для гри, не знає, як поводитися діти		В. Спочатку все було чудово, але зараз дитина сумує за попереднім життям та сердиться, що її позбавили його
4. Організація: не здатна зробити вибір для того, щоб почуватися зручно; потребує великої внутрішньої організації		Г. Щось нагадує моїй дитині про те, що вона мала у минулому та втратила (улюблене заняття, іграшку, особу)
5. Любов: не звикла виявляти любов або сприймати прояв любові інших; незручно відчувається, коли їй дивляться у вічі, торкаються, довго спілкуються наодинці		Д. Моя дитина перевантажена потребою навчатися новому
6. Не можна заспокоїти, коли вона плаче		Е. Моя дитина розчарована через відсутність мовних навичок для спілкування в цій країні
7. Агресивність: б'ється, кусається, щипається		Є. Моя дитина боїться, що її «заберуть» ще раз
8. Замкнутість: не виражає емоцій, зрідка дивиться у вічі		Ж. Моя дитина думає, що в разі поганого поводження її «відправлять» назад, до знайомого оточення, за яким вона скучила

ТИПИ ПОВЕДІНКИ	Що є причиною	ПРИЧИНИ
9. Конкуренція між братами/сестрами: агресивна поведінка або домінування над братом/сестрою		З. Моя дитина відчуває, що нічого не контролює, оскільки їй говорять, що потрібно робити
10. Весь час горнеться до когось		И. Моя дитина почуває себе не такою, як інші
11. Користування туалетом: недостатньо контролює випорожнення або сечовиділення (нетримання), стримування випорожнення або сечовипускання		І. Моя дитина покладається на навички подолання, що були їй потрібні у минулій життєвій ситуації
12. Вибухи гніву		
13. Псування речей		
14. Сексуальна гра: мастурбація, сексуалізована гра з ляльками, іншими дітьми, батьками		
15. Крадіжки		
16. Підпали		
17. Дитині потрібно контролювати ситуацію		

Рольова гра «БЕСІДА З ДИТИНОЮ ПРО УСИНОВЛЕННЯ»

Надаються деякі запитання із Прикладів запитань, що можуть виникати у дітей (роздатковий матеріал із Посібника для батьків).

Прочитайте одне-два запитання та обговоріть із батьками, якою мірою вони відповідають рівню розвитку дитини. Також з'ясуйте, яка роль усиновлювачів саме на цьому рівні розвитку, та подумайте всією групою, як можна відповісти на ці запитання. Ця вправа привертає у вагу до того, як з віком та формуванням дитини змінюється усвідомлення нею факту усиновлення.

Приклад 1 стосується випадку усиновлення дитини іншої раси чи національності, дитини з яскравими зовнішніми відмінностями.

- *Запитання:* «Мамо, коли в мене буде таке волосся, як у тебе? А я була у тебе в животику?» (вік – 3 роки)
- *Рівень розвитку дитини.* Дитина виражає відчуття власної особистості через мову. Проявляється її усвідомлення належності до певної культури.
- *Роль батьків.* Підкріплюйте таку приналежність за допомогою відповідних ляльок та книжок. Визнайте різницю між расами.
- *Можлива відповідь:* «У тебе дуже гарне волосся».

Приклад 2

- *Запитання:* «Чому вона мене не хотіла?» (вік – 6 років)
- *Рівень розвитку дитини.* Дитина розуміє, що для того, щоб його усиновили, рідні батьки мусили від неї відмовитись, але не обов'язково розуміє складну соціальну ситуацію та причини відмови.
- *Роль батьків.* Розкажіть дитині історію її біологічної сім'ї. Батьки-усиновлювачі повинні пам'ятати, що втрати можуть проявитися знову. Зосередьтеся на позитивних моментах, адже усиновлення складається не тільки із втрат, а і з перемог. Запитайте у дітей, яка їхня думка щодо цього, і відповідайте коротко, просто, відверто.
- *Можлива відповідь:* «Чому ти вирішив, що вона тебе не хотіла? Хотіти і могли тебе виховувати – різні речі».

Приклад 3

- *Запитання:* «А що, мене ніхто не хотів?» (вік – 13 років)
- *Рівень розвитку дитини.* Дитина розуміє значення та наслідки усиновлення. Дитина починає більш чітко розуміти власну особистість та стає більш самостійною.
- *Роль батьків.* Батьки-усиновлювачі повинні нормалізувати почуття дитини стосовно усиновлення. Треба поділитися з дитиною інформацією про усиновлення або рідних батьків.
- *Можлива відповідь.* Опишіть можливі обставини (якщо вони відомі), що призвели до необхідності усиновлення дитини іншими батьками, а якщо вони невідомі, загальні економічні та суспільні фактори, що могли призвести до того, що батьки залишили дитину.

Висновок

Пам'ятайте, що усиновлення – це процес тривалістю в життя. Значення цієї події дитина відчуватиме повсякчас.

Вправа «Знайомство з дитиною»

Обговоріть найкращий сценарій знайомства з дитиною. Нехай члени групи поділяться відповідями на ці запитання:

- Якою буде ця зустріч?
- Якою буде реакція дитини на вас?
- Якою буде ваша реакція на дитину?

Обговоріть найгірший сценарій зустрічі з вашою дитиною, застосовуючи ці самі запитання.

Поінформуйте родину про вірогідність того, що знайомство з дитиною відбуватиметься між найкращим і найгіршим сценаріями. І родина, і дитина відчуватимуть шок під час першої зустрічі, і всім знадобиться час, щоб розслабитися та почуватися більш комфортно.

Дізнайтеся в інших родинах, скільки, на їхню думку, триватиме перехідний період. Якщо зустріч з вашою дитиною відповідатиме найгіршому сценарію, як довго ви готові працювати над налагодженням стосунків з дитиною?

Обговоріть можливість того, що пристосування, вірогідно, відбуватиметься добре, а потім без наявних причин все швидко зруйнується. Таке доволі часто буває при влаштуванні старших за віком дітей. Завершення місяця пристосування до нової сім'ї є найкращим періодом для консультування із соціальним працівником щодо стратегій, спрямованих на позитивні зміни поведінки дитини.

Підсумок

Дитині може знадобитися багато часу на те, щоб пристосуватися до вашої родини, особливо дитині старшого віку, тому важливо бути здатним визначати навіть незначний прогрес у звиканні. Зриви у поведінці є нормальними, і на них слід очікувати, адже покращання не відбуватиметься лінійно.

Якщо ваша дитина потребує медичних процедур, батькам слід подумати про час їх проведення у зв'язку з пристосуванням до родини. За деяких обставин сім'я матиме бажання зачекати з нетерміновими процедурами, доки дитина не пристосується до своїх усиновителів.

Навіть якщо оточення та підтримка вашої дитини змінилися, її історія та минуле залишилися незмінними. Те, що ваша дитина пережила до входження у вашу родину, впливати на те, як вона думає, відчувається та поводить. Продовжуйте з повагою ставитися до минулого вашої дитини та не забувайте подумки звертатися до нього, щоб зрозуміти поведінку дитини.

Пам'ятайте, що поведінка вашої дитини раніше була адаптивною та допомагала їй виживати у складних ситуаціях. Потрібний час, аби дитина зрозуміла, якою саме повинна бути її поведінка.

СТАЄМО БАТЬКАМИ

ПОСІБНИК ДЛЯ БАТЬКІВ (частина 1)

ПОСІБНИК ДЛЯ ВИКЛАДАЧА (ТРЕНЕРА) (частина 2)

Редактор: *І. О. Шум*

На обкладинці: *фото родини Батурських,
надане ПБО «Надія і житло для дітей» в Україні.
Фотограф В. Решетняк*

Коректор: *І. О. Шум*

Макет та верстка: *Е. А. Авраменко*

Додрукова підготовка та технологічний супровід: *Е. А. Авраменко*

Підписано до друку 24.04.2008 р. Формат 64x90/8

Гарнітура «Ньютон». Друк офсет. Умов. друк. арк. 32,76. Наклад: 250 пр.

Віддруковано в друкарні “Видавництво «Фенікс»”, зам. №8-361
03680, м. Київ, вул. Шутова, 136.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців серія ДК №271 від 07.12.2000 р

Холт Інтернешнл.

C75 СТАЄМО БАТЬКАМИ. ПОСІБНИК ДЛЯ БАТЬКІВ (частина 1). ПОСІБНИК ДЛЯ ВИКЛАДАЧА (ТРЕНЕРА) (частина 2). – К.: «Фенікс», 2008 – 320 с.

ISBN 978-966-651-565-3

© Міністерство України у справах сім'ї,
молоді та спорту, 2008

© Всеукраїнська громадська організація
«Служба захисту дітей», 2008

© Холт Інтернешнл Чілдренз Сервісез, 2008